

SZABADSÁG / HARCOSOK
HIDEGHÁBORÚS ÍRÁSOK

K

KÖZÉP- ÉS KELET EURÓPAI
TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM KUTATÁSÁÉRT
KÖZALAPÍTVÁNY

SZABADSÁG/HARCOSOK

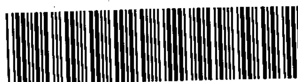
Hidegháborús írások

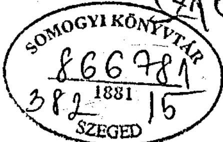
Válogatás
a
Commentary
antikommunista írásaiból

K

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI
TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM KUTATÁSÁÉRT
KÖZALAPÍTVÁNY

Budapest, 2015

Válogatta:
JOSHUA MURAVCHIK

Szerkesztette:
BÉKÉS MÁRTON

Fordította:
KEPE NÓRA, LAFFERTON SÁRA,
MARÁCZI TAMÁS, SÁNDOR LÉNÁRD, STUMPF ANNA, VINCZE MÁTÉ

A fordításokat az eredetivel egybevetette:
SÁNDOR LÉNÁRD

Korrektor:
LANTOS JÚLIA

Borítóterv:
BOGÁRDI SZABÓ ESZTER

Borítófotó:
Ronald Reagan Presidential Foundation

A kiadvány negjelenését a Polgári Magyarországért Alapítvány támogatta.

Felelős kiadó: a Közalapítvány főigazgatója

Nyomdai előkészítés: Szabó Mária

Nyomdai munkálatok: AduPrint Kiadó és Nyomda Kft.
Felelős vezető: Tóth Béláné ügyvezető
ISBN 978-615-5118-25-8

TARTALOMJEGYZÉK

Békés Márton

ELŐSZÓ

A XX. század a világháborúk évszázada volt: az első világháború véget vetett a XIX. századnak s húsz évvel lezárása után a második világháború folytatta az elsőt. Miután Európa már 1917-től két, a kontinenstől idegen univerzalizmus – a wilsonizmus és a leninizmus – közé szorult, 1945 után ezen eszmék harca a terek küzdelmévé is vált. Míg a jaltai egyezményt az Egyesült Államok vezetése véglegesnek, addig a szovjetek alkuképes álláspontnak tartották, és az elkövetkező évtizedekben a világ számos pontján támadták meg a kialakult *status quo*t. 1945 és 1948 között leigázták Közép-Európát, polgárháborút robbantottak ki Görögországban, és megpróbálták befolyásuk alá vonni Iránt. A Baltikumtól a Balkánig – hidegháborús kifejezéssel élve – „szatellizálták" vagy „finnlandizálták" az országokat.

A vasfüggöny felhúzásától a berlini fal leomlásáig tartó hidegháborút annak ellenére sem szokás a XX. század harmadik világháborújának nevezni, hogy tagadhatatlanul az volt. Két katonai tömb nézett szembe egymással, és ha közvetlenül nem is vívtak csatákat, a két birodalom perifériáján intenzív konfliktusok zajlottak. Afrikában többnyire helyetteseik bevetésével harcoltak; Koreában, Vietnamban és Közép-Amerikában a hivatalosan is jelenlévő Egyesült Államok szovjet csatlósokkal nézett szembe; az Afganisztánba bevonuló Vörös Hadsereggel gerillaháborút vívó mudzsahedeket pedig Amerika támogatta.

Az 1950 és 1953 között zajló koreai háborúban több mint 36 ezer amerikai katona esett el, a dél-koreaiak vesztesége 138 ezer, az északiaké 350 ezer volt. Kína 152 ezer embert vesztett. Az összesen húsz évig, 1955-től egészen 1975-ig elhúzódó vietnami háború amerikai vesztesége 58 ezer fő volt, délen 313 ezren, északon több mint egymillióan vesztek oda. 1979 és 1989 között, abban az évtizedben, amikor megszállták Afganisztánt, a Szovjetunió

több mint 14 ezer katonája esett el, az ellenállók közül 90 ezren. És hogy még pontosabb fogalmunk legyen a három XX. századi világháború nagyságrendjéről, érdemes a költségeket is összevetni. Mai dollárárfolyamon számolva, míg az első világháború a benne részt vevő feleknek több mint 3200 milliárd dollárjába került, addig a második ennek hatszorosába, több mint 19 ezer milliárdba. A hidegháború költségei még ezt is meghaladták, 24 ezer milliárd dollárt tettek ki!

A hidegháború több mint negyven éve alatt nemcsak az energiaforrásokért, a közvetlenül vagy közvetetten ellenőrzés alá vonható területekért és a technológiai fölényért folyt a verseny (utóbbiba a nukleáris fegyverzet kifejlesztésén és az űrversenyen túl beleértjük a személyautó és a mikrohullámú sütő elterjedését is). Háború folyt a lelkekért is. A szabadság nyugati értelmezése – amelynek egyik lehetséges variációja az amerikai életmód volt – harcolt az internacionalista „béketábor" egyenlősítő emberképével. Az 1953-as berlini felkelés leverése keveseket ábrándított ki Nyugaton a kommunizmusból, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc ezzel szemben fordulópontot jelentett a moszkvai „békeharc" megítélésével kapcsolatban. Az 1968-as prágai bevonulás és a lengyelországi hadiállapot 1981-es bevezetése pedig már fikarcnyi félreértésre sem adott lehetőséget. A nyugat-európai társutas értelmiség egy része ennek ellenére sokáig győzködte magát mindannak ellenkezőjéről, amit a saját szemével látott. Jellemző, hogy Raymond Aron amolyan kitagadott értelmiségi volt akkor, amikor Sartre csillaga magasan járt, és később is kevesen voltak Európában a Koestlerhez, Orwellhez, Arendthez és Camus-höz hasonló írástudók.

A második világháború után nem sokan ismerték fel, hogy a nyugati szövetségesek az ördöggel szövetkeztek a sátán ellen. Szemben az első világháborút követő évekkel, amikor az aktív külpolitikát folytató Wilson elnököt Calvin Coolidge világból kivonuló adminisztrációja követte, a második után ilyesmi nem történt. Roosevelt után a demokrata Truman elnök, majd a republikánus Eisenhower is világosan látta a szovjetek terjeszkedési törekvéseit. Ennek ellenére az általuk vallott „feltartóztatás doktrínája" csak a kommunista befolyás mindenkori határáig terjedt. A kialakuló helyzeten nem akartak változtatni, vagyis nem mentek tovább a szovjet érdekszféra „felgöngyölítése" felé. Míg Amerikában ekkoriban a kertvárosok terjeszkedtek, a világban a szovjetek. Az '50-es évek nagy családi autókkal és a nappalik középpontjában elhelyezett televízióval jellemezhető, békésen fejlődő amerikai világát McCarthy szenátor belül ugyan vérmesen védte a kommunistáktól, az egyre látványosabb külső fenyegetés megállítása

azonban nehezebben ment. Amerika Koreában ugyan határozottan fellépett, de utána a kubai rakétaválságig – vagyis egy évtizedig – kellett várni arra, hogy a kertek alatt lopakodó szovjeteket észrevegye.

A hidegháború következő felvonása Vietnamban zajlott, amelynek végkimenetele katasztrofális következményekkel járt. Franciaország gyarmati örökségének rendbe tétele az amerikaiaknak sem ment. Párizs előbb Dien Bien Phunál, majd Algériában is vereséget szenvedett, de a délkelet-ázsiai hídfőállás tartását Washington elengedhetetlennek tartotta. Ahogy egyre jobban belesodródtak a háborúba, úgy vált az otthoni hangulat – a baloldali–liberális médiának is köszönhetően – egyre hisztérikusabbá. Érdekes fejlemény volt, hogy a vietnami beavatkozást elindító demokrata Johnson elnök helyett a konfliktust befejező republikánus Nixon lett az évtized amerikai főgonosza.

A vietnami háborút lezáró 1973-as párizsi béke után két évvel azt mutatta a televízió, hogy a nem kommunista déli országrészt elözönlő északi kommunista hadsereg elől a saigoni amerikai követség épületébe menekülő helyiek kétségbeesetten kapaszkodnak fel az amerikaiakat evakuáló helikopterre. A megalázó vereség és a '60-as években gyökeresen megváltozó hazai közhangulat miatt az Egyesült Államok ezt követően visszafogottabban állt a hidegháborúhoz. A Vietnam-szindróma felerősítette a „békés egymás mellett élés" szovjetek szponzorálta szirénhangjait. A '70-es éveket jellemző „enyhülés" légkörében Nixon és Carter egyaránt a Moszkvával való megegyezést kereste, előbbi a Kissinger-féle *Realpolitikra*, utóbbi a Brzezinski-doktrínára támaszodva. Nixon '72-es pekingi látogatása, úgy tűnt, sikeresen ver éket az addig egységesnek kezelt kommunista világba a kínai–orosz viszony kiélezésével; hamarosan azonban kiderült, hogy a szórványos ideológiai ellentétek eltörpülnek a nagy tétekben játszott geopolitikai versengés mellett. Ennek látványos jele volt, amikor a soviniszta–maoista Vörös Khmerek uralmát a szovjetbarát vietnami hadsereg söpörte el... Az évtized végére világossá vált, hogy a fegyverzetcsökkentő megállapodásokat a szovjetek haditechnikai hátrányuk behozására használták, a Carter-féle emberjogi kurzust pedig az Amerika-barát rezsimek ellen fordították.

Kevesen vállalták a békebontás gyanúját – hogy „háborús uszítónak", a „reakció képviselőjének" vagy Dr. Strangelove-hoz hasonló őrültnek nevezzék –, de néhányan ki mertték jelenteni, hogy a *détente* megannyi „stratégiai visszavonulása" (SALT-egyezmények, kölcsönös fegyverzetcsökkentés, az amerikai befolyási övezet önkéntes szűkítése, a kommunista jogsértések

szóvá nem tétele, hitelnyújtás és kereskedelmi megállapodások) tulajdonképpen egy nulla összegű játék részét képezik. Ebben a játékban ahol az Egyesült Államok veszít, ott automatikusan a Szovjetunió (vagy valamelyik harmadik világbeli mutációja) nyer. Ahonnan a Nyugat visszavonult, ott a vákuum-elméletnek megfelelően azonnal a szovjet érdekszféra bővült. Az 1974–1975-ben széteső portugál gyarmatbirodalom romjain Mozambikot a szovjetek kliensei szerezték meg, Angolában polgárháború robbant ki, amelyben a kínai, az amerikai és a szovjetbarát erők ütköztek össze, utóbbiak csehszlovák fegyvereket, keletnémet tanácsadókat és kubai csapatokat kaptak Moszkvától. Ugyanekkor kerültek egy időre hatalomra Kambodzsában a Vörös Khmerek, Laosz kommunista kézbe került, Etiópiában és Jemenben pedig lázadókat támogatott a Szovjetunió. Az „enyhülés" csúcspontján, 1979-ben Nicaraguában a szandinisták elűzték az Amerika-barát Somozát; Iránban megbukott a szintén Amerika-barát sah rendszere, és győzött a Khomeini vezette iszlám forradalom; Afganisztánba pedig bevonult a Vörös Hadsereg, támogatva a helyi szovjetbarát bábkormányt. Az Egyesült Államok súlyos érdeksérelmének mindennél egyértelműbb jele volt, hogy a „két Nagy Sátán", vagyis az USA és a Szovjetunió ellen egyaránt prédikáló ajatollah hívei Teheránban elfoglalták az amerikai nagykövetséget, és túszul ejtették az ott dolgozókat, a szovjet képviseletnek viszont semmi baja sem esett.

Az amerikai „héjafészkek" egyike a *Commentary* havilap volt, amelyben az enyhülést nevén nevezték: önfeladásnak, meghátrálásnak tartották azt. Az 1945-ben az Amerikai Zsidó Bizottság által alapított New York-i lap eleinte csak az amerikai (szekuláris, mainstream liberális) zsidó értelmiség lapjának számított, hamarosan azonban a saját közegét érdeklő speciális témák mellett nemzetközi politikával, az Egyesült Államok világban betöltött szerepével és helyzetével is elkezdett foglalkozni. A késői '40-es évek Sztálin-ellenes mérsékelt baloldali attitűdjét a korai '50-es évek „hideg-háborús liberális" (*Cold War Liberal*) álláspontja vette át, amelyet a '60-as évek felfordulásának idején felváltott az enyhén konzervatív centrum. A *détente* idején a magazin külpolitikai érdeklődése jócskán megerősödött és a Demokrata Párt ritka héjáinak egyikét, Henry 'Scoop' Jackson szenátort kezdte el támogatni, aki egyaránt elszánt híve volt a jóléti költekezésnek és a kommunizmus elleni harcnak. A lap szerzőit és szerkesztőit a Demokrata Párt jobbra tolásáért lobbizó Koalíció a Demokrata Többségért nevű szervezet és a hidegháborús erőfeszítések újrakezdéséért harcoló Jelenlévő Veszély Bizottsága tömörítette. A „demokrata héják" magazinjából végül a '80-ës évekre a Reagan-doktrínát támogató neokonzervatívok folyóirata

lett. E változás legszembeötlőbb jele az volt, amikor az 1979-ben a diktatúrák kettős mércéjéről értekező Jeane Kirkpatricket afféle Reagan-demokrataként a republikánus elnök ENSZ-nagykövetnek nevezte ki. Norman Podhoretz 1960-tól egészen 1995-ig tartó főszerkesztése alatt a *Commentary* fokozatosan a neokonzervatív szellemi mozgalom zászlóshajója lett.

A hidegháború elhúzása helyett annak megnyerésére játszó csoportosulás érvrendszere a mából visszatekintve logikusnak, cáfolhatatlannak és ésszerűnek tűnik, főleg az egykor szovjet megszállás és kommunista uralom alatt álló Magyarországról nézve. Vegyük sorra a hidegháború felmelegítésére felhozott főbb érveket, amelyek ebben a könyvben is rendre megjelennek!

A nevezettek először is tisztában voltak a kommunizmus természetével és azzal, hogy mire képes, akár szovjet-orosz, akár kínai, akár valamelyik harmadik világbeli variációjában is jelentkezzen. Nem volt szemernyi illúziójuk sem a marxizmus–leninizmus valódi törekvéseivel kapcsolatban, ismerték Lenin és Sztálin bűneit, felismerték a Brezsnyev alatti resztalinizációs tendenciákat, és nem fordították félre a fejüket a többnyire szovjet zsoldban – de legalábbis Moszkva érdekében – álló „felszabadító mozgalmak" bűntetteit látva sem. Tudták, hogy a kommunizmus agresszíven terjeszkedő univerzalista doktrína, amely érvényre jutását globális méretben képzeli el. De azt is tudták, amit Robert V. Daniels 1962-ben megfogalmazott, miszerint gyakran *„a kommunizmusban nem az elmélet határozza meg a cselekedetet, hanem a cselekedet az elméletet"*. Vagyis a trockizmus marxista–leninista fundamentalizmusa után a sztálinizmus pragmatikus imperializmust jelentett, Hruscsov és utódai pedig a bürokratikus totalitarizmus konzerválása mellett annak befolyási övezetét is igyekeznek kitolni.

Másodszor, a *Commentary* szerzői már a feltartóztatás doktrínájával sem voltak elégedettek, túl passzívnak tartva azt, helyette a megelőzést, a szovjet befolyási övezet felgöngyölítését tanácsolták. A '70-es évek enyhülési politikájával különösen hevesen szálltak szembe, mert Amerika sorozatos visszavonulását a szovjeteknek tett engedménynek tartották, akik ráadásul láthatóan nem féltek élni a kínálkozó lehetőséggel. Podhoretz az Egyesült Államok külpolitikai gondolkodásában kezdettől fogva jelenlévő izolacionista felfogás újjáéledését fedezte fel a *détente* mögött, és feltette a kérdést: *„Elvetettük volna a szándékot, hogy megvédjük a szabad világot – igen, a szabad világot! – a kommunizmus terjeszkedésével szemben?"* Társai közül a teoretikus kérdések iránt legfogékonyabb lapszerkesztő tette egyértelművé azt is, hogy *„a szovjet hatalom térnyerése elleni küzdelmünkben mi a szabadságért harcolunk a kommunizmussal szemben, a demokráciáért a totalitarizmussal szemben"*.

Mindez szorosan összefüggött azzal a korántsem elhanyagolható kérdéssel, hogy miben is áll a Nyugat identitása. Nathan Glazer például – az Egyesült Államok alapításának kettőszázadik évfordulójára időzített írásában – leszögezte, a Nyugat legfőbb, vezető ereje nemcsak saját nemzeti érdekeiért, hanem az emberi, társadalmi, gazdasági és kulturális szabadság terjedése érdekében is harcol.

Harmadszor, míg a héják komolyan vették a szovjet katonai doktrínát, addig a galambok arra sem vették a fáradtságot, hogy megismerjék – állapította meg Richard Pipes. Vélekedése szerint, miután *„az Egyesült Államok szerepének csökkentése olyan lényeges a Szovjetunió számára, mint Róma legyőzése volt Karthágónak"*, felelőtlenség figyelmen kívül hagyni a moszkvai stratégiai terveket. Ezek ugyanis egyfelől globálisan fogalmazódnak meg, másfelől nem az amerikaiaktól való állítólagos félelem motiválja őket (ahogyan az enyhülés pártolói állították), hanem a kommunizmus eleve expanzív és agresszív természete. *„A globális szovjet stratégia legyőzéséhez legelőször is annak felismerése szükséges, hogy egyáltalán létezik ilyen stratégia"* – írta. Ennek a stratégiának egyaránt része volt a nukleáris fegyverek fokozott csatarendbe állítása és a hagyományos hadviselés alkalmazása. Ez utóbbira volt nyilvánvaló példa Afganisztán lerohanása, amely már nem csupán a „szokásos" szovjet imperializmus terméke volt, hanem a súlyos belső problémák elleplezése érdekében végrehajtott kompenzáció is. A szovjetek – vont mérleget Pipes – nem a kölcsönös elrettentés talaján állnak, hanem az első vagy inkább megelőző atomcsapásban hisznek.

Végül, az Egyesült Államok hidegháborús álláspontjának egyik érzékeny pontja volt a nem kommunista tekintélyuralmi rendszerek és katonai junták (Argentína, Chile, Dél-Afrika, Dél-Vietnam, Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Irán, Nicaragua, Spanyolország és Portugália, Rhodézia) barátságának elfogadása. Kirkpatrick minden túlzás nélkül korszakosnak mondható fent idézett 1979-es tanulmányában – a társutas értelmiség által kiátkozott totalitarizmuselméletre alapozva – kijelentette, hogy míg a Carter-adminisztráció emberi jogi napirendje súlyosan fenyegeti a baráti autokráciák stabilitását (és ezzel árt az amerikai érdekszférának), addig a kommunista rezsimeknek ennél sokkal súlyosabb törvénysértéseit szó nélkül hagyja. Ráadásul – mint írta – *„arra nincs példa, hogy egy kommunista rendszer a demokratizálás útjára lépett volna, a jobboldali autokráciák azonban néha képesek demokráciává fejlődni"*.

Amint Podhoretz fogalmazott: a kommunizmus a *détente* alatt csak erőt gyűjtött és felbátorodott, amelynek következményeként komoly *„jelenlévő veszélyként"* kell kezelni, s nem további engedményeket tenni neki. Joshua

Muravchik 1994-ből visszaemlékezve írta: *„minthogy Amerika célja a hidegháborúban védekező jellegű volt, így stratégiája is ilyen jelleget öltött. A feltartóztatás doktrínája nem a szovjetek legyőzését, hanem a kivárást tűzte ki céljául. Ez a '80-as években végül Reagan alatt változott meg".* Az évtizedes kivárás, halogatás és rosszkedv után érkező republikánus elnök a Szovjetuniót egyfelől gazdasági összeroppanásba hajszolta a fegyverkezési verseny újjáélesztésével, másfelől az ellenséget ellenségnek nevezte, és a szovjet birodalom perifériáján katonai eszközökkel lecsapott vagy hatékonyan támogatta az ellenállókat. Ahhoz, hogy Washington immár kedvező feltételekkel tárgyalhasson Moszkvával, persze Gorbacsov is kellett.

A Reagan-doktrínát maga a józan ész sugallta, noha megszületésében a szellemi műhelyek komoly szerepet játszottak. Bár utólag sokan valamiféle „neokon összeesküvést" próbálnak belemagyarázni az eseményekbe és a *Commentaryt* a Reagan-adminisztráció sorvezetőjeként mutatják be, inkább arról van szó, hogy a '60-as, '70-es évekhez képest a '80-as évekre megváltozott a közhangulat. Mi sem jellemzi jobban a korszak hangulatváltozását, mint a filmiparban nagy számban teret hódító hazafias akciófilmek. A Vietnam-szindróma pacifista feldolgozásában szerepet vállaló alkotások (*A szakasz*, *A szarvasvadász*, *Acélövedék*) mellett megjelentek ugyanis a kormány külügyi felfogásával összhangban álló tesztoszteronfilmek is. Készültek B-kategóriás mozik, mint a jók oldalára átálló KGB-tiszt történetét feldolgozó 1989-es *Vörös skorpió* és Chuck Norris-filmek, amelyek amerikai hadifoglyok kiszabadításáról (*Ütközetben eltűnt*. 1984) és egy floridai szovjet invázió leleplezéséről szóltak (*Tomboló terror*. 1985). A zsáner ikonikus darabjává a *Rambo*-széria filmeposza vált. A *détente*-hoz képest radikális változásról tanúskodik az 1982-es első film emlékezetes jelenete, amelyben a hazaérkező vietnami háborús veterán, John Rambo így szól: *„Ez nem az én háborúm volt, de mégis mindent megtettem, amit a győzelem követelt tőlem. De valaki mégsem hagyta, hogy mi odaát győzzünk. Amikor hazajöttem, az fogadott a reptéren, hogy férgek tüntetnek ellenem, gyerekgyilkosnak nevezve. Ott, Vietnamban repülőt és tankot vezethettem, milliódolláros eszközöket bíztak rám – itthon meg nem kapok munkát."* A megalázott veterán bosszútörténete után Rambo a második részben (1985) visszatért Vietnamba, hogy kiszabadítsa bajtársait, a harmadik részben (1988) pedig a szovjetek ellen küzdött Afganisztánban. A trilógia bízvást tekinthető az amerikai hidegháborús szerep apoteózisának.

A korszak másik klasszikus alkotása, az *Apokalipszis most* szkriptjét jegyző John Milius által írt és rendezett *Vörös hajnal* szinte a *Commentary* vészharan-

got kongató hangvételének adaptációja volt. Az 1984-es alkotásban szovjet és kubai csapatok foglalják el Amerikát, akikkel coloradói fiatalok veszik fel a gerillaharcot. Az, hogy erre végül a valóságban nem került sor, e könyv szerzőinek is érdeme.

Joshua Muravchik

BEVEZETÉS

Richard Pells amerikai történész írta néhány éve: *„egyetlen folyóirat sem volt az elmúlt fél évszázadban olyan hosszú időn át befolyásos, vagy játszott annyira központi szerepet az Egyesült Államok politikai és intellektuális életét alakító fontosabb vitákban, mint a* Commentary *magazin."* Az Amerikai Zsidó Tanács által közvetlenül a második világháború után alapított *Commentary* az amerikai zsidó értelmiségi élet középpontjaként határozta meg magát, és mivel az amerikai vezető értelmiség egy jelentős része zsidókból állt, a lap rövid időn belül országszerte egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A tartalom egyik része kifejezetten a zsidókat érdeklő témákkal foglalkozott. Meghatározóvá viszont egyre inkább a másik, zsidó és nem zsidó értelmiségiek széles körének írásait felvonultató, általános érdeklődésre számot tartó fele vált. E kötet szerzői például nagyjából egyenlő arányban zsidók és nem zsidók (talán a nem zsidók többségben is vannak).

A *Commentary* első évtizedeinek idején az amerikai szellemi élet szereplői döntő mértékben, szinte kizárólagosan a politikai spektrum baloldaláról érkeztek (megemlítendő kivétel William F. Buckley és magazinja, a *National Review*), és ez jellemezte az amerikai zsidó értelmiséget is. A *Commentary* egyértelműen amerikai értelemben vett liberális, azaz balközép politikai szemléletet vallott. A szerzők lehettek liberálisok vagy szociáldemokraták sőt, akár korábbi kommunisták és trockisták is, ám a magazin mindig is antikommunista volt.

Valójában Amerika maga is csaknem egyöntetűen antikommunista volt a hidegháború kezdetétől, a késői negyvenes évektől egészen a hatvanas évek végéig. A vietnami háború miatti általános amerikai kiábrándultság miatt és egy új, radikális mozgalom megalakulása következtében megváltozott ez is – és ezzel együtt sok minden más. Az úgynevezett Új Baloldal *(New Left)*, bár sohasem élvezte a diákság többségének támogatását, mégis

vezető szerepet játszott a politikailag aktív rétegek körében, és a '60-as évek generációjának szócsöveként tekintettek rá. Olyan neves amerikai politikusok voltak a mozgalom aktív tagjai, mint például Hillary Clinton és John Kerry.

Az Új Baloldal nem volt klasszikus értelemben véve kommunistabarát. Nem volt szüksége a Szovjetunióra, amit merevnek, konzervatívnak és unalmasnak tartott. Csodálta viszont a kínai, a kubai és a vietnami kommunista rendszereket. Mi több, teljesen beleszerelmesedett a fejlődő országok „nemzeti felszabadító mozgalmaiba", amiket gyakran uralt, és amiknek mindig irányt szabott nekik a kommunista tábor.

Bár az Új Baloldal rossz véleménnyel volt a Szovjetunióról, még rosszabb véleménnyel volt az Egyesült Államokról. Ronald Reagan később a „gonosz birodalmának" nevezte a Szovjetuniót, de az Új Baloldalon sokan inkább az Egyesült Államokra vonatkoztatták ezt a kifejezést. Amerika volt ugyanis a kapitalizmus bástyája és az Új Baloldal által világszinten körülrajongott „felszabadító mozgalmak" elszánt ellenzője. Az újbalosok az ország nevének németes írásmódjával nyomatékosították ellenséges érzelmeiket: „c" betű helyett „k"-val írták „Amerikát", hogy ezzel sugallják a náci Németországgal való párhuzamot, és úgy beszéltek magukról, mint akik a „fenevad gyomrában" élnek. Elmondható, hogy az Amerika-ellenesség az Új Baloldal ideológiájának központi eleme volt.

Mindennek ellenhatásaként azonban az 1970-es években egy liberálisokból, sőt szociáldemokratákból (magam is az voltam) álló ellentétes erőtér alakult ki: azoké, akik a lázadás ellen lázadtak. Minket, akik ezt az ellenpólust alkottuk, „neokonzervatívoknak" neveztek. Ez nem a mi döntésünk volt. Abban az időben a középtől balra állóként tekintettünk magunkra, példaképünk a liberális amerikai elnök, Harry Truman volt, aki hősiesen védelmébe vette „a kisembert", és aki Kelet- és Közép-Európa szovjet leigázására válaszul Amerikát a hidegháborúba vezette. Szoros szövetségben álltunk azokkal az amerikai munkásszakszervezetekkel, akik szociális jóléti szabályozásért és magasabb bérekért harcoltak, de közben rendíthetetlenül antikommunisták voltak. A neokonzervatív címkét hiteltelenítésként aggatták ránk: a konzervatív jelző értelmiségi körökben – nálunk is – gyűlöletes jelzőnek számított akkoriban.

A baloldal erősebb médiabefolyással rendelkezett, így a kifejezés állandósult, mi pedig végül egyenként beadtuk a derekunkat, és elfogadtuk a neokonzervatív címkét. Számunkra, akik neokonzervatívok lettünk – köztük azok, akik elfogadták e jelzőt és azon kevesek is, akik nem – két

központi kérdésben kristályosodott ki a szembenállás az Új Baloldallal. Az egyik, amit határozottan elutasítottunk: az Új Baloldal Amerika-képe volt. Mi – akik jó néhányan a polgárjogi mozgalom veteránjai voltunk, és a '60-as években Amerika legsúlyosabb hibája vagyis a faji diszkrimináció eltörléséért kampányoltunk – Amerikát tökéletlennek és megreformálandónak véltük, de alapvetően jó országként tekintettünk rá. A demokrácia valamennyiünk számára nagyszerű vívmány volt. Az Új Baloldallal szemben mi az amerikai demokráciát nagyon is valódinak láttuk, olyannak, amely felülírja az ország hibáit. Lehet, hogy Amerika nem teljesítette be álmainkat és ideáljainkat, de minden más akkori vagy korábbi országnál jobban megközelítette őket. A másik, hogy nem osztoztunk az Új Baloldal csodálatában az ázsiai, afrikai vagy latin-amerikai kommunisták iránt. A kommunizmusra gyűlöletes, diktatórikus, gyilkos rendszerként tekintettünk, és amennyire láttuk, a köztük levő különbségek dacára ez minden kommunista mozgalomra igaz volt a világ bármely táján. Némelyik még a Szovjetuniónál is kegyetlenebb volt. Lehetett vitatni az Egyesült Államok politikáját Vietnamban vagy máshol, de a kommunisták sosem álltak a jó oldalon.

Felfogásunk nemcsak az Új Baloldallal állított minket szembe, hanem például az 1972-es demokrata elnökjelölt, George McGovern által fémjelzett új liberalizmussal is. Utóbbi az Új Baloldaléhoz hasonló elveket vallott, kevésbé radikális formában hangoztatva azokat (például a forradalmi elképzelések népszerűsítése terén nem csatlakozott az Új Baloldalhoz), hogy ne tűnjék szélsőségesnek.

A végzettségét tekintve irodalomkritikus Norman Podhoretz 1960-ban, mindösszesen harmincévesen vette át a *Commentary* szerkesztését. A magazin kormányrúdjánál töltött első években még közel állt az Új Baloldalhoz, de Amerika-ellenességük miatt gyorsan kiábrándult belőlük, és a *Commentaryt* az Új Baloldallal szembeni ellentámadás és a neokonzervativizmus zászlóshajójává tette.

A neokonzervativizmus tulajdonképpen két irányzatot font össze. Az egyik az Amerikán belüli ügyekre összpontosított, különösen a Lyndon B. Johnson elnök által bevezetett „Nagy Társadalom" programjainak és a jóléti állam egészének felülvizsgálatára. Ez az irányzat az Irving Kristol által alapított és – kezdetben Daniel Bell-lel közösen – szerkesztett, negyedéves *Public Interest* című folyóirat köré összpontosult. A másik irányzat a Podhoretz vezette *Commentary* körül csoportosulva a nemzetközi ügyekre és a hidegháborúra fókuszált.

A külpolitikai érdeklődésű irányzat mindvégig és egyre szenvedélyesebben vállalta azokat az ideológiai csatákat, amelyek elsősorban a vietnami háborúval kapcsolatos vitákból nőttek ki. Nem minden neokonzervatív számított héjának ebben a kérdésben: néhányan, köztük Podhoretz is inkább galambok voltak. A neokonzervatívok erős ellenállását elsősorban az váltotta ki, a háború ellenzői egyre inkább amellett kezdtek érvelni: a vietnami háború egy mély, amerikai betegség tünete. Tegyük hozzá: a pacifisták eredeti kiindulópontja még az volt, hogy a délkelet-ázsiai beavatkozás egy alapvetően helyes stratégia rossz alkalmazása volt, de ettől az állásponttól aztán jócskán elmozdultak. Bármilyen problémát okoztunk is magunknak Vietnamban – mondták ezzel szemben a neokonzervatívok –, a konfliktus eredete nem az amerikai imperializmusban vagy Jimmy Carter elnököt idézve „a kommunizmustól való ésszerűtlen félelmünkben" keresendő, hanem a kommunizmus eredendő dominanciavágyában és terjeszkedési szándékában.

Carterrel és a háborúellenes baloldallal szemben a neokonzervatívok úgy vélték: a kommunizmust nagyon is félni, megvetni és ellenezni kell. A Szovjetuniót az általa már birtokolt területekkel szemben kimondhatatlanul kegyetlennek, a még meg nem kaparintottakkal szemben pedig könyörtelen ragadozónak látták. George Orwell *1984*-ének üzenetére alapoztak, arra a könyvre, amely James McNamara és Dennis J. O'Keeffe ír származású tudósok szerint a gonosz fogalmát „politikai kategóriaként" támasztja fel. Magukévá tették Alekszandr Szolzsenyicin ellenzéki orosz író figyelmeztetését is, hogy nehogy teret engedjünk a kommunistáknak abbéli vak hitünkben, hogy „a farkas egyszer talán majd jóllakik".

Történelmünk során sokan, államférfiak és tudósok egyaránt, különbséget tettek az amerikaiak érzései és Amerika érdekei között. A kommunizmussal kapcsolatban a neokonzervatívok e kettőt egybefonódni látták. A kommunizmus ellen küzdeni kell, azért is, mert erkölcsileg rémisztő, ám azért is, mert veszélyt jelent az országunkra – gondolták. A kommunizmussal szembeni szenvedélyességük miatt a neokonzervatívokat „megszállottsággal" és fekete-fehér gondolkodással vádolták. Erre egy neokonzervatív így felelt: „mi egy fekete-fehér valósággal nézünk szembe". Ez pedig a kommunista világ és a Nyugat közötti harc, egyik oldalon a valaha volt legártalmasabb, gyilkos rezsimek egyike, a másik oldalon pedig a leghumánusabbaké. Az erkölcsi következmények óriásiak voltak.

Ez a hozzáállás volt az egyik megkülönböztető jegy a neokonzervatívok és a tradicionális konzervatívok között. Persze, volt néhány jobboldali

értelmiségi, mint William F. Buckley és Whittaker Chambers, akik osztoztak a neokonzervatívok kommunizmus iránti gyűlöletében. De a fősodorba tartozó konzervatívokra inkább Richard Nixon és Gerald Ford elnökök és azok külpolitikai mentora, Henry Kissinger megközelítése volt jellemző. Eszerint a Szovjetuniót inkább egy másik nagyhatalomnak, mintsem egy halálos ideológia megtestesítőjének kell tekinteni. Ezen alapult a *détente* vagyis az „enyhülés" stratégiája, amely a Szovjetunióval való „békés egymás mellett élés" jegyében a két nagyhatalom egymást egyensúlyban tartó elképzelésén alapult. A megközelítést olyan konzervatív ikonok tették magukévá, mint Billy Graham tiszteletes, aki bízott az oroszok megtérésében vagy a szabadpiacpárti Donald Kendall, aki hitt abban, hogy Pepsit tud majd nekik eladni – mindkét esetben megszabadulva meghódításuk nyomasztó terhétől.

Amerika Vietnam-stratégiájának végső bukásával és Saigon 1975-ös eleste utáni visszavonulásával a neokonzervatívok felvetése jóval hangsúlyosabbá vált. Az Új Baloldal ekkortájt már leszállóágban volt, és McGovern megsemmisítő választási vereségével az új liberalizmus is jelentősen meggyengült. A vietnami vereséggel azonban az amerikai közhangulat keserűvé vált. Az Egyesült Államok ötvenezer fiát vesztette el Vietnamban, még több volt a sebesült, s mindez eredmény nélkül.

Az amerikaiak eltökélték magukat, hogy ezt nem akarják még egyszer megismételni. A kommunizmus külföldi térnyerését megakadályozni kívánó feltartóztatási stratégia vitt minket a vietnami háborúba – gondolták sokan. Az az elv, hogy meg kell akadályozni a kommunizmus terjedését olyan országokban, ahol az még nem vette át az irányítást. A széles körben ismételgetett mantrából (*Soha többé Vietnamot*) az következett, hogy fel kell adnunk a feltartóztatási stratégiát. Azzal érveltek akkoriban, hogy a feltartóztatás nemcsak túlmutat a lehetőségeinken, mint Vietnamban, de felesleges is. A kommunizmus talán nem is olyan rossz, mint ahogy eddig elhitették velünk – mondogatták. Persze, a kommunisták diktátorok, de sok nem kommunista vezető is az – hallhattuk annyiszor. Miért is lényeges annyira, hogy az egyik vagy egy másik fajta diktátor uralkodik egy országban? Dél-Vietnam diktátora jobb volt, mint Észak-Vietnamé, Tajvané jobb-e, mint Kínáé, Dél-Koreáé, mint Észak-Koreáé? Amerika, ahogy akkoriban mondták, túlzásba vitte az antikommunizmust és a demagóg Joseph McCarthy szenátor által megtestesített neurotikus megszállottság kerítette hatalmába. Ezekben az években, különösen a fiatalok körében, az antikommunista ideológia elmaradottnak, régimódinak, szűklátókörűnek tűnt.

Emellett idővel az amerikai hadsereg presztízse is megkopott. A hadsereg megbukott Vietnamban, ráadásul hazugnak látták. Katonai szóvivők éveken át heti rendszerességgel festettek rózsás képet a háborúban elért eredményekről – és e sok optimista jelentés végül hazugságnak bizonyult. A népszerű sztereotípia a katonai vezetőket úgy mutatta be, mint akik saját szerepük felnagyítása érdekében akarnak háborúzni, hogy erős, ütős, hősi pózban tetszelegjenek, és közben jelentős erőforrásokat szereztessenek. Ez a vélemény túlélte a háborút, és továbbra is tartotta magát a hiedelem, hogy a katonai kiadások túlzóak és egyben szükségtelenek.

Az amerikai hadsereg megítélésének zuhanása kéz a kézben járt a bezárkózás egyre népszerűbbé válásával. Sok amerikai úgy érezte, hogy nem vagyunk elég jók a világnak és a világ sem elég jó nekünk. Mi szükség volt ennyi külföldi szerepvállalásra? Elrettentő nukleáris erőnkre hagyatkozva nem őrizhetjük-e meg biztonságunkat úgy is, ha tartózkodunk attól, hogy mások dolgaiba üssük az orrunkat? Meg egyébként is: miért kellett nekünk ennyi nukleáris fegyver? Nem elegendő-e bőségesen az a bombamennyiség, amivel „elpusztíthatjuk a világot"? Mi okunk van arra, hogy fegyverkezési versenyben mérkőzzünk meg a Szovjetunióval? Mellesleg, nincsen elég olyan sürgető belföldi feladatunk, amire a kormányzati forrásokat fordítanunk kellene, ahelyett, hogy olyan fegyverekre pazarolnánk, amelyeket soha nem használunk fel? Nem volna fontosabb „itthon erősnek" lenni, mint külföldön? És így tovább. A neokonzervatívok számára ez a gondolkodás a Vietnamban elszenvedett amerikai vereség értelmetlen túlreagálása volt. Éppen a *Commentary* lett az elsőszámú eszköze annak, hogy felvegyék a kesztyűt az országszerte elterjedt újkeletű izolacionista hangulattal és a nemzeti önváddal szemben. Küldetésük volt, hogy az amerikai nyilvánosságot újra megismertessék olyan tényekkel, amiket egykoron tudott. Igazságokkal, amiket elhomályosított a vietnami csalódás.

Először is ott volt magának a kommunizmusnak a természete. A neokonzervatívok ragaszkodtak hozzá, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok nem egymás tükörképei. Nézetük szerint óriási különbség volt köztük, bármilyen emberi értékmérőt vegyünk is. Valójában nem csak Amerikánál volt lényegesen rosszabb a Szovjetunió, de a többi kommunista rezsim is sokkal rosszabb volt, mint a másféle diktatúrák többsége. Rászolgáltak, hogy a totalitarizmus különleges kategóriájába kerüljenek, vagyis egy olyan kategóriába, ahol nem a többi diktatúrával osztoztak, hanem csak a már letűnt náci rezsimekkel.

Ezentúl azt állították: a Szovjetunió és a többi kommunista rendszer nemcsak saját alattvalóival szemben viselkedik brutálisan, hanem természetéből fakadóan terjeszkedő. E terjeszkedés nem a hitleri agresszióhoz hasonlóan, hanem annál fokozatosabban és tudatosabban haladt előre. A szovjeteket ugyanis olyan ideológia vezeti, amely szerint az egész világ kommunistává fog válni, és azzá is kell válnia. Ha óvatosan is, de a kommunisták mégiscsak szüntelenül ennek a célnak az eléréséért dolgoznak. Ha Amerika ezt nem akarja végignézni, akkor vezető szerepet kell vállalnia az ezzel szembeni ellenállásban, mert más ország ezt nem tudja megtenni. Vietnam talán arra tanított bennünket, hogy Amerika nem képes mindig és mindenhol eredményesen ellenállni, de egy széleskörű ellenállási stratégia, így például feltartóztatási politika kialakítása létszükséglet. És ami a katonai eszközöket illeti: Amerikának nem kell a Szovjetunióéval megegyező számú hadsereget, tankot és rakétát előállítania. A hadseregünk nem úgy épül fel, mint a szovjet hadsereg. Vakmerő bolondok lennénk ugyanakkor, ha nem biztosítanánk, hogy katonai erőnk összességében véve a szovjetekével egyenlő súlyú és méretű legyen.

Így történt, hogy a *Commentary* lapjain egy értelmiségi csoport nekiállt ellensúlyozni a Vietnam-szindrómát, amely olyan bénítóan hatott Amerikára. Mondanivalójuk egy része már jóval a vietnami háború előtt megfogalmazódott, néhány üzenetük pedig a hidegháború után is érvényben maradt. A hidegháború kimenetele és a folyóirat mondanivalója szempontjából a döntő időszak egyaránt az amerikaiak Vietnamból való 1973-as kivonulása (vagy Saigon 1975-ös eleste) és a berlini fal 1989-es leomlása, a hidegháború vége közt eltelt, nagyjából tizenöt év volt.

A karmester Podhoretz mindössze néhány muzsikussal számolhatott (éppen ezért nevetséges volt, amikor pár évre rá elterjedt, hogy a neokonzervatívok átvették a Bush-kormányzatot: valójában sosem volt elég neokonzervatív ahhoz, hogy bármit is bármilyen mértékben átvegyenek). Ám az előadott darabok erőteljesek és hatásosak voltak. Segítettek, hogy Amerika visszataláljon céljaihoz, visszaszerezze önbizalmát, és ellenálljon az önfeladás ötletének.

Az alábbi gyűjtemény tizenöt, a *Commentary* lapjain megjelent cikkből áll. Az első négy szöveg (a gyűjtemény első része – *Az ellenség természete*) az 1950-es és 1960-as évekből származik, és bemutatja, hogyan birkózott meg a magazin a kommunizmus témájával a vietnami háború előtt. Az utolsó

két cikk (negyedik rész – *Győzelem után*) a hidegháború utáni évekből származik, és a korszak hagyatékára tekint vissza. A két időszak között született kilenc írás (második rész – *Az enyhülés ellen* és harmadik rész – *Stratégiai szembenállás*) abban a bizonyos legérzékenyebb másfél évtizedben íródott, amikor a vietnami kudarc által megsebzett Amerika majdnem elveszítette a hidegháborút, és szinte megadni kényszerült magát. Hogy nem veszített, sőt végül győzött, az nagy részben a *Commentary* hatásának is köszönhető.

Fordította: Vincze Máté

AZ ELLENSÉG TERMÉSZETE

A második világháború során az amerikaiak hajlottak arra, hogy úgy lássák szövetségesüket, Sztálint, mint joviális öregurat: sokak számára ő volt *Uncle Joe* (Józsi bácsi). A háború után aztán ők és a nyugat-európaiak is szép lassan szembesültek azzal: minden, amit addig gondoltak a kommunizmusról és a Szovjetunióról, csupa önáltató illúzió volt. A „keleti", pontosabban közép-európai eseményeket látva döbbentek rá a valóságra. Először 1948-ban a kommunisták csehszlovákiai puccsa, aztán a prágai tavasz 1968-ban, majd a lengyel Szolidaritás mozgalom elfojtása 1981-ben. Ám mindezeknél lényegesen nagyobb hatást gyakorolt a nyugati közgondolkodásra a magyar forradalom vérbe fojtása 1956-ban. Erre az eseményre reagálva a *Commentary* folyóirat akkoriban több írást is megjelentetett – köztük az alább olvasható három cikket. Az első egy kiváló történész politikai elemzése. A második egy szemtanú személyes beszámolója egy külpolitikai újságíró tollából. A harmadik írás pedig néhány hónappal később készült, szerzője egy neves magyar–amerikai történész, aki a felkelés menekültjeiről ír, ám rajtuk keresztül azt is megpróbálja felmérni, hogy mi lehet az otthon maradt magyarokkal.

Hugh Seton-Watson

FORRONGÁS KELET-EURÓPÁBAN – LEROMBOLT MÍTOSZ, ELÁRULT FORRADALOM

A lengyelországi „enyhülés" időszaka nagyjából Berija 1953. júniusi bukásától kezdődik. A szovjet vezető eltávolításának egyik következményeként a lengyel állambiztonsági hatóság magas rangú tisztségviselője, Józef Światło Nyugatra disszidált. Ez az ember aztán külföldön alaposan kiteregetett a hatóság visszaéléseiről, a lengyel politikai vezetés botrányairól és intrikáiról, a nyugati hírcsatornák és a Szabad Európa Bizottság pedig tudósításaikban és hőlégballonokról ledobott szórólapokon, pamfleteken világgá is kürtölték ezeket az értesüléseket. Mindez kétségkívül nagyban hozzájárult a lengyel kommunista vezetés demoralizálódásához, és ahhoz is, hogy a párt belső ellenzéke bátorságot nyert. Az állambiztonsági szolgálatok szerepét ezek után csökkentették, csakúgy, mint a Szovjetunióban. 1954 végén Radkiewiczet, aki tíz évig állt az állambiztonság élén, áthelyezték az állami agrárgazdálkodásért felelős minisztériumhoz. 1955 folyamán végül enyhülni kezdett a politikai nyomás. Különösen a kulturális kapcsolatok terén mutatkozott egyértelmű nyitás a Nyugat felé, és az is érzékelhető volt, hogy a lengyel küldöttségek tagjai a nemzetközi találkozókon meglepően szabadon beszéltek.

Az enyhülés következő szakaszát 1956 februárjában a szovjet kommunista párt XX. kongresszusa nyitotta meg. A lengyel kommunista párt első titkára, Boleslaw Bierut röviddel a pártkongresszus után hunyt el Moszkvában, miután ellátta a lengyel delegáció vezetésének feladatát. Emlékezetes, hogy a cseh kommunista pártvezető, Klement Gottwald nem sokkal azt követően halt meg, hogy 1953 márciusában visszatért Sztálin temetéséről. A bolgár kommunisták vezetője, Georgi Dimitrov pedig 1949-es szovjetunióbeli gyógykezelése során hunyt el. Mindhármuk halála olyan időszakokban történt, amelyek meghatározó fordulópontok, a váltás szakaszai voltak a szovjet politikában (a Tito elleni fellépés, Sztálin halála, a személyi kultusz elítélése). Hogy a szovjet vezetők keze benne volt-e Bierut váratlan

halálában, nem bizonyított, az azonban igen, hogy Hruscsov személyesen avatkozott be a lengyel utód kiválasztásába, és így lépett Bierut helyére Edward Ochab. Úgy tűnik, szintén Hruscsov javasolta a lengyel kommunista vezetőknek, hogy mindent tegyenek meg népszerűségük növekedése érdekében. A következő hónapokban a lengyel sajtóban látványosan megerősödött a véleményszabadság, nyílt hangvételű cikkek jelentek meg több gazdasági és irodalmi folyóiratban, legfőképpen a diákmozgalom lapjában, a *Po Prostu* (*Egyszerűen*) hasábjain. Arról cikkeztek, hogy a szejm hamarosan valódi parlamentté alakul, ahol a valódi problémákról valódi viták folynak majd. Más írások keményen ostorozták a párt felsővezetését indokolatlan kiváltságaik miatt, elítélve például, hogy luxuscikkeket vásárolhatnak a csak számukra fenntartott boltokban. Újságírók azt is leleplezték, hogy az életszínvonal folyamatos emelkedéséről szóló kormányzati nyilatkozatok színtiszta hazugságok. Egy újságcikk arról tudósított például, hogy miközben a kormány büszkén bejelentette az újabb árcsökkentést, az egyik boltban egy 300 zlotys árcímkéjű kabátot bevettek a kirakatból, majd újra kitették, immár 500 zlotys bilétával. Aztán később, az újabb árcsökkentési bejelentés után ugyanazt a kabátot ismét kitették, ezúttal a műanyag helyett igazi bőrgombokkal, ára azonban már 735 zloty volt.

Június végén kitört a poznańi felkelés. A felkelést azonban nem újabb elnyomás, hanem a kudarcok hivatalos beismerése követte, a sajtó pedig még határozottabban ítélte el a munkásosztályt sújtó társadalmi igazságtalanságokat és gazdasági problémákat. Az olyan értékeléseknek, mint például Bulganyin megjegyzései a felkélésről vagy a szovjet kommunista pártnak a személyi kultuszt elítélő határozatában tett azon megállapítása, miszerint Poznań a külföldi imperialisták provokációja volt, nos, ilyen értékeléseknek nyoma sem volt Ochab főtitkár vagy Cyrankiewicz miniszterelnök beszédeiben. Ők ehelyett tisztán gazdasági okokkal magyarázták a felkelést. Lengyel közgazdászok cenzúra nélkül taglalták a rejtett munkanélküliséget, és nyíltan bírálták Lenin addig kőbe vésett teóriáját is, miszerint a parasztságnak három osztálya van: a kulákok, a középparasztok és a kisparaszti réteg.

A poznańi felkelés után letartóztatottak ügyét viszonylag tisztességesnek mondható eljárások keretében tárgyalták, a bíróságok feltárták és elítélték a politikai rendőrség erőszakos módszereit, a perek végén pedig enyhe ítéleteket hoztak. Ezzel egy időben a párton belül egyre nőtt a politikai nyomás a Gomułka-szárny rehabilitációja érdekében (a volt kommunista vezetőt 1949-ben állították félre állítólagos nacionalista elhajlása miatt). Még tavasszal kizárták a párt Politikai Bizottságából Bierut legközelebbi munkatársát, Jakub

Bermant és az állambiztonság volt vezetőjét, Radkiewiczet. Októberben ugyanerre a sorsra jutott a háború utáni időszak gazdasági diktátora, Hilary Minc is. E folyamat tetőpontja azonban egyértelműen egy szovjet csúcsdelegáció Varsóba látogatása volt. Annál is inkább, mert ilyen nagyszámú magas rangú vezetőt számláló küldöttség nem járt még külföldön a szovjet rendszer megalakulása óta. Figyelemre méltó, hogy a delegációval nemcsak az utóbbi két év Tito-barát irányzatának képviselői, Hruscsov és Mikojan érkezett, hanem ott volt velük Molotov és Kaganovics is, akik pedig a néhai Sztálin legközelebbi barátai voltak. Vajon ez a közös út azt jelentette, hogy Lengyelország ügyében mind egy állásponton voltak, vagy inkább azt, hogy szemmel akarták tartani egymást? Ezt az olvasó fantáziájára bízzuk. Egy dolog azonban biztos: együtt sem voltak képesek megfélemlíteni a lengyeleket.

A lengyel Központi Bizottság 1956. október 22-én Gomułkát választotta a párt első titkárává. A régi Politikai Bizottság legelkötelezettebb szovjetbarát tagjait (Mazurt, Jozwiakot és Zenon Nowakot) nem választották újra és Rokosszovszkij szovjet marsallt sem. Ugyanakkor Ochab volt első titkár mind a Központi, mind a Politikai Bizottság tagja maradt, Cyrankiewicz szintén megőrizte a kormányfői posztot. Gomułka egyik első intézkedése az volt, hogy a tartományi pártbizottságok felében saját embereivel váltotta fel a régi tagokat. Régi elvtársát, Spychalski tábornokot a védelmi miniszter helyettesének, egy másik, korábban bebörtönzött megbízható kommunistát, Komak tábornokot pedig az állambiztonsági szolgálatok vezetőjének nevezte ki.

1944 után a lengyel kommunista párt egyik érdekes jellemzője az volt, hogy – legalábbis a Központi Bizottság szintjén – a pártvezetőség összetétele nemigen változott. 1956-ban a már 1948-ban is Központi Bizottság-tagok csupán 22 százalékát váltották le. Bulgáriában hasonló volt az arány (28 százalék), viszont Csehszlovákiában vagy Magyarországon már sokkal nagyobb (58, illetve 50 százalék).[1] Fontos hangsúlyoznunk tehát, hogy a Gomułkát októberben megválasztó Központi Bizottság személyi összetételét tekintve szinte teljesen megegyezett azzal a bizottsággal, amely őt 1948 decemberében elítélte. A tagok persze nagyon is tisztában voltak a párton belüli és kívüli nyomással, illetve elégedetlenséggel. Ennek ellenére elismerésre méltó, hogy képesek voltak az engedményekre, és nem hajoltak meg a szovjetet nyomása alatt. Ezzel a magatartásukkal egy időre képesek voltak megmenteni a kommunista pártot – amit mi, nyugatiak, ugyan sajnálunk –,

[1] A párhuzamokat a következő országokból és időpontból vette a szerző: Bulgária 1954 és 1945, Csehszlovákia 1954 és 1949, Magyarország 1954 és 1948. *(A* Commetary *jegyzete.)*

mégis, minden bizonnyal ez mentette meg Lengyelországot az azonnali szovjet katonai beavatkozástól. Magyar elvtársaik, úgy tűnik, nem voltak birtokában ennek az alapvető bölcsességnek.

A magyarországi események előzményei szintén 1953-ra nyúlnak vissza. Az év júliusában Rákosi Mátyás, a kommunista párt vezetője, megtartva pártfőtitkári tisztségét, a kormányfői feladatokat átadta Nagy Imrének, aki rövidesen „új irányvonalat" jelentett be a gazdaságpolitikában és a politikai elnyomást is csökkentette. 1955-ben azonban Nagy Imrét – néhány héttel azt követően, hogy a szovjet kormány éléről Malenkov „lemondott" – eltávolították a hatalomból. A Nagy elleni vád az volt, hogy elhanyagolta a nehézipar fejlesztését, az általa támogatott Hazafias Népfront pedig túlságosan megerősödött, és ezzel a párt politikai egyeduralmát veszélyeztette. Rákosi tehát ismét megerősítette vezetői pozícióját, kormányfőnek bizalmi emberét, Hegedüs Andrást nevezték ki mellé. A párt visszatért a „keményvonalas" politikához, a kormány a mezőgazdaság kollektivizálásának felgyorsítását ígérte. A gazdasági helyzet azonban egyre rosszabbra fordult. A politikai elnyomás ismét felerősödött, ám mégsem tudta elhallgattatni a magyar értelmiséget. 1955 telén a párt vezetősége szigorúan megfedett több párttag írót, amiért bírálni merték a hivatalos politikát. Az egyet nem értés szelleme azonban már kiszabadult a palackból, és ezt csak felerősítette, hogy a belső ellenzék tudta: Tito – akire a szovjet vezetőknek már szükségük volt – soha sem fog belenyugodni, hogy legádázabb ellensége, Rákosi a helyén maradjon.

Rákosi azonban keményen küzdött a pozíciójáért. A sztálini személyi kultusz elítélése a XX. szovjet pártkongresszuson komolyan megrendítette a hatalmát. Mégis képes volt elkövetni azt az arcátlanságot, hogy nyilvánosan beismerje a párt által elkövetett bűnöket, köztük a személyi kultusz bűnét (miközben ő maga volt a nem sokkal azelőtt felszámolt kultusz tárgya). Később még ennél is továbbment: azt is elismerte, hogy az 1949-ben kivégzett, „nacionalista" kommunista funkcionáriust, Rajk Lászlót ártatlanul ítélték el. Mindezek ellenére Rákosi hatalmon maradt.

A nép és különösen az értelmiség felől egyre nőtt a nyomás. Az írók és a diákszervezetek jártak az élen ebben, és mindkét csoportban az elégedetlen kommunisták emelték fel elsőként a szavukat. Nagy nyilvános vitákat szerveztek irodalmi körökben, mint amilyen a Petőfi Kör volt, amely nevét az 1848-as forradalmár költőről kapta. E találkozókon már nyíltan Rákosi távozását követelték a résztvevők. A poznańi példa és Tito ellenállása mind

közrejátszhattak abban, hogy Moszkva végül belátta: Rákosit meneszteniük kell. 1956. július 18-án távolították el őt a pártfőtitkári tisztségből, utóda egyik legközelebbi segítője, Gerő Ernő lett. Nem kevésbé terrorista vezető és nem kevésbé szovjetbarát, mint maga Rákosi. 1956 nyarán az „irodalmi felkelés" tovább folytatódott. Szeptemberben az Írószövetség kongresszusa új vezetőséget választott: lázadó kommunisták és nem kommunisták kerültek a testület élére. Voltak köztük olyanok is, akik csak nemrég szabadultak a börtönből. A párthoz lojális képviselők közül egyet sem választottak újra. Néhány héttel később pedig nyilvánosan rehabilitálták és újratemették az 1949-ben kivégzett áldozatait.

A magyar forradalmat a lengyelországi események robbantották ki. A tüntető, felvonuló diákok megkoszorúzták az 1849-es szabadságharc idején a magyar haderők élére álló lengyel Bem tábornok szobrát. A tömeg Nagy Imrét követelte, akit kétéves „reformkormányzása" a nem kommunisták körében is népszerűvé tett, és akire mindenki a magyar Gomułkaként tekintett. Ám Gerő ebben a helyzetben úgy érzékelte, sztálinista rugalmatlanságot kell mutatnia. Korábban a Krímben találkozott Hruscsovval és Titóval is, kényszerűségből még Belgrádba is ellátogatott, és emiatt elég erősnek érezte pozícióját ahhoz, hogy semmibe vegye az utca követelését. Vagy csak képtelen volt felismerni, hogy a helyzet megváltozott. Nagy Imre – akit időközben újra visszavettek a párt Központi Bizottságába – a Parlament előtti téren a tömeg előtt elmondott egy, a várakozásoktól jóval elmaradó, meglehetősen langyos beszédet. A tömeg ekkor továbbvonult, és ledöntötte Sztálin hatalmas szobrát, majd a Rádió épülete elé indult. Ez volt az a hely, ahol október 23-án este először eldördültek a fegyverek, az államvédelmisek ugyanis tüzet nyitottak. A tömeg mégsem oszlott fel, sőt fegyveres munkások és katonák csatlakoztak hozzájuk.

Október 24-én hajnalban szovjet tankok vonultak be Budapestre, és a kormány bejelentette: a Varsói Szerződés értelmében a szovjet hadsereg beavatkozását kérte a törvényes rend helyreállítása érdekében. A Varsói Szerződés persze egy olyan katonai szövetség volt a szerződő államok között, amely külső fenyegetés (a NATO és az újrafegyverzett Németország) ellen irányult, nem pedig a szerződő államok népei ellen. Máig sem lehet tudni biztosan, hogy ki hívta be az oroszokat, egyáltalán volt-e ilyen kérés. Nagy Imre néhány nappal később tagadta, hogy ilyet tett volna. Október 24-én délelőtt a rádió Nagy Imrét már miniszterelnöknek nevezte, de hogy mikor és ki nevezte ki, arról nem szóltak a tudósítások. Aznap még semmi jele nem volt annak, hogy a szovjet tankok beavatkoztak volna a harcokba.

Másnap reggel azonban, amikor a Parlament előtti téren jelentős tömeg kezdett gyülekezni, tüzet nyitottak a fegyvertelen munkásokra és diákokra. Hatszáz ember vesztette életét.

Mindmáig igen kevés hiteles adat áll rendelkezésünkre az ezután következő eseményekről. Mégis úgy tűnik, ez a mészárlás volt a fordulópont. Ettől kezdve a magyar hadsereg – amely addig semleges álláspontra helyezkedett, csupán néhány katona csatlakozott egyéni döntése nyomán a tüntetőkhöz – átállt a forradalom oldalára. A magyar nemzet felkelt az oroszok ellen Budapesten és a nagyobb városok többségében is. Nyugat-Magyarország rövidesen teljesen a kezükre került, a Dunától keletre fekvő országrész státusza azonban vitatott maradt.

Sokan gondolhatják: a magyarok vakmerők voltak, hibáztak, amikor nem követték az óvatos lengyel példát. Ez alaptalan bírálat. A magyar és a lengyel események közötti lényegi különbség a két kommunista vezetés eltérő hozzáállásában mutatkozik meg. Ochab és Cyrankiewicz elég bölcsek voltak ahhoz, hogy gyorsan visszahozzák Gomułkát, és ő aztán elég erős és okos volt, hogy megszilárdítsa hatalmát. A magyar állampárt azonban Rákosi egyszemélyes hatalmára épült. A kommunizmust mindkét országban a lakosság döntő többsége elutasította. A kommunista pártok jelentős kisebbségben voltak, de míg a lengyel párt egy intelligens kisebbséget alkotott, addig a magyar egyetlen személyre épült. Három provokatív baklövés vezetett a forradalom kitöréséhez: Gerő sztálinista beszéde október 23-án, a szovjet tankok behívása az országba és a Parlament előtti téren elkövetett vérontás. Mi mást tehettek volna ezután a magyarok, mint hogy vagy harcolnak, vagy megadják magukat? Nem hagytak számukra kiskaput a mérsékelt megoldásokra, a manőverezésre. Hogy a harcot választották, nem a vakmerőség bizonyítéka, hanem a bátorságé és a nemzeti egységé.

A diktatúrák egyidősek az emberiség történelmével. A totalitarizmus azonban a XX. század szörnyszülötte, amelyet a tömegkommunikációs eszközök és a szekuláris vallások totális hatalomkoncentrációja hívott életre. A totalitárius rendszerek mindent átható propagandája, politikai rendőrsége, a magánszféra és a személyes meggyőződés teljes kontrollja, a társadalom szisztematikus atomizálása – mindezek miatt a rendszer *belülről* legyőzhetetlennek tűnt. Hitlert csak egy háború pusztította el, de Sztálin még a háborút is túlélte. Ugyanakkor a magyarok megmutatták, hogy egy egységes nemzet képes két nap alatt megbuktatni egy totalitárius rezsimet.

A második tanulság, hogy azok az erők vezették győzelemre a forradalmat, amelyekre a rendszer eredetileg támaszkodni akart. A fiatal munkás- és parasztértelmiség, akiket a kommunista rendszer az elmúlt nyolc évben azért kedvezményezett, azért juttatott be a saját ideológiájával átitatott oktatási intézményeibe, a kollégiumokba, egyetemekre, hogy később a rendszer szilárd szellemi támaszai legyenek. De éppen ők indították el, és álltak az élére a nemzeti ellenállási mozgalmának. A forradalom első tömegbázisát a budapesti munkásosztály adta, az a munkásosztály, amelynek nevében a kommunisták éveken át harsogták unalmas lenini frázisaikat. Csepel, a legnagyobb magyarországi munkáskolónia, október 23-án felfegyverzett munkásokat küldött, hogy csatlakozzanak a tüntetőkhöz. Ahogy ezeket a sorokat írom, egy héttel a második, november 4-i szovjet beavatkozás után, még mindig dúlnak a harcok két ellenálló gócban. Az egyik Csepel, a másik Dunapentele, amit ezidáig Sztálinvárosnak neveztek. Ez az ipari település egy hatalmas vasmű köré épült a Duna partján, Mohácstól nem olyan messze, ahol a magyarok 430 évvel korábban vereséget szenvedtek a török haderőtől. Utóbbiak azonban Hruscsovhoz és Zsukovhoz képest emberséges és becsületes megszállók voltak. A nemzeti ellenállás magját tehát a munkásosztály alkotta. A harmadik tényező természetesen a magyar hadsereg. A régi hadsereg 1944–1945 során megsemmisült: egy része száműzetésbe menekült Ausztriába és Németországba, a magyar területen maradt egységeket leszerelték és feloszlatták. Az új magyar haderő megszervezése 1947 után kezdődött meg. Kissé morbid, hogy éppen az a Moszkva engedélyezte felfegyverzését – ugyanúgy, mint a román és a bolgár hadseregét –, amely az alig korábban kötött békeszerződésben egyik győztes államként meghatározta a magyar hadsereg újraépítésének korlátait. A szovjeteknek hirtelen nyilván szükségük lett ágyútöltelékekre a Nyugat ellen folytatott harcukban. Akárhogyis volt, a magyar hadsereg nem volt nagy, és nem is volt jól felszerelt. A Rákosi-rezsim ugyanakkor – marxista–leninista fanatizmussal – nagy hangsúlyt fektetett az új hadsereg és különösen a tisztek kiképzésére. De a válság elmélyülésekor a hadsereg a nemzet oldalára állt, a diktatúra ellen.

A fiatal értelmiségiek, a munkások és a hadsereg mind-mind csatlakoztak a forradalomhoz. A nemzet másik része – a paraszti réteg és a régi polgárság még megmaradt tagjai – már kezdetben is ott álltak. Mindössze az államvédelmisek állták útját az eseményeknek, ám őket hamar elsöpörték. A nemzet felvette a harcot az orosz hadsereg ellen, és visszavonulásra is kényszerítette. A forradalom pár nappal kirobbanása után megnyerte az első

csatát, ellenfeleik megosztottan álltak velük szemben. Moszkvában teljes volt a tanácstalanság. A szovjet vezetők, akik Sztálin halála óta egyetlen alkalommal sem tudtak egyezségre jutni, talán még sohasem voltak ennyire bizonytalanok, talán még sohasem tartottak ennyire egymástól és a világtól.

Ebben a történelmi pillanatban történt, hogy Izrael gyorsan rászánta magát, hogy megtámadja Egyiptomot, Eden és Mollet támogatták is ebben. Izrael szándékáról nem mondhatok mást, mint hogy érthető volt. Régóta világos volt, hogy Nasszer azért építgette erejét, hogy végül elpusztítsa a zsidó államot. Az is régóta világos volt, hogy Nasszer a Nyugat engesztelhetetlen ellensége, akit elsősorban nem az foglalkoztatott, hogy érvényesítse a jogos egyiptomi követeléseket, hanem hogy minden európai és amerikai érdekeltséget felszámoljon Afrikában és Nyugat-Ázsiában, és létrehozza saját egyiptomi birodalmát az Eufrátesztől az észak-afrikai államok keleti határáig (a Shatt-el-Arabtól a Maghrebig). Ezért az ügyért a saját szolgálatait készségesen felajánlotta, mindenki mást pedig kész volt eladni Moszkvának. E szándéka – az Egyesült Államok kormányát kivéve – mindenki számára teljesen világos volt. Ahogyan az is, hogy Izraelnek nem marad más választása, mint elkeseredett katonai lépést tenni önmaga megmentése érdekében, ami teljesen érthető volt. Ennek ellenére az időpontot tragikusan rosszul választották meg. 1947 óta most volt először valós esélye annak, hogy kimozdítsák az oroszokat Európából, és ezzel helyreállítsák az európai békét, és visszaszerezzék az 1930-as évek óta túszul ejtett európai nemzetek függetlenségét. Egy ilyen hatalmas horderejű változás átformálta volna a Közel-Keletet magát is, gyengítette volna Nasszer hatalmát, és erősítette volna Izrael pozícióit. Izrael vezetőitől nem volt elvárható, hogy ilyen tágabb összefüggésekben is végiggondolják lépésüket, hiszen halálos fenyegetés alatt álltak. De Nagy-Britannia és Franciaország helyzete más volt. Nekik azonnal érzékelniük kellett volna a magyar forradalom jelentőségét, ennek megfelelően kellett volna tanácsot adniuk Izraelnek, és értesíteniük erről az Egyesült Államok kormányát.

Ezt nem tette meg Anthony Eden és Guy Mollet sem. Ez az a mulasztás, amit a történelem sohasem fog nekik megbocsátani. Hátat fordítottak Európának reménye történelmi pillanatában. Ez volt ugyanis az a pillanat, amikor Nagy-Britannia az események irányítójává válhatott volna, az Egyesült Államokkal, Franciaországgal és Németországgal együtt, hogy keményen, de taktikusan szembeszálljanak a szovjet vezetőkkel, hogy tárgyalásra kényszerítsék őket az európai biztonságról, a német egység és a kelet-európai államok függetlenségének egymással összefüggő kérdéséről. Hogy világossá

tegyék: a Nyugat kész megfizetni az esetleges szovjet engedmények árát, és hogy Moszkva saját érdeke, hogy – Magyarország eltiprása helyett – ezt az árat mérlegelje. Ez volt az egyedüli út az európai békéhez, amelyet 1933, de lehet, hogy inkább 1914 óta elvesztettünk. 1947 után ez volt az első pillanat, amikor valóban esély volt egy politikai akcióra.

De Eden figyelme ekkortájt teljesen másfelé kalandozott. Nem kétséges, hogy mélyen bántaná, ha azt feltételeznénk róla: nem érdekelte Európa. Ám sajnos ez így van. Ő őszintén hitt az angol–francia barátságban (van-e olyan civilizált brit, aki nem hisz ebben?), de annak csak egy olyan szűk diplomáciai felfogásában, olyan homályos politikai víziójában, amelyet Clemenceau, Cambon és VII. Edward képviselt egykoron. A Rajnán túl húzódó Európáról mintha fogalma sem lenne. A Nasszerrel szembeni kifogásai minden bizonnyal valósak, és vélhetően minden oka megvan arra is, hogy csalódott legyen amiatt, ahogyan az ENSZ és az Egyesült Államok a közel-keleti kérdést kezelik. Ám még ha lépései egy igazságos és stabil békéhez vezetnének is a Közel-Keleten, az sem igazolná Európa elárulását. Európa elárulásán túl, a dolgok jelen állása szerint, nagyon úgy néz ki, hogy döntései következtében Európa elveszti befolyását más térségekben is: Casablancától Bászráig, Aleppótól a Viktória-tóig.

De még ha csak az történt volna, hogy Eden hátat fordít Európának... A baj az, hogy ráadásul nem is cselekedett gyorsan. Ha volt valaha háború, amelynek tétje azt indokolta volna, hogy a tábornokokra hagyják, akkor a szuezi háború tényleg ilyen volt. Amíg a pilóták lelkiismeretesen bombázták az egyiptomi reptereket, a bevethető alakulatok pedig napról napra várták a jelet Cipruson, addig a Nagy-Britannia és Franciaország által megsértett vagy mellőzött államok időt nyertek, hogy gyűlölettel telítődjenek. A szovjet vezetők gyorsan felismerték, hogy most senki sem fog Európára figyelni, ezért kiadták a parancsot a mészárlásra. Ahogy most ezeket a sorokat írom, a vérontás már egy hete tart. A magyar srácok éppen életüket vesztik, miközben megpróbálnak Molotov-koktélokat dobni a szovjet tankokra. Magyar munkások sztrájkolnak, a „világ egyhatodán fennálló szocializmus" képviselői pedig kiéheztetéssel próbálják rászorítani őket, hogy vegyék fel a munkát. És mindeközben senki sem próbál meg segíteni Magyarországnak. Az ENSZ minden erejét leköti, hogy megóvja az emberiséget az atomháborútól, amit Eden géniuszának és Hruscsov vérszomjának hála, kis híján sikerült kirobbantani. És amikor az ENSZ végre időt talál, hogy Magyarországról is vitát szervezzen, a nagyszerű moralista Nehru arra utasítja ENSZ-nagykövetét: tartózkodjon a szavazás során.

Európa kilátásai teljesen bizonytalanok. Amíg az ENSZ vitatkozgat, addig a szovjet hadsereg talán meg sem áll Lengyelországig vagy esetleg Ausztriáig, Jugoszláviáig. Egyedül az Egyesült Államok elnöke képes ezt a folyamatot megállítani. Sok, a szövetségesei által okozott megpróbáltatáson kellett már átmennie. Ahogy sok megpróbáltatáson kell átmenniük a szövetségeseknek is, amit pedig az elnök önelégült tétlensége okoz. Világos azonban, hogy a felelősség és a döntés most Eisenhoweré, és csakis az övé.

Magyarországon a fegyveres ellenállást és az általános sztrájkot végül vélhetően megtöri majd az öldöklés és az éhezés. De mit tesznek majd utána a megszállók? Figyelemre méltó a bábkormány vezetőjének, Kádár Jánosnak az előélete: volt „nemzeti" kommunista, akit megkínoztak a börtönben, tavasz óta a Politikai Bizottság reformista csoportjának vezetője. Úgy tűnik, Kádár az oroszokhoz szökött, amikor Nagy Imre felvállalta a nép követeléseinek képviseletét, a többpártrendszer és a semlegesség programját. De legalábbis valószínűsíthető, hogy elkapták, megfenyegették vagy rászedték. A részletek pontos ismerete nélkül nem lenne igazságos Quislingnek nevezni: az is lehetséges, hogy csak egy Pétain. Az azonban szinte kétség nélkül borítékolható, hogy nem lesz képes kormányt alakítani. A nemzet – és különösen a munkásosztály – gyűlölete miatt nem lehet társadalmi támogatottsága. Néhány ezer bosszúszomjas államvédelmis áll mellette. A gazdasági kilátások sem kedveznek neki. Ígérhet ő a munkásoknak olcsóbb biciklit, a parasztoknak meg magasabb burgonyafelvásárlási árat, ha ezalatt leöldösik a gyerekeiket, és elveszik házájukat az új vezér külföldi pártfogói.

1945-ben a szovjet hadsereg fosztogatott, nőket erőszakolt meg, és hidegvérrel gyilkolt. Ők ezt megtorlásnak fogták fel – még ha ártatlanokon is hajtották végre – mindazért, amit az orosz népnek kellett elszenvednie Hitlertől és szövetségeseitől. 1945-ben még a szovjetek által megszállt Németországban is milliók érezték magukat bűnösnek, és reménykedtek abban, hogy a sokat hibáztatott oroszok segítenek majd felépíteni egy új társadalmi rendet hazájukban, ahogy a háború borzalmai és sérelmei feledésbe merülnek. Magyarországon és Romániában is sokan bíztak ebben. Ám ehelyett egy hazugságokra, rablásra és terrorra épülő rezsimet, gyarmati alávetettséget kaptak a nyakukba – ennek a rendszernek volt jelképes alakja Rákosi, Ulbricht és Gheorghiu-Dej. Nyolc év után azonban a magyarok ledobták magukról ezt az igát. Erre visszajöttek az oroszok. Ezúttal viszont nemcsak a harcok hevében követtek el súlyos visszaéléseket. Hidegvérrel akasztották fel, és lőtték agyon foglyaikat. Megölték a munkások gyerekeit, ha csak felugrottak a tankjaikra. Éhínséget okoztak, csak hogy ismét munkafelvételre kényszerítsék a sztrájkolókat. Tárgyalásokra hívták a magyar vezetőket, aztán ott helyben letartóztatták őket. Katonákat szólítottak fel megadásra, hogy aztán agyonlőjék őket. Ezúttal nem magukért bosszút álló büszke hódítóként, hanem hazug gyilkosokként érkeztek. Magyarországon sehol sem remélhetnek ezek után mást, mint gyűlöletet és megvetést. Az orosz katonák is emberek. Erkölcsi tartásuk súlyos sebet kapott most.

Kelet-Európa többi része közben csendes rémülettel figyeli a történéseket. A csehek és a szlovákok nem tüntettek. Tavasszal az írók kongresszusán még elhangzottak a kormányt bíráló felszólalások, májusban az egyetemisták (a cseh társadalom legbátrabb csoportja, amelyhez ritkán csatlakozik a többi réteg) nyílt követelésekkel léptek fel, nemcsak az egyetemi autonómia, hanem a politikai szabadságjogok kiszélesítését is követelve. Semmit nem értek el. A kommunista vezetés nemzetietlen. Gottwald 1953-as halálával véget ért a személyi kultusz, „nemzetiek" pedig sohasem voltak a cseh kommunisták soraiban. Az 1952-ben kivégzett Slánský – Berija helyi embere – volt az utolsó, akire még illett ez a jelző. Szlovákiában ugyanakkor vannak „nacionalista" kommunisták, néhányan meg is menekültek a halálos ítélet elől, és már kiengedték őket. De ők nem voltak és most sincsenek abban a helyzetben, hogy megszervezzék az ellenzéket. A munkásoknak pedig van mit enniük, viszonylag nagy kínálatból válogathatnak mondjuk ruhát a boltokban. Csehszlovákiának több mint egy éve fejlettebb a gazdasága, mint bármelyik másik „népi demokráciának".

A Szovjetunióhoz valamivel közelebb fekvő Románia és Bulgária szociális és kulturális szempontból már kevésbé fejlett, és úgy tűnik, hogy ők képezik a Moszkva és Belgrád közötti tárgyalások egyik témáját. A román kommunista párt annyira gyenge és gyűlölt, hogy ott fel sem merülhet egy „nacionalista" kommunista kormány létrehozása a nép támogatásával. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lenne rivalizálás a vezetők között. A román és a bolgár delegációk szovjet jóváhagyással tettek látogatást Jugoszláviában, és mindkét állam vezetői igen udvariasan beszéltek Titóról, illetve a szocializmus jugoszláv útjáról. Ám ez a hatalmi apparátusban semmilyen változást nem hoz majd.

Jugoszlávia hozzáállása a doktriner önteltség és a bevallott félelem furcsa keveréke. Tito elnök hiúságát legyezheti ugyan Bukarest és Szófia egy-egy bókja, annál azonban sokkal realistább, hogy ne vette volna észre: mennyire veszélyesen bekerítették hazáját 1949-ben. Mégis, a doktriner marxista–leninista jugoszláv vezetők rendületlenül hiszik, hogy a magyarországi többpártrendszer „ellenforradalmat" jelentene, hogy a „helyes utat"

csak a kommunista párt képes megtalálni, és ezt törvényszerűen meg is fogja találni. Azt hangoztatják, hogy annak ellenére, hogy Rákosi, Gerő és társaik „hibákat" követtek el, és – miután Hruscsov és Kádár is elismerték már múltbeli „hibáikat" – őszintén remélniük kell, és őszintén tenniük is kell azért, hogy megtalálják a megoldást, rögvest a harcok megszűnését követően. A jugoszláv vezetők legalábbis így beszélnek. És vélhetően így is gondolják. Nem lenne bölcs dolog azt feltételezni, hogy nem létezik ilyen skizofrénia. Persze az egy másik kérdés, hogy vajon Jugoszlávia hogyan kerülheti el sorsát, a pusztulást.

És mi a helyzet a Nyugattal? Még most sem lenne lehetetlen megsegíteni Magyarországot. És nemcsak a menekülteknek nyújtott segélyekkel, hanem az éhező országnak adott jelentős gazdasági támogatással. Ha az Egyesült Államok és a nyugat-európai kormányok ezt felajánlanák, feltételek nélkül és nagy méretekben, akkor Moszkva vagy engedélyezné ezt, vagy maga ajánlana fel ugyanilyen nagyságú segélyt. Bármelyik valósulna is meg, a nyugati akció segítene Magyarország helyzetén. A Nyugat ezen kívül erkölcsi támogatást is nyújthat a magyaroknak a jövőbeli engesztelhetetlen oroszellenes ellenzékiségükhöz. Nem maradna hatástalan, nyomot hagyna az orosz népen, ha az európaiak – tekintet nélkül arra, melyik társadalmi réteghez tartoznak, mi a hivatásuk és milyen politikai nézeteket vallanak – egységesen véleményt nyilvánítanának ebben az ügyben. Végül, a Nyugatnak újra kell gondolnia az európai biztonság kérdéskörét, konkrétan a német egység és a kelet-európai államok függetlenségének ügyét. E kérdésben egyetértésre kell jutnia Nyugat-Európának és Amerikának, olyan egyetértésre, amely túlmutat a közös katonai vagy gazdasági érdekeken. Magyarország legyilkolása súlyos csapás volt Európa számára is. Mind Magyarország talpra állítására, mind a magunk pusztulástól való megmentésére csak egyetlen út kínálkozik: megteremteni Európa egységét. Ez az, amit elfelejtett Eisenhower, amit nem vett tudomásul Mollet, és amit elárult Eden.

1956. december

Fordította: Maráczi Tamás

Peter Schmid

TŰZ ALATT BUDAPEST – ÖSSZEESKÜVÉS A SZABADSÁGÉRT

Minden különösebb gond nélkül sikerült átkelnem a határon Ausztria felől Magyarországra november elsején, bár az orosz katonai beavatkozás fenyegetése már érezhető volt a levegőben. Egy teherautó hozott át, amely a zürichi diákok adományaként élelmiszert, ruhát és gyógyszert szállított a határmenti magyar városba, Sopronba, a helyi Forradalmi Bizottság számára. A magyar határőrök arra sem vették a fáradságot, hogy megnézzék az árut, a vízumom még kevésbé érdekelte őket. Az ország abban a jellemzően anarchikus, köztes állapotban volt, amikor az egyik rezsim már megbukott, a másik azonban még nem foglalta el a helyét.

A teherautó egy soproni iskola udvarán tett le. A városban izzott a levegő a forradalom izgalmától, amit nem lehetett nem észrevenni. Fiatalok polgári ruhában, inkább diáknak, mint harcosnak tűnve, álltak géppisztollyal a kezükben. Az egyikük felajánlotta, hogy felvisz Budapestre. Pobedája volt, néhány nappal azelőttig egy ÁVH-s tiszt tulajdona, amíg fel nem akasztották. Sofőrömről rövidesen kiderült, hogy atomfizikus, egyetemi oktató. A kocsiban volt velünk egy másik, nála idősebb férfi is, aki elmesélte, hogy egykor ügyvéd volt, a kommunista hatóságok azonban politikai nézetei miatt kényszermunkára ítélték, hat évet húzott le uránbányákban. Ott aztán megtanult angolul, majd miután elengedték, angol fordításokból tengette életét. A kocsiban hirtelen nekem szegezte a kérdést, hogy hány évesnek saccolom. „Hatvan éves lehet" – válaszoltam, miután tekintetem ősz hajára tévedt. Keserűen felnevetett, és azt mondta: negyvenöt.

Velünk utazott az ügyvéd felesége is. A csinos fiatalasszony mihelyst beszállt a kocsiba, aprópénzek után kezdett kutatni a táskájában, majd az előbányászott érméket számolgatta. A nő előzőleg két férfit kalauzolt a városban, akik mindketten a budapesti Forradalmi Bizottság tagjai voltak, s azért érkeztek Sopronba, hogy az *Igazság* című titkos forradalmi lap

nyomtatványait árusítsák. A női táskából előkerülő pénzmennyiség alapján úgy tűnt, rendesen lehetett kereslet a kiadványra.

Gyorsan esteledett, és mi még mindig az iskolaudvaron álltunk. A kocsiban fegyverek voltak: több kézigránát, egy puska és egy géppisztoly. Utastársaim meggyőzték a helyi forradalmárokat, hogy bőven elég lesz nekünk egy géppisztoly az útra, végül így indultunk el. Engem egyébként elbűvölt, hogyan bántak ezek az emberek a fegyverekkel. A puskát olyan hanyag eleganciával forgatták, mint egy sétabotot, a kézigránátokat pedig úgy kezelték, hogy az ember szinte azt gondolta: nem lehet veszélyesebb, mint pár keménytojás.

Nyugtalanított, hogy a beszélgetések és egyeztetések miatt jókora késéssel indultunk el. Éjszaka vezetni pedig nagyon kockázatos volt. Az ÁVH-s egységek mindenhol lesben álltak, hogy lecsapjanak a forradalmárok szállítmányaira, járműveire. És persze ott cirkáltak a szabadságharcosok járőrei is, hogy megakadályozzák a politikai rendőrség akcióit. Mindkét társasággal veszélyes volt összefutni: először – biztos, ami biztos alapon – inkább lőttek, és csak utána kérdezősködtek.

Végül nagy nehezen útnak indultunk. Hideg éjszaka volt, az ablakokat ennek ellenére nyitva hagyták, mert csak így tudtak egy hatalmas magyar zászlót a kocsihoz erősíteni, hogy szépen lobogjon, miközben száguldunk. Elmagyarázták nekem: ez az egyetlen mód arra, hogy az utakat ellenőrző szabadságharcos egységek számára beazonosítható legyen az autó. Amikor már majdnem megfagytunk, inkább mégis behúztuk a zászlót, és feltekertük az ablakokat, vállalva a kockázatot, hogy ÁVH-s járműnek nézik az autónkat, és ránk lőnek. Meg nem mondom, hányszor állítottak meg minket a határtól Budapestig a mintegy száz mérföldes szakaszon. Rengetegszer. Volt, hogy csupán egy mérföldet tettünk meg két ellenőrzőpont között. Fiatal fiúk revolvereikkel hadonászva léptek be a mozgó kocsi reflektorfényébe, megálltunk, ellenőrizték a papírjainkat, kérdezték vagy éppen elújságolták a legfrissebb híreket. Utastársaim minden egyes új hírre láthatóan egyre feszültebbé váltak. Azt hallottuk ugyanis, hogy az oroszok tankokkal ostromgyűrűt vontak Budapest köré. Megszállták az összes repülőteret, és külföldi gépek se föl, se le nem szállhatnak már. Újabb szovjet erősítés érkezett kelet felől a román határon át. Az atomfizikus erre ingatni kezdte a fejét: „miért tennék ezt, ha végül tényleg ki akarnának vonulni? Nem, egyszerűen nem nyugodnak bele a vereségbe. Erősítést és újabb tankokat hoznak be, hogy leverjék a forradalmat" – ismételgette állandóan. „És maguk mit lépnek erre?" – kérdeztem. „Harcolni fogunk" – válaszolta

kurtán. „Ha tudná, milyen volt az elmúlt tíz év itt, az állandó megaláztatás, megfélemlítés, árulás, akkor értené, miért mondom ezt. Nem mehetünk vissza oda, abba a helyzetbe, ahogy éltünk. Az ellenállásnak semmi köze a hősiességhez – ez egy sokkal profánabb dolog: egyszerűen egyikünk sem akar abban a pokolban élni, amit egyszer már megtapasztaltunk. Inkább meghalunk" – magyarázta. Próbáltam érvelni: „A szovjetek nem merik ezt meglépni. Mit szólna a nemzetközi közvélemény? Hová lenne a desztalinizáció mítosza, a lengyeleknek tett engedmények? Csupán azért lépnek fel, mert meg akarják akadályozni, hogy a forradalom veszélyes méreteket öltsön. A tankok, az erősítés csak az elrettentést szolgálják, semmi többet." Ez ugyanaz a gondolatmenet volt, mint amit ezekben a napokban Nagy-Britannia és az Egyesült Államok budapesti nagykövetségeinek katonai attaséi kommunikáltak a nyugati sajtónak. „Semmi olyan nem történik, amit ne lehetne a majdani szabályszerű szovjet kivonulással magyarázni" – hangzott el sokszor részükről. Ám a magyarok ezt jobban tudták.

Budapest olyan benyomást keltett, mint egy kiszáradt virágágyás több évnyi elhagyatottság után, amit valaki észrevett, és gyorsan meglocsolt. Mitagadás, a forradalom szörnyű pusztítást vitt végbe. A kiégett és felrobbantott orosz tankok ott maradtak mementónak az utcákon, cserébe maradandó nyomot hagytak lánctalpaikkal a kövezeten. A Kossuth Lajos utca aszfaltjára a betört kirakatok üvegszilánkjai kristálytakarót borítottak, egy leszakadt villamosvezeték fekete kígyóként tekeredett rá. A pusztítás az anyagi értékekben tett kárt, az emberi értékekben nem: minden jel szerint ősz volt, az érzések azonban tavasziak.

Minden arcon ott ragyogott a győzelem fénye, bár kissé beárnyékolta valami furcsa balsejtelem. A forradalom győzött, legalábbis eddig. A szovjetek vereséget szenvedtek, legalábbis most úgy tűnik. Városszerte ott virított nagy, fehér betűkkel a házfalakon és az épen maradt kirakatüvegeken a híressé vált mondat: „Ruszkik, haza!" A könyvesboltok és a könyvtárak előtt kisebb máglyák égtek: a kommunista irodalmat tüzelték el. Számtalan utcán lobogtak a lyukas zászlók, a nemzeti trikolor közepéről kivágták a kommunista címert. A Nemzeti Színház előtti téren egy fiatalokból álló csoportot láttam, amely úgy nyüzsgött a megcsonkított Sztálin-szobor torzója körül, mint hangyák egy elejtett rovar körül. Fűrészekkel, reszelőkkel, kalapácsokkal és hatalmas fogókkal estek neki, hogy szétvágják, és ahogy valakinek sikerült egy fémdarabot a roncsból kihasítania, ujjongva futott

körbe a téren, és nevetve mutogatta a szuvenírt. Olyan önfeledten tették mindezt, mintha nem is álltak volna parancsra készen az orosz tankok Budapest kapuinál. Nem a Sztálin-szobor volt az egyetlen, amely áldozatul esett a fellázadt nép gúnyának és dácának. Dimitrov fém mellszobrának fejrésze egy fán lógott, alatta a felirat: „A karrier vége". Közelében, a szobor üres talapzatán pedig egy fiatal diák tartott gúnyos szónoklatot.

A performanszt figyelve eszembe jutott egy mondás: „Minden más országban a helyzet lehet komoly, de soha nem reménytelen. Magyarországon ellenben a helyzet mindig reménytelen, de soha nem komoly." Ezekben a napokban azonban Magyarországon is több jel mutatott arra, hogy a helyzet komollyá vált. Háziasszonyok tömegei álltak sorban az élelmiszerboltok előtt, és nem csak a feltétlenül szükséges árucikkeket vásárolták. Azok az asszonyok, akiknek volt elég pénzük, a piacról mindkét kezükben egy-egy libával tértek haza; senki sem tudhatta ugyanis, mi fog történni a következő napokban, teljes volt a bizonytalanság.

Még hosszabb volt a sor egy zálogház előtt. Az elszegényedett Magyarországon sokan nyaranta elzálogosították a téli ruháikat, a nyáriakat pedig télen, hogy pénzhez jussanak. Most, e bizonytalan napokban százával álltak sorba emberek, hogy elzálogosított téli ruháikat gyorsan visszaváltsák. „1944-ben az oroszok minden zálogházat kifosztottak" – magyarázta nekem az egyik sorbanálló. „Most tehát gyorsan visszaváltjuk dolgainkat, mielőtt még késő lenne" – tette hozzá. Az üzletből kilépő nők mintha málhák alatt rogyadoznának: alig bírták el megtömött táskáikat. Szerencséjükre újra jártak a buszok. Az élet visszazökkent a régi kerékvágásba.

Szombat délután kivillamosoztam a Csepeli Vas- és Fémművek gyártelepéhez, ahol békeidőben 40 ezer munkás dolgozik, és amely a forradalom egyik fellegvára lett. A diktatúra éveiben Rákosi Mátyásról nevezték el a gyártelepet, de a vezér bukása után – röviddel a forradalom előtt – nevének betűit leszedték a főbejáratról. Mára csak a betűk régi kontúrjai látszottak a kapu fölött. Minden nehézség nélkül beengedtek, és azonnal fel is vittek a főnökség irodáihoz. Ott találtam az új gyárigazgatót, amint éppen egy géppisztolyos férfihoz beszél. Valójában nem volt igazgató, csak egy mérnök, aki a gyár munkástanácsának elnökeként átmenetileg a gyár élére állt. Irodáját egy ősz gépésszel osztotta meg: ő szintén a munkástanács tagja volt. Mindketten készséggel elismerték, hogy a kommunista párt tagjai voltak, de ez nem zavarta az őket megválasztó munkásokat, a lényeg az, hogy a vezető elismert, megbecsült ember legyen. Azzal már a forradalom előtt is mindenki tisztában volt, hogy egy kérdésben minden becsületes magyar

ugyanazon az oldalon áll: az oroszokkal szembeni oldalon. Október 23-án, amikor az első lövések eldördültek, amikor az ÁVH-sok rálőttek a tüntető diákokra, a becsületes magyarok – tekintet nélkül meggyőződésükre – egységesen léptek fel, és fontos jelzést adtak, hogy ellenállnak az oroszoknak és magyar bábjaiknak.

Az öreg gépész végigvezetett az elhagyatott környékbeli boltokon. Reggel volt, és kissé érezhetően felbolydult a környék: az emberek készülődtek, hiszen úgy tűnt, hétfőn ismét kezdődik a munka. A gyár helyiségeiben a padlón kommunista propagandaplakátok és Lenin-képek hevertek szanaszét (mire a forradalom kibontakozott, a Sztálin-portrék különös módon mind kámforrá váltak). A kommunista párttitkárok és művezetők irodái fel voltak forgatva: irataik szétdobálva, összetépve hevertek a földön. Néhány munkás a papírkupacokban megtalálta saját aktáit, és ahogy megbuktatott egykori főnökeik róluk írt titkos jelentéseit olvasták, arcukra kiült a megrökönyödés; ezekben az arckifejezésekben volt félelem is, amit vezetőik jelenlétében is gyakran éreztek, de egyben gyermeki káröröm is.

Elképesztő volt, ahogy ezekben a napokban minden ajtó és minden magyar szív gyanakvás nélkül megnyílt a nyugati kíváncsiskodók előtt. Nem kellett keresgélni a téma után, az emberek maguktól megmutatták a helyeket, amiket érdemes megnézni. Vadidegen helyiek akár fél napjukat is rászánták, hogy elkísérjenek bennünket a látnivalókhoz, és ezért egy vasat sem kértek. Olyan volt, mintha mi nyugatiak egy gigantikus összeesküvés részei lennénk, amelynek neve: szabadság. Amikor egy alkalommal egy amerikai barátom autóján végighajtottunk az utcákon, a hűtőrácson a csillagos-sávos amerikai lobogót látva mindenhol azonnal érdeklődő csoportok vettek körül minket. Egy hölgy az ablakból virágcsokrot dobott a kocsira. Magyarország szinte gyermeki naivitással mutatta ki elköteleződését a Nyugat iránt.

Az igazi forradalmak általában hatalmas spirituális töltetet hordoznak magukban, egyfajta erkölcsi mámort kiváltó elánt. A magyar forradalom sem volt ez alól kivétel. Több száz bolt kirakatát zúzták be a harcok során, a betört üvegek mögött mégis érintetlenül maradtak az áruk. Csak be kellett volna nyúlni értük, hogy kincset vigyen el az ember, ennek ellenére senki sem tette meg. Nem voltak tolvajok, nem voltak fosztogatók. Még a köztörvényes bűnözők is meggondolták ezt, és inkább távol maradtak, mintsem hogy beszennyezzék a forradalom tisztaságát. Az utcákon mindenütt nyitott dobozokat lehetett látni, rajtuk a magyarázó felirat: az elesett szabadságharcosok családjainak így gyűjtenek adományokat. A dobozok tele

voltak pénzzel, de senki sem vigyázott rájuk. Senki sem mert volna illetéktelenül hozzájuk nyúlni.

Vasárnap hajnali 5 órakor erőteljes, éles zúgásra ébredtem a hotelszobámban. Az utcáról jött a zaj, az ablakhoz ugrottam. Harckocsioszlop gördült végig alattunk az utcán, a távolból tisztán kivehetően tüzérségi lövegek döreje hallatszott. Megtörtént hát! Lementem a budapesti utcára, s talán egész életemben nem volt ilyen kísérteties sétám. Gyönyörű őszi nap volt, a nap meleg sugarai barátságosan szűrődtek át a fák lombozatán. Még alig voltak láthatóak a tankok, a nyugalmat mégis megtörte a géppuskasorozatok innen-onnan visszhangzó távoli zaja. Később, amikor a harckocsik már az utcákon, tüzet hányva dübörögtek, az emberek furcsamód nyugodtak maradtak. Azon a vasárnapi reggelen mégis ott volt a félelem a levegőben. Családok álltak a kapualjakban hamuszürke arccal, szótlanul. Ott álltak, hallgatták a fegyverropogást, és vártak. Néha feltűnt egy-egy sietős alak, talicskán tolva személyes értékeit valamilyen biztonságosnak hitt helyre.

Az utcasarkokon fiatal fiúk és lányok bontották a járda macskaköveit, építették a barikádokat. A csinos diáklányok arcán szokatlan feszültséget láttunk, hajukat félig vizesen, sebtében fonták be, tekintetük fátyolos volt, mintha transzban lennének. Érzékelhető volt, hogy olyat élnek át, amit még soha: géppisztolyokkal lehetetlen felvenni a küzdelmet a tankok ellen, a harc innentől kezdve öngyilkos őrültség. Az egyedül normális reakció ilyenkor nem más, mint kapitulálni a lehengerlő túlerő előtt. Igaznak bizonyult tehát, amit korábban az atomfizikus mondott a kocsiban. Ezek az emberek inkább meghalnak, mint hogy újra rabszolgasorban éljenek. A „szabadság vagy halál" jelszó számukra nemcsak frázis volt, ezt hideg fejjel határozták el. Amikor az emberen egy ponton túl a halálfélelem már nem tud uralkodni – ahogy ez a magyarokkal megtörtént –, akkor olyan dolgokat is képes megtenni, ami lehetetlen. Ahogy ezt a magyarok majdnem meg is tették.

A legtöbben nem láttuk testközelből az ekkor kezdődő harcokat, csak annak zaját hallottuk. A szovjet beavatkozás első két napján, csakúgy mint kollégáim többsége, én is hazám nagykövetségének falai között húzódtam meg. Innen drámai benyomásokat szereztünk a Budapestért folyó küzdelemről, és csak Isten tudja, a valóság is éppen elég vad és tragikus volt. Hétfő reggel, a nehéztüzérség folyamatos ágyúdübörgését hallgatva, a közeli Keleti pályaudvar irányából felszálló, sűrű füstfelhőket nézve arra gondoltam:

mire ennek vége lesz, a várost romokban fogom látni. Hasonló pusztításra számítottam, mint amilyenre sokan még a második világháborúból emlékezünk. De amikor kedden először kimerészkedtem, meglepetésemre nem tapasztaltam nagy anyagi károkat a harcok környékén. Azokon a pontokon viszont, amelyek az ellenállás központjai voltak, és ahol tűzpárbaj zajlott a kialakított harcállások körül, valóban nagy volt a pusztítás. Különösen a Nagykörúton és az azt keresztező főutakon állt romokban több épület, az utcák elhagyatottak voltak, az orosz harckocsik ágyúcsövei fenyegetően meredtek a lehetséges célpontok felé. De a környező mellékutcákban az élet ugyanúgy folyt, mintha mi sem történt volna. Kevesebben menekültek az óvóhelyekre, mint amire számítottam. Többnyire nők és gyerekek. Az idősebb férfiak, az apák, akik a harcot a fiatalabb nemzedékekre hagyták, járták az utcákat, és az épületek fedezékéből figyelték az eseményeket, ha harc robbant ki valahol. Férfiak és nők végtelen sorokban álltak a pékségek előtt, mert ez volt az egyetlen élelmiszeripari tevékenység, amely a legádázabb harcok idején is lankadatlanul működött. A vásárlók és nézelődők óvóhelyeket keresve vagy egy-egy mellékutcában egérutat nyerve szaladtak szét, ha egy harckocsi elhaladt. Ám csak annyi időre, hogy a veszély elmúlta után újra visszatérjenek vásárolni, nézelődni.

Egy hozzám hasonló külföldi számára a tömeg, amely a harcok közelében sertepertél, különösen nagy segítséget jelentett. A boltokban ugyanis nem lehetett Budapest-térképet kapni – újabb példa a kommunisták bosszantó intézkedéseire –, így a helyiek segítsége nélkül vélhetően számtalanszor vettem volna úgy az irányt, hogy éppen egy arra kanyarodó szovjet tankba botlom. Az utcán tartózkodók azonban – egyfajta bajtársi közösséget alkotva – folyamatosan informálták egymást a helyzet változásáról. „Melyik a leggyorsabb útvonal X-ig?" – kérdezte mondjuk valaki. „Menj az Y és a Z utcán, de haladj gyorsan, mert kicsit veszélyes. A következő háztömb csendes, de egy tank ágyúcsöve rá van állítva a következő házra, és minden mozgásra tüzel. Nyolc ember halt meg ott eddig, még most is ott van a vértócsa. Az egyetlen út erre, ha leállítasz egy vöröskeresztes mentőautót, és megkéred a sofőrt: gyorsan vigyen át, mielőtt az oroszok megneszelnek valamit. Persze a kocsinak is száguldania kell, így fennáll a veszély, hogy a nagy sietségben karambolozik."

A Vöröskereszt álcaként mindkét oldal felhasználta, az ÁVH csakúgy, mint a szabadságharcosok. Ha valaki egy kereszttel megjelölt kocsiban utazott, az nagyban csökkentette egy esetleges orosz géppuskatűz kockázatát. A mentőautó-sofőrök, akik a folyamatos golyózápor közepette

a sebesült szabadságharcosokat mentették, a forradalom igazi hősei voltak. A harcokban szinte az utolsó emberig elestek, és mentőautóikat is majdnem mind kilőtték a végére. A motorok, a fékek az őrült sebesség és az extrém terepviszonyok miatt egy idő után szétestek. Magam is megtapasztaltam, milyen, amikor az autó lerobban az ember alatt, ráadásul egy harci zónában fekvő kereszteződésben. A hasamon csúsztam, mint egy csiga, egészen a legközelebbi biztonságos helyig. Az utcaszakaszt biztosító orosz géppuskás valószínűleg elaludt, ha nem így lett volna, most aligha írhatnám le ezeket a sorokat.

Hivatalos becslések szerint a harcok során mintegy 40 ezer lakás, épületrész semmisült vagy rongálódott meg súlyosan. Ez kevesebb, mint a tizede az 1,75 millió lakosú város összes épületének. Összességében ez nem tekinthető nagyon nagy csapásnak. A harckocsik közel sem tudnak akkora kárt okozni, mint a légicsapások. A legmodernebb, nagysebességű ágyúlövedékek szinte bármin áthatolnak, de nincs nagy pusztító hatásuk. Sok kilőtt lakást néztem meg a harcok után, és azt láttam, hogy sok helyen csak egy lövedék csapódott be, ami ugyan összezúzta a bútorokat, a falon azonban csak egyetlen lyukat ütött, amit könnyen ki lehet javítani. Másrészt az volt a benyomásom, hogy az orosz parancsnokság nem erőltette meg magát Budapest ostrománál. Bombázókat nem küldtek (minden fenyegetés ellenére sem), és gyalogos alakulatokat sem vetettek be, amelyek – ha olyan fegyvereket vetnek be, mint például a lángszóró – általában sok áldozatot szednek. És még a forradalom elfojtására kivezényelt fő nehézfegyvereik, a tankok is csak a harcok által sújtott negyedekben tüzeltek civil célpontokra. A hadműveleti zónán kívül még a harckocsi-alakulatok közelébe is merészkedhettek az emberek, és akár a járdáról is nézhették azokat, ahelyett, hogy búvóhelyet kerestek volna maguknak. Budapest ugyanis nem egy ellenséges város volt, amit az orosz hadseregnek el kellett volna foglalnia, vagy a földig kellett volna lerombolnia. Egy szövetséges állam fővárosa volt, amely a Szovjetuniótól kért segítséget a „fasiszták" és a „reakciósok" ellen. A harckocsik bevetésének célja egyszerűen az volt, hogy eltapossa az „ellenállás elszigetelt fészkeit". Ám amikor a város maga vált az ellenállás egyetlen nagy fészkévé, az oroszoknak a tervezettnél brutálisabban kellett fellépniük. Ahogy már írtam, bizonyos értelemben sajnos még mentőautókra is indokolt volt lőniük, és az sem tagadható, hogy több kórház, amit orosz támadás ért, korábban a felkelők bázisává vált.

Amikor felhoztam ezeket az érveket néhány szabadságharcos barátomnak, rámutatva arra, hogy mindez milyen veszéllyel és felelősséggel jár, csak bájosan, ártatlan gyermek módjára mosolyogtak, és az egész témát elbagatellizálták. Mintha csak egyfajta rabló-pandúr játéknak tekintették volna a harcokat. Reménytelennek, de nem komolynak, ahogy a mondás tartja. Később megemlítettem ezt a furcsa hozzáállást egy neves magyar pszichológusnak, aki erre a vállát megvonva rám tekintett, és csak annyit mondott: „Minden hős valahol gyermek."

Ugyanakkor a szovjet parancsnokság nyilvánvaló hezitálása egy nagyszabású, átfogó katonai offenzíva indítása kapcsán eltörpül amellett, hogy az átlagos orosz közlegény vonakodott részt venni egy olyan akcióban, amely során ártatlan civilekre is lőnie kell. Több szovjet katonával sikerült beszélnem (sebesült bakákkal a kórházban, később az utcán posztoló őrökkel), és véleményük egyöntetű volt: „Krieg nix gut, will heim" (A háború nem jó, haza akarunk menni). Egy törzsőrmester pedig egyenesen azt mondta, hogy csak a tisztek pisztolya tudta őket engedelmességre kényszeríteni.

Lehet némi összefüggés a szovjet katonák attitűdje és azon tény között, hogy az összecsapásokban a tankok gyalogos alakulatok támogatása nélkül harcoltak. Az első harcok során ki is derült, mennyire sebezhetőek a szűk budapesti utcákon zajló gerillaháborúban. A harckocsik relatíve kevés eredményt tudnak felmutatni a városok belső labirintusában, ellenséges polgári lakosság gyűrűjében folytatott harcban. Néhány szabadságharcos társaságában magam is másztam olyan létrákon, amiket azért állítottak fel és hurcoltak tovább, hogy a háztömböket összekötő sikátorokon, földalatti csatornákon keresztül változtassanak helyet. Budapest alatt a török időktől kezdve rengeteg földalatti járatot vájtak, ezek ideális eszközei lettek a partizán harcmodornak. Amikor a harc túl veszélyessé válik egy helyen, a partizán egyszerűen elrejti a fegyverét, és nyom nélkül eltűnik az alagúton keresztül, majd egy másik helyen, egy másik utcán bukkan fel, immár fegyvertelen civilként. Az orosz tankok képesek ugyan felvonulni a nagy bekötőutakon, géppuskáikat és lövegeiket hordozva, ám a kis mellékutcákban már más a helyzet. A kommunisták ugyanezt a taktikát alkalmazták nagy sikerrel Kínában és Vietnamban a „reakciósok" és a „gyarmatosítók" ellen. Most pedig ellenük használják ugyanezt a fegyvert Budapesten.

Mindez helytálló magyarázatot nyújt arra, hogy a magyar harci veszteségek száma miért volt lényegesen alacsonyabb, mint ahogy azt a világsajtó – jelentős túlzással – becsülte. Többször meglátogattam egy partizán egységet a Keleti pályaudvarnál. Három nap tűzharc után a 250 fős csoport

veszteségе mindössze 18 ember volt, 28-an sebesültek meg. A negyed nagy kórháza, a Péterfy Sándor utcai kórház – ahol a pincében helyezték el a civil sebesülteket, és amelyet a felkelők hadikórházként használtak egészen november 8-áig, amíg a szovjetek lőni nem kezdték, és végül el nem foglalták – minden sebesültet probléma nélkül el tudott helyezni.

Nem tudom eléggé hangsúlyozni annak szükségességét, hogy mielőbb felejtsük el az olyan szenzációhajhász történeteket, hogy gúlákban álltak a hullák, vagy hogy a budapesti csatornákban hömpölygött a vér. Ezek néhány, saját fontosságát fitogtató újságíró kitalációi. A felkelők a Keleti pályaudvar közelében álló megfigyelőpontja igazából kényelmesnek volt mondható. Hivatalosan egy pincében kellett volna elhelyezni, de a helyi felkelőparancsnok (foglalkozása szerint egy mérnök [Nickelsburg László, a Baross téri felkelőcsoport parancsnoka]) utasítására egy kényelmes emeleti lakásban rendezték be, ahol a parancsnok és beosztottai telefonos összeköttetésben tudtak maradni. A poszt fennakadás nélkül működött a harcok legvégéig, folyamatosan volt áram- és vízellátás. Lehetséges volt, hogy telefonon kérjék azt a körzetet, ahol a leghevesebb harcok dúltak, és a vonalon keresztül parancsokat adjanak. Kérdeztem a mérnököt, hogy nem érzi-e veszélyesnek ezt a gyakorlatot. „Hiszen az ellenségnek nem kell mást tennie, mint lehallgatni a telefonbeszélgetést, szépen odaküldeni egy tankot a házhoz, ahonnan a hívás és vele a parancs érkezett" – mondtam. De a jelek szerint az orosz hírszerzés legalább annyira pontatlan volt, mint amennyire meggondolatlan a magyar felkelőcsoport.

Akiket ezen a megfigyelőponton láttam, mind fiatalok voltak. A legfiatalabbak 14 év körüli srácok lehettek, ők üzeneteket vittek és jelentéseket hoztak, lelkesen, rohanva teljesítették elöljáróik minden parancsát. De fiatalember volt maga a parancsnok és helyettese, egy építész is. Mindketten feleségüket és apró gyermekeiket hagyták otthon, hogy a harcok élére álljanak. Büszkén mutogatták nekem a családjukról készült fotókat, az arcukon azonban a legapróbb jele sem volt az aggodalomnak, hogy döntésüknek súlyos következményei lehetnek mindannyiukra.

A parancsnoki központot kényszeres optimizmus lengte be. Amikor arról kérdeztek, hogy szerintem mi lesz a forradalom kimenetele, érezhetően megerősítésre vártak, arra, hogy azt mondom: minden bizonnyal győzelemmel végződik majd. Rengeteg élelmiszert halmoztak fel. Míg a polgári lakosság ezekben a napokban kezdett kifogyni a táplálékból, addig a partizánok asztalán mindig volt egy kis sült kacsa, sonka és szendvics; ezek vagy a lefoglalt állami raktárakból érkeztek vagy a környékbeli gazdáktól, akik

az éjszaka leple alatt csempészték be a városba adományaikat, így járulva hozzá a forradalomhoz. A fegyveres muníció szintén elégséges volt, már ha hihettünk a parancsnok szavainak. A felkelők Molotov-koktélokkal – égő kanóc segítségével berobbantható benzines palackokkal – támadták a tankokat. A kigyulladt harckocsiból kimászni kényszerülő szovjet katonákat géppisztollyal szedték le. A tankokból és a halott katonáktól összeszedték a fegyvereket és a töltényeket. „Minden egyes nappal több és több fegyverünk van" – dicsekedett a parancsnok. „A ruszkik házhoz hozzák nekünk. Így aztán a végtelenségig képesek leszünk ellenállni."

A magyarok emellett persze bíztak az ENSZ-ben is. Amerre csak mentem, járókelők kérdezték tőlem: „Mikor küld az ENSZ csapatokat? Miért nem küldenek már nekünk fegyvereket?" Amikor azt válaszoltam – mert az igazat kellett mondanom –, hogy az ENSZ vélhetően semmi mást nem fog adni, mint diplomáciai támogatást, elkeseredés ült ki az arcokra. Ezek az emberek oly lelkesen és egyértelműen fejezték ki elkötelezettségüket a Nyugat iránt, hogy a szabad világ erre érkező közönyös válaszát egyenesen árulásnak érezték.

Szinte egy éjszaka alatt, keddről szerdára virradóra megfogyatkozni látszott a felkelők lendülete. A mérnök és az építész kialvatlan, véreres szemekkel járkált a központban, láthatóan ittasak voltak. A mérnök-parancsnok az utolsó órákban folyamatosan veszekedett beosztottaival, mert egyre többször fordult elő, hogy nem engedelmeskedtek a parancsainak. „Ez a magyarok igazi tragédiája" – mondta keserűen. „A hősök nemzete vagyunk, de csak egyéni szinten. Amikor közös erőfeszítéseket kell tenni, akkor abban a pillanatban megosztottakká válunk. Holnap lehet, hogy én is feladom a parancsnokságot" – mondta. Balsejtelmek közepette töltöttük az éjszakát, csütörtök hajnalban végül eljöttem a központból. Jól tettem: néhány órára rá a szovjet tankok bekerítették a helyet. A telefonvonal mégis elárulta őket.

Még ezelőtt, szerda este találkoztam valakivel, aki elmondta, mi a forradalmárok utolsó, mégis elevenen lángoló reménysége. Késő éjszaka az *Igazság* című forradalmi újság szerkesztője esett be hozzánk az egyik munkatársával. A szerkesztőségüket, amit tőlünk nem messze, a Nagykörút egyik épületében rendezték be, 18 orosz tank vette tűz alá. Csak óriási hősiesség árán tudták az utolsó szám 15 ezer példányát kinyomtatni, és földalatti csatornákon át a házból kicsempészni. Ott álltak halomban a nyomtatványok, készen arra, hogy egy mentőautó segítségével másnap városszerte a terjeszteni kezdjék. A szerkesztő munkatársa egy fiatal költő volt (egyik verse

ott állt az újság címlapján), mellesleg a forradalomban résztvevő értelmiségiekre nagy hatást gyakoroló Lukács György marxista filozófus kollégája. Ez a férfi egész nap lázasan tárgyalt csoportjának tagjaival, és amellett érvelt, hogy – tekintettel arra, hogy az ellenség hatalmas túlerőben van, és már alig megoldható az élelmiszer és fűtőanyag-utánpótlás a polgári lakosság számára – fel kell adni az utolsó csepp vérig való ellenállás gondolatát. Ehelyett célszerűbb lenne, gondolták most, ha a szabadságharcosok életét megóvnák, hogy később, immár politikai eszközökkel, folytatni tudják a harcot. Hiszen egy országos munkabeszüntetés nem hatékonyabb forradalmi fegyver-e a géppisztolyoknál? E válságos pillanatban új ötleteket hozott, és új erőt adott ez a fiatal költő.

Úgy tűnt nekem, ő azon nemzedék képviselője, amely megjelenni látszott a fiatalság körében, nemcsak Magyarországon, de a többi szovjet szatellitállamban is. Marxistának nevelték egy kommunista rezsimben, és vele egy marxista – nem pedig egy liberális, kapitalista vagy nyugati típusú demokrata – lázadt fel a kommunista zsarnokság ellen. A kommunisták – érvelt ő – rossz marxisták, ha azt hiszik, hogy egy olyan történelmi előrelépést, mint amilyen ez a szabadságmozgalom, egyszerűen le lehet verni a gyarmatosítók erőszakos eszközeivel. „Én, igazi marxistaként, hiszek a történelmi haladás elkerülhetetlenségében" – ecsetelte. „Pontosan tudjuk, hogy ezek után egy újabb terrorhullám és sztálinista elnyomás következik. De az elnyomás sem képes megakadályozni a történelmi törvényszerűségek megvalósulását, és ez hosszú távon minket igazol majd." „Most viszont megadják magukat?" – kérdeztem csendesen. „Megadni magunkat?" – nevetett fel. „Minek tennénk? Ön is tudja, hogyan robbant ki a forradalom: spontán módon, mindenféle tervezés nélkül, miután a politikai rendőrség tüzet nyitott a diákokra. A vezetés és a szervezet egy éjszaka alatt felállt a semmiből. Mi most ugyanolyan spontán módon szétszéledünk, mint ahogy korábban hirtelen összegyülekeztünk. Elrejtjük a fegyvereinket, és azok, akik nem váltak túl ismertté a harcok során, szépen visszatérnek a polgári világba, és elvegyülnek a tömegben. A forradalom nem halhat el. Egy ideig halottnak tetteti majd magát, de egy adott, arra alkalmas pillanatban újra feltámad. Most azonban a győzelemnek nincs esélye."

Sohasem fogom elfelejteni az utolsó éjszakát a felkelőbázison. A vérbelábadt szemű parancsnok még mindig hitt abban, hogy akár ítéletnapig is ki tudnak tartani. Szikrázóan fiatal arcok, szilárd hittel a saját erejükben, még akkor is, ha tudták, ők a gyengébbek. A magyar felkelők többsége ilyen volt, egy pillanatra sem lankadt makacs idealizmusuk fűtötte szenvedélyük.

Nyugodt hősök voltak, úgy harcoltak, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga.

Más elemek is voltak azonban a forradalomban. Amikor a kommunisták elkezdték ismételgetni a vádat, miszerint a forradalom a „reakciósok" és a „fasiszták" kezére került, természetesen újfent hazudtak. Ugyanakkor tényleg voltak ilyen figurák is a felkelők között. Az antikommunisták maguk is elismerték, hogy Mindszenty bíboros beszéde – annak reakciós visszhangjaival együtt – katasztrófa volt. De még ennél is rosszabb volt az antiszemitizmus újraéledése, amit a forradalmi Magyarországon megfigyeltem. November másodikán ott voltam a kommunista párt [Köztársaság téri] székházánál, és néztem, amint a szabadságharcosok egy csoportja markológépekkel hatalmas árkokat ás a téren. Földalatti bunkereket kerestek, mert azt gondolták, hogy az ÁVH emberei ott rejtőzködhetnek, és politikai foglyokat is őrizhetnek a rejtett helyiségekben. Az egyik lapátoló egyszercsak hozzám lépett, és minden bevezetés nélkül közölte velem, hogy a zsidókat mind egy szálig meg kell ölni, mert ők hozták a magyarok nyakára a kommunistákat. Rákosi, Gerő, a volt ÁVH-vezér Péter Gábor, az ávós vezetők többsége, ezek mind zsidók – tette hozzá. Az antiszemitizmus hasonló, spontán megnyilvánulását tapasztaltam vidéken is, visszafelé vezetve Bécsbe. Tata városának közelében meg kellett állnunk, mert az úton órákon át harckocsik haladtak el mellettünk. Két rosszarcú, géppisztolyos fickó, az ÁVH tagjai (a szervezet hellyel-közzel a forradalom végére visszanyerte hatalmát), közölte velünk, hogy a tankok azért jöttek, hogy legyőzzék a „rablókat". Ott fagyoskodtunk tehát koraeste az út mellett, néztük, hogyan vonul el a tankok menetoszlopa, és azon töprengtünk, vajon egész estére itt rekedünk-e. Ekkor odalépett hozzánk egy pár vékony testalkatú vidéki fiatal. „A ruszki disznók" – súgták oda nekünk. „Nézzék, az a magas ávós meg zsidó." Végül egy orosz katona elhajtotta őket mellőlünk. Az azonban elgondolkodtató, hogy milyen erős ellenérzés volt ezekben a fiúkban a zsidók iránt, hogy egy ilyen helyzetben ezt a félhangos megjegyzést megkockáztatták.

A forradalmi Magyarországon fennállt egy pogrom veszélye, ezt bizonyítják a jugoszláv nagykövetség által a Nagy Imre-ügyben nyilvánosságra hozott dokumentumok is. Az iratok szerint Szántó Zoltán – Nagy Imre egyik embere – már november másodikán tárgyalt a jugoszláv követséggel a politikai menedékjog megadása érdekében, mert egy esetleges pogromtól

tartott. Végül azonban a szovjetek lettek az a veszély, ami miatt Nagy Imrének és társainak a jugoszláv nagykövetség védelmét kellett kérniük.

Kegyetlen történelmi véletlen műve lehet, hogy míg Lengyelországban egy fokozatos demokratizálódási folyamat megy végbe, vérontás nélkül, addig Magyarország újabb terrorral és megszállással kénytelen szembesülni. A kontraszt azonban mégsem teljesen a véletlen műve. Lengyelország ugyanis a két világháború közötti puha diktatúrában képes volt meghonosítani bizonyos demokratikus hagyományokat, és legfőképpen kialakítani egy erős szakszervezeti mozgalmat; ezek olyan eredmények, amelyek Magyarországon szinte teljesen hiányoztak. De hiányzott a lengyel Gomułka-klikkhez hasonló, nemzeti kommunista irányzat is; Rajkot lehetett siratni, de visszahozni már nem. Vélhetően ezek a tényezők vezettek oda, hogy a magyar forradalom átlépett egy bizonyos határt, és ezzel kiváltotta a szovjet beavatkozást. A munkástanácsok megpróbáltak igazi szakszervezeti mozgalommá alakulni, de rendkívül nehéz helyzetben kellett tevékenykedniük, élet-halál harcot folytatva közben a szovjetkollaboráns Kádárral.

Mindez azonban tanulságul szolgálhat az érzelmi megközelítésre hajlamos magyarok számára arról, hogy milyen ügyek fontosak és megvalósíthatóak, és mik azok, amelyek csupán illúziók és szimpla gesztusok. Az a gyors tempó, amellyel a második világháború előtti politikusok a harcok lezárultával újra létrehozták egykori pártjaikat, és ezzel – mintha a viszonyok mit sem változtak volna 1945 után – újra felelevenítették a régi politikai viszályokat, elgondolkodtatja az embert: vajon a forradalomra nem leselkedett-e már a kezdetektől az a veszély, hogy félresiklik, és végül törvényszerűen ahhoz vezet, hogy a kommunisták visszaállítják a hatalmukat?

A politikai küzdelem, amely most a forradalmárokra vár, újabb tragikus áldozatokat követel majd. De a fiatal munkások és diákok, akik eddig azt tanulták meg, hogyan kell meghalni a barikádokon, most kénytelenek lesznek kialakítani egy tudatosabb és egységesebb ellenzékiséget, olyan összefogást, amely egyszer majd képes lesz hatalomra kerülni és kormányozni. A sztálinizmus pusztításának következménye, hogy a szovjetek helyzete mára olyan bizonytalan, mint elefánté a porcelánboltban. Egyetlen lépést sem tudnak megtenni anélkül, hogy ne törnének össze valamit, és utána ne kellene lesöpörniük magukról a szilánkokat. Mindez azt mutatja, hogy a sztálinizmus már nem képes másra, mint hogy gyarmatosítóként letörje más népek akaratát. A szovjet katonai beavatkozás brutalitása azt is végleg

meghiúsította, hogy a magyarok valaha még egyszer együttműködjenek velük, vagy azonosuljanak céljaikkal. Ez a magyar nemzedék már soha nem fog együttműködni a szovjetekkel. A Kádárok persze továbbra is megteszik majd ezt, kénytelen-kelletlen, vagy éppen azért, mert korábbi szovjetek melletti szolgai elköteleződésük nem nyújt nekik már politikai mozgásteret.

Ebben az értelemben Budapest elesett hősei nem haltak meg hiába. Létrehoztak egy legendát, amely életben tartja majd az ellenállás eszméjét. Azoknak a fiataloknak a legendáját, akik képesek voltak a világ legerősebb szárazföldi hadseregét puszta kézzel megállítani.

1957. január

Fordította: Maráczi Tamás

John Lukacs

A MAGYAR FORRADALOM TANULSÁGAI: AZ ÚJ PROLETÁR

Tavaly igazán jó érzés volt az Egyesült Államokban magyarnak lenni. Ez már csak a briliáns és szerethető musical, a *My Fair Lady* átírt soraiból is nyilvánvaló. Akik ismerték a *Pygmalion* színpadi verzióját 1956. március 15-i ősbemutatója (ami véletlenül éppen a magyar szabadság napja) és 1957. január 7-e között, amikor a *Time* a magyar szabadságharcost választotta az év emberévé, emlékezhetnek rá, hogy a darab egyetlen kellemetlen karaktere, Kárpáthy Zoltán történetesen magyar volt. Az eredeti rendezésben Pickering ezredes így kiált: *„Hát ott volt ő? Az a piszok magyar?"* Januárban a Mark Hellinger Színházban feleségemmel egyszer csak arra figyeltünk fel, hogy Kárpáthy – a legnyilvánvalóbb jeleként annak, hogy nincsenek többé „piszkos magyarok" – „piszok románná" változott. Egy sereg amerikai szerző, köztük James Michener, Archibald MacLeish, John Hersey és sokan mások, akiknek mindezért hálával tartozom, minden magyar honfitársamat (leszámítva az idegen és vérszomjas titkosrendőrség tagjait) fennkölt elveket megtestesítő, igazi hősként ábrázolták.

Tizenkét évvel ezelőtt az amerikaiakat hasonlóan kiváló vagy éppen ugyanezen szerzők biztosították arról, hogy Magyarország a következőképp jellemezhető: míg esténként a dekadens feudálismaradvány vagyis a dzsentri két kézzel szórja a pénzt a cigányzenésznek, nappal hason csúszik Hitler előtt. Ezért egyesek azt hihették, hogy Magyarország szovjet megszállása varázslatos és üdvözlendő változást hozott a magyar nemzeti karakterben 1944 után...

Az *Encounter*[1] tavaly áprilisi száma ugyanakkor azt sugallja, hogy Angliában már megváltozott ez a hozzáállás. Egy, a magyar menekülteket

[1] A Londonban működő, az Egyesült Államok által finanszírozott Nyugat- és Amerika-barát lapot 1953 és 1958 között Irving Kristol szerkesztette, akit később „a neokonzervatívok nagyapjának" neveztek a szellemi mozgalomban betöltött elsődleges szerepe miatt. *(A szerk.)*

kegyetlen, kapzsi, fasiszta, antiszemita csoportként jellemző olvasói levélre válaszolva Peter Wiles kötelességének érezte kijelenteni, hogy *„a menekültek, ahogy a menekültek általában, nagyon összetett és nem reprezentatív csoport"*.

Útra keltem hát, hogy szemügyre vegyem nemzettársaim új generációjának e nem reprezentatív csoportját.

Camp Kilmer New Jerseyben egy kietlen síkságon terül el. Négyszögletes és kopár, igazán barátságtalan hely. Bár Joyce Kilmerről kapta nevét, nincsenek fák. Itt vették számba, itt osztályozták, hallgatták meg, helyezték szabadlábra, etették, ruháztatták és szállásolták el átmenetileg a magyar menekülteket. Nagyon hasonlóan ahhoz, ahogyan a spanyol kommunista menekülteket kezelték Odessza mellett, az 1939-es polgárháború bukását követően. Forró pára, repedezett beton, kitöltendő formanyomtatványok végtelen sora, és a néger őrmester, a maga merevségével és túlzott hivatalosságával, akinek alig volt fogalma arról, mi is történik valójában. Mindenütt barakkok, 1206A, 1207A számozással a végtelenségig, rajtuk a menekültek ellátásáért felelős ügynökségek nevének rövidítésével. Minden, az országba érkező menekültnek egy „ügynökség" által regisztrált és támogatott csoporthoz kellett tartoznia (a szabad vállalkozás lehetősége még politikai menekültek kapcsán sem volt adott). A saras úton lassan keresztülvágó autóra szerelt hangosbemondó egy lány érces hangját harsogta, aki jó magyarsággal és rossz angolsággal vagy éppen fordítva – helyes magyarsággal, de rossz angolsággal – különféle közleményeket olvasott be. Ott voltak maguk a menekültek is, az állami menekülttáborokat jellemző végtelen várakozásban és időpocsékolásban őrlődve. Lefényképezték, azonosították, csoportosították őket, ujjlenyomatot vettek tőlük, egyszóval „feldolgozták" őket. Egyszerű fehér, laminált kartonkitűzőt kellett viselniük, amelyen feltüntették fényképüket, regisztrációs számukat és ujjlenyomatukat.

Amikor a menekültek első összezsúfolt csoportja fáradtan, gyötrelmekkel telve megérkezett, a hadsereg főtitkára, Brucker pompás ceremóniával köszöntötte őket. „Ha tisztességesek lesznek – mondta – jó amerikai polgárként fogadjuk Önöket. Most emeljék kalapjukat, és tapsolják meg az amerikai zászlót. Szeretném beavatni Önöket. Szeretném, ha tudnák, miről is szól a szabadság." A katonazenekar mindeközben bécsi keringőt játszott, és Bruckert újabb felszólalók követték, Jersey esője pedig lágyan szitált

a fennsíkon. Harrison Salisbury a *New York Times* hasábjain kritizálta ezt az eljárást, és a lengyel emigráns Sapieha hercegnő is jószándékú levelet írt az újságnak, kiemelve az ügyben tanúsított tapintatlanságot. Természetesen igazuk volt. Ettől azonban még semmi sem változott.

Az újonnan érkezők egy új generáció tagjai voltak, ők már a tervezés, a hivatalos ünnepségek és a laminált személyi igazolványok világában nőttek fel. Megszokták, nem aggódtak miatta különösebben, ahogyan a hivatalos beszédek miatt sem.

Egy délutánt és egy estét töltöttem el a menekültekkel. Különböztem tőlük, mintha nem tíz év, hanem tíz évszázad telt volna el. Nem voltak 1945 előtti emlékeik. Európa új, keserűséggel és büszkeséggel telt proletár generációjához tartoztak. A kommunizmus számukra halottnak és bevégzettnek tetszett, de ugyanígy éreztek a polgári világ iránt is, amit mi Nyugaton próbálunk megőrizni vagy legalább is feltámasztani. Első látásra az új korosztály, be kell, hogy valljam, bosszantott kicsit. A magyar nyelv félelmetes „proletarizálódáson" ment keresztül, és úgy tűnt, hogy a fiatalabb magyar egyetemi tanárok is mintha valamiféle cigány dialektust beszéltek volna. A fiatal szabadságharcosok arcán pörsenések voltak. A nők a nekik szánt ruhák halmaiban turkáltak, elsősorban nadrágot kerestek. A férfiak egyből kék farmert és cowboy csizmát választottak, mi több: fekete bőrkabátot is hozzá.

Azt kérdeztem magamtól: kire emlékeztetnek? Olyanok voltak, mint a fiatalkorú bűnözők. De vajon a potenciális hős nem potenciális bűnöző is egyben és fordítva? Ezek az ifjú hősök az elnyomás alóli felszabadulás izgalmáért küzdöttek, míg az itteni kamaszok az unalomtól akartak megszabadulni. Nagy különbség, de ettől még mindkettő egyformán a polgári renddel áll szemben. Még a kommunizmus szempontjából is, ami önmagában egy burzsoá, haszonelvű és borzasztóan unalmas ideológia.

Az egyik kopottas Camp Kilmer-i barakk sarkán egy emigráns forradalmár – befont haj, barázdált arc, vékony száj – dühösen beszélt néhány tátott szájjal hallgató magyar–amerikai előtt. Egy magyar liberális újságíró barátom mellém lépve aggodalmaskodva azt suttogta: „Micsoda náci csürhe!" Egy másik magyar barátom, egy jobboldali földrajzprofesszor pedig a fejét rázta: „Az összes szocialista!" Ekkor döbbentem rá, hogy teljesen mindegy, hogy „mi" vagy akár az egész nyugati világ csodálatosnak vagy éppen szörnyűnek titulálják-e a magyarokat. Az egyetlen, ami számít, hogy van-e olyan tanulság, amit „mi", a Nyugat le tudunk és le is akarunk vonni ebből a különös, kifulladt forradalomból. Szerintem van.

A kommunizmus csődöt mondott. Ennek kimondása már régóta esedékes volt. Észrevételeim nem azoknak szólnak, akiket a „progresszív felfogásért" való rajongásuk oly sokáig elvakított, hogy nem érzékelték a veszélyt, amit Sztálin Oroszországa jelent a civilizált világ számára. Az ő idejük lejárt. Sokkal inkább azokról beszélek, akik túl- és nem pedig alulbecsülték azt, amit a „kommunizmus halálos erejének" neveztek.

Emlékezetembe ötlik egy tíz évvel ezelőtti novemberi, New York-i délután. 1946-ban, vagyis akkor hagytam el Magyarországot, amikor Sztálin fegyveresei függetlenségének még a látszatától is megfosztották. (Nem véletlenül beszélek fegyveres erőkről: a „kommunista ideológia" hatása számomra már akkor is csekélynek tűnt.) Ültem, és Magyarországról beszélgettem egy kedves amerikai fiatalemberrel, aki pozíciójánál fogva befolyással bírt a külügyekre. Kevéssé érdekelte Magyarország, ám annál inkább aggódott Franciaország és Olaszország miatt, amikre a kommunisták következő célpontjaiként gondolt. (Ebben a nagypolgári szalonban csapott meg először a Marshall-terv levegője is.) Közép-európai módra, hevesen, izgatottan mondtam ellent neki: kétlem, hogy Sztálin valaha komolyan fontolóra vett volna egy francia vagy olasz hatalomátvételt. Amellett érveltem, hogy Kelet-Európában elővédet, hagyományos ütköző zónát akar létrehozni, hogy megvédje jókora eurázsiai birodalmát a Nyugattól. Sztálin nem akart mást, mint hogy Amerika figyelmét lekösse Nyugaton. De – veselkedett neki az udvarias kérdésfeltevésnek vendéglátóm – mi a helyzet a kommunista világuralmi tervekkel? Nem érted? – fakadtam ki én, a kommunista elnyomás politikai menekültjeként. A kommunizmusnak befellegzett – mondtam. Egyből tudtam, hogy bolondot csináltam magamból. Még mindig látom magam előtt az aggodalmát palástolni próbáló, kínos, zavart mosolyt fegyelmezett vendéglátóm arcán. Többé nem láttuk egymást.

Nem azért meséltem el ezt a történetet, hogy lássuk, igazam volt. Ráadásul semmi esetre sem nekem, hanem a magyaroknak, az osztrákoknak és a lengyeleknek volt igazuk, még 1945–1946-ban. Én csak továbbadtam, amit akkor megéreztem ebből. Ezeknek az embereknek még a szovjet fegyverdörgés közepette – éhesen, bizonytalanul és legyőzötten – sem jutott eszükbe soha, hogy a kommunizmust válasszák. 1945-ben a kommunisták által részben megszállt Ausztriában a választók alig 5 százaléka voksolt rájuk. Az oroszok által teljesen megszállt Magyarországon is csak kevesebb, mint 17 százalékos eredményt értek el, míg a lengyel kommunisták úgy fogalmaztak: bármit megengedhetnek maguknak, kivéve a szabad választásokat.

Mindez tíz éve történt. Azóta a kommunista ideológia fénye gyorsabban halványult el, mintsem gondoltam volna. Tizenkét év kommunista nevelés, a proletariátus – akiknek a gyerekei legalább mehettek egyetemre – megkérdőjelezhetetlen társadalmi előnyeinek tizenkét éve után a végeredmény a kommunista ideológia teljes elutasítása a „baráti országokban". A magyar forradalom kérészéletű kormánya is lehetetlennek tartotta a Magyar Kommunista Párt felélesztését. Arra sem maradt elég párttag, hogy egy új alapító okiratot aláírhassanak, nemhogy nagygyűlést tarthattak volna. A szovjet tankok által Magyarországra erőltetett új rendszer a mai napig távol tartja magát a „kommunista" jelző használatától. Nem úgy a szovjetek, akik újra hatalomra emelték a kommunizmus két legnagyobb alakját, Rákosit és Gerőt. Bár, elég ironikus módon, a két őskommunista figyelmeztetéseit a Sztálin utáni liberalizáció lehetséges következményeiről utólag igazolták az események.

Hónapokkal ezelőtt hallottam Gomułkának a lengyelekhez intézett felszólítását, hogy szálljanak szembe a „reakciósokkal" – azaz a nyugati lengyel emigránsokkal – és a „konzervatívokkal", mely utóbbi kifejezés a Lengyelországban élő, ideológiai értelemben vett leninistákra vonatkozott. Jómagam az amerikai értelemben vett „konzervatívnak" számítok, mégis el kell ismernem: Gomułkának igaza volt. A magyar forradalom és a lengyel felkelés újra jelezte: Európa és azon belül Kelet-Európa a Nyugat és egész Amerika előtt jár. Ez azt is jelenti, hogy a régi politikai kategóriák használhatatlanná váltak.

„Titoistákról" beszélünk, ám Titón túl senki sem tartozik ide. „Nemzetközi kommunistákat" emlegetünk, ám néhány korosodó, New Yorkban bujkáló marxistát leszámítva nem sok igazi internacionalista maradt mára. Ott vannak még a „sztálinista kommunisták" is, velük kapcsolatban egyenesen úgy tűnik, hogy a Szovjetunióban élő sztálinisták inkább csak lármázó örmény lokálpatrióták vagy ortodox szeminaristák. A vaskalapos kommunisták – a Rákosik, Thorezek, Togliattik – sem többek, mint elhízott, régmúlt időkön merengő, öreg pártharcosok. A moszkvai „tisztogatással" legalább egy dolog világossá vált: az ügy többé nem ideológiai természetű. Nincs köze a versengő „szocialista" történelemmagyarázatokhoz. Az új magyar nemzedék, miközben kellően „szocialista", nem hiszi már Marx egyetlen szavát sem.

Mindazonáltal tény, hogy a kommunizmus magyarországi bukása ellenére az oroszok visszatértek. Teljes fegyverzetben tértek vissza, hogy maradjanak, és ebbéli eltökéltségük erősebbnek bizonyult, mint a Nyugat

– leghangosabb antikommunistáit is ideértve – eltökéltsége, hogy visszakövetelje Magyarországot Európának. Ez a magyar forradalom második tanulsága: a nyugati és az orosz gyengeség sajátos egyvelege.

A szociáldemokrácia korában a nemzetek, társadalmak, a civilizáció hanyatlása leginkább talán az elitek akaratának gyengülésében, semmint külső vagy belső erők „elkerülhetetlen" mozgásában érhető tetten. Lehetséges, hogy Róma bukásában meghatározóbb szerepet játszott a vezetés hanyatlása, mint a germán törzsek „szükségszerű" biológiai fölénye. A Bastille ostromának reggelén is inkább a nemesség döbbent apátiája, és nem a párizsi felkelők tömegének eltökéltsége tette nyilvánvalóvá, hogy a forradalmat nem lehet megállítani. Talán a München-típusú események megértésének kulcsát is inkább a Chamberlaineknél és nem a Hitlereknél kell keresni, és Jaltában sem Sztálin elmélete volt meghatározó a világforradalomról, hanem a Churchill és Roosevelt közötti véleménykülönbség, és utóbbi álláspontjának határozatlansága.

Ne értsenek félre: egy percig sem állítom, hogy a Nyugatnak Magyarország kedvéért háborúba kellett volna vonulnia. Mindösszesen annyit állítok, hogy Európa egyharmadának orosz megszállása nem annyira az erős, férfias Oroszország „elkerülhetetlen" hatalmának vagy az ördögien briliáns kommunista fondorlatoknak, hanem inkább a Nyugat saját kapzsiságának, önzésének és zavarodottságának következménye volt.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a bolsevik forradalmat feltehetően az 1914-es háború tette lehetővé, amelyben Európa burzsoá országai szétroncsolták magukat. Az sem feledhető, hogy a forradalom mesterei a német császár közvetlen hivatalnokai által biztosított vasúton jártak át Oroszországba, vagy hogy 1939-ben Sztálin csak azért volt képes újra betenni a lábát Európába, elfoglalni a balti államokat és Kelet-Lengyelországot, mert egy antikommunista, nem más, mint maga Hitler kérte fel rá. S hogy bármire is számított Sztálin, nem Oroszország volt, amely kirobbantotta a második világháborút. A háború végkimenetele azért lehetett előnyös számára, mert – stratégiailag, politikailag, ideológiailag és sok egyéb módon is – profitált a gyanakvásból, a vitákból, a csatározásokból, az elnéptelenedésből és a Nyugat szorongásából. Ma pedig ugyanezt folytatja.

E történéseknek azonban van egy másik olvasata is. Az oroszok kétszer győzték le Magyarországot, és az elmúlt kétszáz évben négyszer vagy ötször rohanták le Lengyelországot. Ennek ellenére a lengyelek és most már a magyarok is, megvetik az oroszokat. Megvetik őket, de nem félelemmel telten, hanem egyenesen büszkén. Tizenkét év uralom után az oroszok

kulturális hatása Magyarországon továbbra is nulla. A budapesti októberi felkelők egyik fő követelése a kötelező orosz nyelvórák eltörlése volt. Valamennyi menekült, akivel beszéltem, dacára a Magyarországon az oktatástól a rádión át a nyomtatott sajtóig terjedő orosz és kommunista monopóliumnak, meglepően jól informált volt a Németországban, Franciaországban, Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban zajló eseményekről. Lehetnek tehát, akik helytelenítik a Nyugat politikai határozatlanságát, de elképzelhetetlen, hogy megkérdőjelezzék szellemi fölényét.

Oroszország természetesen túl fogja élni a kommunizmust, mint ahogy túlélte Marxot, Lenint és Sztálint is. Oroszország hatalmas súlyával továbbra is fenyegetni fogja Európát, és újra megsérti majd közvetlen szomszédai érdekeit. Ennek ellenére, a Nyugat szellemiségével szemben, szelleme nem fényeskedik. Az orosz ötletek, a marxizmust is ideértve, Nyugatról érkeztek. Az oroszok létszámfölényük miatt végigmasírozhattak ugyan Kelet-Európán, ahol Hitler bukásával hatalmi vákuum maradt, az oroszok nyugatra nyomulása azonban szellemi hatás és dinamizmus nélküli maradt.

Elkezdtem ódzkodni a „dinamizmus" szótól. Kezdem azt hinni, hogy nem a „dinamizmus", az „expanzív erő", a „produktivitás", hanem az ellenállás, rugalmasság, önbizalom az – csupa belső tulajdonságok –, ami valójában, hosszú távon számít. Sztálin Oroszországának expanzív ereje kétségkívül hatalmas, ahogy Attila hunjainak, Xerxész és Dzsingisz kán seregeinek ereje is ilyen volt. Gyengébb szellemi képességeik miatt mégis elkerülhetetlenné vált a visszavonulásuk. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a totalitárius rendszerek sikere nem annyira saját „dinamikus" erejükön, mint az általuk birtokba vett rendszert működtető szervek meggyengült „ellenálló képességén" múlik. Ez a meggyengült ellenálló képesség azonban még nem végleges. Úgy hiszem, megzavart minket Gibbon elhíresült könyve, a *Római Birodalom hanyatlása és bukása* címének jambikus ritmusa: bár a „hanyatlás és bukás" jól hangzik együtt, semmiképpen nem ugyanazt a dolgot jelölik.

Az elmúlt kétszáz évben az orosz seregek egészen Bécsig, Veronáig és Párizsig masíroztak, mégsem maradtak ott sehol. Ám elég régóta jelen vannak a háború utáni Kelet-Európában, és ennek nem is lesz vége, hacsak Európa magára nem talál.

Azt hiszem, a magyar '56-os forradalom harmadik tanulsága földrajzi–történeti vonatkozású, és Magyarország fontosságát hangsúlyozza Európa számára. Magyarország sorsa nem egyszerűen következménye, tágabb összefüggésben sokkal inkább *tünete* Európa felemelkedésének és hanyatlásának.

Burke hangsúlyozta elsőként, hogy Lengyelország XVIII. századi első felosztása, valamint a Nyugat egyidejű megosztottsága és kapzsisága szoros összefüggésben álltak egymással. Burke, habár nem mindig konzisztensen, úgy gondolta, hogy Lengyelország felosztása, illetve Európa hallgatólagos beleegyezése az ország eltűnésébe történeti szempontból feltehetően a nagy francia forradalomnál is lényegesebb. A francia forradalom eszméinek megfakulásával és elhalványulásával mára egyre elfogadhatóbbá válik amellett érvelni, hogy a XVIII. század legfontosabb fejleménye nem a francia forradalom, hanem Oroszország, Poroszország, valamint az Amerikai Egyesült Államok mint erős, nagy államok felemelkedése volt.

Nem bizonyult-e a három állam – eredetileg mindhárom Európán kívüli – kapcsolatrendszere meghatározónak a XX. században? Úgy hiszem, az is helytálló kijelentés, hogy a történelmi erőcentrum napjainkban Nyugatról Kelet-Európa felé tolódott, ahogy több mint négyszáz évvel ezelőtt a Mediterráneumból Nyugat felé mozdult el. A XVIII. században a világháborúk a nagy alföldeken robbantak ki, míg a XX. században Közép- és Kelet-Európában. A döntő ütközeteket XIV. Lajostól III. Napóleonig Blenheimnél, Waterloonál és Sedannál vívták, míg századunkban Tannenbergnél, Sztálingrádnál és kétszer Varsónál. Ezelőtt Európa puskaporos hordói a nagy síkságok voltak, most úgy tűnik, Németország, a cseh területek és Lengyelország játsszák ugyanezt a szerepet. Az elzász-lotaringiai probléma helyett most a lengyel korridor és az Odera–Neisse-vonal hovatartozása a fő kérdés. Az elszenvedett borzasztó mértékű véráldozat ellenére a kelet-európai nemzetek biológiai, szellemi és minden egyéb féle élni akarása lenyűgöző. A világforradalmak elektromos rengéseinek epicentruma többé nem Párizs, hanem Budapest és Varsó.

A magyar történelemben három mérföldkövet szokás megkülönböztetni, amelyek – egyébként lenyűgöző kronológiai szabályosságot követve – az ország Nyugattal való kapcsolatait szimbolizálják. Ezer éve, 955-ben a portyázó, pogány magyarok a német császári seregektől szenvedtek végső vereséget Bajorországban, a Lech-mezei csatában. Ezután a magyarok nomád életformájukat feladva hamar a katolikus Európa részévé váltak. Ötszáz éve, 1456-ban Magyarország egyedül nézett szembe az Oszmán Birodalommal. A pápa felhívást intézett a keresztény nemzetekhez, hogy segítsenek Magyarországnak. A válasz, ahogy lenni szokott, erőtlennek bizonyult, de legalább nem maradt el. Olasz önkéntesek Kapisztrán Szent János zászlaja

alatt felvonulva segítettek Belgrád alól eltéríteni a törököt. Magyarország ezzel rászolgált a „kereszténység utolsó védőbástyája" címre, és biztosította további hetven évig tartó függetlenségét is.

1526-ban Mohácsnál a törökök végül megverték a szövetségesek nélkül felvonult magyar sereget, és a következő százötven évre fennhatóságuk alá vonták Magyarország nagy részét. 1456-ban itt-ott megmozdult ugyan a nyugati lelkiismeret, de – ahogy most is – 1526-ban is magára hagyták Magyarországot, hiszen Európát saját vallásháborúi foglalták le. Tanulságos a párhuzam 1456 és 1920 között. Az első esetben Magyarország nyugati segítséget kapott az oszmánok visszaveréséhez, míg 1920-ban a lengyelek kaptak hasonló segítséget a bolsevik oroszok visszaszorításához. További párhuzam figyelhető meg 1526 és 1944 között, mikor a saját háborúi által lefoglalt Európa nem érezte úgy, hogy Kelet-Európában tudna vagy kellene bármit tennie a kereszténység utolsó védőbástyájának megsegítése érdekében.

Ezer évvel ezelőtt a magyarok fájdalmas vereséget szenvedtek, ám ez hosszú távon előnyükre vált. Ötszáz évvel később fényes győzelmet arattak, de gyümölcseit csak rövid ideig élvezhették. Még egy fél évezreddel később elbukott ugyan a forradalom magyar nemzeti lobogója, hosszú távon azonban az áldozatvállalás eredménye nyilvánvalóvá vált.

Mindazonáltal egyelőre nem világos, hogy Európa történetében az '56-os magyar forradalom valódi fordulópont vagy egy jobbára hiábavaló esemény volt. Nem világos, és erre a választ szerintem a Nyugat, még pontosabban Európa hozzáállásában kell keresni.

Szívesebben használom az „Európa", mint a „Nyugat" kifejezést; meggyőződésem, hogy Magyarország sorsa sokkal inkább Európától, mintsem Amerikától függ. Hogy az orosz gyalogság minden délben Bécs barokk terein masírozhatott, bizonyos tekintetben fantasztikus, ám ez nem maradhatott sokáig így. Olyan történelmi nemzetek, mint a lengyel vagy a magyar sem irányíthatók sokáig moszkvai irodákból. Magyarország esetleges felszabadulása az orosz uralom alól azonban az európai hatalom és tekintély fokozatos újjászületésének, és nem Amerika mindenhatóságának következménye lesz. Európa komoly feladata, hogy megszüntesse azt a természetellenes állapotot, amely Európa szívében kaliforniai és szibériai katonák állomásoztatásához vezetett. Elemi fontosságú, hogy Lengyelország, Csehország és Magyarország Európához tartozzon. Nem létszükséglet ugyanakkor, hogy atlanti vagy különféle oroszellenes szövetségekben vegyenek részt. Lehetséges, hogy egyes balkáni területeken szükséges az orosz stratégiai érdekek elismerésére, a kommunista terror jelenléte azonban elfogadhatatlan Európa

közepén. Szükséges továbbá az USA stratégiai érdekeinek elismerése Európa nyugati peremén, ugyanakkor nem szükségszerű, hogy ezek az érdekek a kontinens közepén katonai bázisok formájában öltsenek testet. A CIA igazgatója, John Foster Dulles megállapításával ellentétben ugyanis Amerika és Magyarország még a „repülés korában" is meglehetősen távol esik egymástól.

Vagy mégsem? A Magyarországról újonnan érkezettekkel beszélve – egyik este egy pár járt a házunkban – a mai magyar politikára jellemző szörnyű, nevetséges, valószerűtlen történetekből kirajzolódó kép meglepően „amerikainak", meglepően „demokratikusnak" tűnt. Magyarországon csak néhány embernek telik cselédek alkalmazására. Legtöbbjük nő. A gyerekeket nyáron táborba küldik. A férfiak korán nősülnek. Néhány presszót leszámítva nincsenek többé kávéházak, hiszen „senki nem teheti meg, hogy ne legyen elfoglalt" – mondták vendégeink. Tudok olyan, Magyarországon egykor a munkásosztályhoz tartozó női menekültről, akit a menekültügyi szervezet a felkínált csillagászati összeggel is képtelen volt házimunka végzésére szerződtetni. Bár a magyaron kívül más nyelvet nem beszélt, határozottan és keserűen ragaszkodott ahhoz, hogy „gépírónő vagyok, nem cseléd! Irodai alkalmazott vagyok!" Én, mielőtt tizenegy évvel ezelőtt eljöttem, egy olyan Magyarországra emlékszem, ahol mindenki, aki nem kétkezi munkás volt, konyhai segédet tartott. A nők nem dolgoztak, a férfiak nem állapodtak meg harmincéves koruk előtt. Olyan országot őrzök emlékezetemben, ahol a szülői felügyelet még a haladó szemléletű kommunista családoknál is szigorú volt, ahol az üzletet kávéházakban bonyolították. És ahol nehéz volt meggyőzni a szakácsot, hogy az egyébként jó eszű lányát óvónőképzőbe küldje, mert makacsul ragaszkodott hozzá, hogy lánya inkább házicseléd akar lenni „egy olyan családnál, amilyen a Maguké".

E ponton megjegyezhetjük, hogy bizonyos értelemben a szocializmus és a demokrácia világszerte győzedelmeskedik, míg a történelem polgári korszaka letűnőben van. A polgárosodás illúziói is eltűnőben vannak, például az a gondolat, hogy a tudomány megoldja majd az emberiség problémáit, és az iskolázott acélmunkás Marxot és Comte-ot olvas a közkönyvtárban. Ezen eszmekörhöz tartoznak a kávéházak, Brahms, a mindenes-szobalány, a sakk, a Keresztény Fiatalok Egyesülése (YMCA) és a gondosan összehajtott esernyő is.

Végső soron emlékezzünk rá: a francia, az olasz, a német, de még az orosz forradalmat is olyan csoport készítette elő, és vezette, amelynek tagjai a középosztályból származtak. Magyarországon 1956 októberében a forradalmat

az emberek, maguk a tömegek robbantották ki. (A forradalom egyik tragédiája éppen a vezetőréteg hiánya volt.) A Nyugatnak jobb lenne mielőbb felismernie a tanulságot, ami e lényegi különbségben rejlik.

Egy pillanatra tekintsünk el a korunkra jellemző terminológiai káosztól, és figyeljünk fel két elkeseredett hangra az új forradalom hangzavarában. A kommunista vezető, Gerő Ernő 1956. október 23-án a következőt mondta a rádióban: *„vissza kell állítani a fegyelmet és a tekintélyt. A tömeg fékevesztett uralmával szembesültünk".* 1956. október 31-én a Bécsi Rádiónak adott interjúban egy másik kommunista vezető, Nagy Imre így nyilatkozott: *„A tömeg nem differenciál, az emberek össze vannak zavarodva! Igaz vagy hamis, nekik egyre megy!"* Ezek valóban a proletár forradalmárok szavai lennének?

A rendiség korszaka Európában 1789-ben lezárult, most a burzsoázia járja a végét. A rendiség Magyarországon 1848-ig tartott, a polgári világ végét pedig nem a kommunisták megérkezése, hanem 1956 októberének véres, egyedülálló, kegyetlen és heroikus proletár forradalma jelentette. Proletár forradalom volt, mert Magyarországon nem volt a forradalom levezénylésére alkalmas polgárság. A több mint tíz évvel ezelőtt Kelet-Európából Nyugatra menekülő többszázezer emigráns, köztük ezen esszé írója is, többségükben a polgárság soraiból kerültek ki. A férfiak, akikkel Camp Kilmerben találkoztam, bár nem voltak nagypolgári származásúak, az új arisztokrácia tagjaivá válhattak volna Európában. Ennek ellenére bizonyos szempontból úttörőként tartjuk őket számon. Durva, kegyetlen alakok, olyan magabiztossággal, amilyet a közép-európai proletárok még sohasem láttak.

Végül Camp Kilmerben győződtem meg arról, hogy Tocquevillenek mindvégig igaza volt. Bár nem számított liberálisnak, aki egy gyenge alkuból a legjobbat igyekszik kihozni, arisztokrataként elismerte a Gondviselés mindenek feletti bölcsességét. Tocqueville alig harminc évesen így írt: *„A társadalom évről évre nagyobb egyenlőségre törekszik, és mindenkit magával ránt. Többé már nem az a kérdés, hogy demokráciában élünk-e vagy sem. A választás abban áll, hogy ez a demokrácia költészet és szellemi magasságok nélkül való, ugyanakkor erkölcsös és rendet teremt, avagy egy szabályok nélküli, züllött demokrácia, amit a hirtelen őrület vagy egy vicc határoz meg. Utóbbi nyomasztóbb, mint bármi, ami valaha az emberiséget nyomasztotta."*[2]

[2] Az idézet és a rákövetkező forrása egyaránt Alexis de Tocqueville levele M. Stoffelsnek (1835. február 21.) In: M. C. M. Simpson (szerk.): *Memoirs, Letters, and Remains of Alexis de Tocqueville.* Macmillan, London, 1861. 397. oldal. A szöveg egésze magyar nyelven nem olvasható. *(A szerk.)*

Meggyőződésem, hogy a demokrácia szükségszerű. Csupán azt kívánom, hogy konzervatív barátaimmal együtt elég erősnek bizonyuljunk, hogy felvegyük a versenyt a fiatal Tocqueville elképzelésével, aki így írt: *„Ami engem illet, olyan társadalmat szeretnék, amely úgy száll szembe a demokrácia veszélyeivel, mint az erős ember, aki tudja, hogy veszély leselkedik rá, és ezt nem kerülheti el, ha el akarja érni célját. Aki panaszkodás nélkül teszi ki magát a veszélynek, és csak akkor rémül meg, ha nem látja pontosan, mivel is áll szemben."*

Egy igazán jelentős dolgot mostanra tisztán kell látnunk: minden, a Nyugat bukásáról szóló manapság divatos elképzelés szégyenletes kudarcot vallott. A Nyugat talán rossz bőrben van, ám a helyzet Keleten még rosszabb. Oroszország, a kommunizmus, a szláv ortodoxia, vagy Indonéziában az eurázsiai gondolat tekintélye talán nagy, ám Magyarországon és Lengyelországban gyakorlatilag nem létezik. Mindez azt mutatja – csakúgy, mint közvetve és kissé nyakatekert módon a patriotizmus feléledése Franciaországban és Angliában a szuezi válság idején –, hogy messze még Európa bukása. Amit Spengler és Toynbee a Nyugat bukásaként aposztrofált, a valóságban csupán a polgári Nyugat hanyatlása, semmi más.

A Nyugattal az a baj, hogy rég elveszítette hitét saját morális elvárásainak hatékonyságában. De itt most nem ez a lényeg. A lényeg, hogy nem várhatjuk mindig a lengyelektől és a magyaroktól, hogy emlékeztessenek bennünket a Nyugat erkölcsi felfogásának fölényére. Arra, amely annyival különb a kommunistánál, de még a Nyugaton sokáig szupererkölcsként tisztelt hindu ráolvasásoknál is. Míg a rosszak nem győzedelmeskednek mindannyiszor a jók felett, az igaz erkölcs igenis érvényesülhet a világban, vagy pontosabban: a rossz elvek hosszú távon nem maradhatnak uralmon.

Camp Kilmerbe egy esős novemberi napon utaztunk. Késő éjjel vezettem vissza. Vissza a felújított pennsylvaniai házamba, az amerikai feleségemhez, kis fapolcos könyvtáramhoz, a dohánybarna karosszékemhez, a könyveimhez, a kertemhez, biedermeier stílusú nappalimhoz, a rézmetszeteimhez... Mindenhez, amire az elmúlt tíz évben tettem szert az ország magától értetődő nagylelkűsége révén. Vissza a burzsoá létbe. Magam mögött hagytam a szürke, fakó, kemény arcokat, Camp Kilmer esőjét, otthonom sugárzó melegébe igyekeztem. Az ég kitisztult, feljöttek a csillagok. Az út felszáradt. Nyugat felé vezettem, a sötétségből a világosság felé.

Vagy mégsem? Vajon tényleg évtizednyi előnyre tettem szert, tíz évvel járok az új menekültek előtt? Vajon a Camp Kilmer-i látogatásom nem

csak egy egyszeri, megrendítő találkozás volt a múltammal? Nem hinném. Az igazság felemelő időtlenségét éreztem, amint gyorsan és egyre inkább meggyőződtem arról, hogy a Camp Kilmerből kazettás faberakásos otthonomba vezető út nem erről szólt. Talán hazafele vezethettem, de egyúttal a jövőből a múlt felé is utaztam.

1957. január

Fordította: Kepe Nóra

Még a szilárd erkölcsű, a kommunizmus gonoszságán átlátni képes amerikaiak is nehezen értették meg ezt a példa nélkül álló rendszert. Az egyik fő rejtélyt az adta, hogy soha nem létezett azelőtt ennyire erősen átideologizált rendszer, amely ráadásul ilyen lélegzetelállító opportunizmussal és cinizmussal működött. A történész Robert Daniels megpróbálta megfejteni ezt a látszólagos ellentmondást.

Robert V. Daniels

ÍGY ÉRTIK AZ OROSZOK

A Szovjetunióról és annak céljairól az amerikai publicisták és politikusok körében egy egyszerű nemzetközi összeesküvés képe terjedt el, melyet Marx és Lenin írásai vezetnek lépésről lépésre, és amelynek célja egy erőszakkal létrehozott világforradalmi kommunista diktatúra. Ez a kép alapjaiban hibás, és veszélyezteti az intelligens stratégiaalkotást. Az eredete természetesen érthető: a kommunista doktrínában megfogalmazott, mélységesen félrevezető önkép.

Ezzel szemben a kifinomultabb megfigyelők jelentős része átesik a ló túloldalára. Ők – ismerve a kommunista ideológia hamisságát – azt gondolják, maguk a kommunista vezetők sem hisznek az „eszmében", és cinikus propagandaként vagy machiavellista hatalmi és terjeszkedési terveik elfedéseként használják. Ez ugyan közelebb áll az valósághoz, mégsem ad magyarázatot az ideológia mindent átható jelenlétére a szovjet hétköznapokban és a hivatalos gondolkodásban. Ezeken túl létezik a gyakran idézett középutas magyarázat, mely szerint a kommunizmus rövid távú taktikai rugalmassággal, viszont a marxista–leninista doktrínában szigorúan lefektetett célok és stratégiai iránymutatás alapján működik. Ez az elképzelés szintén nem megfelelő, ha összevetjük a magyarázatot a szovjet történelmi háttérrel. Ez a vélemény ugyanis figyelmen kívül hagyja a Szovjetunióról alkotott képben a marxista doktrína szerepét és a benne bekövetkezett lényegi változást. A marxizmus mindenben megnyilvánul, amit a kommunisták mondanak és tesznek, de kizárólag rövid távon alapozza meg a cselekvést. Az elméletet a kommunista vezetés hatalmának és intézkedéseinek igazolására használja, és tartalmát időről-időre mindmáig újraértelmezi. A kommunizmusban nem az elmélet határozza meg a cselekedetet, hanem a cselekedet az elmélet jelentését.

Nem meglepő tehát, hogy az amerikai közvélemény a marxista doktrína jelentéséről torz képet alkot: a kommunista mozgalomnak magának is erős

érdeke fűződik egy ilyen torz kép elterjedéséhez. Marx és Engels írásai nem adnak útitervet vagy menetrendet a forradalomhoz. Egy olyan történelemértelmezést nyújtanak, amely állítása szerint megmutatja, hogy mikor és hol számított egy bizonyos fajta forradalom valószínűnek vagy természetesnek. A vezetés és a tervezett erőszak lehetséges szerepéről Marx és Engels ellentmondásosan nyilatkozott: miközben tetteket követeltek, biztosak voltak abban, hogy a gazdasági helyzet, akarva-akaratlanul, forradalomra vezeti majd a munkásosztályt. Demokratikus és erőszakos átmenetet egyaránt el tudtak képzelni a szocializmusba, és többször figyelmeztettek arra, hogy a munkásosztály ne váljon saját vezetőinek áldozatává. Az elmúlt évtizedekben a marxizmus egyes elemei széles körben hatottak, annak ellenére, hogy társadalomelméleti rendszerként nem igazán ad magyarázatot a jelenkori történelemre, vagy akár a szovjet kommunizmus természetére.

A „világ proletárjai egyesüljetek"-típusú remény alkalmankénti kifejezésén túl Marx meglehetősen keveset írt a világforradalomról. Az elsöprő, összehangolt világforradalom fogalmát jóval később találta fel Lenin és Trockij, hogy pozícionálják Oroszországot a marxista tervben. Problémájuk, amely minden marxizmusban járatos embernek ismerős, az volt, hogy Oroszország az 1900-as években, az iparosodottság korai fázisában még túlságosan elmaradottnak tűnt a proletárforradalomhoz. Ám a Lenin körüli türelmetlen marxistáknak nem volt ínyükre a kapitalizmusban sínylődni, amíg a Nyugat elér a szocializmusig. Kigondolták, hogy a munkások felkelése Oroszországban egy – Trockijt idézve – „állandósult forradalmat" indít el, amely egész Európát egy fejlett proletárszocializmus felé sodorja.

Ez nem marxizmus volt, hanem a XIX. században mind a forradalmárokat, mind a cáristákat magával ragadó, az oroszok nemzeti küldetésébe vetett hit egyfajta újjáéledése. A híres orosz agrárszocialista, Alekszandr Herzen volt a meggyőződés fő támogatója, hogy Oroszország totális forradalmi szelleme és romlatlan „kommunális elve" mutatja majd meg Európának a szocializmus felé vezető utat. És Dosztojevszkij a konzervatív nacionalisták nevében beszélt, amikor ezt írta a naplójába: *„Nagy-Oroszország, az egyesült szlávság vezetője, hallatni fogja majd szavát. Azért fogja hallatni, hogy az emberiség a szláv zsenialitásból kialakuló új, testvéri, egyetemes szövetségben őszintén egyesüljön."*

Kézenfekvő kérdés, hogy az orosz forradalmárok miért a marxizmust választották, és miért nem valamely régi, messianisztikus orosz filozófiát? A válasz, úgy tűnik, a marxizmusnak a forradalom elkerülhetetlenségével kapcsolatos áltudományos dogmájának pszichológiai vonzerejében rejlik.

Ahogy Adam Ulam ragyogóan bemutatta 1960-ban írt *Befejezetlen forradalom* című könyvében, a marxizmus legerősebb érzelmi hatása jellemzően nem azokban a fejlett ipari országokban mutatkozik meg, amelyekre elsősorban vonatkoztatják, hanem inkább az iparosodás és a nyugatosodás zavarait megtapasztalt, ipari szempontból kezdőnek számító területeken. Itt nem az ipari munkások a forradalom elsődleges támogatói, hanem az értelmiségiek és a gyökerüket vesztett „nyugatiasodott" diákok vagy az „értelmiségi proletariátus". Ahogyan ez az 1900-as évek Oroszországában is történt.

Fontos megértenünk, hogy kezdetben a szovjet kommunizmus inkább érzelmi, mintsem logikai kapcsolatban állt a marxizmussal. Az inkább kvázivallást, semmint tudományos programot követő mozgalom valódi természetét a marxista doktrína nem fejezte ki, és nem is határozta meg. Nincsen rá okunk, hogy az 1917-es oroszországi forradalmakat a Marx által megjövendöltnek tekintsük, vagy a szovjet rendszert víziója megtestesülésének tartsuk. A marxizmus nem sok gyakorlati haszonnal járt az orosz kommunisták számára kül- vagy belpolitikai stratégiájuk, gyakorlati kérdéseik eldöntésében sem a forradalom során, sem azt követően. Egyszerűen a tisztességesség forrásaként és idézetbankként szolgált, amely a sietve véghezvitt intézkedéseket a doktrínában gyökerező kötelességként láttatta.

A kommunista elmélet és gyakorlat szétválása 1918 elején kezdődött a Németországgal történő békekötés vagy a forradalmi háború kihirdetésének kérdésével. A forrófejűek kitartottak amellett, hogy bármi, ami kevesebb, mint hadjárat a burzsoázia ellen, a nemzetközi forradalom elárulásával egyenlő. De Lenin, hogy időt nyerjen, és kímélje a szovjet kormányt, támogatta a német feltételek elfogadását Breszt-Litovszkban. Hónapról-hónapra várta a világforradalom kitörését, de nem tett volna semmilyen hirtelen, a szovjet rendszer számára kockázatot jelentő lépést. Ahogy Alfred Meyer alapos tanulmányában, a *Leninizmus*ban bemutatja, ez hozta létre az azóta is meghatározó szovjet alapdoktrínát: Oroszország a világforradalom „tűzfészke" és fellegvára, egyetlen Oroszországtól független forradalom sem méltó a nevére. Ha Oroszország elesik, a forradalom elveszett, amíg Oroszország él, addig van esély a jövőben a forradalomra. Ezért semmilyen Oroszországgal kapcsolatos biztonsági kockázatot ne vállalj, használd a forradalmat, ha erősíti Oroszországot. Rövid távon azonban áldozd fel a forradalom terjesztését, ha azok veszélyeztetik Oroszország közvetlen biztonságát. Sztálin mondta 1927-ben: *„A Szovjetunió a világ forradalmi mozgalmának bástyája, és lehetetlen úgy megvédeni és véghezvinni e forradalmi mozgalmat, hogy a Szovjetuniót nem védjük meg."*

1917 óta az orosz kommunizmus egy mély, belső átrendeződésen ment keresztül, ez – ismerve a forradalmak történetét és a modern iparosodásnak a visszamaradott társadalmakra gyakorolt hatását – nem meglepő. Amit Szovjet-Oroszországban megfigyelhetünk az a (hitleri és bonapartei értelemben vett) forradalom utáni despotizmus kialakulása és ezzel egy időben felpörgetett ipari forradalom. A két folyamat kölcsönösen erősíti egymást, Sztálin személyében pedig egy kézben is fut össze.

E jelentős történelmi változás jellegét és a kommunista rendszer céljait persze elhomályosították a rendszer jellemzésére a kommunisták által használt fix ideológiai kifejezések. A kommunizmus a marxizmust „ideológiaként" használja, a szónak abban a dehonesztáló értelmében, amit maga Marx adott a szónak: „illúziók" és „téves öntudat" rendszere, amely az abszolút igazság és igazságosság külsőségeit aggatja egy speciális osztályuralomra és kizsákmányolásra. Tegyük fel a kérdést, hogy ki uralkodik és ki a kizsákmányoló az általunk ismert kommunista rendszerben? A marxizmus túl korlátolt ahhoz, hogy erre választ adjon, ám az igazság nagyrészt megtalálható olyan neomarxista véleményekben, mint James Burnham menedzserforradalom-elmélete és Milovan Gyilasz *Az új osztály* című könyvében megfogalmazott vádirata.[1] Mindkét író – kiteljesítve Trockij korábbi (az 1936-os *Az elárult forradalom*ban megfogalmazott) érvelését – úgy látja a kommunista rendszert, hogy abban az új vezető pártfunkcionárius osztály, kiszorítva a burzsoáziát, közigazgatási és politikai monopóliumán keresztül továbbra is kizsákmányolja a tömegeket.

Ezt a történelmi fejleményt Sztálin testesítette meg, még ha nem is szándékosan. Sztálin személyiségéről a történeti pszichoanalitikusok még sokat fognak töprengeni. Sztálin kétségkívül összekapcsolta a hatalom iránti erős vágyat és ennek egy magasabb hatalom határtalan gátlástalanság általi igazolását. Ezek a tulajdonságai tették hasznossá Lenin számára a kommunista pártban. 1922-ben a párt általános titkára lett, és ezzel megnyílt előtte a hatalomhoz vezető út.

Amikor Lenin 1924-ben meghalt, Sztálin hatalmának még egy egész galaxisra való, nála fényesebben ragyogó kommunista csillag állta útját, akik

[1] Az egykor trockista James Burnham amerikai filozófus 1941-ben írta *Menedzserforradalom* c. művét, amelyben azt írta, hogy mind a kapitalizmus, mind a kommunizmus kitermelt egy új, technokrata–bürokratikus uralkodó osztályt. Milovan Gyilasz jugoszláv kommunista politikust sokáig Tito lehetséges utódjának tartották, mígnem 1954 elején cikksorozatban mutatta be, hogy a szocialista rendszerben valójában egy új bürokrata elit uralkodik. Ezt három év múlva *Az új osztály* címmel könyvben is megjelentette, amelyért kilenc évet töltött börtönben. *(A szerk.)*

az elmélet megértésében és a globális kommunista mozgalmakban meglévő nimbuszuk tekintetében egyaránt előtte jártak. Sztálin szövetségeket kötött Trockijjal szemben, akinek zsenialitása a legtöbb munkatársára veszélyt jelentett. A Lenint követő, Sztálin-központú vezetőség és a trockista ellenzék közti keserű harc 1927-ig tartott. A trockisták a marxista doktrína segítségével próbálták bizonyítani, hogy Sztálin és társai az országot nem szocialista irányba vezetik. Világos volt, hogy az orosz „szikra" nem lobbantott lángra azonnal világforradalmat. Mivel Oroszország elmaradott volt, és a világforradalom támogatása nélkül nem tudott szocialistává válni – szólt az érvelés – mivé kezd akkor válni a szovjet Oroszország?

Sztálin válasza a doktrínának ugyan okos, de kifacsart értelmezésére épült, a híres szocializmus egy országban elméletére. Lenin összegyűjtött munkáiban keresett és talált is egy idézetet, amit kontextusából kiragadva úgy tálalt, hogy Oroszország képes elsőként elérni a szocializmust, a fejlettebb országokban zajló folyamatoktól függetlenül. Jóllehet, Lenin összes többi írását áthatotta az a feltételezés, hogy az orosz szocializmus a világforradalomtól függ, Sztálin és követői az új doktrína már megalapozottként való elfogadását követelték. Minden tiltakozót „hitetlennek" kiáltottak ki.

A kérdés nem az volt, amint azt gyakran gondolják, hogy aktívan ösztönözzék-e nemzetközi szinten a forradalmak kitörését. Egyik csoportnak sem voltak skrupulusai ez ügyben, bár a gyakorlatban mindkettő óvatos volt. Az ellentét az elmélet csoportközi politikai fegyverként való használata és a sztálinisták saját gyártású, új, azonnali politikai célokat szolgáló vonala között támadt.

Sztálin kiállt a kommunista párton belüli és azon kívüli erős gondolatcenzúra mellett. Ez a követelmény máig jelen van a kommunista rendszerben: egy kommunistának nincs nagyobb szabadsága a marxizmus tárgyalására, mint egy pártonkívüli szovjet állampolgárnak annak tagadására. A technika, ahogy Sztálin az elmélettel manipulált, oda vezetett, hogy a doktrínák szilárdsága megszűnt; az elmélet jelentése úgy változott, hogy mindig az új politikai helyzetre alkalmazhassák.

Sztálin egyszemélyi diktatúrája 1928–1929-ben vált valósággá, amikor Trockij és a baloldali ellenzék a pártból való kizárása után Nyikolaj Buharin és a jobboldali ellenzék ellen fordult, és legyőzte őket is. Ekkoriban vezette be a kommunista rendszert azóta is meghatározó alapvető intézkedéseket: a gyorsított iparosításhoz vezető 5 éves terveket, az ipar és kereskedelem teljes államosítását, a földművelés kollektivizálását, a totális uralom

kiterjesztését a politikától kezdve a gondolkodás és a kultúra valamennyi területére.

Sztálin megértéséhez fontos tudni, hogyan jutott el idáig. Nem elméleti úton, és nem is a problémák objektív elemzésével, hanem javarészt politikai érzéke alapján. Elsődleges gondja Buharin legyőzése volt, és ezért olyan terveket készített, amelyek Buharin csoportját nyílt ellenzéki pozícióba szorították, ahol legyőzhette őket. E célból Sztálin több alkalommal egészen addig a pontig pörgette fel az iparosítást és a kollektivizálást, amíg a „buharinisták" bele nem borzongtak a félelembe, és tüntetni nem kezdtek az ország „katonai-feudális kizsákmányolása" ellen. Az eredmény a zavargások, a nyomor és az éhínség időszaka lett. Sztálin azonban pont ebben fedezte fel azt a receptet, ami a következő évtizedekben Kelet-Európa és Ázsia országai számára fontossá tette a kommunizmust: az elmaradott agrártársadalmak tervezett és fegyelmezett átalakítása modern ipari területekké, méghozzá a szocializmus és a keleti despotizmus ötvözésével.

Ahogy Sztálin iparosítási terve kiteljesedett, erősebb ellenőrzésre és további stratégia-felülvizsgálatra kényszerült, amit valószínűleg nem látott előre. Az időszak legfeltűnőbb jellemvonása a legtöbb olyan társadalmi kísérlet és kulturális innováció sztálini megtagadása volt, amelyek az első évtizedben a szovjet hatalom iránti nemzetközi figyelmet felkeltették. Az egyenlő béreket, a progresszív oktatást, a szabad szerelmet, a modern művészetet és a történelem közgazdasági értelmezését és más „haladó" dolgokat hivatalosan is megtagadták 1931 és 1936 között. Zavarba ejtő módon ezeket „kispolgáriasságuk" miatt szüntették meg, miközben a Sztálin által követelt ódivatú intézkedések az igazi marxista vonal képviseleteként tűntek fel. Bárhogy is ragozzuk, a lényeg, hogy Sztálin radikálisan felülvizsgált mindent, ami a kommunizmus végső céljai és értékei kapcsán korábban megfogalmazódott, miközben megőrizte a szó szoros értelmében vett marxista vallást, és kiterjesztette a totalitárius módszerek használatát. A „proletárdiktatúra" eközben tartalom nélküli mítosszá lett, amiben felhagytak az eredeti, a proletariátusnak kedvező politikával, és a szovjet társadalom a hivatalnokok és szakemberek állandósult hierarchiája alatt rendezkedett be.

Sztálin külpolitikája közel akkorát változott a '30-as években, mint belpolitikája. 1933-ra már jó okkal aggódott a rendszere elleni német és japán fenyegetés miatt, így 1934–1935-ben teljes fordulatot hajtott végre. A kapitalista világgal való szembeszállás helyett szövetségeket keresett, és a kommunista pártok mindenhol felfüggesztették a forradalmi propagandát, hogy politikai szövetségre lépjenek az „antifasiszta" erőkkel. Ezek természetesen

a „közös biztonság" és a „népfront" ünnepelt seregei voltak, amivel tulajdonképpen a szovjet diplomáciai érdekeknek rendelték alá a nemzetközi proletárforradalom ügyét.

1936-ban Roy Howard újságíró megkérdezte Sztálint: „Feladta-e a Szovjetunió bármilyen mértékben világforradalmi terveit és szándékait?" Mire Sztálin így felelt: „Sosem volt ilyen tervünk és szándékunk." A népfronttaktika után a kommunizmus sosem tért vissza a proletárdiktatúra nyílt követeléséhez. Ehelyett fondorlatos fogalmakhoz fordult: reformizmus, nacionalizmus, antifasizmus, azaz végső soron nem a dolgozó osztály, hanem a szovjet hatalom eszményképe felé. Belső használatra Sztálin feltámasztotta a nacionalizmust, betiltotta az orosz történelem bármilyen nemzetietlen megközelítését, és zöld utat adott a nemzeti kisebbségek eloroszosításának.

Az általa kényszerűnek érzett stratégiai és politikai váltások mérhetetlen nagysága miatt Sztálinnak nehéz volt fenntartania mind a gyakorlati bölcsességébe, mind az elméleti következetességébe vetett hitet. A csendes ellenállás még saját párttisztviselői körében is nőtt, és Sztálin gyanúja nyílt üldözési mániává terebélyesedett. Az eredmény az 1936–1938-as „nagy tisztogatás" volt, amelyben pártvezetők és kormánytisztviselők százezrei vesztették életüket, vagy deportálták őket kényszermunkatáborokba.

Ezekkel a közvetlen totalitárius elnyomó módszerekkel Sztálin minden, a hatalmát veszélyeztető kihívást elhárított Oroszországon belül. Az Oroszországon kívüli kommunista mozgalomban nem tudta ennyire egyszerűen érvényesíteni hatalmát, de elő tudta segíteni – különösen Spanyolországban –, hogy az általa közvetlenül nem irányított régiókban ne kerüljenek hatalomra tekintélyes és ideológiailag képzett kommunisták. A más országokból érkező kommunista menekültek szinte teljesen eltűntek a '30-as évek második felének politikai terrorja során. Kézenfekvő volt azt hinni, ahogy a feltartóztatás doktrínájának apostola, George Kennan írja az *Oroszország és a Nyugat* című 1961-es művében, hogy *„Sztálin nem akarta, hogy más államok kommunisták legyenek, hacsak nem voltak nagyon kicsik és Oroszországgal határosak. Ez esetben jó lehetőség nyílt irányításukra az Oroszországban is alkalmazott titkos rendőrségi módszerekkel. Sztálin az egész világ ellenségeként tekintett önmagára."* A Sztálin által működtetett merev, teoretikus érvrendszer magyarázatot ad arra a sok furcsa és meglepő válaszra, amit a kommunista szimpatizánsok a '30-as és '40-es években világszerte megfogalmaztak. Ők elhitték, hogy a marxista doktrína mutatja az egyetlen utat a jó társadalom felé, és hogy minden, ami a Szovjetunióban megvalósult, a marxista

doktrína szükségszerű következménye. A jó társadalomba vetett ilyen hit ezért teljes védelmet, illetve igazolást nyújtott Sztálin oroszországi intézkedéseinek. Az általa elkövetett bűnöket vagy igazolni kellett („ahol fát vágnak, hullik a forgács" alapon) vagy teljes egészében letagadni és a jobboldali propaganda képzelgéseiként beállítani.

A valóság azonban előbb-utóbb kikezdi ezeket a védekezéseket. Ez történt a moszkvai perek és a Molotov–Ribbentrop-paktum alkalmával vagy újabban Magyarország 1956-os elnyomásával. Ám ezeket, a szovjet hatalmi érdekeket a forradalmi elvek fölé helyező eklatáns példákat megismerve a szimpatizánsok arra éreztek késztetést, hogy kidobják a marxista gyereket a sztálinista fürdővízzel együtt: a korábbi kommunisták vagy társutasok a jó társadalomba vetett hitet tették felelőssé a gonoszságokért, amelyeket annak nevében követtek el a szovjetek. Semmi kétség, hogy itt gyökeredzik a '40-es és '50-es években Amerikában és Angliában oly gyakori értelmiségi felfogás, amely alapján volt radikálisok a racionális társadalmi fejlődés felvilágosodásbeli tradícióját megtagadva, hithű konzervatív irányba fordultak.[2]

A második világháború során a Szovjetunióval való szilárd együttműködés iránti erősödő nyugati remény visszásságát mutatja, hogy ekkor uralkodik el a legőrültebb idegenellenesség a nagy tisztogatás utáni Moszkvában. 1939-ben, Litvinov leváltása és a Németországgal aláírt paktum között történt, hogy a szovjet külügyi hivatalból kisöpörték az összes „nyugatias" személyt és a nyugati befolyást. Ivo Lederer fantasztikus új könyvében, az *Orosz külpolitikában* leírja a szovjet diplomácia igazi bizáncias fondorlatosságát, és azt, ahogy ettől kezdve minden őszinte, a külvilággal folytatott személyes kommunikációt megakadályoztak. Sztálin néhány irányváltását – egészen pontosan nacionalista és társadalmilag konzervatív fordulatát – még éppen időben észlelte a Nyugat, de teljesen félreértette. Úgy vették, mintha e jelek a háború utáni világ józanabb Oroszországát mutatnák.

A legtöbb ember illúziója azonban a háború után gyorsan elszállt, mert látták Sztálin kompromisszumképtelenségét és erőszakos, nyugatellenes marxista retorikájának visszatérését. Mindez azonban teret adott egy, az előbbivel ellentétes, de szintén hibás gondolatnak, miszerint Szovjet-Orosz-

[2] Az első generációs neokonzervatívok – akik egyik fő szócsöve éppen a *Commentary* volt – közül többen a '30-as években baloldaliak voltak (ifjúszocialisták, trockisták, szocdemek), de a hidegháború kezdetétől fogva fokozatosan jobbra tolódtak. *(A szerk.)*

ország sosem változott, és még mindig elkötelezett a proletárforradalom hirdetésében. Sztálin kül- és belpolitikája eredményeit a marxista doktrína modern nyelvének és a moszkovita technikák vegyítésének köszönheti. A dialektikus materializmusnak annyi befolyása volt Sztálinra, mint a keresztény tanoknak Rettegett Ivánra.

A kommunizmus 1945 és 1950 közötti eredményei természetesen azt a látszatot keltették, hogy a marxista–leninista világforradalmi tervet leporolták, és magasabb fordulatszámra kapcsolták. A felületes, az itt taglalt változásokban és ellentmondásokban tájékozatlan szemlélőnek nem volt oka kétségbe vonni, hogy az 1945-ben Kelet-Európában meginduló, Kínában 1949-ben, Koreában pedig 1950-ben csúcsra érő kommunista vívmányok tervezett és megfontolt lépések voltak, amelyek mind-mind a marxista utópia világméretű megvalósítását célozták. De a szovjet történelem alapos tanulmányozása megvilágítja, hogy Sztálin a kommunizmust saját oroszországi hatalmával, saját oroszországi hatalmát pedig egy marxista címkéjű régimódi totalitárius intézkedéssorozattal azonosította.

Van okunk feltételezni, hogy az 1945 és 1949 közötti kommunista sikerek legalább annyira meglepték Sztálint, mint a Nyugatot, és hogy ezek nem feltétlenül számítottak áldásos eredménynek bizonytalan ideológiájú hatalma szempontjából. Sztálin 1945-ben mindenhol – Lengyelországot és Iránt kivéve – a spanyol polgárháborús taktikáját alkalmazta, ami azt jelentette, hogy a befolyásos pozíciókba beférkőzve vissza kellett fogni a forradalmat, nehogy az megijessze a „kapitalista hatalmakat". Megszállottjává vált Hitler 1941-es inváziójának (hasonlóan Amerika Pearl Harbor-komplexusához), és ezt csak Oroszország határainak lehető legnyugatabbra tolásával tudta orvosolni. A Kelet-Lengyelország meghódítása iránti eltökéltségében figyelmen kívül hagyta, milyen politikai nehézségeket okozott ez Lengyelországgal, Németországgal és a Nyugattal való kapcsolatában, és maga sem számított rá, hogy Lengyelországot végül szatellitállamként irányíthatja. Ami az orosz fellegvár azonnali biztonságpolitikai előnyét jelentette.

Még egyszer: Sztálin hamar felismerte egész Kelet-Európa leigázásának lehetőségét, az azonban nem volt célja, hogy a helyi kommunisták a marxista ideált kövessék, kirobbantva a proletárforradalmat. Az új csatlósállamok számára Sztálin feltalálta a másodrangú kommunizmus, vagyis a „népi demokrácia" új kategóriáját, nehogy valaki önálló alternatívát merjen javasolni az egyetlen igaz út szovjet változata helyett. Ez – Jugoszláviát kivéve – mindenhol sikeres stratégiának bizonyult azoknak a helyi kommunistáknak a félreállítására, akiknek a kommunizmusról, emberiességről vagy nemzeti

függetlenségről vallott meggyőződése akadályozhatta, hogy Sztálin irányítsa őket.

A Távol-Keleten Sztálin halasztást nem tűrő célja a Japán által 1904–1905-ben vagy korábban elfoglalt területek – a Dél-Szahalin-sziget, a Kuril-szigetek, Port Arthur és Mandzsúria – visszaszerzése volt. A Japán feletti győzelem napján mondott beszéde – egy öreg bolsevikéé, aki feltételezhetően örült annak, hogy a cári kormányt annak idején legyőzte Japán – megmutatja, hogyan forrt eggyé a nacionalista tradíció a szovjet gondolkodással: *„Az orosz csapatok 1904-es veresége az orosz–japán háborúban keserű emléket hagyott népünkben. Szomorú árnyékot vet országunkra. Népünk hitt és várt a napra, amikor Japán vereséget szenved, és ez a szomorú emlék eltűnik. Mi, az idősebbek, 40 évig vártunk erre a napra, és ez a nap végül elérkezett."*

Sztálin szemmel láthatóan nem számított a kommunizmus győzelmére Kínában. (Ez azon kevés alkalmak egyike volt, ha hihetünk a jugoszláv vezető iránt elkötelezett Vlagyimir Dedijer Tito-életrajzában foglalt vallomásnak, amikor a szovjet diktátor elismerte hibás jóslatát.) Még Csang Kaj-seket is meggyőzte, hogy nem érdekelt a kínai kommunisták támogatásában: erről Patrick Hurley nagykövettől tudunk. S valóban: Sztálin kapcsolatai a nacionalistákkal és a kommunistáknak nyújtott csekély támogatása megkérdőjelezi, mennyire is kívánta vagy látta egyáltalán valószínűnek a kínai kommunista győzelmet. Amit persze utólag üdvözölt.

Tény, hogy a kínai kommunizmus csak önálló, független jelenségként értelmezhető szovjetológiai szempontból. Úgy, mint egy független, a marxista elvrendszert az orosz kommunistákhoz hasonlóan dogmatikusan és illogikusan értelmező, de saját érdekek mentén felhasználó forradalom. Kínában még tovább mentek az elmélet átszabásában: ott a proletariátus teljesen lemaradt a forradalmi események színpadáról. Ennek ellenére a forradalmat „proletárként" jellemezték. Sztálin tartott a tőle független kommunizmustól, ami Kínában valósággá vált. Hruscsov alatt a kínaiak komoly lépéseket tettek a szabad doktrínaformálásban és a moszkvai irányvonal bírálatában Egyre világosabbá válik, hogy a hamis manipuláción alapuló kommunizmus világában az elmélet nem a két hatalmi központ közötti egység elérését, hanem éppen hogy a feszültséget, viszályt, illetve az esetleges szakítást szolgálja.

Önmagában a kommunista doktrína nem vezetett, nem tudott ellenségeskedéshez vezetni a szovjet blokk és a nyugati hatalmak között a második világháború után. Ahogy láttuk, a '40-es évekre az elvrendszer teljesen

alárendelődött a szovjet diktátor hóbortjainak, valamint a gyakorlati politizálás igényeinek. Alapjában véve a kommunizmus és a demokráciák közötti hidegháború két forrásból ered. Egyrészt a „kétpólusúság" – a két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió által dominált világ – korábbi előzmények nélküli helyzetéből. Másrészt a sztálini diktatúra hagyományos orosz jellegéből, amely a Nyugattól való elszigetelődésen és a régi hatalmi politikai játszmákon kívül semmilyen más utat nem lát saját hatalmának és ideológiájának fenntartására.

Egészen biztos, hogy a kommunista ideológia jelentős (mellék)szerepet játszik a szovjet–nyugati konfliktus drámájában. Az ellentétes oldalakat a fekete-fehér moralitás fogalmi kategóriái szerint határozzák meg Moszkvában. Az Egyesült Államok vagy Nagy Britannia például a második világháborús célok miatt elvben a „progresszív" erőkhöz lettek sorolva, miközben Tito Jugoszláviája 1948-ban egyetlen éjszaka alatt sorolódott át szocialista országból „fasisztává", mert visszautasította a szovjet hatalmat. A Szovjetunió és Albánia manapság a munkásosztály ellenségeként jellemzik egymást, és elképzelhető, hogy a kínai–szovjet ellentét is hasonló ideológiai szakításhoz vezethet.

Közvetlen hatásának és az általa kiváltott ellenséges reakcióknak köszönhetően az ideológia vallásháború-szerű helyzetet teremt, ahol a tét nem csak anyagi érdek, hanem a versengő mítoszok és eszmék iránti elköteleződés próbája is. Egy ilyen irracionális forrásból táplálkozó nemzetközi feszültség szinte nélkülözhetetlennek tűnik minden totalitárius rendszer, de különösen a Szovjetunió számára. A nemzetközi feszültség némi valóságérzetet kölcsönöz az ideológiának, az ideológia valódiságának érzete pedig elengedhetetlen a kommunista pártapparátus hatalmának, fegyelmezettségének, ellenőrző és elnyomó funkciójának – vagyis egész lényegének – igazolásához. Végül ez az ideológia és a vallásháború-szerű atmoszféra képes felfegyverezni egy érzelmektől fűtött forradalmár világhadsereget a szovjet hatalmi érdek szolgálatára.

A desztalinizáció nem változtatott a tényen, hogy a kommunista államok teljes hivatalnokhadának anyagi érdeke fűződött az ideológiai mitológia fenntartásához, amely igazolta és egyúttal igényelte is ellenőrző hatalmukat. A nemzetközi feszültséget így építették be a kommunista társadalomba. A szabad véleménynyilvánítás természetesen nem megengedett az ideológiai képmutatás ingatag magja köré épített rendszerben. Az utolsó dolog, amit a kommunisták akarnak, az a nyílt, nemzetközi megértés: semmi nem okoz nekik nagyobb kárt, mintha megértik, hogy valójában milyenek is ők.

Mondani sem kell, hogy egy ilyen rendszer bármeddig elmegy, hogy megakadályozza külföldi elméletek és személyek szabad mozgását saját határain belül. Önmagában ez a tény utópiává teszi a katonai előkészületek Nyugat által követelt szabad nemzetközi ellenőrzését.

A Sztálin és Hruscsov közötti ideológiai és hatalomra vonatkozó eltérések nem voltak olyan nagyok, mint ahogy azt Nyugaton sokszor képzelték (szemben a Sztálin uralma alatti nagy változásokkal, amelyeket gyakran figyelmen kívül hagynak, vagy amelyeknek minimális jelentőséget tulajdonítanak). Sztálin halála megnyitotta az utat a változatos kül- és belpolitikai taktikai újítások előtt, általában az engedmények és a finomabb módszerek irányába. A rendőrséget és a munkatáborokat visszanyesték, az életszínvonal emelkedett, a művészeti élet irányítása lazult, politikai szövetségeket kerestek, és a semlegeseket próbálták megnyerni a megalázott kommunista bábállamokon túl is. De a pártvezetés saját szándékából tett meg minden lépést, amelyeket könnyen vissza is csinálhat. Nem történt jelentős változás a hatalmi és irányítási rendszerben, sem a minden irányváltáshoz szükségesnek ítélt ideológiai önigazolás gyakorlatában.

Hruscsov mindenképpen érdekes, új ideológiai csavarokat vezetett elő, azzal a nyilvánvaló vággyal, hogy marxista értelemben vett apostoli jóslatokkal vonuljon be a történelembe. Kijelentette, hogy a szovjet társadalomban elkezdődött az „átmenet a szocializmusból a kommunizmusba", és ennek megfelelően a szovjet ideológusoknak úgy kell írniuk, mintha nagy jelentőségű változás menne végbe a „proletárdiktatúra" átalakulásával „minden ember államába". Ez azonban csak szavakban történik meg: valójában csupán egy mitológiai változásnak vagyunk tanúi, egyik társadalmi mítoszból esünk a másikba, de mindegyik ugyanannyira lényegtelen az igazi szovjet társadalom és annak fokozatosan egy irányított technokráciává alakulása szempontjából.

A mai szovjet külpolitika semmivel sem szabadabb az ideológiai kötöttségektől, mint a belpolitika. És persze semmivel sem kevésbé doktriner marxista. Hruscsov úgy érzi, kénytelen céljait változatlanul a marxista–leninista elvrendszer alkalmazásával képviselni. Amikor a termonukleáris fenyegetés eléggé kézzelfoghatóvá válik számára, hirtelen rádöbben, hogy a teória szerint a háború sosem volt elkerülhetetlen, és a *„szovjet külpolitika mindig is Lenin békés együttélési politikáján alapult, és ez a jövőben is így lesz"*. Hasonlítsuk össze ezt egy jellemző Lenin-nyilatkozattal a '20-as évekből: *„Amíg a kapitalizmus és a szocializmus létezik, nem élhetünk békében. Végül egyik vagy másik győzni fog."* Valójában az elméleti keretek sosem kötelezhetik a kommunista

döntéshozót jó vagy éppen rossz cselekedetre. Az elmélet egész egyszerűen azt jelenti, amit a vezető éppen az adott pillanatban akar.

Ezek után tegyük fel a kérdést, hogy a történelem fényében vajon miért ragaszkodik az amerikai közvélemény egy erősen ideológiai színezetű kommunista mozgalom koncepciójához?

Az Oroszországról alkotott és elterjedt amerikai benyomások főleg két traumatikus élményen alapulnak: a bolsevik forradalom kezdeti hatásán 1917–1919-ben és a második világháborús szövetség felbomlásán 1945–1947-ben. Az ezekben a vészterhes időkben a nemzetközi forradalmi összeesküvésről alkotott feltételezések gyakran hibásak, mindig felszínesek és túlzóak voltak, ráadásul később ritkán módosították őket. Amerika második világháború utáni reakciója Szovjet-Oroszországra kifejezetten érzelmi töltetű volt, hiszen egybevágott az ország nagyhatalmi státuszával járó felelősséggel és a kétpólusú, elkerülhetetlen ellenségeskedéssel járó világ karakterével. 1945 után a korábbi időszak összes régi antikommunista érzelme feléledt – ezekkel visszatért a vallás és a tulajdon szentsége iránti aggodalom is –, mintha a háborúban felkeltett Hitler-ellenes érzés nagy része a kommunistákra szállt volna át. Az eszmék és a cselekedetek közti bizonyos összefüggésekhez szokott amerikaiak nehezen értik a marxista ideológia és a kommunista stratégia valódi viszonyát. Az amerikai – talán a kálvinizmus és a haszonelvűség tradícióinak elegyéből eredő – hozzáállás lényege, hogy az emberek szabadon eldönthetik mi a jó, és mi áll érdekükben; s miután szabadon kifejezték akaratukat, cselekedetüket racionálisan hajtják végre. A valóságban persze lehet, hogy az amerikaiak nem mindig így viselkednek, de mégis ez az a mód, amiről azt gondolják, hogy az emberek általában így viselkednek. Ebben a világnézetben nincs helye a Marx-féle szociáldeterminizmusnak, amely szerint a tömeg mindenképpen egy bizonyos forradalmi célhoz ér, függetlenül az egyén saját céljaitól.

Az amerikai szemléletmód nem enged meg semmilyen ellentmondást a nyilatkozat és a tett, az elmélet és a gyakorlat között. Nem érti annak lehetőségét, hogy bizonyos eszmék csupán ideológiai vigaszként működnek, és nem vezetnek nagyhorderejű tettekhez. Az amerikaiak is felelősek abban, hogy bár a szabadság és a demokrácia kliséivel táplálják önelégültségüket, ha üzleti vagy külpolitikai döntésekről van szó, könnyen átsiklanak felettük. Bár a kommunistáknál sokkal kevésbé bürokratikus és elnyomó módon, de mi is racionalizálunk. És létezik az a mechanizmus is, hogy saját ideológiánk sértetlensége érdekében könnyebben tételezzük fel a másik oldal következetességét.

Úgy tűnik, csak kevés elemzés tudja elmagyarázni, miért tör ki az amerikai sajtó és közvélemény nagy része pánikban, amikor Hruscsov vörös zászlót vizionál Amerika felé. Jóslatát szándékként értelmezik: a szándékot szó szerint, a jóslatot pedig tévedhetetlenként. Az amerikaiak, úgy tűnik, képtelenek olyan elemzéseket értelmezni, amely saját előrejelzéseik esetleges hibáiról, tévedéseiről szólnak. Kizárólag egymásnak feszülő érdekek jövőjét látják, hacsak el nem jön az ezredforduló, amikor a kommunisták „megtagadják világuralmi doktrínájukat".

Bármilyen szovjetológiát tanuló diák tudja, hogy a legutolsó dolog, ami bekövetkezhet, az a marxista–leninista doktrína kommunista megtagadása lenne. A doktrína jelentésének és szerepének történelmi értelmezése világossá teszi azonban, hogy ilyen megtagadásra nincs szükség és ennek nem is lenne jelentősége. Ilyen feltételezett esetben ugyanis a szovjet konfrontáció és kompromisszumképtelenség más ideológia alatt folytatódna, vagy – ami még valószínűbb – a doktrína valamelyik ideológiai fedezékéből lehetőség nyílna a Nyugattal való szovjet megbékélésre. A szó szerint vett doktrína már most is nagyon kevés olyan tettért felelős, amit a legtöbb amerikai neki tulajdonít. A doktrína nem írja például elő a marxista állami agressziót a forradalom erőszakos kiterjesztése érdekében. Minden kommunista beszéd az elkerülhetetlen háborúról az úgynevezett „imperialisták" részéről érkező támadásra adott válaszról szól. Ám az amerikaiak ezt a jóslatot vagy figyelmeztetést is harci szándéknak olvassák, s nem értik, miként kényszeríthetnék rá a szovjeteket egy stratégiai játszma keretei között szándékaik átalakítására.

Az alapvető kérdés – a doktrínáktól és a céloktól függetlenül – mégis az, hogy rövid távon a kommunista stratégiai döntéseket és tetteket befolyásolhatja-e annyira az Egyesült Államok és a nyugati szövetség ellenállása, össztönzése vagy kényszere, hogy hosszú távon a kommunistákat a mi – béke, biztonság és a nyugati világ szabadsága iránti – vágyainkkal megegyező irányba terelje. A történelem tanulsága az, hogy ezt a megközelítést tulajdonképpen semmi sem gátolja a szovjet doktrínában. Ha a Szovjetunió rákényszerül, hogy felismerje: biztonsági érdekeit leginkább a nyugati világ alapvető érdekeinek tiszteletben tartásával tudja előmozdítani, a doktrína követelményei ennek megfelelően változtathatók.

Az Egyesült Államok részéről egy ilyen megközelítés elfogadásának elengedhetetlen előfeltétele annak felismerése, hogy a marxista ideológia

gyakorlati értelmében nem állandó, és nem tereli egy szigorúan előre meghatározott mederbe a szovjet stratégiát. Ugyanennyire fontos felismerni, hogy a szó szerinti ideológia – amit a szovjet hivatalosságok kötelességüknek éreznek betartatni, és szeretnek is ismételgetni – nem mutat valódi képet a szovjet stratégiáról. Nem várhatjuk, hogy a Szovjetunió bejelenti, hogy megváltozik, hanem észre kell vennünk, hogy már változott (nem mindig az előnyére), vagy éppen változik (bízzunk benne, hogy előnyére), és a továbbiakban is változni fog, méghozzá részben válaszul az amerikai stratégiára.

Ezzel egy időben rá kell jönnünk arra is, hogy e változások közül egyet sem fognak elismerni a kommunizmus hivatalos ideológusai. Számítanunk kell a folytatódó piszkálódásra és a kifakadásokra, és ezzel egy időben fel kell tudnunk ismerni az alattuk meghúzódó hallgatólagos engedményeket és megállapodásokat, amelyek apránként összehangolják a szovjet stratégiát saját elvárásainkkal. Ilyen fejleménynek tekinthetjük mostanában többek között a kulturális cserék elfogadását, a kényszeredett status quot Berlinben és Németországban, a nukleáris tesztelések figyelemre méltó három éves informális moratóriumát és az agresszív kínai kommunista stratégia szovjet elutasítását.

A Szovjetuniót, ahogy mondani szokták, a tettei és nem a szavai alapján kell megítélni. Ez igaz marad akkor is, amikor az üdvözlendő tetteket sértő szavak kísérik. A kommunista dogmatizmus olyan természetű, hogy a szavak szintjén akkor is fenntartja az ellenségeskedést, amikor a gyakorlatban már túlléptek ezen. A kormányok és népek közötti egyenes beszéd a legutolsó, amit az Egyesült Államok és a Szovjetunió el fog érni. Sosem fogunk megállapodást kötni, ha előzetesen mindig a megértésükhöz ragaszkodunk. A kölcsönös megértés és a biztonságos világrend továbbra is csak a folyamatos, óvatos és kifinomult diplomácia távoli eredményeként képzelhető el.

1962. október

Fordította: Vincze Máté

AZ ENYHÜLÉS ELLEN

Amerika kudarccal végződő vietnami beavatkozása országos méretű bizalmi válságot indított el. Az amerikaiak kételkedni kezdtek saját társadalmuk erkölcsi értékeiben, akár a Szovjetunióhoz képest is, és nem hitték többé szilárdan, hogy az Egyesült Államok a világot kedvező irányba tudná befolyásolni. A *Commentary* szerkesztőjeként Norman Podhoretz arra használta a folyóiratot, hogy az önbizalomhiány új áramlatával szembeni harc élére álljon. Ebben az írásában heves kritikával illeti az izolacionizmus – vagyis az Amerikának a világ dolgaiból való kivonulását célzó törekvés – ismételt felbukkanását, és az alapvető értékek újbóli felfedezésére buzdít.

Norman Podhoretz

BIZTONSÁGOSSÁ TENNI A VILÁGOT A KOMMUNIZMUS SZÁMÁRA

A vietnami háború elleni tüntetések tetőfokán a hivatalos politika gyakran figyelmeztetett arra, hogy amennyiben az ottani amerikai erőfeszítések kudarcot vallanak, akkor ez itthon a jobboldal megerősödését és az izolacionizmushoz való visszatérést eredményezheti. Bár előbbi végül nem történt meg, Vietnamból való kivonulásunk óta az országot az izolacionizmus hangulata uralja. Ez utóbbi jelenség azonban nem mindenki számára érthető. Az izolacionizmus hosszú idők óta olyan ellentmondásos kifejezés az amerikai politikai fogalomtárban, hogy sokáig más-más megnevezést aggattak az általa leírt gondolatokra és érzésekre. Vagyis az izolacionisták napjainkban aligha hívják magukat izolacionistáknak, és bizonyára nagyon bosszantja, ha bárki így nevezi őket. Ugyanakkor e fogalom használata nélkül nehezebben értjük meg azt az egyre többek által vallott álláspontot, amit egyébként egyesek anélkül fogadnak el, hogy tisztában lennének vele, valójában mi mellett is kötelezik el magukat. Éppen ezért, a közéleti viták tisztázása és további fontos célok miatt sem mellőzhető az izolacionizmus jelentésének meghatározása.

Az izolacionizmusnak sokféle változata van, ez korábban is így volt. Valamennyi közös gyökerét azonban abban az állításban lehetne egyszerűen összefoglalni, hogy nem lenne szabad az Egyesült Államoknak háborúba bocsátkoznia (a saját területét érő támadással szembeni védekezést leszámítva). Az izolacionizmus különös vonzerejét abban az Amerikában szükséges értelmeznünk, amelyet az elmúlt huszonöt évben méretét, intenzitását és komolyságát tekintve is példátlan beavatkozási politika jellemzett. A második világháborút követő időszakban az Egyesült Államok arra vállalkozott, hogy ellenőrzés alatt tartsa a kommunista hatalom és befolyás terjedését, méghozzá ahol lehetséges, ott politikai úton, ahol pedig szükséges, ott katonai erővel. Ez kéz a kézben járt egy hihetetlenül kiterjedt „szövetségi háló”

kiépítésével, ami – George Washington figyelmeztetésének megfelelően – külföldi háborúkba sodort bennünket. Közülük a koreai háború olyan helyen zajlott, hogy a hazai közvélemény keveset tudott róla. Ez a beavatkozás például ellentétben állt azzal a szereppel, amellyel az izolacionizmus hívei napjainkban azonosítják magukat. Az izolacionisták álláspontja szerint az Egyesült Államoknak sem most, sem korábban nem fűződött érdeke háborúkhoz. Lefordítva a jelenlegi világpolitika nyelvére: az izolacionisták szerint az Egyesült Államoknak nem lenne szabad világszerte őrködnie a kommunista hatalom és befolyás terjedése felett.

Pár hónapja bizonyos helyeken még elvetették volna ezt, a csak néhány szélsőséges által vallott álláspontot. Ahogyan mondani szokás, sem „komoly", sem „felelősségteljes" ember – közhivatal birtokosa pedig egészen biztosan – nem vall magáénak ilyen túlzó nézeteket. Ugyanakkor azután, hogy portugáliai amerikai beavatkozás majdhogynem világméretű tiltakozást váltott ki, éppen akkor, amikor az országban a kommunista kisebbség hatalomátvétele fenyegetett; vagy azt követően, hogy a Kongresszus elutasította az angolai antikommunista erők mindenféle pénzügyi és katonai támogatását; valamint akkor, amikor a Szovjetunió többmillió dollárt és több mint tízezer kubai ügynököt vetett be Angolában a „marxista" frakció támogatására; esetleg azután a felháborodás után, amit annak leleplezése okozott, hogy a CIA pár millió dollárral éppen akkor segítette az antikommunista erőket Olaszországban, amikor az Olasz Kommunista Párt a kormányzati hatalom megszerzésének közelébe került – szóval, mindezek után vajon miként is jellemezhető az előbb emlegetett „komoly" és „felelősségteljes" emberek sokaságának véleménye? Kétség sem fér hozzá: sokan gondolják úgy, hogy bizonyos dolgokat az Egyesült Államoknak meg kellene tennie a kommunista hatalom és befolyás terjedésének ellenőrzéséhez. De pontosan miket? Nem beszélve arról, hogy ma már elképzelhetetlenek azok a körülmények, amelyek mellett az emberek e célból amerikai katonai akciókat támogatnának. De egyre nehezebb elképzelni olyan, a háborútól vagy háborús fenyegetéstől távoli politikai és gazdasági intézkedéseket is, amelyeket kifejezetten azért javasolnának vagy támogatnának, hogy a kommunizmus terjeszkedését feltartóztassák.

Nagy tévedés lenne azt gondolni, hogy az izolacionizmus hívei valamennyien liberálisok (vagy azok, akiket manapság liberálisnak neveznek). Sok vagy talán a legtöbb úgynevezett liberális manapság valóban az izolacionizmus híve, de ugyanígy számos, magát konzervatívnak nevező ember is. Ahogy a második világháborút követően az antikommunista lépéseket

sürgető kétpárti konszenzus kapcsán, most is egy új, izolacionista konszenzus kialakulásának vagyunk tanúi, amely egyesíti az egyébként legkülönfélébb ideológiai nézeteket valló csoportokat.

Mindemellett az is igaz, hogy jelenleg az új izolacionista mozgalom leginkább liberális körökben terjed. Ez nem jelent mást, minthogy az ország politikai kultúrája napjainkban hatalmas változásokon megy át. Hiszen az amerikai liberálisok körében nemrégiben még az intervencionizmust támogatók voltak a leghangosabbak. A liberális izolacionista politika persze régi hagyományokra tekint vissza, és nagy befolyásra tett szert a '30-as évek végén is, amikor az akkori vezető liberális magazin, a *The New Republic* tiltakozott Amerika világháborús részvétele ellen. De a liberális felfogásnak már akkor is volt egy másik, mértékadó áramlata, amiért a liberálisokat egyúttal jó alappal lehetett intervencionistaként is jellemezni.

A második világháború Hitler és a fasizmus elleni háború volt, Amerika és Nagy-Britannia a Szovjetunióval szövetségben harcolta végig; ez a helyzet márpedig óhatatlanul átszínezte a liberális nézőpontot: az izolacionizmussal szemben az intervenció irányába billentette őket. A liberális álláspont ugyanakkor a háború után egyre kevésbé fogadta el a Szovjetunióval szembeni beavatkozás politikáját. A liberálisok valójában megosztottak voltak e kérdésben. Nagyon gyengének bizonyult a szovjetbarát szárny, ami túlnyomórészt azokból a kommunistákból állt, akik a '30-as évek közepének népfront-időszakában liberálisnak – korabeli kifejezéssel: *liberals in a hurry* (siető liberálisok) – nevezték magukat. 1948-ban szárnyukat szegte szánalmas képet nyújtó elnökjelöltjük, Henry Wallace bukása az antikommunista liberálisok elnökjelöltjével, a demokrata párti Harry Trumannal szemben. A csoportosulás kegyelemdöfését később McCarthy szenátor adta meg.

A „mccarthyizmus" fogalma nem szűkíthető le bűnvádi perek demagóg technikájára vagy magának Joseph McCarthy szenátornak a ténykedésére. E fogalom alatt a kommunisták és szimpatizánsaik teljes közéleti és magánéleti zaklatását, valós és vélt, illetve kormányzati és azon kívülről érkező támadását értem. A mai liberális legendákkal szemben a Roosevelt-adminisztráció éveiben a kommunisták és elvtársaik valóban beszivárogtak a minisztériumokba és más kormányügynökségekbe; és ugyan közülük csak kevesen kémkedtek, vagy követtek el hazaárulást, aligha volt elvárható tőlük, hogy lelkesedjenek az antikommunista külpolitikáért. Másfelől pedig, leszámítva néhány látványosabb esetet, mint például Alger Hiss ügyét, a kormányon belüli kommunista befolyás soha nem volt olyan nagy, hogy komoly fenyegetést jelentsen a kormányzati politika megvalósítására. Ebből

az is következik, hogy a mccarthyizmus valódi célja nem is a kormányzat kommunista szimpatizánsoktól való megtisztítása. De bármi is volt az eredeti szándék, az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság működésének legfőbb hatása – és egyben oka, amit valószínűleg mindkét párt hosszú ideig elfogadott – az volt, hogy belföldön jelenítette meg a kommunista fenyegetést úgy, hogy azzal belső támogatottságot kovácsolt a kommunizmus elleni külföldi harchoz. Másként fogalmazva: a mccarthyizmus olyan eszköz volt, amely egy távolinak és absztraktnak látszó fenyegetést világos és jelenvaló veszéllyé formált át. Így szükséges önvédelmi intézkedéseknek tűnt pénzt küldeni Európának, harcoló csapatokat pedig Koreának. Mindez önvédelemnek számított egy olyan veszéllyel szemben, amely már a határokon belülre érkezett, és olyan volt, mintha ott lapulna minden amerikai ágya alatt.

A legkülönfélébb álláspontot valló liberálisok az antikommunizmus e napjaiban mindannyian tiltakoztak, és elutasították a mccarthyizmust. A liberálisok között ténykedő antikommunisták azonban még a mccarthyistáknál is kevesebb szimpátiára számíthattak a liberalizmus ernyőjén belüli szovjetbarátoktól és társutasoktól. Röviden arról van szó, hogy ezek az antikommunista liberálisok még a saját politikai táborukban is ideológiai háborút kényszerültek vívni a sztálinista befolyással szemben. Méghozzá sikeres háborút: 1960-ra elnökjelöltjük, John F. Kennedy – aki karrierjét kifejezetten az antikommunista érzelmekre építő Richard Nixonnal szemben indította – sikerrel támadta az Eisenhower-adminisztrációt azzal, hogy túlságosan engedékeny a kommunista fenyegetéssel szemben! Tegyük hozzá: egy olyan konzervatív republikánus adminisztrációt vádolt ezzel, amelyben maga John Foster Dulles töltötte be a külügyminiszteri posztot. Ahogyan a fasizmus elleni harcban a liberálisok számítottak intervencionistának, úgy a liberálisok váltak az intervenció elsődleges támogatóivá a kommunizmus elleni háborúban is. Igaz, a konzervatívok antikommunista retorikája erőteljesebb volt, mint a liberálisoké. A konzervatívok úgy beszéltek a kommunizmusról, mint az „abszolút gonoszról", reményt tápláltak a kelet-európai szovjet uralom „visszaszorítása" iránt, Kínában pedig Csang Kaj-sek „megsegítését" szorgalmazták. Eközben a liberálisok enyhébb jelzőkkel illették a szovjet terjeszkedést, és a még mindig „fejletlen világnak" nevezett országok megnyeréséről beszéltek. Ugyanakkor a gyakorlatban – legyen szó az amerikai politikai, gazdasági vagy katonai erő alkalmazásáról – a liberálisok a konzervatívoknál kíméletlenebbnek bizonyultak. A liberálisok és konzervatívok egyetértettek abban, hogy az antikommunista külpolitika kimondott célja a szabad világ megvédelmezése a totalitarizmus veszélyével szemben.

Ám elsősorban a liberálisok voltak azok, akik olyan politikai és gazdasági programokat sürgettek, amelyek a demokratikus reformokat és a szabadság intézményeinek fejlődését ösztökélik azokban az országokban, amelyek jobbára csak abban az értelemben voltak a szabad világ részei, hogy nem tartoztak a kommunista világhoz.

A liberálisok voltak azok is, akik ragaszkodtak hozzá, hogy a kommunizmus elleni harc legjobb eszköze nem egy antikommunista katonai szövetség kiépítése (mint amire John Foster Dulles összpontosított), hanem a társadalmi és politikai igazságtalanságok felszámolása, amely szerintük a kommunizmus igazolásának táptalajaként szolgált világszerte.

A liberálisok tehát a hidegháború első éveiben egy percig sem kételkedtek abban, hogy példát tudnak mutatni más országoknak abban, miként is orvosolhatóak náluk is a társadalmi igazságtalanságok. A földreformmal, az ipari fejlesztéssel, a demokratikus választási rendszerrel és más hasonló kérdésekkel kapcsolatos terveket és programokat vázoltak fel, majd az amerikaiak útnak indultak a nem kommunista világ minden szegletébe, hogy felügyeljék e programok végrehajtását. Egyetlen olyan rendszer sem nyerhette el igazán a liberálisok szimpátiáját, amely ellenállt az efféle reformoknak. Ennek megfelelően a *New York Times* szerkesztői vélemény rovata 1963-ban így kommentálta Diem és Nhu meggyilkolását: *„A saigoni államcsíny elkerülhetetlen volt, és figyelve Diem elnök politikai reformokkal szembeni makacs ellenállását, már nagyon is kívánatossá vált."*

A politikai gyilkosságok ilyen felfogásához igazodva a liberálisok – noha gyakran elítélték a katonai erőre mint a kommunizmus elleni háború, illetve a szabadság és a demokrácia legfőbb fegyverére vonatkozó általános konzervatív érveket – tehát az erőszak alkalmazásának terén is merészebbnek bizonyultak a konzervatívoknál. Ne feledjük, hogy az Egyesült Államok liberális adminisztráció alatt vonult be Koreába, és a koreai háború konzervatív adminisztráció alatt ért véget. Eisenhower elnök volt az, aki elutasította az indokínai beavatkozást, és Nixon elnök pedig, aki véget vetett az ottani amerikai beavatkozásnak. E két időpont között viszont két liberális felfogású demokrata párti elnök, Kennedy és Johnson regnáltak, akik háborúval próbálták megakadályozni, hogy Dél-Vietnam a kommunista Észak kezére kerüljön. Ebben a kísérletükben támogatták őket a liberális „intézmények", ideértve a liberális közvélemény nagyobb sajtóorgánumait, a *New York Times*-t és a *Washington Post*ot is. Idézzük fel, hogyan magyarázta el a *Times* 1963-ban Vietnam stratégiai jelentőségét: *„nem csak Amerika presztízsét és az elmúlt évtizedek milliárdnyi dollárját kell megmenteni, és nem csak 16 500*

katonánk becsületét, akik már most Vietnamban vannak. A tét valójában a Nyugat, különösképpen pedig az Egyesült Államok képessége arra, hogy a feltartóztassa a harmadik legnagyobb agressziót, amit a második világháború vége óta a kommunisták megkísérelnek véghezvinni." Ám a liberálisok – közülük is a „legjobbak és legokosabbak" – vezették az Egyesült Államokat a vietnami háborúba. A liberálisok voltak azok is, akik később szembefordultak a háborúval, amit maguk idéztek elő, sőt a liberálisok voltak azok is, akik a háborút ellenzők élére álltak (de legalábbis együttműködtek velük). Liberálisok dolgozták ki és népszerűsítették a háború elleni érveket is. A liberálisok közül némelyek azt az álláspontot képviselték, hogy az amerikai beavatkozás hiba volt, néhányan azt mondták, hogy az amerikai beavatkozás tisztességtelen volt, megint mások pedig azt, hogy az amerikai beavatkozás egyenesen bűn volt.

Bármi is legyen a liberális kritika gyökere és hangszíne, a liberális vélemény ilyen pálfordulásának hatása magánál a vietnami háborúnál is jóval súlyosabb kérdéseket vet fel. Időközben ugyanis az Egyesült Államok világpolitikai szerepe is megkérdőjeleződött. Egyre csak sorjáztak az újabb és újabb kérdések. Valóban olyan jó ötlet volt, hogy az Egyesült Államok kísérletet tesz a kommunista hatalom elszigetelésére? Szükséges-e még mindig ez a politika? Életképes-e egyáltalán? Sőt: kívánatos-e? E kérdésekre egyre több liberális válaszol nemmel. Fokozódó elszigetelődésükre utal az 1972-es elnökválasztáson a Demokrata Párt jelöltje által hangoztatott szlogen. Tizenkét évvel korábban John F. Kennedy még azt ígérte, hogy „ismét mozgásba hozza az országot", ami többek között azt jelentette, hogy Eisenhowerhez képest erőteljesebb és aktívabb külpolitikát képvisel majd a kommunizmussal szemben. Beiktatási beszédében azt mondta: az Egyesült Államok *„minden pénzt megad, minden terhet elvisel, és minden nehézséget leküzd azért, hogy a szabadság sikerét és túlélését biztosítsa".* Ehhez képest 1972-ben George McGovern egy régi izolacionista refrént hangoztatva arra kérte Amerikát, hogy „térjen ismét haza". Ez alatt azt értette, hogy nemcsak Vietnamból rántja ki az országot, hanem – egy kedvelt liberális frázissal élve – „újrarendezi a prioritásokat" a túl hangsúlyos külpolitikától a hazai problémák felé fordulva.

Az új rendszernek természetesen továbbra is lesznek külpolitikai törekvései, de inkább együttműködésen, semmint hatalomgyakorláson, konfliktuson és versenyen alapulnak majd. Új szerepünket a világban – napjaink egy másik kedvelt liberális szóhasználatával élve – az egyre erősödő „kölcsönös függés" folyamatának megértése, illetve a nagyhatalmak más országok feletti hatalmának és akaratérvényesítési képességének csökkenése határozza

meg. A világ olyan hellyé válik – amint e nézet egyik prominens képviselője később megjegyezte –, ahol „nincs ügyeletes vezető".

Ekkoriban azt is sokat hallottuk, hogy az Egyesült Államok nem tudja többé ellenőrzése alatt tartani szövetségeseit és az érdekkörébe sorolható államokat. A Szovjetunió maga is hasonló problémákkal küzd, amint azt a kommunista világ ellenzéki táborokra szakadása, illetve az is bizonyítja, hogy a nemzeti kommunista pártok egyre inkább függetlenednek az orosz ellenőrzéstől Európában és másutt egyaránt. Sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió nem képes büntetlenül befolyást gyakorolni. Szadat kizárhatja a szovjet szakértőket Egyiptomból anélkül, hogy katonai megtorlástól kellene tartania. Az egykoron hatalmas Egyesült Államok pedig kiszolgáltatottá válhat az egyébként gyámoltalan olajsejkek kegyeinek. Mindezek alapján a jövőben elkerülhetetlen lesz egy világszintű, békés és kollektív tárgyalási alkufolyamat működtetése – hajtogatták. Bármi mást is képzeltek el a liberálisok az Egyesült Államok számára ebben az „igazán bátor új világban", ezek között biztosan nem szerepelt, hogy Amerika hatalmát a kommunizmus terjedésének ellenőrzésére, illetve a „szabadság sikerének és túlélésének biztosítására" használják.

A liberálisok ezen új izolacionizmusa nem sokkal az 1972-es elnökválasztás után drámai módon öltött testet az elnöki hatáskörökkel szembeni támadásban (amit a liberális véleményvezérek egyik legfőbb fóruma és az elnöki hatalom, illetve a vietnami katonai beavatkozás korábbi nagy támogatója, a *Washington Post* vezetett), valamint ezt követően a CIA ellen indított hajtóvadászatban (amelynek élén a liberálisok zászlóshajója és az amerikai beavatkozások korábbi nagy támogatója, a *New York Times* állt). Biztosra vehető, hogy sem nyíltan, sem a háttérben nem ezek a kérdések vezették a Watergate-ügyhöz, vagy keltették fel a CIA-ügynökök érdeklődését. Nehezen hihető ugyanis, hogy a liberálisok éppen abban az időben intéztek volna támadást a „birodalmi elnökség" vagy a hírszerzés ellen, amikor még töretlenül lelkesedtek az antikommunista beavatkozás politikájáért. A végrehajtó hatalom valójában soha sem öltött volna „birodalmi" méreteket a liberálisok támogatása és bátorítása nélkül; akik éppen azért támogatták és bátorították, mert komoly belpolitikai megfontolásaik voltak, és mert az erős elnökség nélkülözhetetlen az intervencionista külpolitikához. Ugyanez a helyzet a CIA-val is, amely éppen olyan liberális találmány volt, mint a „birodalmi elnökség", és amelynek politikai tevékenységét sok antikommunista liberális – oktatókat, írókat és szakszervezeti tagokat is ideértve – egészen mostanáig nyilvánvalóan kielégítőnek találta.

Vajon a liberálisok támadásba lendültek volna 1972-ben az elnöki hatalommal szemben, ha a Fehér Házban saját emberük ül? Talán. Liberális körökben ugyanis az izolacionizmus akkorra már igencsak megerősödött, és ehhez igazítva intézményi változásokat sürgettek. Ugyanakkor a liberálisok szerencséjére nem Kennedy vagy Johnson foglalta el ez idő tájt az elnöki hivatalt, hanem éppen ősi ellenségük, Richard Nixon, aki iránt olyan gyűlöletet éreztek, amit csak a Wall Street Franklin Delano Roosevelt iránt érzett utálatához hasonlíthatunk. Nixon Roosevelthez hasonlóan „új szövetséget" kovácsolt, amely olyan hosszú időre szoríthatja ki a liberálisokat a Fehér Házból, ahogyan a *New Deal*-koalíció korábban a konzervatívokat. A liberálisok ebbéli félelmére jó okot adtak az 1972-es választás földcsuszamlásszerű eredményei. Így a liberálisoknak minden okuk megvolt rá, hogy Nixont üldözőbe vegyék, akár egy olyan, az elnöki hatalom ellen intézett támadás árán is, amire egyébként nem volt szükség az erősödő izolacionista irányvonaluk érvényesítéséhez. Most lehetőség kínálkozott arra, hogy majdani politikai kilátásaik javítása érdekében bosszút álljanak Nixonon, és egyúttal elhatárolják magukat a korábban saját maguk által életre keltett és igazolt elnöki kiváltságoktól, amely most már nem illeszkedett sem politikai érdekeikhez, sem pedig új politikai meggyőződésükhöz.

Nem csoda hát, hogy a liberálisoknak meg kellett ragadniuk egy ilyen lehetőséget. Örökre nagy és megfejthetetlen rejtély marad viszont Nixon együttműködése ezzel a forgatókönyvvel; azzal, hogy beleegyezett a Watergate épületben lévő demokrata irodák értelmetlen feltörésébe, hogy részt vett ennek eltussolásában, vagy azzal, hogy először rögzítette a saját magára is terhelő beszélgetést, majd pedig, amíg tehette volna, elmulasztotta megsemmisíteni a kazettát. Nixon azonban belement a játékba, és őt, aki eredetileg egy kongresszusi vizsgálóbizottságon keresztül emelkedett a nemzet kiválóságai közé, most ugyanez az intézmény marasztalta el. Alger Hiss szovjet ügynök leleplezésével Richard Nixon kongresszusi képviselő egykoron nagyban hozzájárult a kommunista fenyegetés bemutatásához, és ezzel az intervencionista külpolitika támogatóinak mozgósításához. A közbizalom rombolójaként azonban Richard Nixon elnök immár ahhoz járult hozzá, hogy az intervencionista külpolitika egyedüli, legfontosabb intézményi eszköze meggyengüljön, és ebből következően megszilárduljon az új izolacionista politika.

A CIA ellen folytatott kampány is híven tanúsítja a drámai változásokat. Valójában minden azokat a napokat idézte, amikor a Képviselőház és a Szenátus a Kommunista Párt – kiváltképpen illegális – tevékenységét vizsgálta, és amikor az antikommunista erők, illetve állami tisztviselők rendszeresen csepegtettek szenzációszámba menő információkat a teljesen elfogult és kritikátlan sajtónak. Most ugyanaz ismétlődik meg, csakhogy ezúttal a kormányunk egyik hivatala ül a vádlottak padján, és a Kongresszus mindkét háza vizsgálja. Ki van téve a média nyilvános utálatának és a különféle radikális csoportok zaklatásának (mint ahogy a mccarthyizmushoz kapcsolható Vörös Csatornák és Éberek nevű csoportoknak is megvoltak az ellentétes megfelelőik is a kémelhárításban, illetve az „ötödik hadoszlopban"), és olyan képet festenek róla, mint ami korlátlan hatalommal bír a visszaélések elkövetéséhez. Az egykor a „minden amerikai ágya alatt ott lapuló" kommunistákat immár a CIA-ügynökök váltották fel. És akik valaha gúnyt űztek annak karikírozásából, hogy a kommunisták beszivárognak az amerikaiak hétköznapjaiba, semmi elképesztőt nem látnak abban, hogy CIA-t hasonló szerepkörben fessék le.

A visszaélések egyik-másik kérdésben igazolhatóak voltak, a CIA például kétséget kizáróan bűnös volt visszaélésekben. Ám ha kétséget kizáróan kommunisták dolgoztak a minisztériumokban a mccarthyizmus napjaiban – márpedig a mccarthyizmus valódi célja nem más volt, mint kisöpörni azt a kevés kommunistát a minisztériumokból –, akkor fordított esetben a liberálisok valódi célja a CIA ellen intézett támadással ezeknek a visszaéléseknek az elfedése. Míg mind a Kongresszusban, mind a sajtóban számos álszent beszéd hangzik el a CIA megreformálásáról, a liberálisok soraiban ugyanolyan sok szó esik – egyértelműen jóval őszintébb szavak – az egész szervezet felszámolásáról vagy legalábbis információszerzési jogosítványainak korlátozásáról és a kommunizmus terjedésének megakadályozásáért folytatott fedett műveleteinek megszüntetéséről (a hírszerzés állami vagy szigorú kongresszusi ellenőrzés alá vonása révén). Ha a mccarthyizmus azzal mozgósította az antikommunista külpolitika támogatóit, hogy a kommunizmus veszélyét belülről jövőnek és közvetlennek láttatta, akkor a CIA elleni támadás éppen ellenkezőleg, azzal szerelte le az antikommunista külpolitika támogatóit, hogy egy ilyen politika nemcsak más országok függetlenségét és szabadságát fenyegeti, hanem itthon is pokoli veszélyt jelent az amerikai szabadságra.

Egy szó mint száz: az új liberális izolacionisták a „birodalmi elnökség" ellen folytatott kampányuk során elsőként kárt okoztak az Egyesült Államok azon intézményének képességében, amely nyílt harcot vív a kommunista hatalom globális terjedésével szemben. Ezután a CIA ellen indított kampányukban megnyirbálták a legfőbb amerikai intézmény jogosítványait arra, hogy fedett műveleteket végezhessen a kommunista hatalom terjedése ellen.

De mi a helyzet a konzervatívokkal? A republikánus politikusok beszédeit hallgatva és a konzervatív gondolkodók írásait olvasva az elmúlt néhány évben az embernek az a benyomása támad, hogy az izolacionizmus szelleme, ami mára áthatja a Demokrata Pártot és a liberális közeget, a konzervatívokat csöppet sem érintette meg, sőt, csak fokozta szembenállásuk eltökéltségét. Richard Nixon elnök több alkalommal beszélt arról, hogy meg kell őrizni az erős Amerikát a szovjet hatalom kiegyensúlyozására. Először azért engedélyezett egy külföldi beavatkozást, hogy megakadályozza Chilében Allende hatalomátvételét, majd miután hatalomra került, azért, hogy megfossza hatalmától. Gerald Ford elnök szinte esdekelt a Kongresszus előtt, hogy egy utolsó, kétségbeesett kísérletet téve megóvhassa Kambodzsát, illetve Dél-Vietnamot a kommunistáktól. Henry Kissinger támogatta az antikommunista erők megsegítését először Portugáliában, majd Angolában, és óva intett a kommunisták olasz kormányban és más nyugat-európai kormányokban történő részvételének szörnyű következményeitől. Mindez teljesen koherens a keményvonalas konzervatívok elképzeléseivel, akik mindig is vállalták az antikommunista harcot. Az igazság azonban az, hogy a hivatalban lévő konzervatívok a gyakorlatban jóval kevésbé bizonyulnak harciasnak, mint amire retorikájuk és gesztusaik alapján következtetni lehetne. Dulles támogatta azt az elképzelést, hogy az Egyesült Államok munkálkodjon Kelet-Európa kommunista uralom alóli felszabadításán, ugyanakkor az Eisenhower-adminisztráció semmit sem tett a magyar forradalom kirobbanásakor. Miután Nixon átvette a vietnami háború irányítását, csapatokat küldött Laoszba és Kambodzsába, illetve bombázó repülőgépeket Hanoiba, ám eközben visszavonta a térségben lévő amerikai erőket. Ezen kívül bejelentette az enyhülés politikáját a Szovjetunióval, valamint hivatalos kapcsolatot kezdeményezett a kommunista Kínával. Utódja, Ford azért utazott Helsinkibe, hogy aláírjon egy nyilatkozatot, amely anélkül ad legitimitást a kelet-európai szovjet uralomnak, hogy bármit is kérne cserébe. Ezen kívül attól való félelmében, hogy megsérti a Szovjetuniót, lemondta a találkozóját Alekszandr Szolzsenyicinnel. Folytatta Nixon elnök politikáját, amely gabonát és technológiát szállított a szovjeteknek – egy brezsnyevi mosolyért cserébe.

Az „amelyik kutya ugat, az nem harap" fordulat jellemezte Kissingert is, aki gyakran olyan hangon szólalt meg, mint Churchill, és közben úgy cselekedett, mint Chamberlain. Kissinger tehát izolacionista volna? Ez a feltételezés abszurdnak tűnik, mígnem valaki higgadtan végig nem gondolja a kommunistákkal szemben képviselt vagy legalábbis az elmúlt hét

esztendőben dédelgetett politikájának tényleges tartalmát. Ha valaki ennek a politikának a jellemzésére kísérletet tenne, aligha nevezhetné antikommunista intervencionista felfogásnak. Jóval inkább az antikommunista beavatkozás előli szakaszos amerikai visszavonulás taktikájának, amelynek véghezvitelére a vietnami traumából való menekülés ad okot. A konzervatívok köreiben csakúgy, mint a liberálisoknál, a vietnami tapasztalat kétségessé tette a kommunizmus terjedésével szembeni tevékeny ellenálláson alapuló amerikai külpolitika folytatását. Majdhogynem kijelenthető, hogy Nixon – a vietnami kivonulással, illetve a Szovjetunióval kapcsolatos enyhülés bejelentésével, valamint a kommunista Kínával való hivatalos kapcsolatok kezdeményezésével – szinte minden részletében a liberálisok új külpolitikai programját hajtja végre (így „fogva ki a szelet a liberálisok vitorlájából" – ahogyan a tory Disraeli mondta: azzal, hogy a toryk megvalósítják a szavazójogi reformot, kifogják a szelet a whigek vitorlájából). Ám Nixon így is a liberális kritika szabad prédájává vált azon elnöki döntésének köszönhetően, hogy Vietnamból fokozatosan vonult ki, ahelyett, hogy ezt 1969–70-ben egyszerre tette volna meg. Pedig Kissinger kormányzati jelenlétének köszönhetően Nixonon kívül is volt valaki, akinek hitelt adhattak (ahogy meg is tették korábban, Kissingert már-már „boldoggá avatva"). Méghozzá egy olyan külpolitika kapcsán, amely minden más tekintetben megkülönböztethetetlen volt saját külpolitikájuktól, és lényegében az antikommunista intervencionizmus visszavonását jelentette.

A délkelet-ázsiai antikommunista beavatkozások visszavonása vitán felül Nixon politikája volt. Nem világos ugyanakkor, hogy vajon ő és/vagy Kissinger tervezett-e hasonlót másutt is a világon. Kissinger négyszemközt állítólag azt hangoztatta – a nyilvánosság előtt pedig sugallta – hogy a Szovjetunió az agresszív imperialista fejlődés, míg a Nyugat a spengleri hanyatlás első fokozataihoz érkezett. Ennek következtében a szovjet fölény elkerülhetetlen, és a legtöbb, amit az Egyesült Államok tehet, hogy olyan udvariasan és méltóságteljesen áll félre a szovjetek útjából, ahogyan az csak lehetséges. Az oroszok ugyanis olyan kudarcos („destabilizáló") következményekkel járó konfliktusokba ránthatnak bennünket, amelyekhez már sem kellő hatalmunk, sem gyomrunk nincsen.

Nixon saját olvasata szerint neki, felelősségteljes államférfiként, akinek a történelem kérlelhetetlen útja ilyen feltételeket kínál, mindent meg kell tennie a rendezett visszavonulás érdekében. Máskülönben a folyamatok gyorsan kikerülhetnek ellenőrzése alól, ami valamennyi érintett számára rendkívül véres következményekkel járna. Azzal is megpróbálkozik (ahogy

azt nagyjából hasonló körülmények mellett Metternich megtette), hogy lelassítsa a folyamatot. Végtére is, ki tudja, mi változtathatja meg a dolgokat, vagy mi tartóztathatja fel az elkerülhetetlent valamennyi időre? Ily módon lesznek olyan pillanatok, amikor erőszakot kell alkalmazni vagy éppen a megegyezés látszatát kelteni. Ám a fő csapás mégiscsak az izolacionizmus marad. Amerika esetében ez visszatérést jelent a nyugati féltekére, talán még az Egyesült Államok határain belülre is, azon határokon belülre, amelyeket a szovjet nukleáris arzenál ellen saját rakétarendszerünk véd, és amik révén biztonságban tudhatjuk magunkat egy szovjet támadástól vagy inváziótól.

Ez azt is jelentené egyúttal, hogy magára hagynánk Nyugat-Európát és Japánt? Jelenleg nagyon úgy tűnik, hogy az amerikai külpolitika legfőbb prioritásai között az szerepel, hogy kitérjen az egyre erőszakosabbá váló Szovjetunióval folytatott háború lehetősége elől. Ebből pedig az következik, hogy még Nyugat-Európát vagy Japánt sem védhetjük tovább, amelyek szabad országként való boldogulása ugyan fontos, de már közel sem létfontosságú amerikai érdek.

Ugyanezen megfontolásokból következik az is, hogy az Egyesült Államok többé nem játszhat aktív szerepet a Közel-Kelet ügyeiben. A közel-keleti olaj kényelmes ugyan országunknak, de mégsem létfontosságú, és semmiképpen sem olyan fontos, hogy egy oroszokkal szembeni háborút kockáztassunk érte (amint ezt az Egyesült Államok be is bizonyította az embargóra adott békés válaszával, s az olajárak is csak két éve emelkedtek). Ugyanakkor Nyugat-Európa és Japán számára a közel-keleti olaj létszükséglet, a szó szoros értelmében élet vagy halál kérdése. Ha a Szovjetunió hatalmába keríti ezeket az olajmezőket, akkor Európa és Japán Oroszország kegyeire lesz bízva. Nyilvánvaló, hogy amíg az Egyesült Államoknak létfontosságú érdeke kötődik egy ilyen esemény bekövetkezésének megakadályozásához, addig a közel-keleti térség fejleményei is létfontosságú politikai érdeknek számítanak. Másfelől azonban, ha az Egyesült Államok többé nem képes, vagy nem akarja megakadályozni a szovjet hatalom térnyerési kísérleteit Nyugat-Európa vagy Japán felett, akkor létfontosságú érdekeink a Közel-Keleten is megszűnnek, és elő kellene készítenünk a visszavonulásunkat.

Ugyanakkor, ha ezek a céljaink – mint ahogyan Kissinger sugallja –, akkor mivel magyarázható, hogy éppen az ellenkezőjét tesszük? Az Egyesült Államok ugyanis minden látszat ellenére nem, hogy nem készíti elő a visszavonulását, hanem éppen hogy közel-keleti részvételét mélyíti. Vagyis az arab világban éppen arra teszünk kísérletet, hogy az oroszokkal való konfrontáció elkerülése helyett kiterjesszük befolyásunkat velük szemben. Legalábbis kívülről így látszik. Ugyanakkor a világ egy másik térségéből való kivonulása során eleinte szintén úgy látszott, mintha az Egyesült Államok egy időre inkább belegabalyodna a konfliktusba. Hiszen kezdetben sokak számára úgy tűnt, hogy Hanoi bombázása, Hai Phong kikötőjének elaknásítása, Laosz és Kambodzsa inváziója elmélyíti a vietnami háborút. De ma már mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy ezek az akciók egy átfogó visszavonulási stratégia elemei voltak. Ezzel arra szeretnék utalni, hogy a közel-keleti amerikai diplomáciai jelenlét fokozódása az indokínai háború „szélesedéséhez" hasonlítható. Az Egyesült Államok fejéről a talpára állította a klasszikus mondást, miszerint *reculer pour mieux sauter*, vagyis a jobb haladáshoz hátrálni kell. Ahelyett, hogy a haladás érdekében hátrálnánk, mi annak érdekében haladunk, hogy visszavonulhassunk. Jó okunk van azt gondolni, hogy a Nixon, Kissinger és Ford által képviselt közel-keleti amerikai politika egyfajta *sauter pour mieux recule*. Az ok pedig nem más, mint Izrael.

Vietnamban Nixon és Kissinger nyomást gyakorolt a tétovázó saigoni kormányra, hogy fogadja el a párizsi egyezményt, amit a saigoni kormány azért ítélt kockázatosnak, mert kölcsönös engedmények helyett inkább csak a jövőbeli amerikai támogatás és segítség ígéretét kapta. A párizsi egyezményhez rejtélyesen hasonló volt az 1975-ös sínai egyezmény, amelyben az Egyesült Államok a tétovázó Izraelt sarkallta arra, hogy az egyiptomi arányos, úgynevezett *quid pro quo* engedmények helyett tegyen inkább komoly engedményeket egy jövőbeni amerikai katonai segítség ígéretéért cserébe. A párizsi egyezmény a tárgyalások lezárása volt, míg a sínai megállapodás csak az első lépés egy olyan folyamatban, ami vagy további hasonló lépések során, vagy pedig egy hasonló jellegű, Genfben tárgyalandó nagyobb szerződés révén ér célba. Ezt a különbséget leszámítva a két egyezmény igencsak összecseng egymással. Az egyezmények közötti strukturális és megközelítésbeli hasonlóságokat is figyelembe véve, ésszerűnek hangzik a kérdés: vajon nem ugyanarra a kívánt eredményre tekintettel szerkesztették-e meg őket?

Visszatekintve: a párizsi egyezmény szerepe az volt, hogy meggyőzzön bennünket és mindenki mást arról, hogy Vietnamban elérkezett a béke ideje, és az Egyesült Államok méltóságteljesen, tiszta lelkiismerettel térhet haza. Az Egyesült Államok kormánya most is meggyőzte magát arról, hogy az arabok nem akarják többé Izrael pusztulását. Az egyetlen dolog tehát, ami fenyegeti Izrael létét, az Izrael „makacssága" volna. Éppen ezért magának Izraelnek az érdeke, hogy valahogyan rászorítsák azokra engedményekre, amelyeket viszont az izraeliek saját maguk veszélyesen egyoldalúnak

tartanak. Az Egyesült Államok arra készül tehát, hogy egy genfi megállapodásba kényszerítse Izraelt, amelyet aztán a világ többi részével egyetemben a béke eléréseként fog ünnepelni. És minthogy az Izrael létét körbelengő kételyek végül eloszlottak, vajon szabadon visszavonulhatunk-e a Közel-Keletről – és az oroszokkal való minden további konfrontációtól – ahogyan ezt Vietnamban megtettük?

Izrael persze nem Vietnam. Mindenki ezt vallja, és ez így is van. Izrael demokrácia, kulturális és sok másféle szál fűzi szorosan az Egyesült Államokhoz, roppant népszerűségnek örvend ebben az országban (nemcsak zsidó körökben), és Izrael nem amerikai katonákat kér önmaga védelmére, hanem csak fegyvereket, amivel megvédheti saját magát. Mindezeket figyelembe véve szinte felfoghatatlan, hogy az Egyesült Államok egy olyan egyezmény megkötésére kívánná Izraelt rávenni, amely garantálja az amerikai segítség ígéretét, de aztán minden valószínűség szerint megszegné ezt az ígéretet, ahogy nem tudtuk betartani Dél-Vietnamnak tett ígéretünket sem. Ugyanakkor mindez semmit nem változtat azon, hogy amennyiben az amerikai politika arra a feltevésre épül, miszerint nincs meg többé sem az akaratunk, sem a lehetőségünk a szovjet hatalom terjeszkedésének ellenőrzésére, akkor elkerülhetetlen valósággá válik a közel-keleti kivonulás és a kivonulás Nyugat-Európából és Japánból. Nyugat-Európát, Japánt, illetve Izraelt baljós fellegek lengik körül.

Amennyiben az izolacionizmus alatt a kommunizmus terjedésének megakadályozása érdekében alkalmazott erőszak visszavonását értjük – az Egyesült Államok (és talán közvetlen környezetnek) területét leszámítva –, akkor nem túlzás Kissingert izolacionistának nevezni. Ugyan tétovázó és keserű izolacionista, aki kétségkívül szívesebben bábáskodna egy növekvő birodalom felett. Ám mégsem lát más lehetőséget, mint visszavonulni abból a szerepből, amit az Egyesült Államok a második világháború után a kommunista hatalom terjedésének kontrolljában töltött be. Ha ilyen feltételek mellett a nyugat-európaiak vagy bárki más talál egy módszert, amellyel ellenállhat a szovjet uralomnak, az jó. Ha mégsem, akkor éppúgy tudunk majd üzletelni egy „finnlandizált" Európával vagy egy „szovjetizált" Közel-Kelettel, mint ahogyan most kereskedünk a Szovjetunióval és a többi kommunista országgal.

A „senki sincs vezető szerepben" liberális és az „üzlet Brezsnyevvel minden szín alatt" konzervatív álláspontjának egyvelegét – ami tulajdonképpen

egy „új világméretű alku", amiben a liberálisoké az erkölcs, a konzervatívoké meg a pénzügyek terepe – Peter L. Berger az „amerikai külpolitika kizöldüléseként" jellemezte.

Teljesen egyértelmű, hogy egy ilyen „zöldülésnek" a legnagyobb, pontosabban az egyetlen nyertese a Szovjetunió lehet. Amikor Kissinger Chamberlain-oldala azt a kérdést teszi fel a SALT-egyezmény amerikai kritikusainak, hogy „az Isten szerelmére, mit jelent a stratégiai fölény, és mit lehet vele kezdeni", akkor jobban tenné, ha az oroszokat kérdezné, akik, úgy tűnik, nagyon is jól tudják, hogy mi az, és azt is, hogy mit lehet vele kezdeni. Meg lehet vele félemlíteni például más nukleáris hatalmakat, akik útjában állnának, amikor megkezdi az előrenyomulást. Amint az Egyesült Államok a visszavonulás szándékát és a kitérés jeleit mutatja, úgy válik az oroszok előrenyomulási szándéka világossá. Míg például korábban haditengerészetüket kizárólag védelmi célokból építették, addig mára támadásra is alkalmas hadiflottát szereltek fel. Ezzel szemben mi ahhoz sem építünk elég hajót, amivel lépést tudnánk tartani a szokásos amortizációval, az orosz bővüléssel való versengésről nem is beszélve. Így az oroszok nemcsak a stratégiai nukleáris fegyverek, de a hagyományos fegyvernemek terén is fölénybe fognak kerülni. És amint ezt elérik, úgy várhatóan olyan messzire törnek majd, ameddig a hatékony ellenállás hiánya és saját birodalmi és ideológiai ambícióik együttesen vihetik őket. Ez jelentheti majd akár a világ végét is.

Míg számos amerikai liberális – akik egy olyan új nemzetközi világrendről álmodoznak, amelyben „senki sincs irányító szerepben" – még mindig nem értette meg sem a szovjet ambíciók nagyságát, sem pedig azt, hogy Amerika hatalma mindezidáig mekkora korlátot is állított ezen ambíciók elé, addig majdhogynem mindenki más nagyon jól látja ezt a két összefüggést; ideértve a szárazföldi Kínát és Nyugat-Európa kommunista pártjait is. Olyan közelről ismerve orosz rokonukat, ahogyan csak ugyananannak a családnak a tagjai ismerhetik egymást, a kínai, jugoszláv, olasz, spanyol és francia kommunisták nemcsak felismerték, hogy az amerikai izolacionizmus hatására a világ többi része kiszolgáltatottá válik a szovjet uralomnak, de attól is rettegnek, hogy egy izolálódó Amerika még őket is kiszolgáltatja e hatalomnak.

Az irónia itt ér a komikum küszöbére. Amerikában az antikommunista intervenció kritikusai az e politika feladását igazoló egyik érvet a kommunizmus monolitikus tömbjének meghasadásában találták meg. Úgy érvelnek: talán volt értelme az Egyesült Államok afrikai és ázsiai intervencióinak, amellyel a helyi kommunista hatalomátvételeket egy olyan időszakban

akadályozták meg, amikor az összes kommunistát központilag Moszkvából irányították. Ám egy ilyen beavatkozásnak semmi értelme egy olyan korban, amelyben bármely kommunista rendszer éppúgy ellenfele, mint eszköze lehet a szovjet terjeszkedésnek. Kiderül tehát, hogy némely nemzeti kommunista mozgalom Moszkvától való függetlenségének megőrzéséhez erejét ezidáig mégiscsak a Szovjetuniót feltartóztató sikeres amerikai politikából merítette. Sőt, hogy még komikusabb legyen a helyzet, a kínai és a nyugat-európai kommunisták arra kérik az Egyesült Államokat, maradjon aktív a szovjet terjeszkedés (vagy „hegemónia") elleni küzdelemben, erősítse meg a NATO-t, sőt, tartson fenn egy erős nukleáris védőernyőt Japán és Dél-Korea fölött. Íme az amerikai hatalom legújabb kihívása: megmenteni a kommunizmust az oroszoktól.

Vajon ez az, amit az Egyesült Államoknak tennie kellene? Vagyis érdemesebb volna Amerikának a kommunizmus nemzeti változatai számára biztonságot nyújtania a világban, mintsem izolációjával a szovjet kommunizmust támogatnia? Nehéz belátni, hogy miért is lenne ez a helyzet. Akár Moszkva, akár mások irányítják, a kommunizmus mindig igazi átok. A mai napig egyetlen olyan kommunista ország sincs a világon, ahol megengedett lenne a kormány akár legcsekélyebb, nemcsak szóbeli, hanem szervezett bírálata. Persze az is igaz, hogy a Szovjetunióban az embereket már nem lövik le, vagy börtönzik be olyan nagy számban, mint azokban az években, amikor hatvanmillió ember – politikai foglyok, akiknek az volt az egyedüli bűnük, hogy (vélhetően) bírálták a rendszert – járta meg a börtöntáborok rendszerét, amit Szolzsenyicin a Gulag szigetcsoportként írt le. A szovjet polgárok ma sem tudják elmondani a nyilvánosság előtt, amit gondolnak – a politikai önszerveződésről nem is beszélve –, anélkül, hogy börtönbe vetnék vagy elmegyógyintézetbe zárnák őket, ahol „kigyógyítják" őket ésszerűtlen elképzeléseikből, majd vagy elengedik vagy deportálják őket. A leghalványabb esély sincs arra, hogy a polgári és politikai szabadságjogok valaha, akár csak minimális mértékben érvényesülhessenek a kommunizmus alatt. Jugoszláviában, ahol időről-időre több szabadságot engednek más kommunista államokhoz képest, nemrégiben az embereket véleményük szabad kifejezése miatt százasával vetették börtönbe egy akció során, amelynek valódi méreteit egyelőre fel sem tárták. Kubában Castro saját számításai szerint több mint 22 ezer ember azért tölti börtönbüntetését, mert bírálni merte a rendszert.

Röviden összefoglalva, a kommunizmus szolgasorba taszította az összes olyan kevésbé szerencsés embert, aki kénytelen benne élni. Egyetlen példa sem volt még arra, hogy valahol az emberek többsége szabadon választotta

volna, hogy kommunizmusban éljen. Az egyetlen, szavazás révén hatalomra került kommunista kormány Chilében volt, ahol a „marxisták" a szavazatok mintegy 35 százalékát szerezték meg, ám a gazdaság szétverésével (amit persze a CIA machinációira próbálták kenni) hamar maguk ellen fordították a lakosságot.

Ez a mutató összhangban áll a kommunista kormányok világszerte tapasztalható, elképesztően rossz gazdasági teljesítményével, ideértve főképp a Szovjetuniót. Hatvan év kommunista uralom után úgy tűnik: az oroszok kizárólag a nukleáris rakéták és bombák gyártása terén jeleskednek. Hatalmas kiterjedésű termőföldjei dacára a Szovjetunió még mindig képtelen az önellátásra, és más iparágainak fejlesztésében is az Egyesült Államok technológiai segítségére szorul. Azon kívül, hogy ahová csak kezük elér, mindenütt lerombolják az emberi szabadságot és kultúrát („a bolsevikok átka, hogy szárazságot és keménységet hoznak az életbe" – mondta maga a bolsevik Lev Trockij), a kommunisták még annak az ígéretüknek sem tudnak megfelelni, hogy növelik az emberek anyagi jólétét. Azt az ígéretüket sem tartják be, hogy az egyenlőséget szolgálnák. Ahol csak megvetették lábukat, mindenütt azzal kezdték, hogy lemészárolták és kifosztották a korábbi „uralkodó osztály" tagjait. (Kambodzsában például egy egész fővárost kiürítették, és a mintegy hárommillió lakost, köztük csecsemőket, időseket és rokkantakat kitelepítették vidékre, ahol vagy az éhhalálnak vagy pedig földből kikapart bizonytalan megélhetésnek voltak kitéve – a *New York Times* tudósítója, aki mindennek tanúja volt, elképedt ugyan, de nem szeretett volna ítéletet mondani az új „forradalmi kísérlet" felett). Ugyanakkor Gyilasz és mások beszámolói szerint a régi osztály-, rang- és státuszkülönbségek mindenütt visszatértek. Ez alól Kínát mondják kivételnek. Talán így van, de ki tud egyáltalán valamit is Kínáról? Az olasz kommunistákról is azt mondják, hogy mások. Hisznek a demokráciában és a pluralizmusban, és nagyon ügyesen vezetik Bolognát. Valójában egyáltalán nem kommunisták: városi reformerek, szociáldemokrata mórok, a régi harmadik erő képviselői álruhába bújva. Talán. Ki tud valamit is arról, hogy az olasz kommunisták mit tennének, ha valaha hatalomra kerülnének? Talán maguk az olasz kommunisták sem tudják.

Összefoglalva, ha a szovjet kommunisták által uralt világ a barbárságnak és nyomornak kitett világ, akkor a különféle nemzeti köntösökben megjelenő „kommunizmusok" minden valószínűség szerint mindössze annyi előrelépéssel kecsegtethetnek, hogy egy idegen hatalom bábjai helyett autonóm helyi diktátorok taszítják szolgasorba a lakosságot.

A demokratikus Egyesült Államok sem a szovjet, sem pedig a nemzeti köntösbe bújt kommunizmust nem élhetné túl. Az izolacionizmus új képviselői azon az állásponton vannak, hogy a kommunisták oly nagy hatalomra tettek szert – a szovjet nukleáris arzenálban, az orosz birodalmi dinamizmusban, Kína méretében és lakossági potenciáljában, a marxista ideológia emberi tömegeket meggyőző erejében –, amelyhez jobb híján alkalmazkodnunk kell. A liberálisok pedig úgy hiszik: az új, békésebb és egyenlőbb világrend kialakulásának előfeltétele egy ilyen alkalmazkodás. A konzervatívok ezzel szemben nem dédelgetnek efféle vágyálmokat. A konzervatív izolacionizmus nem ígéri, hogy az aranykorba segít bennünket, ha kitérünk az oroszok útjából vagy a kommunizmus egyik formáját kijátsszuk a másik ellen. Ehelyett kizárólag a saját demokratikus rendszerünk túlélésében reménykedik.

Amilyen érzelemmentesnek, kiérleltnek és illúziók nélkülinek tűnik ez a vízió a felszínen, valójában olyan vágyakkal teljes, mint az új nemzetközi világrendről szóló, az egymásrautaltságon és együttműködésen alapuló liberális álom. Ez a liberális felfogás a „szocializmus egy országban" régi szovjet gondolatának amerikai változata. Ugyanakkor még inkább érzékeny a kritikákra, amit egykor épp ezzel a gondolattal szemben fogalmaztak meg a „kapitalista körbekerítés teóriájának" népszerűsítői. Nézzük a forgatókönyvet! Bármily nagy vagy elsöprő lehet a mi második nukleáris csapásunk, egy globális kommunista civilizáció – akár Moszkva irányítása alá tartozik, akár nem – teljes legyőzése lehetetlennek bizonyulna. A kommunisták nem tudnák legyőzni a kísértést, hogy felforgassák és aláássák az utolsó demokratikus társadalmat is. Egy ekkorra kommunista kísértettel szembeni küzdelem olyan belső elnyomást feltételezne, ami önmagában is veszélyeztetné a demokratikus szabadságot. De még ha lehetséges is ötvözni ekkora elnyomást a politikai szabadságjogok megfelelő érvényesülésével, az immár világszerte elterjedt „igazsággal" való szembenállás intenzitása minden bizonnyal egyre gyengülne az Egyesült Államokon belül is.

Már most előrevetíthető, hogy miként is zajlik le ez a folyamat. Így az a felfogás, hogy semmit sem tehetünk a kommunizmus világméretű terjedése ellen – a pszichológiai kölcsönhatások érvényesülése nyomán – már–már elkezdett együtt járni azzal a gondolattal, hogy az antikommunista kezdeményezések egyébként sem igazán ígéretesek, hiszen a kommunizmusban tulajdonképpen nincs is semmi rendkívüli gonoszság. Igaz ugyan, hogy a Szovjetuniónak kevesebb védelmezője van az Egyesült Államokban, mint valaha, de ez nem azért alakult így, mert egyre többen jutottak arra

az álláspontra, hogy a Szovjetunió gonosz és veszélyes ország, hanem azért, mert egyre kevesebben gondolják úgy, hogy a Szovjetunió jobb ország lenne, mint az Egyesült Államok. Mára viszont azok is sokan vannak, akik szakítottak azzal az állásponttal, hogy a Szovjetunió lényegesen rosszabb lenne az Egyesült Államoknál. Megvan nekik a maguk gondja, nekünk is a sajátunk – mondják. Másrészt a kommunista Kína igen népszerű manapság; liberális körökben azért, mert olyan egalitárius, konzervatív körökben pedig azért, mert a kínaiak olyan szorgalmasak és fegyelmezettek. Más kommunista országokról az amerikai sajtóban vagy tudomást sem vettek, vagy pedig – mint például Kubát vagy Észak-Vietnamot – együttérzéssel kezelik őket.

A kommunizmus iránti új, toleráns, hovatovább jóindulatú attitűdünk valójában nem más, mint a kommunizmus kihívására formálódó politikai értékrendünk lassú eróziója: alkalmazkodás az elméletben, hogy az idomuljon a hatalom világában végbement alkalmazkodásunkhoz. Saját politikai kultúránk mindig is úgy tartotta: a szabadság a legnagyobb politikai érték. A kommunizmus politikai kultúrája gúnyt űzött ebből, és a szabadságot mindig is afféle burzsoá délibábként állította be. Ebből következően politikai kultúránk feladásaként értelmezhető, ha mi vagy nem akarjuk, vagy egyenesen képtelenek vagyunk elítélni a politikai szabadság ellen elkövetett bűncselekményeket – amiket a kommunisták persze egyáltalán nem tekintenek bűncselekménynek. Politikai kultúránk feladása teljesen nyilvánvalóvá válik azonban, amikor a jobboldali diktatúrák által elkövetett, pontosan ugyanilyen politikai bűncselekmények elítélésében csatlakozunk a Szovjetunió frázisaihoz. És mindennél nyilvánvalóbbá válik, amikor, bár e tekintetben talán a világ bármelyik más országához képest a legkevésbé vagyunk bűnösök, azért csatlakozunk hozzájuk, hogy önmagunkat is elítéljük, mondván: „elnyomók" vagyunk, sőt egy fasiszta társadalom kezdeti szakaszába léptünk.

Az Amerika-ellenesség ezen formái (legalábbis Amerikában) az utóbbi időben alábbhagytak, hogy éppen a fordítottja válthassa fel őket. Mára mind idehaza, mind a nyugati demokráciákban általánosan elterjedt, hogy a szabadságot lecserélik olyan rivális értékekre, mint az egyenlőség vagy a közösség, amit a kommunizmus politikai kultúrája állítólag többre becsül (persze, sokkal inkább a megszegésükben, mint a tiszteletükben). Gyakran elhangzik a kérdés: vajon mi a jó a szabadságban, amikor megfér a faji megkülönböztetéssel vagy a társadalmi javak elosztásának egyenlőtlenségeivel, az elidegenedéssel vagy a levegő és a víz szennyezésével? Alig hallani

azonban arról (amint azt egy őszinte szocialista egyszer megfigyelte), hogy azok az országok, amelyek a szabadságot az egyenlőség elé helyezik, általában jobban teljesítenek az egyenlőség terén is (és minden más elismerésre érdemes társadalmi cél terén is – tehetnénk hozzá), mint azok, amelyek, éppen fordítva, az egyenlőséget helyezik a szabadság elé. Még ennél is kevésbé hallani arról, hogy akár Amerikában, akár más nyugati demokráciákban a szabadság önmagában áldás, nem beszélve azokról az értékekről, amelyek belőle fakadnak – ha esélyt adnak a szabadság kibontakozására.

Egy európai értelmiségi nemrégiben úgy jellemezte ezt a szellemi kapitulációt, mint „belső finnlandizációt".

Ha tehát az Egyesült Államoknak kizárólag az a választása marad, hogy visszavonulásával biztonságossá tegye a világot a kommunizmus számára, vagy ahhoz használja az erejét, hogy a világot biztonságossá tegye a különféle nemzeti köntösöket magukra öltő kommunisták számára, akkor bizony pánikra és kétségbeesésre van okunk. Ám nem ez az egyedüli alternatíva. Van egy harmadik választási lehetőség is – Amerika arra is használhatja a hatalmát, hogy biztonságossá tegye a világot a demokrácia számára!Az első világháború után nevetség tárgyává vált annak megfogalmazása, hogy a világot biztonságossá kell tenni a demokrácia számára. Hidegháborús megfelelője, a szabad világ megvédése, szintén kuncogás tárgya volt a maga idejében. Az 1920-as években mindez pacifista színezetet kapott, amikor feltették a kérdést, hogy miként lehetséges, hogy egy ilyen nemes elképzelés egy olyan förtelemből bukkanjon elő, mint a háborús lövészárkok? Ám a hidegháború éveiben nem is igazán a szabad világ megóvását hirdető amerikai politikát bírálták, hanem azt az állítást, hogy az amerikai politika ténylegesen ilyen célokon nyugodna. Azoknak a nem szabad államoknak a sora vált erős érvvé az 1950-es és '60-as évek vitáiban, amelyekkel a kommunizmus elleni harcban szövetséget kötöttünk. E viták az egymást követő dél-vietnami kormányok szabadság és demokrácia ellen elkövetett akciói kapcsán megfogalmazott kritikákban érték csúcspontjukra. Hogyan védhetnénk meg a szabadságot, ha mi magunk is ilyen rendszereket védelmezünk? Azzal, hogy így cselekszünk, éppen azt mutatjuk, hogy valami más a célunk. Például biztonságossá akarjuk tenni a világot a kapitalizmus számára, vagy egy képzeletbeli kommunista fenyegetésről alakítunk ki paranoid fantáziát, esetleg pusztán hencegünk nagyhatalmi súlyunkkal.

Eleddig az Egyesült Államok vezette a szabad világ szövetségét, abban az értelemben, hogy a világ valamennyi szabad társadalma vagy maga is tagja volt ennek a szövetségnek, vagy védelme alá tartozott. Igaz ugyan, hogy

elővigyázatossági megfontolásokból, például támaszpontok létesítése miatt, néhány autoriter rendszer és jobboldali diktatúra is a szövetség tagjává vált. Ezeket a szövetségeket sajnálatos politikai és katonai szükségszerűséggel lehetett igazolni, figyelemmel arra, hogy fontosnak bizonyultak a szabadságra legnagyobb veszélyt jelentő fenyegetés visszaszorításában. De még morális érvekkel is igazolhatóak voltak, mert Franco és Salazar vagy Park és Thieu diktatúrái nagyobb teret engedtek a szabadságnak, mint a kommunista országok, és jóval nagyobb volt a valószínűsége, hogy a jövőben demokratikus kormányok válthatják őket. (Míg ezzel szemben egyetlen példa sincsen arra, hogy egy kommunista rendszert megdöntöttek, és helyébe demokratikus kormány lépett volna. Spanyolország és Portugália ma esélyt kap arra, hogy megteremtse a demokráciát és a szabadságot, míg Görögország már meg is tette ezt.) Az Egyesült Államokat ezen túl egy másik értelemben is okkal lehetett a szabadság és a demokrácia védelmezőjeként, sőt evangélistájaként jellemezni. Itt azokra az erőfeszítésekre utalok, amiket a nem kommunista világ nem demokratikus országainak demokratizálása érdekében tett. Ezek az erőfeszítések sikerre vezettek Nyugat-Németországban, Ausztriában, Olaszországban és Japánban. Ezeken túl azonban szinte mindenütt kudarcokkal szembesültünk, és ezek az erőfeszítések nagy bajba sodortak minket Vietnamban (ahol Diem meggyilkolását azért toroltuk meg, hogy egy erősebb képviseleti elven működő kormányt állíthassunk fel Saigonban, és ebben felelősséget viselünk). Tanúbizonysága a kommunizmus elleni amerikai háború őszinteségének az is, hogy egyáltalán ilyen erőfeszítéseket teszünk. Ám az, ami Vietnamban a katonai beavatkozással történt, hitelteleníti és lejáratja az egész politikát.

De vajon megérdemli-e ez a politika, hogy lejárassák és hiteltelenítsék? Vajon a szabad világ kommunizmustól való megóvása tényleg követel-e amerikai katonai beavatkozást Délkelet-Ázsiában? Elméletileg igen, a gyakorlatban nyilvánvalóan nem. A bevonulást megelőzően még a rendíthetetlen antikommunisták körében is hallatszottak olyan hangok, amelyek óva intettek a vietnami bevonulástól. Álláspontjuk szerint nem nyerhetünk meg egy ilyen kilátástalan háborút, amely csak szétzilálná társadalmunkat, ahogyan az algériai háború tette a francia társadalommal, és felőrölné az erőnket, amit viszont a kommunista terjeszkedés ellen másutt hatékonyan tudnánk bevetni.

Szerintük Vietnam rossz háború volt, rossz helyen és rossz időben. Amikor az intervenció mellett döntöttünk, előbb a háború jellegét, aztán pedig folyamatát illetően csaptuk be magunkat. Mikor vesztésre álltunk,

azt mondtuk: nyerünk, és a győzelemért tett kétségbeesett erőfeszítésünk során olyan brutális katonai erőt alkalmaztunk, hogy az erőteljes ellenérzéseket váltott ki otthon. De ha mindezek miatt helytelen is volt az Egyesült Államok Vietnamban vívott háborúja, mégsem tekinthető rossznak azon célok szempontjából, amikért folyt. Ezek közé számított a kommunizmus terjeszkedésének megakadályozása egy olyan országban, amely ugyan nem volt szabad, de mégis több szabadságot élvezett, mint amennyit bármelyik kommunista rendszer megengedne (és többet, mint amire a kommunista hatalomátvételt követően lehetősége adódott). Céljai között tudta a más országokkal szembeni további kommunista agresszió eltántorítását is, ahol a szabadság kibontakozott, vagy legalábbis esély nyílt erre. Vagyis nem a háború céljait, hanem a helyes helyzetfelismerés és kihasználás hiányosságait éri a kritika.Ez persze nem az a lecke, amit Vietnamból általában megjegyeznek. A legtöbben a vietnami háború fő tanulságaként az izolacionizmus szükségességét szeretnék levonni. Azt, hogy többé nem vagyunk képesek biztonságos világot teremteni a demokrácia számára, így arra sem, hogy megelőzzük a kommunizmus terjedését és „biztosítsuk a szabadság sikerét és túlélését". Az új liberális izolacionisták azt vallják: ehhez nincsen elég hatalmunk; a konzervatív izolacionisták pedig azt: erre nincsen már meg a szándékunk.

Vajon tényleg nincsen meg a hatalmunk? Ez bizonyára nem igaz, ha a hatalmat a gazdaság, a technológia és a katonai kapacitás nagyságában mérjük. Ezek alapján még mindig a világ legerősebb országa vagyunk. Lenyűgöző mezőgazdasági termelékenységünk és a folyamatos technológiai innováció növelte erőnket a Szovjetunióhoz képest. És mivel a Szovjetunió gabona- és technológiai ellátása tőlünk függ, a szovjetek feletti befolyásunk nagyobb, mint valaha. Ha erőnket a szovjetek feltartóztatására akarjuk fordítani, az elméleti és gyakorlati lehetőségek határain belül számos intézkedést vihetünk végbe. Intézkedéseket arra, hogy megvédjük a demokratikus és azokat a nem demokratikus társadalmakat is, amelyeknek lehetőségük nyílt a polgári és politikai szabadság irányában haladni – egy olyan rendszer fenyegetése ellenében, amely a legkisebb fejlődést is ellehetetleníti.

A dilemma tehát a szándékkal kapcsolatban van. Elvetettük volna a szándékot, hogy megvédjük a szabad világot – igen, a szabad világot! – a kommunizmus terjeszkedésével szemben? A napjainkban erősödő izolacionista hangulat alapján könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy igen, elvetettük. Az amerikai elit köreiben, legyen szó akár a konzervatívokról, akár a liberálisokról, az izolacionista hangok igencsak felerősödtek, és mintha

a „belső finnlandizáció" is elkezdődött volna. Ugyanakkor az izolacionizmust ellenző oldal is újra hallatja hangját, némelyek az értelmiségi körökből, többen a munkásmozgalomból, páran az üzleti világból és a politikából jönnek. Még Kissinger hangja is, legalábbis retorikáját tekintve, az izolacionizmussal szemben állók táborát erősíti. Annak dacára, hogy a SALT-egyezményekről vallott felfogása még mindig Chamberlain-arcát igazolja, újabban – az angolai helyzet miatt, illetve az olasz és a francia kormányokban való új és agresszív kommunista részvételi szándék érvényesülése óta – egyre nagyobb teret enged Churchill-énjének. Kissinger *például aggodalmát fejezte ki egy, „az amerikai életben tapasztalható, önromboló izolacionista irányzat miatt", és arra figyelmeztetett, hogy „hamarosan egy magányos erőd-szigetté válhatunk az ellenséges és zajongó világtengerben, és a végső összecsapást azzal az egyetlen fegyverrel várjuk, amit még nem tagadunk meg magunktól – a tömeges megtorlás fegyverével".*

Daniel P. Moynihan az ENSZ-ben elhangzott meglepően lelkes válaszából azt is megtudjuk, hogy milyen üdítően sok ember hajlandó ebben az országban elismerni politikai értékeink fölényét a marxista és kommunista politikai tételekkel szemben. Milyen rosszul érzik magukat attól, hogy a „finnlandizációt" az amerikai közéleti diskurzusba csempészték, és milyen boldoggá teszi őket, amikor az Egyesült Államok világos szavakkal ismét a „szabadság pártjának" vezetőjeként szólal meg.

Ezek az irányzatok ugyanakkor még nem mérettettek meg a nemzeti politikai arénában, és amíg ez nem történik meg, addig eldöntetlen marad a kérdés – a végső, döntő kérdés –, hogy vajon az új izolacionista irány olyan meggyőző-e az amerikai tömegek körében is, mint az amerikai elit soraiban. Ha kiderülne, hogy az új izolacionista irányzat ugyanúgy teljes győzelmet arat az amerikaiak körében, mint az elit soraiban, akkor az Egyesült Államok úgy ünnepli majd kétszázadik születésnapját, hogy szabadságának az örökségét árulja el, amely alapításának pillanatától az egész világ csodálatát és irigységét kivívta. Ezzel pedig éppen a szabadság valaha e világon feltűnt legelvetemültebb, legkegyetlenebb és legbarbárabb ellensége számára ágyazna meg.

1976. április

Fordította: Sándor Lénárd

Míg Podhoretz az amerikai rendszer erényeire emlékeztette olvasóit, addig Nathan Glazer neves szociológus az ellenség erkölcstelenségeire irányította rá a figyelmet. A szerző világosan kifejtette, hogy a kommunista rendszerek mennyivel szörnyűbbek, mint a hagyományos diktatúrák. A Nyugat kívánatos külpolitikáját felvázolva a demokratikus értékek és nem pusztán csak a reálpolitikai megfontolások mellett érvelt. A szabadság kommunizmussal szembeni terjesztését pedig Amerika nemzeti érdekének nevezte.

Nathan Glazer

AMERIKAI ÉRTÉKEK ÉS AMERIKAI KÜLPOLITIKA

Az Amerikai Egyesült Államok minden bizonnyal az egyetlen olyan nagyhatalom, ahol magától értetődő, hogy az emberek komoly párbeszédet folytatnak a külpolitika és a nemzeti értékek kapcsolatáról. Mi itt, ebben az országban mintha úgy gondolnánk: először is a mi értékeink olyannyira egyediek, hogy – még ha némi határozatlansággal is, de – kifejezetten *amerikai* értékekről kell beszélhetünk velük kapcsolatban. Másodszor pedig úgy véljük, hogy ez az értékrend hatással van, vagy legalábbis hatással kellene, hogy legyen külpolitikánkra. Az amerikai értékek és a külpolitika kapcsolatának kölcsönhatását nem csak azért húzzuk most elő a kalapból, mert történetesen épp az Egyesült Államok megalapításának kettőszázadik évfordulóját ünnepeljük, és ezért most valami különleges, magasztos, ünnepi témára van szükségünk. Nem, mi hozzá vagyunk szokva ahhoz, hogy nem csak a külpolitikával kapcsolatosan beszélünk amerikai értékekről, de a társadalompolitika, a faji egyenjogúság, az urbanizáció, az egyházi élet, a fiatalság vagy a család helyzete kapcsán is rendre felmerül ugyanez. Mindez nem valami vasárnapi különkiadás az amerikaiak számára, hanem a hétköznapok műsora.

E tekintetben van még egy különbség az Egyesült Államok és a többi ország között. Angliában, Franciaországban, Németországban, Japánban vagy Indiában csak a jobboldal beszél *nemzeti* értékekről, és csak a jobboldal ragaszkodik ahhoz, hogy a politika alakításában a nemzeti értékeknek központi szerepet kell játszaniuk. Amerikában viszont a liberálisok és a konzervatívok szerint egyaránt a nemzeti értékek mentén kell alakítani a külpolitikát. Ennek véleményem szerint egy fontos oka van: amikor az Egyesült Államokban nemzeti értékekről beszélünk, akkor ennek nincs köze egy, az emlékezet számára már letűnt, régmúlt korhoz, és nincs szó arról sem, hogy ezen értékeink faji, vérségi vagy származási alapúak lennének. Az amerikai értékekről beszélve az emberek többsége számára még

mindig az alapító dokumentumokról beszélünk: a Függetlenségi Nyilatkozatról, az Alkotmányról, a *Föderalistáról*, amelyek mindenki számára ismert és könnyen elérhető alapszövegek. A történelmünket és olyan értékeket tükröznek, amelyeket ma már univerzálisnak tekintünk, még akkor is, ha a gyakorlatban még nem sikerült teljesen érvényesítenünk őket. Mi, amerikaiak ráadásul abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy azokat az értékeket, amiket 1776-ban kinyilvánítottunk, a világ mára jórészt elfogadta. Bármit is értett Thomas Jefferson és a többi alapító atya annak idején azon, hogy „minden ember egyenlőnek teremtetett", mára e kijelentésnek nincs kizárólagos amerikai jelentősége. Mindenki egyetért Jefferson szavaival.

Az Egyesült Államok abban tekintetben is egyedülálló, hogy miközben saját nemzeti értékeiről beszél, ezt nem feltétlen határolja el más nemzetektől, fajoktól és népektől. De van még egy fontos oka annak, hogy ezt így kijelenthetjük, ez pedig nem más, mint hogy az Egyesült Államok népe tulajdonképpen egy olyan nép, amely különböző helyekről érkezett, és különböző etnikumokból áll. Az „Egyesült Államokról" beszélünk, aminek nincs semmilyen etnikai vonatkozása; magunkat „amerikaiaknak" hívjuk, aminek annyira minimális az etnikai tartalma, hogy gyakorlatilag az új világ bármelyik népére vonatkozhat.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a két szó, vagyis az „amerikai" és „Egyesült Államok" még mindig az alapító dokumentumokat idézi fel, vagy egy olyan ország képét tükrözné, amelynek kapui nyitva állnak a jobb társadalmi és gazdasági lehetőségeket kereső menekültek és bevándorlók előtt. Manapság sokan meglehetősen más fényben látják az Egyesült Államokat és magukat az amerikaiakat. Az amerikai értékek és a külpolitika kapcsolatáról beszélve az első felmerülő probléma tulajdonképpen abból fakad, hogy külpolitikánkat valóban alapító dokumentumaink pozitív értékei irányították-e, vagy inkább a rasszizmus, az imperializmus, az osztályelnyomás és a nemzeti arrogancia. Amerika viselkedésének ez utóbbi képe egyre inkább elterjedt. Talán azt is mondhatjuk, hogy ma világszerte éppenséggel ez az elképzelés dominál, ha az ENSZ-ben zajló vitákat és az amerikaiak egy nagy részének – főleg az értelmiségi fiatalok vagy az egyetemi újságok vezércikkeinek – hangnemét vesszük alapul.

Nem kérdés, hogy az Egyesült Államok saját magáról alkotott képe hatással van külpolitikánk megítélésére is. Ha Amerika például önmagára jó és erős államként tekint – ahogy szerintem 1945 és 1965 között az amerikaiak döntő többsége is tette – és ha mások is ilyennek látják, akkor magabiztosan fog vezető szerepet vállalni a világ eseményeiben. Ha azonban

önmagát jó, de gyenge államnak látja (ez volna az egyik mai önképünk), vagy ha gonosznak és erősnek (ez meg a másik), vagy ha éppenséggel gonosznak és gyengének egyszerre, nos, akkor előbb-utóbb elkezd visszavonulni a világpolitika ügyeitől.

Ma komoly viták folynak arról, vajon melyik értelmezés a helytálló. Az elnök és a külügyminiszter, illetve a különböző elnökjelöltek beszédeiben az elmúlt időszak amerikai külpolitikájának értékelése nagyon széles skálán mozgott. Vajon beszélhetünk-e egy, a szabadság eszméjét védelmező erős államról, amely némi visszaesés után talpra tud majd állni? Az elnök és a külügyminiszter elképzelése mintha ez lenne; de a külügyminiszter mintha azt is gondolná, hogy emellett nagyon gyengék is vagyunk, vagy legalábbis gyengülünk. Eközben őt meg azért támadják, mert az erős, ám gonosz államokkal a lehető legjobb alkut szeretné megkötni. Támadói két csoportra oszlanak, az egyik szerint még mindig jók és erősek vagyunk, és ennek megfelelően kell hatalmunkat gyakorolni a világban. A másik oldal szerint viszont aligha vagyunk jók, és akár erősek, akár gyengék vagyunk, jól tennénk, ha újragondolnánk a dolgainkat, és rájönnénk: először itthon kellene az értékeinket érvényesíteni, mielőtt bárkit kioktatnánk azokról, vagy nyomást gyakorolnánk más országokra.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy ma azt az elképzelést is súlyos támadások érik, amely szerint külpolitikánk határozottan amerikai értékeket fejez ki. Az egyik oldalon azok állnak, akik szerint bár külpolitikánkat az amerikai értékeknek kellene irányítaniuk, ám ezeket az elmúlt időszakban elhanyagoltuk, és most itt a legfőbb ideje visszatérni hozzájuk. (Az azonban, hogy konkrétan mely értékeket hangsúlyozzuk – a demokráciát vagy a szabadságot, a hagyománytiszteletet vagy a be nem avatkozás elve melletti elköteleződést –, az megint egy másik kérdés.) A másik oldalon ezzel szemben azok állnak, akik szerint minden államnak, beleértve minket is, a gazdasági érdekek s nem pedig a nemzeti értékek által vezérelt külpolitikára van szüksége; szerintük ezt a pofonegyszerű szabályt nem követtük, és minél előbb vissza kellene térnünk hozzá. Furcsamód e két nagyon különböző álláspont – még egyszer: az egyik szerint külpolitikánk rossz értékeket követett, és most el kell kezdeni a megfelelő értékeket követni, a másik szerint bármilyen értékeket is követtünk eddig, egyszerűen önös érdekünket kell követni – mintha ugyanarra a gyakorlati következtetésre jutna. Mégpedig arra, hogy az Egyesült Államoknak hátrább kellene lépnie a világ dolgaitól, csökkentenie kellene külpolitikai szerepvállalását, katonai kiadásait vissza kellene nyesnie, és a saját ügyeivel kellene foglalkoznia.

Ez természetesen csak egy leegyszerűsített kép arról az összetett és értékes vitáról, ami manapság a külpolitikánkról folyik. Ez a vita bár kifinomultabb, mint a '60-as években vagy bármely azutáni elnökválasztási kampányban zajló külpolitikai nézeteltérés, de mint minden elnökválasztási kampányvitából, ebből is hiányzik a világos és egyértelmű fogalmazás.

Ugyanakkor a vita központi kérdése elég határozottan és világosan látszik. Milyen alapállással vizsgáljuk az amerikai kormány külpolitikai akcióit? Fogadjuk-e el legalább kiindulópontként azt a vezetőink által kinyilvánított szándékot, hogy a külpolitikai döntéseink célja a demokrácia és a szabadság eszményének terjesztése és vélhetően az amerikai érdekek érvényesítése? Vagy ehelyett egy kicsi és nem reprezentatív csoport – a védelmi nomenklatúra, a fegyveres erők, a nagyvállalatok – érdekeinek kifejeződését lássuk-e inkább külpolitikánkban? Mit kezdjünk azzal az állítással, hogy a nagyhatalmak közül az Egyesült Államok az egyedüli a világon, amely bizonyos értékek terjesztését vállalta? Mit kezdjünk azzal az állítással, amit annak idején Woodrow Wilson, Franklin D. Roosevelt és azóta az összes többi elnökünk is állított, miszerint is külpolitikánkat nem csak a nemzeti érdekek határozzák meg – még ha mindig meghatározóak is maradnak –, de a demokrácia és a szabadság terjesztése is?

Ez az állítás meglehetősen egyedülálló. Ilyesmire rajtunk kívül csak a nagy kommunista hatalmak vállalkoztak. Ők is azt mondják, hogy az emberiség érdekeit és a demokráciát szolgálják, ilyenkor ráadásul a miénknél „valódibb" demokráciára hivatkoznak. Anglia, Nyugat-Németország és Japán ennél sokkal szerényebb vállalásokat tett. Ezek az országok a saját nemzeti érdekük védelmére szorítkoznak, és ha azt mondják, hogy a demokrácia és a szabadság érdekében is fellépnek, akkor azt csak az Egyesült Államok nyomán teszik.

A fontos értelmiségi és politikai csoportok persze rendre kifigurázzák ezt az egészet. Ennek a következményei pedig egészen világosak. De igazságos-e ez a hozzáállás? Az volna-e a világnak és Amerikának a legjobb, ha visszafordulnánk a '30-as évek külpolitikájához, valamiféle semlegességi törvénnyel, ami korlátozza a külföldi konfliktusokba való beavatkozásunk lehetőségét? S visszatérnénk egy olyan közvélekedéshez, amely bármilyen külpolitikai kezdeményezést csak akkor képes támogatni, ha az szűk gazdasági érdekcsoportok, például a „muníciókészítők" és „halálkereskedők" érdekében áll?

Van egy fő érv, ami meggyőz afelől, hogy nem szabad radikálisan megváltoztatnunk a világpolitikai eseményekhez való hozzáállásunkat, ez pedig az, hogy a demokratikus intézményeket és a nemzetek függetlenségét nem

az Egyesült Államok veszélyezteti, hanem Szovjet-Oroszország és a kommunista Kína, illetve az a világmozgalom, amelynek irányításáért e két hatalom verseng. Feltételezésem szerint van egy nagyon fontos különbség, ami élesen elválasztja a kommunista kormányokat a rasszista dél-afrikai vagy rhodéziai rendszerektől, a világ legtöbb országára jellemző hagyományos autoriter rendszerektől és katonai diktatúráktól. Ami ugyanis a kommunista rendszerekben egyedülálló, az elsősorban a társadalom összes intézménye, a független véleménynyilvánítás valamennyi csatornája és a hatékonyabb kommunista országokban (mint például Kínában) az emberek gondolkodása feletti totális kontroll *alapossága*. Ehhez a totális kontrollhoz hozzájön még az ellenőrzés *állandósága*. Sehol egy példa sikeres antikommunista forradalomra vagy puccsra. Ellenzéki antikommunista földalatti mozgalmakra pedig alig-alig akad példa.

Leszámítva a kommunizmus legnagyobb hazugságát – ti. hogy nem nyomja el a szabadságjogokat –, van még egy széles körben ismert, bár kisebb hazugság is: mégpedig az, hogy a szabadság kommunista elnyomásától nem kell jobban félni, mint a szabadság antikommunista, autoriter jellegű rendszerek általi elnyomásától (lásd Salazar Portugáliáját, Franco Spanyolországát, Park Dél-Koreáját vagy Pinochet Chiléjét). A valóságban azonban muszáj mértékbeli megkülönböztetéseket tennünk. S ha ezt tesszük, akkor igen széles szakadék nyílik szinte bármely kommunista rendszer és bármely antikommunista, autoriter rendszer között. Az utóbbiban ugyanis fennmaradtak olyan független hatalmi központok, mint a katolikus egyház, az iparosok, a kisvállalkozók, az értelmiségiek, az egyetemek, és a sajtó sincs teljes kézi irányítás alatt. A kommunista rendszereket az autoriter rendszerektől éppen ezeknek a valamilyen mértékig független hatalmi tényezőknek a teljes hiánya különbözteti meg. A kommunista országokban a sajtó bármilyen fokú függetlensége nem is merül fel, mert a média olyannyira az állam kezében van, hogy a kérdés nem az, hogy a független újságírókat miként és mennyiben irányítsa az állam, hanem az, hogy milyen konkrét utasításokat adjanak a pártállami alkalmazottként dolgozó újságíróknak. A kommunista országok sajtójában az autoriter rendszerekben azért megtalálható finom rendszerkritika nyomát sem találjuk. A kommunista irányítás jellege is teljesen más, a különbség körülbelül úgy ragadható meg, mint az üzlettulajdonos és a befolyásos megrendelő üzletre gyakorolt hatása közötti eltérés. Az autoriter rendszerekben az állam befolyásos megrendelőnek számít, és nagy nyomást tud gyakorolni a sajtóra, a kommunista rendszerekben viszont a sajtó (és minden más is) egyszerűen az államé.

Ezért a kommunista rendszerekben a legkeményebb ellenőrzés érvényesül a nyomtatott sajtó valamennyi formája, illetve a sokszorosítás felett is, mert ezek könnyen ellenzéki vélemény kifejtésének eszközeivé válhatnak. Az *Economist* azt írja, hogy az orosz gyárakban még mindig kézzel sokszorosítják a dokumentumokat, mert az állam szerint a fénymásoló gépek túl veszélyesek. (Gondoljunk csak bele, Daniel Ellsberg mire volt képes egy fénymásolóval, amikor katonai iratokat juttatott el a sajtóhoz.)

Azt is mondják, van különbség az egyes kommunista rendszerek között, hogy e rendszerek fejlődőképesek, és hogy a kommunizmusról bebizonyosodhat, hogy kompatibilis valamilyen minimális mértékű szabadsággal. Ezeket a lehetőségeket természetesen meg kell vizsgálni. De aligha változott bármi attól, ha az orosz ellenzékieket ma inkább kiutasítják, ahelyett hogy kivégeznék, vagy munkatáborokba küldenék őket. A szovjet példának okáért sajtó még mindig teljes mértékben az államé, és a legelképesztőbb hazugságokat terjeszti a világ többi részéről, olyan hazugságokat, amiket persze soha nem lehet megcáfolni vagy megvitatni, sem írásban sem nyilvánosan. A fénymásolók rendre a párt tulajdonában maradnak. Egyetlen kommunista ország mozdult el érdemben a kommunista rendszer központi jellegének számító szabadságelnyomástól egy olyan irányba, ami azt sugallja, hogy a kommunizmus *talán* összeegyeztethető a szabadság egy nagyobb fokával is. Ez Jugoszlávia. Nem tudom, hogy a fénymásolóteszten hogy teljesítene Tito rendszere, de ha egy másik szabadságtesztet alkalmazunk – mondjuk az utazáshoz és a kivándorláshoz való jogot –, akkor azt látjuk, hogy Jugoszlávia tényleg nem illik a kommunista országok homogén képébe, mert míg az összes többi kommunista ország szigorúan korlátozza ugyanezt a jogot (itt a nép ugyanis az állam *tulajdona*), addig a délszláv ország valóban különutas, és végig az is volt az elmúlt harminc évben. Azt se felejtsük el azonban, hogy egyetlen kommunista ország sem követte a példáját.

De még akkor is, ha világosan leszögezzük, hogy a kommunizmus az autoriter rendszerekhez képest soha nem látott módon nyomja el a szabadságjogokat, és hogy a kommunizmus soha nem alakul át parlamentáris demokráciává, de nem is döntik meg erőszakkal belülről, hogy aztán szabadabb rendszerek vegyék át a helyüket (ahogy történt ez egyes hagyományos autoriter rendszerekben, mint például Portugáliában, Spanyolországban, Görögországban); akkor még mindig ott a kérdés: kezdjen-e bármit is az amerikai külpolitika a kommunizmussal mint jelenséggel? Azt is le kell szögeznünk, hogy a kommunizmus, bár ritkán kalandvágyó, alapvetően terjeszkedő természetű. Kuba újra és újra kísérletet tett a kommunista rendszer

latin-amerikai terjesztésére, Észak-Korea és Észak-Vietnam évtizedeken keresztül eltökélten próbálta nem kommunista testvérállamaira kiterjeszteni saját rendszerét, a Szovjetunió az elmúlt években komoly mértékben növelte a tőle igen távoli régiókban állomásozó haditengerészeti és szárazföldi kapacitását. És sem Moszkva, sem Peking nem mondott le soha arról az ideológiai tételről, hogy rendszerük rendeltetése tulajdonképpen az, hogy az egész világon elterjedjen. De tényleg veszélyezteti-e ez az expanzionizmus az Egyesült Államokat magát? És ha nem, miért kellene aggódnunk miatta?

Aggodalomra számos okunk van, és ezek közül van egy pár, aminek jellemzően nincsen köze a amerikai értékekhez. Az egyik ok a hatalmi egyensúly kérdése, illetve az, hogy milyen veszélyek jelennek meg, amikor egy rivális állam túl erős lesz. Egy másik az amerikai gazdasági érdekek kérdése. Az esetlegesen elvesző beruházások, a kereskedelem visszaesése vagy rosszabb feltételek mellett történő realizálása. Ezek a nemzetközi kapcsolatok közös szálai, és e tekintetben az Egyesült Államok hasonló helyzetben van, mint Anglia azokban az évszázadokban, amikor előbb Franciaországtól kellett tartania, aztán Németország lett túl erős. Ezekben a kérdésekben a mi és az ő társadalmuk természetének szembeállítása nem sokkal visz közelebb a tisztánlátáshoz.

Ugyanakkor meg vagyok róla győződve, hogy vannak más megfontolások is, amik miatt nehéz egyszerűen napirendre térnünk a szabadság teljes felszámolására irányuló társadalmi rendszer terjedése felett. Az igazság az, hogy mi tulajdonképpen – gazdasági érdekeinktől függetlenül – valóban elkötelezettek vagyunk egy olyan eszme mellett, amely a kommunizmus terjedését lehetetlenné tenné. Mi tényleg olyan társadalmakat szeretnénk látni – és főleg a világ azon részeiben, ahonnan sokunk származik –, amelyek értékelik és hagyják érvényesülni a szólás- és sajtószabadságot, a vallási sokszínűséget, a szabadon versenyző politikai pártokat és az államtól független, különböző stílusú és befolyású szervezeteket. Számunkra a világ otthonosabb és biztonságosabb, ha ilyen társadalmak vesznek körül minket, és veszélyesebb, valamint lehangolóbb, ha nem.

Éppen ezért létezik egy újabb, és mára igen erős érv azokkal szemben, akik kételkednek a szabadság és demokrácia eszméjét terjesztő vagy védelmező amerikai aktivista külpolitikában. Ez a „tiszta kezek" érve. Mára elég messze kerültünk Kennedy elnök beiktatási beszédének szavaitól. Ma ugyanazok a szavak és azok következményei kifejezetten zavarba ejtők: a kellemetlen és korrupt diktátorok támogatása, más nemzetek vezetői elleni merényletkísérleteink, durva intervenció a Dominikai Köztársaság

szociáldemokrata kormánya ellen, egy hihetetlenül pusztító háború Vietnamban, Allende kormányának megdöntése Chilében stb. Ráadásul otthon is olyan események követték egymást – polgárjogi és fekete vezetők elleni merényletek, képtelenségünk a szegénység felszámolására, urbanizációs problémák –, amelyek miatt mintha elvesztettük volna hitelünket, csorbult a demokrácia és a szabadság bajnokát tükröző önképünk. Milyen alapon döntjük hát el éppen mi, hogy a kommunizmus nem terjeszkedhet?

A „tiszta kezek" érv egyik oldalát viszonylag könnyű belátni. Bármilyen nagyok is belpolitikai hiányosságaink, még mindig sokkal kisebbek, mint akkor, amikor hadba vonultunk a fasizmus ellen Roosevelt alatt, amikor megvédtük Európát és Dél-Koreát a kommunizmustól Truman alatt, amikor antikommunista szövetségeket kötöttünk Eisenhower alatt, és amikor a szabadság ellenségeivel szembeni ellenállás büszke szavait hangoztattuk Kennedy alatt. Ez ismét mérték kérdése, ahogy a szabadságjogok kommunizmus és autoriter rendszerek alatti csorbulásának összehasonlítása is az. A helyzet az, hogy óriási előrelépéseket tettünk az egyenlő bánásmód érvényesülése felé. A feketék szavaznak, részt vesznek a kormányzásban, magán- és közügyekben vezető pozíciókat kapnak, nagyobb figyelmet – és kormányzati erőforrásokat – fordítunk a mexikói amerikaiak, a Puerto Rico-iak, az amerikai őslakosok és egyéb kisebbségek ügyeire, mint korábban bármikor. A vádlottak jogait soha nem védtük jobban, ma a lehető legnagyobb figyelmet fordítunk arra, hogy mit kíván meg a demokrácia és a jogegyenlőség, ragaszkodunk az „egy ember, egy szavazat" elvéhez, nyelvtől és olvasási készségtől függetlenül gondos figyelmet fordítunk a választójogra, és számos olyan pozitív ügyet vállaltunk fel, ami csak ezt az országot jellemzi. Ha a demokrácia és a szabadság védelmének legitimitásához ugyanezen elvek belpolitikai védelme az előfeltétel, akkor az Egyesült Államok ezt a feltételt ma jobban teljesíti, mint korábban bármikor.

A „tiszta kezek" külföldi lépéseinkre vonatkozó része már nehezebb kérdés. Az elmúlt pár évben az amerikai külpolitika alakításának részleteivel, kivitelezésével és kudarcaival mindannyian szembesültünk, és gyakran voltunk kénytelenek szégyenkezni miatta. Ma úgy tűnik, nincs már semmi, amit a nyilvánosság ne tudna arról, amit a CIA valaha tett, amire a Nemzetbiztonsági Tanács valaha gondolt és tárgyalt, vagy amit az elnökök legbizalmasabb tanácsadóikkal valaha fontolóra vettek. Amit megtudtunk, annak a nagy része kellemetlen, erkölcstelen, és van sajnos olyan is, ami egész egyszerűen bűncselekmény-kategória. Ezek közül a külföldi vezetők ellen tervezett merényletek tűnnek a legrosszabbnak, de a külföldi politikai pártok – ideértve a jobboldali és reakciós erőket is – lefizetése vagy illegális pénzügyi támogatása is olyan károkat okoztak a demokrácia ügyének éppen ezekben az országokban, hogy arra nehéz mentséget elképzelni. Ezek után az lenne a legkönnyebb, ha elkeseredettségünkben feltennénk a kezünket, mondván: ha ez kell ahhoz, hogy Castro kubai befolyását megállítsuk vagy hogy a kereszténydemokratákat támogassuk Olaszországban, esetleg hogy a liberális demokratákat hatalmon tartsuk Japánban, akkor jobb, ha nem csinálunk semmit. Van elég amerikai érték és elv Washington búcsúbeszédétől kezdve, ami az ilyen szánalmas, a világ ügyeinek rendbetételére irányuló erőfeszítésektől való tartózkodást szépen meg is indokolna.

Ez egy csábító, de rossz válasz. Először is, hírszerző ügynökeink és a nagyvállalatok működése immár szorosabb kongresszusi ellenőrzés alatt van, és a média is nagyobb figyelemmel kíséri ezeket. Kétségkívül erősödtek azok az elnöki hatalmat ellenőrző korlátok is, amelyek hiányában korábban az érdekeinket és értékeinket inkább aláásó, mint segítő, túl gyakran csak utólag erkölcstelennek talált lépéseket jóváhagyták.

Ezért az amerikai külpolitikát, bármi legyen is annak tartalma, tisztább kezek fogják irányítani a jövőben – olyannyira tiszta kezek, hogy könnyen lehet: elveszítjük közben hatékonyságunkat. Úgy tűnik, ma már nincs az a diplomáciai irat, amit ne szivárogtathatnának ki, még akkor sem, ha abban szó sincs semmilyen helytelen cselekedetről. Azt remélnénk, hogy talán majd a következő elnöki terminus kezdetével helyreáll valamiféle egyensúly a titoktartás és a nyilvánosság ellenőrző funkciói között. Mindenesetre nem valószínű, hogy a múlt piszkos trükkjei ugyanolyan problémát jelentenek majd az amerikai külpolitika számára, mint eddig.

A másik gyakori érv speciálisnak ítélt értékeinket védelmező aktivista külpolitikánk ellen az, hogy nem a demokráciát és a szabadságot támogattuk külföldön. A különböző kormányokat a Szovjetunióval és a kommunizmussal szembeni ellenállásuk, valamint a szabad vállalkozás iránti elkötelezettség szerint, nem pedig a demokrácia és a szabadság melletti tanúságtételük alapján támogattuk. Így aztán a választási csalások, ellenzékiek bebörtönzése és a sajtóra gyakorolt nyomás ellenére támogattunk antikommunista rendszereket Dél-Koreában és Dél-Vietnamban. Katonai bázisokért cserébe támogattuk a spanyol, portugál és görög autoriter rendszereket. Őrült hévvel igyekeztünk Allende hatalomra jutását megakadályozni, és amikor ez nem sikerült, további erőfeszítéseket tettünk megdöntésére. Mindezek

fényében hogyan állíthatja bárki is, hogy a demokrácia és a szabadság ügyét támogatjuk a világon?

A válasz úgy hangzik, hogy az amerikai külpolitika *fő rendező elve* valóban a demokráciák egyre zsugorodó, Nyugat-Európa köré rendeződő, izraeli és japán külső bástyákkal ellátott kis csoportjának támogatása volt. Ha valaki ragaszkodik ahhoz, ahogyan ezt a (magukat „szocialistának" tituláló) kommunisták is teszik, hogy ezekben az országokban a parlamentáris demokrácia és a szabadságjogok rendszere szemfényvesztés, és ha valaki elfogadja azt az érvet, hogy Izrael rasszista, Japán meg tulajdonképpen antidemokratikus és Nyugat-Németországban a nácizmus újraéledése fenyeget, akkor valóban semmi magyaráznivaló nincs azon, hogy az Egyesült Államok olykor általunk sem demokratikusnak tartott országokat támogat. Ám ha hiszünk a szemünknek, a józan eszünket használjuk, és ennek megfelelően elvetjük a kommunista világszemléletet, akkor a nem demokratikus rendszereknek nyújtott amerikai támogatások ugyan rendellenesnek tűnnek, de igazolhatóak. Minden egyes amerikai külpolitikai lépés ugyanis az előbbi koherens rendszer egy-egy elemét jelenti.

Először is, ha az amerikai külpolitika elsődleges célja a demokrácia és a szabadság támogatása Nyugat-Európában és Japánban, akkor ehhez bizony szükség van katonai lépésekre is. Ez magyarázza kapcsolatunkat Spanyolországgal, Portugáliával és Dél-Koreával. És ha valaki felteszi a kérdést, hogy a nyugat-európai demokráciák miért nem azonosultak minden esetben ezzel az irányvonallal – amit az Egyesült Államok tulajdonképpen az ő védelmük érdekében követ –, akkor a válasz az, hogy mivel a nyugati szövetség védelméért a felelősség elsősorban nem őket terheli, ezért nekik megadatott az a luxus, hogy tisztességesebben és erkölcsösebben viselkedjenek. Ráadásul – szól tovább a magyarázat – a nagy baloldali pártok és erős baloldali ideológiák ezekben az országokban a kormányzó pártok számára megnehezítik a Francóval, Salazarral és a görög katonai junta vezetésével való pragmatikus kiegyezést. Az Egyesült Államok magára veszi ennek terhét.

Az autoriter rendszerekkel való kapcsolataink egy részét a katonai szükséghelyzet indokolja. De mi indokolja az egyes demokratikus rendszerekkel – például Allende Chiléjével – szembeni ellenséges hozzáállásunkat? Nem fogom ezeket a döntéseket védelmembe venni, azt viszont szeretném leszögezni, hogy mindez nem a demokratikus rendszerekkel vagy a szociáldemokráciával szembeni ellenségességünkből fakad. Nyilvánvaló, hogy külpolitikánk erőteljesen támogatja a szabad piac és a szabad vállalkozás érvényesülését, illetve elutasítja az állami kontrollt és a gazdaság állami

irányítását. Ugyanakkor nincs gondunk a német szociáldemokrata párttal, ami a legszorosabb szövetségesünk. Nem aggódunk amiatt sem, hogy Norvégiában és az Egyesült Királyságban szocialista kormány van-e hatalmon, vagy hogy pont itt tulajdonelkobzás szintű adókat vetnek-e ki a javakra és a vállalkozásokra. Nem rettent el a szinte minden termelési eszköz feletti állami tulajdon Jugoszláviában.

A chilei és Dominikai Köztársaságbeli intervenció mögött az az elképzelés állt, hogy ezekben az esetekben – de természetesen nem minden esetben – a szocializmus a kommunizmus szoros szövetségesének vagy a kommunizmus bevezetése felé vezető út egyik állomásának tűnt. Kuba esete kétségkívül kapkodóbbá tett minket, az elemzéseink akár még rosszak is lehettek, de akár azok voltak, akár nem, azt gondolom, hogy okosabb lett volna, ha nem avatkozunk be. Az intervenció minden bizonnyal aláásta azt az állításunkat, hogy a demokrácia és szabadság őreként lépünk fel. De nem gondolom, hogy ezek a kisebb intervenciók – a nagyobb demokráciák amerikai támogatásának szélesebb kontextusába helyezve – az előbbi állítást álszenteskedéssé alacsonyítanák.

Végül egy utolsó meglátás a „tiszta kezek" doktrínájával kapcsolatban. Tiszta kezek ide vagy oda, felmerül a kérdés, hogy milyen jogon foglalkozik az Egyesült Államok más nemzetek belpolitikájával, esetenként egészen odáig menve, hogy egy pártot egy másikkal szemben támogat, demokratikusan választott kormányokat „destabilizál", vagy akár katonailag is beavatkozik? Egy legitim indokot egyetlen szuverén állam se tagadna meg: az ország biztonságát érő közvetlen és súlyos fenyegetés, mint például amikor a Szovjetunió rakétákat telepített Kubába. De ez egy kirívó példa volt. Van azonban egy másik érv is az ilyen beavatkozások mellett (bármennyire visszataszítónak is tűnnek olykor azok). Jelesül az, ha egy másik nagyhatalom a politikai filozófiája alapján és az egymással szoros összefüggésben álló, hasonló ideológia mentén szerveződő pártok csoportjában játszott központi szerepének köszönhetően világszerte megingathatatlanul a külső beavatkozás híve, amit filozófiája és nyilatkozatai is igazolnak, és titkos akciók során meg is valósít. Az amerikai intervenciót épp a Szovjetunió beavatkozáspárti felfogása indokolja és egyben legitimálja. Ha a szovjet intervenció sikeres, az államhatalom a kommunista párt kezében összpontosul majd, és az összes személyes szabadságjogot eltiporják. Azon államok példája, ahol a kommunizmus szovjet segítséggel hatalomra került – Kelet-Európa országai, Kuba, Észak-Korea, Észak-Vietnam – állandó figyelmeztetés arra: mit is jelenthet a helyi kommunista pártokon keresztül vagy a közvetlen katonai akció által

történő intervenció. Egy önmegtagadó rendelkezéssel dönthetnénk persze úgy, hogy bár a szovjetek a személyes szabadságjogokat veszélyeztető helyi kommunista pártok támogatása érdekében ugyan beavatkoznak, de nekünk nem szabad beavatkoznunk az ellenzék oldalán – ezt mintha az amerikai közvélemény nagy része kívánatosnak is tartaná. De ha azt nézzük, hogy más európai államok és pártok az antikommunista pártok melletti közvetett intervencióval mit tudtak elérni Portugáliában – egészen pontosan a kommunista hatalomátvétel megakadályozását –, akkor azt hiszem, el kell, hogy tántorodjunk az efféle önmegtartóztató döntések meghozatalától (bár egyesek cinikusan elismerik, hogy az európaiak mintha sokkal jobban kezelnék a dolgokat, mint mi).

Amikor nem fogadjuk el a más nemzetek belpolitikájába való beavatkozás teljes tilalmát, kétségkívül fennáll az arrogancia látszatának veszélye, még akkor is, ha kommunista hatalomátvétel fenyeget, vagy ha más államok már beavatkoztak. Nem ritka az efféle arrogancia. Senki nem szereti, és így mindannyian azt szeretnénk, ha sikerülne megszabadulni tőle. Én a magam részéről azt szeretném látni, hogy a demokratikus rendszerek – vagy legalábbis a demokrácia ígéretét hordozó rendszerek – védelme érdekében félve és rettegve hajtunk végre műveleteket. Nem szeretném azonban azt látni, hogy önmegtagadó döntéseket erőltetünk magunkra, úgy, hogy aztán bármi is történjék egy másik államban, az ne legyen számunkra fontos, még akkor sem, ha azt a szabadság elfojtása iránt elkötelezett más államok irányítják.

Tetszik Daniel P. Moynihan Woodrow Wilsonról szóló esszéjének megfogalmazása.[1] Wilson, mint tudjuk, elkötelezett védelmezője volt a népek önrendelkezésének, és hitt abban, hogy az első világháború után újonnan felszabadult népek demokratikus kormányzati rendszereket fognak létrehozni. Ez egy nagyszerű, erős erkölcsi töltetű álláspont volt, de két ponton is veszélyt rejtett. Egyrészt fennállt annak a veszélye, hogy erkölcsileg túl fennköltté válik. Gyakorlati értelemben szólva, egyszerűen csak kinyilvánítanánk az értékeinket, de nem tennénk semmit annak érdekében, hogy ezek meg is valósuljanak. Másrészt ott van az arrogancia veszélye. Azé a meggyőződésé, hogy az értékeink annyira sziklaszilárdak, hogy minden rendelkezésre álló erőnket e mögé kell felsorakoztatnunk. Azt itt és most nem tudjuk eldönteni, hogy Wilson elkerülte-e a moralizálás és az arrogancia kettős fenyegetését. Moynihan szerint igen. Így ír: *„Wilson lényegében továbbra is az*

[1] A hivatkozott írás és a szerző idézetei a következő esszéből valóak: Daniel Patrick Moynihan: Was Woodrow Wilson Right? *Commentary*, 1974. május. *(A szerk.)*

a Wilson, akinek az amerikai nemzet fejlődéséhez való legnagyobb hozzájárulása az amerikai patriotizmus egy olyan korszaknak megfelelő meghatározása volt, amelybe Amerika az elnöksége idején lépett, és ami elsősorban a demokratikus eszmék világszerte való megvédelmezéseként – és ahol lehetséges terjesztéseként – meghatározott patriotizmus volt. Ezek állandó védelmét Wilson, ha lehetséges, akkor megfontoltan, ha nem, akkor akár túlkapások árán is elképzelhetőnek tartotta." Moynihan szerint a jelenlegi helyzetre vonatkozó tanulság ugyanaz, amit magam is levonnék: *„Sehol sem lesz olyan, a szabadságjogokért (vagy nemzeti függetlenségért vagy egy nemzet továbbéléséért) vívott küzdelem a világ bármely sarkában, amely ne érintené az amerikai politikát. Ilyen körülmények között pedig amellett érvelnék, hogy csak egy olyan út lehetséges, amely elviselhetővé teszi a belső ellenségeskedések által keltett, egymás után bekövetkező konfliktusokat, mégpedig az, hogy az Egyesült Államok szándékosan és következetesen kiálljon azok mellett a rendszerek mellett, amelyek a személyek legnagyobb mértékű szabadságát ígérik. Ezt megfontoltan és körültekintően kell megtennünk. Senki sem adott felhatalmazást arra, hogy keressük a bajt, és kotnyeleskedjünk. Továbbra is el kell tűrnünk olyan taszító dolgokat, amin nem tudunk segíteni, és gyakran vissza kell magunkat fogni olyan ügyekben, amikkel nem tudunk mit kezdeni. De a ránk kiosztott feladatot el kell végeznünk: a szabadság oldalán kell állnunk, a szabadság kiterjesztésének oldalán. Minden, ami ennél kevesebb, az a szabadság – beleértve a saját szabadságunk – visszaszorulásának veszélyét hordozza magában."*

Ha viszont meg tudunk egyezni abban, hogy egy beavatkozáspárti külpolitika jogos lehet a demokratikus értékek védelmében, akkor vajon van-e hatalmunk egy ilyen politika véghezviteléhez, és megvan-e hozzá a kellő bölcsességünk? Vietnam után ezek különösen komoly kérdések. Azt gondolom, hogy a jelenlegi elnökválasztási kampány legfontosabb fejleménye az, hogy bármilyen nyersen és a kampány miatt szükségszerű torzításokkal és egyszerűsítésekkel terhelten is, de ezeket a kérdéseket megvitatjuk. Legalábbis nem fogadjuk el gondolkodás nélkül azt az álláspontot, hogy egy országnak, amely még mindig a világ legerősebb országa, és sok szempontból a legdemokratikusabb is, és az egyetlen, ami nemzetek százai számára nyílt, szabad és kívánatos, minden állampolgárának lehetőséget nyújtó társadalmi berendezkedés szimbóluma, el kellene ismernie: nemcsak képtelen, de nem is hajlandó a szabadság és demokrácia védelmére.

1976. július

Fordította: Stumpf Anna

Amerika vietnami bukását egy másik ijesztő esemény tetézte a '70-es években: a nukleáris fegyverkezés terén a Szovjetunió az Egyesült Államok fölé kerekedett. Washington a megelőző évtizedben ugyanis abban a hitben korlátozta Amerika nukleáris erejét, hogy azok elegendőek egy Szovjetunióra mért végzetes csapáshoz. Az amerikai szakemberek úgy gondolták: Moszkva ugyanígy fog cselekedni, amint az amerikaihoz hasonló erőre tesz szert. A Kreml azonban, mihelyt beérte az amerikaiakat, folytatta a fegyverkezést, és ezzel jókora előnyhöz jutott. Amerikai tisztviselők a fegyverkezés folytatását leginkább elhibázottnak tartották, mintha a Kreml valamiféle tévedésben élne. Richard Pipes történész azonban megvilágította, hogy értelmezésük miért nem helytálló.

Richard Pipes

MIÉRT GONDOLJÁK A SZOVJETEK, HOGY MEGNYERHETIK A NUKLEÁRIS HÁBORÚT?

A *The New Republic* című folyóiratnak nemrég adott interjújában a Fegyverellenőrzési és Leszerelési Ügynökség friss vezetőjelöltje, Paul Warnke arra a kérdésre is válaszolt, hogy az Egyesült Államok miként reagálhat azokra a felvetésekre, miszerint a szovjet vezetés elképzelhetőnek tartja a győzelmet egy esetleges nukleáris háborúban. *„Meglátásom szerint* – kezdte válaszát – *az efféle gondolatok inkább teoretikusak, semmint reálisak. Ahelyett, hogy ilyen kérdéseket tárgyalnánk, ami csak tovább erősítené a szovjet nukleáris doktrína primitív oldalát, inkább kísérletet kellene tennünk arra, hogy a stratégiai nukleáris fegyverek valódi világára tanítsuk őket, ami nem más, minthogy egy nukleáris háborúnak senki sem lehet nyertese."*[1]

Még ha később finomították is Warnke közismerten szerencsétlen megfogalmazásán, számos kérdés továbbra is a felszínen maradt. Így például az, hogy washingtoni ügyvéd létére hogyan gondolhatja, hogy éppen ő fogja majd „tanítani" azt a szovjet vezetést, amely olyan hivatásos katonákból áll, akik harminc évvel korábban a Wermacht felett arattak győzelmet, és egyáltalán, hogyan is okíthatná őket „a stratégiai nukleáris fegyverek valódi világáról", amelyből történetesen jóval többet birtokolnak nálunk? Miért tekint rájuk gyerekként, akiket nem kellene „elkényeztetni"? És vajon miért nem a „primitív" és valóságtól elrugaszkodottnak tartott doktrínát megfogalmazókat, vagyis a szovjet hadsereget bírálja, hanem ehelyett azokat az amerikaiakat, akik aggodalmuknak adnak hangot e doktrína miatt?

Mindent összevetve, még ha Warnke nem is veszi komolyan a szovjet stratégiai doktrínát, nekünk azért illik Warnke szovjet doktrínáról alkotott nézeteit komolyan venni. Ugyanis Warnke nemcsak a SALT-II tárgyalódelegációnkat fogja vezetni, de az előbb említett interjúban és más

[1] The Real Paul Warnke. *The New Republic,* 1977. március 26. 23. oldal.

helyütt is kifejtett elképzelései az Egyesült Államokban irányadó stratégiai gondolkodás álláspontját tükrözik, amelynek egyik legfontosabb jellemzője a nukleáris hadviselés szovjet felfogásának megvetése.

Először is szükséges leszögezni, hogy az amerikai és a szovjet nukleáris doktrína élesen különböznek egymástól. A népszerű amerikai felfogás úgy tartja, hogy a nagyobb nukleáris arzenállal rendelkező államok közötti totális háború olyannyira pusztító hatású, hogy valódi győztesről nem is lehetne beszélni. Ebből fakadóan a fegyverkezés nem tekinthető többé olyan racionális politikának, amit az ilyen nemzetek vezetői egymással szemben képviselhetnének. Clausewitz klasszikus tanítása, miszerint a háború maga is politika, csak másfajta eszközökkel, széles körben kedvelt volt az Egyesült Államokban. Ugyanakkor Hirosimát és Nagaszakit követően ezek a tanítások hitelüket veszítették. Ezzel szemben a szovjet doktrína azt vallja, hogy míg egy totális nukleáris háború ugyan valamennyi fél területén rendkívüli pusztítást vinne véghez, kimenetele mégsem érne fel egy kölcsönös öngyilkossággal. Ennek során a jobban felkészült és ütőképesebb stratégiával rendelkező ország győzhetne, és ennek nyomán egy erős, életképes társadalom emelkedhetne fel. *„A demagóg burzsoá ideológia súlyos tévedése, hogy a termonukleáris háborúnak nem lesz győztese"* – visszhangozza például egy tekintélyes szovjet kiadvány.[2] Ez az uralkodó felfogás a kortárs szovjet katonai irodalomban. Clausewitz tételei tehát, amiket az Egyesült Államokban már eltemettek, a Szovjetunióban még élnek és virágoznak.

Az amerikai stratégák hajlamosak arra, hogy elbagatellizálják ezt az alapvető gondolkodásbeli ellentétet. Az amerikai gondolkodás a mai napig nagyrészt a szovjet ellenlábas elképzeléseinek figyelembe vétele nélkül alakult ki és jelenleg is így formálódik. Itthon elfogadott, hogy egyetlen és csak egyetlen megfelelő, „racionális" stratégia létezhet a termonukleáris fegyverek korában, és ez nem más, mint az Egyesült Államokban két évtizede kifejlődött stratégia, amely a „kölcsönös elrettentés" elvén alapul. Az elnevezéséből is láthatóan kölcsönös magatartást feltételező „kölcsönös elrettentés" amerikai doktrínájának orosz elutasítására rendszerint azt a magyarázatot adják itthon, hogy az oroszok még láthatóan mögöttünk járnak: ha kellő időt és „türelmes" oktatást biztosítunk számukra, akkor előbb-utóbb felzárkóznak.

[2] N. V. Karabanov és ts.: *V. I. Lenin legfőbb öröksége és a jelenkor háborúinak problémája.* Moszkva, 1972. 18–19. oldal. Idézi: Leon Gouré–Foy D. Kohler–Mose L. Harvey (szerk.): *The Role of Nuclear Forces in Current Soviet Strategy.* Washington, 1974. 60. oldal. *(A szerző által megadott orosz nyelvű források címét a könnyebb érthetőség kedvéért magyarul adjuk meg – a szerk.)*

Szilárd meggyőződésem, hogy ez a magatartás az arrogancia és a tudatlanság együttesén alapul. E felfogás veszélyes, éppen ezért legfőbb ideje, hogy figyelmet fordítsunk a szovjet stratégiai doktrínára is. Máskülönben végül úgy járunk, hogy csak magunkat rettentjük el! Ugyanis számos bizonyíték utal arra, hogy a szovjet hadsereg tényleg azt mondja, amit gondol, és általában azt gondolják, amit mondanak. Amikor a nemrégiben elhunyt szovjet védelmi miniszter, Grecsko marsall arról biztosít minket, hogy *„soha nem titkoltuk, és nem is titkoljuk a katonai doktrínánk alapvető elemeit"*,[3] akkor úgy vélem, érdemes megfontolni a szavait. Ez a szovjet felfogás – az elmúlt húsz év szovjet katonai mozgósítását figyelembe véve – a „primitívnek" és „nem reálisnak" tartott szovjet doktrína tükrében, nem pedig saját doktrínáink perspektívában nyeri el igazi értelmét.

Az Egyesült Államok katonai stratégiáját súlyosan veszélyezteti az amerikai katonai szakembereket övező bizalmatlanság, valamint az ehhez társuló, általában a kereskedő szellemű társadalmakat jellemző felfogás, amely szerint az emberi konfliktusokat a meg nem értés lobbantja lángra, és inkább tárgyalásos úton, mintsem erőszak révén oldhatóak meg. Alapvető feltételek hiányoznak: a katonai tudományoknak nem biztosítunk magasabb szintű oktatást, és Mahan admirálist leszámítva nincsenek nemzetközi hírű stratégáink sem. Amerika jellemzően a természet adta elszigeteltségére támaszkodik, hogy megvédje magát az agresszoroktól. Amikor pedig háborúban áll, egyedülálló gyártási kapacitásait használja az ellenség erejének megtöréséhez. Az Egyesült Államok hozzászokott ahhoz, hogy saját választása, elhatározása és saját feltételei szerint vívja meg háborúit. Vagyis Amerikának nincsen mély gyökerű stratégiai hagyománya. Egy történész szavai szerint, Amerika hajlamos úgy tekinteni mind a katonai stratégiára, mind pedig a fegyveres erőkre, mint amit csak *„időszakosan kell bevetni, alkalomszerű pusztításra, az ellenséges hatalmak időnként előforduló fenyegetésével szemben"*.[4]

A hadviselés e felfogásából számos további következmény fakad. Az Egyesült Államok arra törekszik, hogy háborúit gyorsan és a legkevesebb amerikai emberáldozat révén nyerje meg. Ebből következően nem szívesen alkalmaz elhúzódó vagy közvetett stratégiákat, és nem bonyolódik korlátozott, illetve az ellenség lassú felmorzsolásával járó harcokba. Amint hadseregét be kell vetnie, előszeretettel mobilizálja az ipari teljesítményét, hogy

[3] A. A. Grecsko: *A szovjet állam fegyveres erői.* Moszkva, 1975. 345. oldal.

[4] Russel F. Weigley: *The American Way of War: A History of United States Military Strategy and Policy.* Bloomington, 1973. 368. oldal.

olyan nagy mennyiségű romboló eszközt gyártson, amelynek segítségével a lehető legrövidebb időn belül aláásása az ellenség akaratát, hajlandóságát és képességét a harcok folytatására. Az amerikai hadviselés, amely a lehető legnagyobb mértékben igyekszik technológiai fölényére támaszkodni, ellentmondásos az emberáldozatokkal kapcsolatban. A saját veszteségeivel ellentétben ugyanis közömbös az ellenség áldozataival szemben. Ezt az uralkodó szemléletet jól példázzák az amerikai és brit légerő Németország és Japán ellen alkalmazott második világháborús stratégiai bombázásai. Meglepő módon Amerikát éppen a háború és az emberáldozatok iránti viszolygása ösztökélte arra, hogy a hadviselés legkegyetlenebb eszközeinek bevetését rendelje el, ideértve az ellenség tömeges polgári áldozatokkal járó elpusztítását.

Ezeket a körülményeket kell figyelembe vennünk, hogy megérthessük az Egyesült Államok álláspontját az atombomba feltalálásakor. A katonaság hagyományos ágai – a szárazföldi hadsereg és a haditengerészet, amelyek jövőjét a hadviselés forradalmasítását és a hagyományos haderő korszakának leáldozását ígérő új fegyver fenyegette – még egy ideig ellenálltak a bomba népszerűsítői felől jövő erős nyomásnak. De képtelenek voltak sokáig kitartani. A légierő támogatását élvező politikusok és tudósok hamar felülkerekedtek. A „Győzelem a Légierővel" szlogen kiválóan illeszkedett a hadviselés amerikai felfogásához, ami mindenekelőtt a kilotonnákban és megatonnákban mérhető robbanóerőt képviselő bombák fejlesztésén alapult.

Az Egyesült Államok hadserege Hirosima és Nagaszaki után még azzal próbált érvelni, hogy az új fegyverek nem hoznak alapvető áttörést. Szóvivőjük azt állította, hogy nem történt forradalmi változás a hadviselésben: az atombomba nem több, mint a második világháborúban használt légibombák hatékonyabb fajtája, és így önmagában a korábban bevetett bombáknál nem is alkalmasabb eszköz a győzelem kivívására. Ennek bizonyítására az Egyesült Államok stratégiai bombázási felméréseinek adatait hozták fel, amiket a háború után gyűjtöttek össze. Ezek azt mutatták, hogy a német és japán városok ellen intézett szőnyegbombázás sem az ellenség morálját, sem pedig hadiipari termelését nem törte meg. Sőt, a német ipari termelékenység még emelkedett is a szövetségesek bombázásának időszakában, és 1944 őszén, a kapituláció előestéjén érte el csúcspontját.

A horror pillanatában az atombombák nem bizonyultak pusztítóbbnak a hagyományos bombáknál: a Hirosimában 72 ezer áldozatot követelő atombombához képest 1945-ben a Tokió és Drezda ellen intézett hagyományos szőnyegbombázás egyenként 84 ezer, illetve 135 ezer halálos

áldozatot követelt. Ráadásul az új fegyver alkalmazásának minimalizálása mellett lándzsát törők azzal érveltek: az atombomba alkalmazása semmiképpen sem váltja ki a szárazföldi és tengeri csapatok bevetésének szükségességét. Az '50-es évek elejének vezérkari főnöke, Ridgway tábornok állítása szerint például a taktikai nukleáris fegyverekkel vívott háború általában nagyobb földi kiszolgáló személyzetet igényel, mert kezelése jóval összetettebb. Ezenfelül a nukleáris fegyverek jóval több áldozatot szednek, így a nukleáris taktika a csapatok szétszóródását eredményezi, ami viszont a háborúval érintett övezet kiszélesedéséhez vezet.[5]

Ahogyan ezt majd látjuk, a Szovjetunióban is hasonló érvek alapján tárgyalják a nukleáris fegyverek forradalmát, amely a stratégiai gondolkodásukat is meghatározza. Az Egyesült Államokban a stratégiai gondolkodást éppen ilyen hamar nyomta el egy olyan koalíció, amelynek a maga saját érdekéből kifolyólag valamennyi tagja az „abszolút fegyvert" láttatja az atombombában. Érvelésük szerint az atombomba megjelenése a hagyományos katonai eszközöket és létesítményeket jórészt feleslegessé, a stratégiai gondolkodást pedig idejétmúlttá tette.

A második világháború végén az Egyesült Államok bizonyult a legelszántabbnak a hadsereg csökkentésében. 1945 júniusa és 1946 júniusa között az Egyesült Államok szárazföldi hadserege 8,3 millió főről 1,9 millió főre zsugorodott. Hasonló létszámcsökkentést élt át ekkoriban az amerikai haditengerészet és a légierő is. A Németország megszállását követő nem egészen egy év elteltével az Egyesült Államok teljes hadereje, amely a háború tetőpontján 12,3 millió főt számlált, hárommillióra csökkent. Két esztendővel később pedig kétmillió alá. A hadsereg leszerelése olyan ütemben (ha nem rohamtempóban) haladt, amely az orosz hadseregnek az 1917-es forradalmi évben való felszámolásához hasonlított. Megállíthatatlanul áradt hazafelé az amerikai embertömeg. Az amerikai hadsereg létszáma a békeidők legnagyobb részében rendre minimálisra csökkent.

Ugyanakkor ezzel egy időben az egykori háborús szövetséges Szovjetunióval a növekvő feszültségek – valamint az egyre tornyosuló bizonyítékok, hogy Sztálin saját hatalmának kiterjesztésére használja a tengelyhatalmak összeomlását követően kialakult káoszt – egy, a szovjetek elrettentésére alkalmas, hatékony katonai erő kiépítését igényelték. Az Egyesült Államok nem lehetett volna a nyugati koalíció vezetője, ha katonai erejét nem sikerül az egész világra kiterjesztenie.

[5] Matthew B. Ridgway: *Soldier*. New York, 1956. 296–297. oldal.

Éppen ezért az adott helyzetben a nukleáris fegyverek kézenfekvő, ideális megoldásnak tűntek: a nukleáris fegyver bevetése az Egyesült Államok nemzetközi szerepvállalásának igazolása szempontjából aligha jöhetett volna jobbkor. Íme, egy ijesztően romboló szerkezet, amely bevetésének már puszta fenyegetése is eltántorítja a lehetséges agresszorokat szándékuktól. Amint a légierő számára kifejlesztették a B-36-os típusú, a világ első interkontinentális bombázó repülőgépeit, az Egyesült Államok a pusztító csapások lehetőségével anélkül jelenthetett fenyegetést a Szovjetunióra, hogy nagy és költséges hadsereget kellett volna állandóan készenlétben tartania.

Az amerikai védelmi kiadásokat gyorsan megnövelő koreai háborút követően a nukleáris elrettentés minden korábbinál fontosabbá vált. Eisenhower elnök visszafogott költségvetési politika mellett kötelezte el magát. Látványosan kívánta csökkenteni a védelmi költségvetést, mindemellett nem veszélyeztethette sem Amerika területi biztonságát, sem világszerte jelenlévő érdekeltségeit. Az egymásnak ellentmondó célok összebékítése érdekében az elnök és külügyi államtitkára, John Foster Dulles 1953–1954 telén stratégiai fontosságú doktrínát jelentett be, amely alapján az ország biztonsága korábban soha nem látott módon egyetlen fegyveren, mégpedig a nukleáris elrettentésre képes atombombán alapult. Eisenhower elnök az ENSZ előtt 1953 decemberében elmondott felszólalásának érvelése szerint mivel semmi nem jelent védelmet a nukleáris fegyverekkel szemben (termonukleáris vagy hidrogénbomba, amelyet mindkét ország akkoriban kezdett gyártani), így a két „atomhatalom" közötti háborúnak nem lenne győztese, s egy ilyen háború valószínűleg a civilizáció végét jelentené. Egy hónappal később Dulles bejelentette a „tömeges megtorlás" néven ismerté vált doktrínát. Nyilatkozata szerint az Egyesült Államok szándéka értelmében *„elsősorban az azonnali megtorlási kapacitására támaszkodik, a saját maga által választott eszközzel és helyszínen."* Dulles kiemelte a stratégia pénzügyi előnyeit, mondván, az „egyszerűbb védelem alacsonyabb áron".

Az Eisenhower–Dulles-formula ügyes kompromisszumot testesített meg azon célkitűzések között, hogy Amerika védelmi költségvetése csökkenjen, illetve ezzel párhuzamosan védelmi képességét megőrizze, és a szovjet fenyegetésre hatékony választ adjon. Ugyanakkor a stratégia vezérlő elve sokkal inkább költségvetési, semmint katonai volt: a „tömeges megtorlás" (csakúgy, mint az abból származó „kölcsönös elrettentés") mögött pénzügyi megfontolások húzódnak. Az Egyesült Államok a nukleáris elrettentésben tökéletes megoldást látott a hazai és külföldi kötelességek összebékítésére. Így ennek elfogadása jelentette az egyedül lehetséges megoldást. E megoldás

alternatívái kizárólag egy hatalmas méretű hadsereg fenntartása vagy a vezető hatalmi státusz feladása lehettek volna. A légierő lelkesen támogatta a tömeges megtorlás doktrínáját. Ugyanis mint az atombomba gyámjának, elemi érdeke fűződött egy olyan védelmi politika kialakításához, amelynek ez a fegyver a gerince. És minthogy a háborút követő első évtizedekben az interkontinentális bombázó volt az egyetlen eszköz arra, hogy ezt a bombát egy olyan ellenséghez, mint a Szovjetunió el lehessen juttatni, a légierő a megtorlás gondolata köré épített védelmi költségvetés jókora szeletére tarthatott igényt.

Dacára annak, hogy a Szovjetunió 1949-ben felrobbantott egy fúziós bombát, és négy évvel később bejelentette a hidrogénbomba feltalálását, egy ideig még továbbra is az Egyesült Államok birtokolta a hatásos nukleáris megtorlás monopóliumát, mivel a Szovjetunió nem rendelkezett olyan eszközzel, amivel az Egyesült Államokig el lehetett volna ilyen mennyiségű bombát szállítani. Ez a helyzet 1957-ben gyökeresen megváltozott, amikor a szovjetek útnak indították a Szputnyikot. Az esemény, amit a szovjet propaganda a tudomány haladásának mérföldköveként üdvözölt (a miénk pedig az amerikai oktatás hiányosságaként vett tudomásul), valójában fontos katonai erődemonstráció volt. Nevezetesen, igazolta az oroszok azon képességét, hogy immár az Egyesült Államok ellen is tudnak nukleáris támadást intézni, márpedig ez a közvetlen veszély addig lényegében nem állt fenn. Ettől kezdve a tömeges megtorlásnak már nem sok értelme volt, és hamarosan át is adta helyét a „kölcsönös elrettentés" doktrínájának. Az új doktrína értelmében, mivel mind az Egyesült Államok, mind a Szovjetunió rendelkezik (vagy hamarosan rendelkezni fog) azokkal az eszközökkel, amelyekkel egymást megsemmisíthetik, így nem ésszerű, hogy bármely fél háborúba kezdjen. A nukleáris arzenál hatásos elrettentő eszköz, és garantálja, hogy egyik nagyhatalom sem támad a másikra.

Ezt a doktrínát részleteiben a kormányzati szervek és civil szervezetek által megbízott polgári szakértők népes csoportja dolgozta ki. A fizikusokból, kémikusokból, matematikusokból, közgazdászokból és politológusokból álló csoport a nukleáris elrettentés kedvező színben történő, tudományos igényességű bemutatásával a kormány költségvetés-orientált elképzeléseit támogatta. A jelenlegi amerikai stratégiai elképzelések tehát tudósok és számviteli szakemberek házasságából születtek. A hivatásos katonákat egyszerűen kihagyták.

Az Egyesült Államok tudományos közösségének jelentős része az első atombomba felrobbanását követően meg volt győződve arról, hogy az általa

feltalált és kifejlesztett nukleáris fegyver forradalmasítja a hadviselést. Ez a következtetés ugyanakkor figyelmen kívül hagyta mind az atomfegyverek hatásairól készített katonai elemzéseket, mind pedig a hagyományos hadviselés alapelveit. Ehelyett inkább az amerikai szellemi közösség hitét képviselte, amely pacifista volt, és mély bűntudatot érzett, hogy ilyen pusztító hatású fegyver elkészítésében vett részt. Még 1946-ban jelent meg a Yale Nemzetközi Kapcsolatok Intézete által támogatott *Az abszolút fegyver* című könyv, amelyben civil stratégák egy csoportja már megfogalmazza a később az Egyesült Államok hivatalos doktrínájává alakuló kölcsönös elrettentés elméletét. A könyv főbb pontjai így összegezhetőek.

A nukleáris fegyverek „abszolút fegyverek" abban az értelemben, hogy elfogadhatatlan pusztítást okoznak, illetve főképp azért, mert nem lehet velük szemben védekezni. Amikor az agresszor ugyanazt a szenvedést éli át, mint áldozata, nincs értelme tovább agresszióról beszélni. Ebből fakadóan a háború nem is lehet a politika olyan ésszerű választása, mint amilyen az emberi történelem során eddig volt. A könyv szerkesztője, Bernard Brodie szavaival élve: *„Hadseregünk eddigi legfőbb célja az volt, hogy háborút nyerjen. Mostantól a legfőbb célja a háború elkerülése. Szinte nem is lehet más értelmes célja."* Az „abszolút" jelző definíciója szerint felülmúlhatatlant, legyőzhetetlent jelent, a nukleáris korszakban katonai fölényről beszélni így értelmetlen. William T. R. Fox, a könyv egyik szerzőjének álláspontja szerint *„mikor az abszolút fegyverről beszélünk, a relatív előnyökön alapuló érvek elveszítik jelentőségüket".* Ebből az is következik, hogy a modern védelmi politika céljait elsősorban nem a fegyverek fölénye határozza meg – vagyis az a felfogás, amelyet a katonaság hagyományosan követett –, hanem az, hogy van-e „elegendő" fegyver. Éppen annyi nukleáris fegyverre van szükség, amennyinek a megtorló ereje képes elrettenteni a lehetséges agresszorokat, másként fogalmazva: „adekvát" elrettentő hatást képes biztosítani. Nem több s nem kevesebb.

A nukleáris elrettentés kizárólag akkor lehet hatásos, ha egyúttal kölcsönös is – például az Egyesült Államok és a Szovjetunió képesek egymást elrettenteni az agressziótól. Az amerikai nukleáris fegyvermonopólium destabilizáló hatással járna, egyrészt azért, mert az Egyesült Államokat nukleáris csapásmérésre bátoríthatná, másfelől pedig azért, mert az oroszokat bizonytalanságban tartaná, amely végső soron agresszivitáshoz vezethetne. *„Sem magunktól, sem az oroszoktól nem várható, hogy biztonságban érezzük magunkat, amíg nem vagyunk biztosak abban, hogy az egyikünk által indított atomtámadást mindenképpen a másik által indított pusztító válaszcsapás követ"* – állította az idézett könyvben ezzel kapcsolatban Arnold Wolfers. Más szavakkal az Egyesült Államok biztonságérzetéhez hozzátartozik az is, hogy a Szovjetunió képes legyen őt elpusztítani.

Alig egy esztendővel Hirosima után és három esztendővel a nukleáris bomba szovjet kifejlesztése előtt, a könyv megfogalmazta a kölcsönös elrettentés doktrínájának elvi alapjait, amely uralja a mai amerikai stratégiai gondolkodást. Kidolgozóinak álláspontja szerint a modern stratégia inkább a megelőzésre, semmint a győzelemre, inkább a meghatározó fegyverek kellő mennyiségére, semmint a fölényére, valamint a potenciális ellenség válaszcsapásának képességére épül. Szükségtelen tovább magyarázni, hogy ezek az elvek szemben állnak a hagyományos katonai elméletekkel, amelyek mindig is a katonai fölényt hirdették, és a háború célját a győzelemben látták. Ha úgy ítélik, hogy az új fegyverek minőségi áttörést jelentenek az összes korábban használt hadászati eszközhöz képest, akkor ésszerű érvek magyarázzák, hogy a korábbi katonai tapasztalat és az arra épülő elmélet is relevanciáját veszítette. Ebben az elméletben annak kimondása is benne rejlik, hogy eljárt az idő Clausewitz és az általa hirdetett elmélet fölött, miszerint a háború a politika meghosszabbított keze. Henry Kissinger, akire a közhelyek profetikus hangú tolmácsolásában mindig lehetett számítani, húsz esztendővel a könyv megjelenését követően a következő szavakkal mondta el Clausewitz halotti beszédét: *„nem érvényesek többé a katonai elemzés hagyományos módszerei, amelyek a háborúban, ugyan sajátos eszközökkel, de a politika meghosszabbítását látták".*[6]

Az ilyen nézeteket valló amerikai civil stratégák Robert S. McNamara, Kennedy elnök védelmi miniszterének 1961-es érkezésével meghatározó befolyásra tettek szert az Egyesült Államok stratégiai doktrínájának kialakításában. McNamarát kitűnő pénzügyi és számviteli, üzleti szakemberként tartották számon, aki így az amerikai stratégia örökös problémájára – ti. hogyan tartható fenn egy világméretű katonai hatalom nagy és költséges katonaság nélkül – a költségelemzés módszerén keresztül adott választ. Ezt a módszert „működési elemzés" néven elsőként a britek alkalmazták a második világháború során, ezután Amerikában „rendszerelemzés" néven vált ismertté. A fegyverbeszerzéseket ugyanezen elv, vagyis a hagyományos üzleti életben alkalmazott megtérülési ráta számítása alapján vizsgálták, és ez alapján döntettek róluk. A kölcsönös elrettentést adottnak vették: a stratégiai kérdés arra korlátozódott, hogy melyik fegyverrendszer biztosítja az Egyesült Államok számára a legkisebb költségek mellett a hatékony

[6] Michael Howard (szerk.): *The Theory and Practice of War.* London, 1965. 291. oldal.

elrettentést. McNamara hivatali ideje alatt a fegyverbeszerzéseket a költséghatékonyság elve határozta meg, amely megelőzte a stratégiai gondolkodást, éppen fordítva, mint ahogy a katonaság eddigi története mutatta. Ez volt az a pillanat, amikor egy alkalmazott tudomány költségvetési számításokkal társulva eluralkodott az Egyesült Államok védelmi politikájában.

Amint azt a '60-as években kidolgozták, és mind a mai napig meghatározó jelentőségű, az amerikai nukleáris elmélet a következő tételeken nyugszik: egy totális nukleáris háború nem racionális politikai választás, mivel egy ilyen háborúnak nem lehet győztese. Ha a Szovjetunió mégis indítana egy meglepetésszerű támadást az Egyesült Államok ellen, akkor az amerikaiaknak még mindig maradna elég erejük ahhoz, hogy egy második csapás során elpusztítsák a Szovjetuniót. Minthogy egy ilyen második csapás milliók életét követelné, és lerombolná a Szovjetunió valamennyi nagyobb városát, az első szovjet csapás is valószerűtlen. A nukleáris támadással szembeni védekezés lehetetlen, és pszichológiailag kontraproduktív – nincs értelme tehát „nukleáris fölényről" beszélni.

Ennek megfelelően az Egyesült Államok a '60-as évek közepén egyoldalúan 1054 darabban korlátozta interkontinentális ballisztikus rakétáinak számát, és szinte valamennyi olyan rendszerét leszerelte, amely védelmet nyújthat ellenséges bombázókkal szemben. A polgári védelmet szinte teljesen feladták, csakúgy, mint a légvédelmi rendszerek (ABM) megépítését, amely az amerikai rakétatámaszpontok védelmét szolgálta volna az ellenség meglepetésszerű támadása esetén. Az oroszok mindeközben „galamblelkülettel" figyeltek, és az interkontinentális rakéták számát tekintve először utolérték az Egyesült Államokat, majd pedig mindent megtettek, hogy számbeli fölényre tegyenek szert. Az amerikaiak elképzelése szerint az oroszok is véget vetnek a további telepítésnek, amint az elrettentési erőt tekintve egyenlő súlyúnak érzik magukat az amerikaiakkal. A szovjet nukleáris terjeszkedés őrületes sebességét először a szovjetek lemaradásával magyarázták az amerikaiak, majd a kínai fenyegetés növekedésével, és végül pedig azzal, hogy az oroszok biztonságérzete mindig is alacsony volt, és ezért az elrettentő kapacitást illetően hagyni kell őket az élre törni.

Az igazi kérdés az, hogy vajon a kölcsönös elrettentés kiérdemli-e egyáltalán a stratégia nevet? Ahogy az egyik diák megjegyezte: *„Habár »stratégiának« nevezik, a »kölcsönösen biztosított megsemmisítés« (MAD) valójában a stratégia antitézise. A fegyveres konfliktusok történetében szerepet játszó valamennyi stratégiától eltérően épp ott veszíti el ugyanis alkalmazhatóságát, ahol egy katonai stratégiának működnie kellene: a háború küszöbén. Álláspontja szerint az Egyesült Államok katonaságának legfőbb célja egy ellene indított nukleáris támadás esetén, hogy becsukja a szemét, és fogcsikorgatva, reflexszerűen egy hasonló, párhuzamos ellentámadást indítson valamennyi előre meghatározott szovjet célpont ellen. Ahelyett, hogy egy ilyen támadás következményeit számításba venné az Egyesült Államokat érő további károk minimalizálása, a korai tárgyalás és az elfogadható megegyezés lehetőségének maximalizálása érdekében, e stratégiának mindössze az a célja, hogy a szovjet béketörést megtorolja. Ez nemcsak a politikai felelősség burkolt elfedését jelenti, de egy olyan bosszút válthat ki, amit éppen a racionális háborús stratégia igyekezett megakadályozni."*[7]

Az idézett részlettel pusztán azt szerettem volna illusztrálni, hogy az Egyesült Államok nukleáris stratégiája nem magától értetődő és megcáfolhatatlan, mint ahogyan azt támogatói képzelik. Ebből fakadóan az elmélet szovjet elutasítása önmagában nem azt mutatja, hogy a szovjet gondolkodás „primitív" lenne, és minden valószerűséget nélkülözne.

Az amerikai és szovjet stratégiák közötti legfontosabb különbségek a konfliktusok, a konfliktusokkal elkerülhetetlenül együtt járó erőszak, illetve az emberi viszonyok eltérő megítélése kapcsán mutathatók ki. Másodsorban pedig a hadseregnek a két társadalomban játszott eltérő szerepére vezethetőek vissza.

Az Egyesült Államokban a tehetősek és iskolázottak úgy tartják: az erőszak abból fakad, hogy a vitákat nem tudják vagy nem akarják racionális elemzésen és türelmes tárgyalásokon keresztül rendezni. Vagyis az erőszak alkalmazása a kudarc jele volna. Az iskolázottak és tehetősek némelyike nemcsak, hogy nem fogadja el az erőszak létezését, mint az élet velejáróját, hanem a félelemre – mint az emberi szervezet erőszakra adott reakciójára – is elfogadhatatlanként tekint. *„A fenyegetettség fogalmának szinte már másodlagos jelentése van"* – jegyzi meg Daniel P. Moynihan azzal összefüggésben, hogy az amerikai „kifinomult" elit nem hajlandó tudomást venni a szovjet fenyegetésről. *„Aki nem elég iskolázott, az könnyen megijed. És ha valaki soha nem ijed meg, az az önpusztítás receptjét használja."*[8]

A szovjetek kultúrájából – amelynek gyökerei máshonnan erednek és amelynek politikai klímája évszázadok óta mostohább – jelenleg a teljes középosztály, a kereskedők, tulajdonképpen a protestáns ethosz hiányzik.

[7] Benjamin S. Lambeth: *Selective Nuclear Options in American and Soviet Strategic Policy.* Rand Corporation kiadványa. 1976. december, 14. oldal. Ez a tanulmány elemzi az Egyesült Államok stratégiájának azt a módosítását, amit James R. Schlesinger védelmi miniszter vezetett be a „korlátozott válasz opciója" formájában.

[8] Interjú a *Playboy*ban, 1977. március, 22. oldal..

Az 1917-es kommunista forradalom, az orosz burzsoázia (olyan osztály, amit Lenin kulturális és társadalmi–gazdasági szempontok alapján határozott meg) befolyástól való megfosztásával valójában a muzsikokat, az orosz parasztokat juttatta hatalomhoz. A muzsikokat a hosszú történelmi tapasztalat arra tanította, hogy a túlélést csak a ravaszkodás és az erőszak biztosítja: ravaszkodni akkor lehet, ha valaki gyenge, a ravaszkodást erőszakkal vegyíteni pedig akkor, ha valaki erős. Nem szabad erőszakot alkalmazni, ha belső gyengeséget érzünk. Ezt a szilárd meggyőződést erősítette meg a marxizmus annak hangsúlyozásával, hogy az osztályharc, amíg a termelés magántulajdonban van, az emberiség természetes velejárója. Az eredmény egy szélsőséges, mind az orosz elitben, mind pedig az orosz tömegekben elterjedt szociáldarwinista felfogás lett, amit csak a demokratikus értelmiség és a vallási csoportok utasítanak el.

Az uralkodó szovjet elit úgy tekint a konfliktusra és az erőszakra, mint valamennyi emberi ténykedés természetes szabályozó elvére. Szerintük a nemzetek közötti háborúk csak az osztályharc egyik aspektusát képviselik, egyik vagy másik igénybevétele pedig mindig a körülményektől függ. A konfliktusok csak akkor szűnnek meg a világban, amikor a szocialista (vagyis a kommunista) termelési módszer mindenütt elterjed.

A fegyveres konfliktusokról kialakított szovjet felfogást Grecsko marsall, a második világháborút követő szovjet katonai elit egyik legmeghatározóbb egyéniségének írása illusztrálja. Legfontosabb tanulmányában utal amerikai kollégája, Melvin Laird 1972-ben megfogalmazott háborúosztályozására. Laird mérnöki szempontok szerint osztotta fel a háborúkat az alkalmazott fegyverek és a hadviselés helyszíne szerint, aztán négy fő típust különített el: a stratégiai nukleáris, a kiterjedt nukleáris, a kiterjedt hagyományos és a helyi hagyományos típusokat. Ezt az osztályozást alkalmatlannak minősítve, Grecsko igencsak eltérő szempontokra építi saját rendszerét. A jelenkor alapvető ellentmondásaiból kiindulva társadalompolitikai szempontok alapján az alábbi háborúk különböztethetőek meg: 1) különböző, ellentétes társadalmi rendszerű – kapitalista és szocialista – államok (vagy azok koalíciói) közötti háborúk; 2) a proletariátus és a burzsoázia közötti polgárháború vagy a néptömegek és az imperialisták által támogatott reakciós erők közötti háborúk; 3) az imperialista hatalmak és a szabadságukért, függetlenségükért harcoló, gyarmati függésben élő népek közötti háborúk; végül 4) kapitalista hatalmak közötti háborúk.[9]

[9] Grecsko, i.m. 347–348. oldal.

Ez a szövegrészlet sok érdekességet tartalmaz. Így például nem tart elképzelhetőnek két kommunista ország, mint például a Szovjetunió és Kína közötti fegyveres konfliktust. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy egy ilyen háború igencsak foglalkoztatja a szovjet vezetést. Nem említ olyan háborút sem, amit kapitalista és kommunista államok szövetsége folytatna egy másik kapitalista állammal szemben, holott Grecsko osztályozását alapul véve ez történt a második világháború során, amikor az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyesítették erőiket Németország ellen. Szempontunkból azonban az osztályozás legfigyelemreméltóbb aspektusa, hogy a kapitalista táborban (vagyis minden olyan országban, amelyet nem uralnak kommunista erők) a társadalmi és nemzeti konfliktusok az osztályharc különféle formáit öltik, amelyekben a nukleáris háború a szuperhatalmak közötti konfliktus egyik formája. Ebben a fogalomrendszerben egy Egyesült Államokban kirobbant sztrájkhullám, egy terroristák által felrobbantott pokolgép Belfastban vagy Jeruzsálemben, a rhodéziai gerillák mészárlása a fekete lakosságú városokban vagy fehérek lakta falvakban csak mértékében és nem alapjaiban különbözik az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti nukleáris háborútól. Ezek a konfliktusok ugyanis csak fokozatok azon a széles skálán, amely a kommunisták és a kapitalisták, illetve imperialisták közötti történelmi küzdelmet mutatja. E konfliktusok természetes velejárói az emberiség történelmének, amely az osztályok végső eltörlése felé halad.

Az amerikai középosztálybeli értelmiség egyszerűen nem tudta magáévá tenni ezt a gondolkodást, mert nagyon idegen a történelmi tapasztalatától, és gyökeresen eltér az emberi természetről vallott felfogásától. Amikor pedig azzal szembesítik, hogy a Szovjetunió legbefolyásosabb tagjai valójában ilyen nézeteket képviselnek, akkor ezt üres retorikaként vetik el, és azoknak a szándékai is gyanússá válnak szemükben, akik mégis ragaszkodnak ahhoz, hogy e források hitelesek. Éppen úgy, mint a haragjukat a rossz hír közlőjére zúdító keleti despoták. Milyen ironikus, hogy éppen azok magabiztosak abban, képesek meggyőzni a szovjet vezetést arról, hogy politikai eszköztárukból száműzzék az erőszakot, akik oly reménytelenül és sikertelenül próbálták az amerikai televíziós csatornákat rábírni az erőszakos műsorok levételére a képernyőkről!

Szolzsenyicin mélyebben és valóságosabban értette meg a kérdést, amikor a háború antitézisét nem a nemzetek közötti fegyveres konfliktus hiányában vélte felfedezni (például a „béke" hagyományos értelmében), hanem valamennyi külső és belső erőszak felszámolásában. Szolzsenyicin

szovjet tapasztalataiból fakadó átfogó definíciója pontosan illeszkedik a tág értelemben vett hadviselés szovjet felfogásához.

A szovjet katonai doktrína kialakításán dolgozó személyekről és intézményekről meglepően keveset tudunk. E kérdést a legnagyobb titok fedi, elrejtve a stratégiát kétségtelenül körbelengő ellentmondásokat is. Két állítást mégis biztosan tehetünk.

Először is, minthogy a szovjetek ragaszkodnak Clausewitz azon elvéhez, hogy a háború a politika egyik eszköze – tehát a politikai céloknak (amelyekről részletesen szólunk az alábbiakban) alárendelten működik –, ezért a szovjet katonai tervezés az ország legfőbb politikai testülete, vagyis a Politbüró közvetlen felügyelete mellett zajlik. Ebből fakadóan a katonapolitikára a nagy stratégia természetes részeként tekintenek, amelynek teljes eszköztára persze magában foglal számos nem katonai eszközt is. Másodsorban az oroszok a hadviselést tudománynak tartják. Számos egyetemi szintű intézmény kínál a Szovjetunióban képzést ebben a tudományban, és több száz szakértő – a legtöbben aktív szolgálatot teljesítő katona – doktori fokozatnak megfelelő szovjet minősítést szerzett a katonai tudományokból. Ez azt jelenti, hogy szakértők alakítják a szovjet katonai doktrínát: olyan kizárólagos területe ez a diplomás katonai szakértőknek, mint amilyen az orvoslás a diplomás orvosok csoportján belül. A második világháborút követő amerikai stratégiai doktrína kialakításában döntő szerepet játszó polgári stratégiai elmélet nem jellemző a Szovjetunióban, és valószínűleg legjobb esetben is csak másodhegedűs, maximum tanácsadó szerepkört tölthet be.

A szovjet hadsereg – minden titkolózása dacára – igen tekintélyes mennyiségű, nem minősített adatot tesz nyilvánossá könyvek, szakfolyóiratok és újságok lapjain. A könyvek között jelenleg a leginkább hiteles mű vitán felül a néhai V. D. Szokolovszkij marsall által szerkesztett *Szovjet katonai stratégia* című gyűjteményes kötet, amely összefoglalja a szovjet hadidoktrínát a nukleáris fegyverek korszakában.[10] Bár tizenöt éve publikálták, Szokolovszkij műve mégis az egyetlen nyilvánosan elérhető szovjet stratégiai kézikönyv – olyan egyedülálló, hatalmas mű, amely számos nyugati stratégiáról szóló művet vet össze. A *Tisztek Könyvtára* elnevezésű sorozat fontos szaktanulmányokat jelentet meg.[11] A *Krasznaja zvezda* újság jelentős elméleti cikkeket közöl, habár az olvasók kegyeiért olyan képekkel verseng,

[10] A könyvet 1962-ben, Moszkvában adták ki először, ezt követően többször megjelent (1963-ban és 1968-ban). Az 1962-es kiadást lefordították angolra.

[11] Mindmáig tizenkét kötetet fordítottak le angolra, és tettek elérhetővé az Egyesült Államok Kormányzati Hivatalán keresztül.

amelyeken a hősies szovjet csapatok egy felismerhetetlen tengerparton átszáguldva rakétákat lőnek a szintén felismerhetetlen ellenségre. A katonai munkák áradatának pszichológiai célja – a szovjet vezetés által roppant jelentőségűnek tekintett – indoktrináció volt, vagyis az, hogy meggyőzzék a szovjet fegyveres erőket saját legyőzhetetlenségükről, technikai fölényükről, és elkápráztassák a szovjet tiszteket a szovjet taktikával és a hadműveletek művészetével.

A nyugati olvasó ezen írások legnagyobb részét silánynak tartja. Azon túl, hogy hiányzik belőlük minden, a nukleáris stratégiával foglalkozó művektől elvárható kifinomultság és intelligencia, marxista zsargontól és a legkegyetlenebb orosz sovinizmustól hemzsegnek. Ez az egyik oka, hogy a nyugati világban alig olvassák ezeket a műveket, még azok sem, akiknek egyébként az a feladatuk, hogy megalkossanak egy lehetséges szovjet támadással szembeni stratégiát. Szinte egyáltalán nem vettek tudomást erről az irodalomról. Erre két példa világít rá. Bernard Brodie befolyásos műve, amely az amerikai nukleáris doktrína megalkotásának egyik úttörő munkája volt *(Stratégiák a rakéták korában)*, eredetileg 1959-ben látott napvilágot, majd 1965-ben újból kiadták. A mű csak egy kevés közvetett megjegyzést tartalmaz a szovjet nukleáris stratégiáról, és aztán elismerően jegyzi meg, hogy „az Egyesült Államokéhoz hasonló mértékben fejlődik". Másutt, ahol az oroszok a saját útjukat követik, elveti ezt a stratégiát, mondván: az nem több „nevetséges és hanyag képzelgésnél". McNamara gondosan tanulmányozta Szokolovszkij könyvét, ami azért nem keltette fel érdeklődését, mert „a nukleáris stratégia egyetlen alapos elemzését" sem találta meg benne.[12]

Ugyanakkor fontos szem előtt tartani, hogy a szovjet katonai irodalom, csakúgy, mint a szélesebb értelemben vett politikáról írt többi szovjet munka, kódnyelvet használ. Ennek célja nem az, hogy elhomályosítsa az eredeti és szofisztikált kifejezéseket, hanem az, hogy a beavatottak számára fontos üzeneteket továbbítson. A szovjet politika alakítói négyszemközt ugyan nyíltan beszélhetnek egymással, de amikor tollat ragadnak, egyfajta „aesopusi nyelvhez" fordulnak, olyan szokást követve, amit a mai kommunista párt vezetői akkor sajátítottak el, amikor a cári időkben még földalatti működésre kényszerültek. A látszólag jelentés nélküli szóáradat azonban sok értékes információt tartalmaz a szovjet felfogásról és szándékokról, amelyet a vájt fülű olvasó az esetek többségében képes kiszűrni. Raymond L. Garthoff és Herbert S. Dinerstein (a Rand Corporation által 1958–59-ben alkalmazott két

[12] William W. Kaufmann: *The McNamara Strategy*. New York, 1964. 97. oldal.

amerikai szakértő) a szovjet stratégiai problémákról szóló irodalmat ügyesen megfejtve, majd az így kapott információt a szovjet katonai hagyományok ismeretében értelmezve rendkívül precízen jósolták meg a '60-as és '70-es évek szovjet katonapolitikáját.[13] Sajnálatos módon elemzésük eredményét nagyrészt mellőzték a tudományos életből érkező amerikai stratégák, akik egyébként meg voltak győződve arról, hogy a nukleáris fegyverek korszakában egyetlen helyes stratégia létezhet, és így a szovjetek eltérő stratégiájának bizonyítékait nyugodtan figyelmen kívül lehetett hagyni.

Ezek a körülmények segítenek magyarázatot találni arra, hogy az amerikai stratégák miért nem vettek tudomást annak jeleiről, hogy Szovjet-Oroszország nukleáris arzenáljának urai valójában nem a kölcsönös elrettentés politikáját képviselik. Sztálin megjátszott közönye, amivel Potsdamban Truman elnöknek az amerikai atombombán alapuló magabiztosságára reagált, előre jelezte a közeljövő történéseit. A Hirosimára és Nagaszakira adott kezdeti szovjet reakció is hasonló volt. Eszerint az atomfegyver nem változtatta meg jelentősen a hadviselés tudományát, és nem váltak meghaladottá azok az elvek, amelyek a Vörös Hadsereget a Wermacht elleni győzelemig elvezették. Sztálin 1942-ben alakította ki azokat az alapvető szabályokat, amelyek a háborús győzelemhez vezető öt „állandó elvként" ismeretesek. Ezek az elvek – csökkenő jelentőség szerint – a következők voltak: „a hazai front stabilitása"; a harcoló csapatok erkölcsi tartása; a harcoló alakulatok mennyisége és minősége; a katonai felszerelés; végül a parancsnokok rátermettsége.[14] Nincsen „abszolút fegyver", a fegyverek egyébként is alárendelt szerepet játszanak a háborúban. Az atombomba ellen pedig igenis lehetséges a védekezés.[15] Ez utóbbi vélemény mindenképpen bosszantó volt, de a „savanyú a szőlő logika" alapján ésszerű magyarázatot lehetett rá találni. Végtére is a Szovjetuniónak nincsen atombombája, így elemi érdeke, hogy ne mutasson túlzott érdeklődést azzal kapcsolatban, hogy egyedül vetélytársa tudhat magáénak ilyet.[16]

[13] Garthoff legfőbb művei: *Soviet Military Doctrine* (1953), *Soviet Strategy in the Nuclear Age* (1958), *Soviet Image of Future War* (1959). Dinerstein a *War and Soviet Union* (1959) című munkát írta.

[14] J. M. Mackintosh: *The Strategy and Tactics of Soviet Foreign Policy*. London, 1962. 90–91. oldal.

[15] P. M. S. Blackett: *Fear, War and the Bomb: Military and Political Consequences of Atomic Energy*. New York, 1949. 163–165. oldal.

[16] Ma már tudjuk, hogy Sztálin 1942-ben adta ki a parancsot a szovjet atombomba kifejlesztésére, feltehetően a Klaus Fuchs által a Manhattan Projektről közvetített információkra alapozva (*Bulletin of the Atomic Scientist*, 1967. december 15. oldal).

A Szovjetunió 1949 szeptemberében felrobbantott egy nukleáris bombát. A nukleáris fegyverekről alkotott álláspontjuk azonban aggasztó módon jottányit sem változott, még a nyilvánosság előtt sem. A Sztálin haláláig hátralevő négy évben a szovjet felső vezetés továbbra is tagadta, hogy a nukleáris fegyverek a már bevett katonai doktrínák alapvető újragondolását igényelnék. Ezt a megrögzött álláspontot kis jóindulattal még mindig meg lehetett magyarázni: bár a Szovjetunió most már rendelkezik nukleáris fegyverekkel, még mindig nem tudja azok kontinensek közötti szállítását megfelelően biztosítani, mert csak kevés interkontinentális bombázója van (az interkontinentális rakéták kifejlesztésétől pedig a Nyugat becslése szerint a szovjetek még évtizedekre voltak). Az Egyesült Államok ezzel szemben nemcsak egy flottányi stratégiai bombázót irányított, hanem légi támaszponttal is rendelkezett számos, a Szovjetunióval szomszédos országban. Ennek alapján még mindig lehet ésszerű magyarázatot találni arra, hogy az oroszok miért nem akarták meglátni a fényt az alagút végén. Valószínűnek tűnt tehát, hogy amint a szovjetek a nukleáris fegyverzeten kívül stratégiai bombázó flottára is szert tesznek, doktrínájukat az amerikaihoz fogják igazítani.

Úgy tűnt, a Sztálin halálát követő események is e várakozásokat igazolják. 1953 és 1957 között olyan közéleti vita indult meg a szovjet lapok hasábjain, amely minden homályos megfogalmazás mellett arra engedett következtetni, hogy a szovjet stratégiai gondolkodók új iskolája meg szeretné dönteni a hagyományos bölcsességeket. Az új iskola legközérthetőbb szószólója, N. Talenszkij generális úgy érvelt, hogy a nukleáris fegyverek, különösen a nemrégiben kifejlesztett hidrogénbomba eljövetele gyökeresen átalakította a hadviselés természetét. A nukleáris fegyverek pusztító hatása miatt már nem lehet arról beszélni, hogy a szocialista stratégia automatikusan a kapitalista országok stratégiája fölé kerekedik, hiszen mindkét társadalmi rendszerre a hadviselés ugyanazon szabályai érvényesek. A történelemben első ízben kétség támadt Sztálin „öt állandó elvének" megkérdőjelezhetetlenségével kapcsolatban. Az ilyen jellegű témákról folytatott szovjet diskurzus homályosságának megfelelően Talenszkij meglátása szerint a háború talán már nem is a politika életképes opciója. Ennél is jelentősebb, hogy 1953–1954 fordulóján úgy tűnt, hogy a vezető szovjet politikusok egyetértenek Eisenhower elnök 1953. decemberi ENSZ előtt elmondott beszédével, amely szerint a nukleáris háború könnyen a civilizáció bukását eredményezheti. Sztálin utódja, Georgij Malenkov egy 1952. március 12-én elmondott és a *Pravda* másnapi számában közölt beszédében Eisenhower gondolatait visszhangozta: egy új világháború

holokausztot szabadítana el, amely a *„háború jelenlegi eszközeivel a globális civilizációt rombolná le.”*[17]

A hagyományos gondolkodást ért ilyen támadás dühös reakciót váltott ki a szovjet hadseregből. A Vörös Hadsereg nem szeretett volna egy olyan hadsereg szerepébe kerülni, amelynek fő feladata elkerülni s nem megnyerni egy háborút. Malenkov háborúról vallott unortodox felfogása szinte bizonyosan hozzájárult bukásához. Mindenesetre, amikor Malenkovot 1955 februárjában megfosztották pártvezetői tisztségétől, egy halom, a háború megvívhatatlanságát cáfoló újsághír jelent meg. Sok jel mutat arra, hogy Malenkov legfőbb riválisát, Hruscsovot azok a katonák segítették hatalomra, akikkel – kihasználva elégedetlenségüket – szövetségre lépett. A sikeres katonai ellentámadást a második világháborús hős, Georgij Zsukov marsall vezette, akit aztán Hruscsov védelmi miniszterének választott, és meghívta az Elnöki Tanácsba. A szovjet nukleáris stratégia mai napig élő elveit Hruscsov uralmának első két évében (1955–1957-ben) alakították ki, magának Zsukovnak az irányításával. Ez az „abszolút fegyver" koncepciónak és valamennyi, az amerikai stratégák által belőle származtatott elméletnek a teljes elutasítását eredményezte. Megerősítették Sztálin katonai „örök elvekről" szóló nézeteit. Így a szovjet életnek az elmúlt években megfigyelhető resztalinizációja először a katonai doktrínában jelent meg.

Az események ilyen váratlan fordulatának megértéséhez – olyan váratlan volt, hogy a legtöbb amerikai katonai gondolkodó még mindig nem tudta megfejteni – számításba kell venni a katonaság szerepét a szovjet rendszerben.

Az Egyesült Államokkal szemben a szovjet kormánynak szándékában áll, és szüksége is van egy nagy hadsereg fenntartására. Katonaságukra mind belföldön, mind pedig külföldön többféle feladat hárul. Egy olyan kormányzati rendszer, amelynek hatalma nem a hagyományon, ám nem is a népszerűségén alapul, a hadseregben a kormányzati teljhatalom fenntartásának leghatékonyabb eszközét látja. A katonaság jelenléte valamennyi komoly ellenállásnak jó előre kedvét szegi úgy az országban, mint annak holdudvarban. Kelet-Európát végső soron a Vörös Hadsereg tartja a szovjet tábor szorításában. Minthogy a rendszert az ideológia, a belpolitika és gazdaságának folyamatos növekedési igénye vezérli, olyan ütőképes katonaságra van szüksége, amely minden alkalmat megragad a Szovjetunió nagyon hosszú határvonalai mentén vagy az azon túl adódó terjeszkedéshez. A Szovjetunió hadseregének így

[17] Dinerstein, i.m. 71. oldal.

jóval több teendője van annál, minthogy csupán a lehetséges agresszorok ellen biztosítson védelmet: a katonaság a rendszer autoritásának legfőbb támasza, bel- és külpolitikájának meghatározó eszköze. Figyelembe véve a kommunista rendszer belső bizonytalanságát, ideológiájának egyre csökkenő vonzerejét és termékeinek versenyképtelenségét a világpiacokon, igen meggyőző érvek szólnak amellett, hogy a katonai kiadások finanszírozása fontos és „racionális" beruházás a szovjet vezetés számára.

Ebből fakadóan (de voltak más kényszerítő okok is, amint látni fogjuk), a szovjet vezetés nem fogadhatta el a kölcsönös elrettentés elméletét.[18] Végtére is ebből az elméletből az a logikus következtetés adódott volna, hogy egy ország saját biztonságának garantálása érdekében elegendő, ha meghatározott számú nukleáris töltetre és megfelelő számú hordozójárműre támaszkodik. Leszámítva tehát a helyi konfliktusok kezeléséhez szükséges kicsiny mobil haderőt, a nagy és költséges hagyományos hadsereget fel lehetett volna oszlatni. Bármi legyen is az elmélet alapvető katonai mondanivalója, széleskörű alkalmazása teljesen elfogadhatatlan egy olyan rendszer számára, mint a szovjet, ahol a katonai erő nemcsak az agresszorok elrettentéséhez, hanem mindenekelőtt (vagy legfőképpen) a belső stabilitás megőrzéséhez, és a külső terjeszkedés biztosításához is nélkülözhetetlen. Így végső soron inkább politikai, mintsem a szó szoros értelmében vett stratégiai vagy pénzügyi megfontolások alakították ki a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos szovjet álláspontot, és formálták a szovjet nukleáris stratégiát. Ennek eredményeképpen fokozatosan elhallgattatták a kölcsönös elrettentés szovjet híveit, mint például Talenszkijt. A '60-as évek közepére az ország elfogadta a katonai szakzsargonban „háborúkivívásként" vagy „győztes háborúként" ismertté vált doktrínát.

E kiindulópontból szigorú, kérlelhetetlen logikával következett a többi megállapítás. A nukleáris korszak szovjet stratégiájának megalkotását a hadsereg kapta feladatul, ez pedig a védelmi minisztérium teljes irányítása alatt állt. (Két amerikai szakértő ezt az intézményt az „egyenruhás birodalomként" írta le.[19]) A szovjet vezérkar nemrég nyerte meg a történelem egyik

[18] Szeretném hangsúlyozni azt a szót, hogy „elmélet". Az oroszok kétségtelenül elfogadják az elrettentés tényét. A különbség abban áll, hogy míg a kölcsönös elrettentés amerikai teoretikusai ezt kívánatos és állandó feltételként kezelik, addig a szovjet stratégák nemkívánatos és időleges feltételként tekintenek rá. Így teljesen elzárkóznak attól, hogy elfogadják az elrettentésük lehetőségét.

[19] Matthew P. Gallagher–Karl F. Spielmann, Jr.: *Soviet Decision-Making for Defense: A Critique of U.S. Perspectives on the Arms.* New York, 1972. 39. oldal.

legnagyobb háborúját. Saját képességeikben erősen bízva s lebecsülve az Egyesült Államok szerepét a nácik legyőzésében, valamint hozzászokva, hogy az áldozatok tízmilliókban mérhetőek, a szovjet parancsnokok nagy élvezettel méricskélték a szemük előtt lebegő célt. Ők is hajlottak arra, csakúgy, mint az Egyesült Államok hadseregében szolgáló amerikai katonatársaik, hogy elbagatellizálják a tudományos világ stratégáinak az új fegyverrel kapcsolatban megfogalmazott állításait. Ugyanakkor, az amerikaiakkal ellentétben, nekik nem kellett a civilekre figyelmet fordítaniuk. A szovjet nukleáris doktrína végső formája lényegében nem sokban különbözik attól, amilyen az amerikai doktrína lehetett volna, ha megalkotásában inkább a katonaság és a biztonságpolitikai szempontok, s nem pedig a pénzügyi megfontolások játszották volna a főszerepet.

A szovjet katonai teoretikusok elvetik azt a gondolatot, hogy a technológia (vagyis a fegyvertípusok) határozza meg a stratégiát. Éppen fordítva látják az összefüggést: a stratégiai célok határozzák meg a fegyverek beszerzését és alkalmazását. Egyetértenek abban, hogy a nukleáris fegyverek elterjedése a hadviselést alapjaiban érintette, ám tagadják, hogy a nukleáris fegyverek a hadviselés lényegét is megváltoztatták volna. A nukleáris fegyverek újdonsága nem a pusztító erejükben keresendő, ez ugyanis csak fokozat kérdése. Egy olyan ország, mint a Szovjetunió, végső soron nem riad vissza a pusztítás veszélyétől: amint azzal a szovjet vezérkar sokszor büszkélkedik, a Szovjetunió a második világháborúban több mint 20 millió főt veszített, és 1710 városa, több mint 701 ezer falva és mintegy 32 ezer ipari létesítménye semmisült meg azért, hogy megnyerhesse a háborút, és világhatalommá váljék.[20] Mindez azt jelenti, hogy a nukleáris fegyverek kifejlesztése az interkontinentális hordozórakétákkal együtt képes olyan stratégiai küldetést teljesíteni, amit korábban csak elhúzódó taktikai műveletekkel lehetett sikerre vinni. Egy erre vonatkozó szovjet forrás szerint: *„A nukleáris rakéták megváltoztatták a fegyveres konfliktusok taktikai műveletei és stratégiája közötti összefüggéseket. Míg korábban a stratégiai végeredményt az egymást követő és a legtöbb esetben hosszan tartó erőfeszítések, összességében taktikai és műveleti sikerek határozták meg, addig ma a nukleáris csapás révén a stratégia közvetlenül is eléri célját."*[21]

Másként fogalmazva, inkább a katonai stratégia, mintsem a technológia adta lehetőségek kaptak központi szerepet. Az elv elfogadása után, a szovjet

[20] Az adatok Grecskó id. művének 97. oldaláról származnak.

[21] *A katonai teória és gyakorlat metodológiai problémái.* A Szovjetunió Védelmi Minisztériumának kiadványa. Moszkva, 1969. 288. oldal.

teoretikusok a fegyverek terén bekövetkezett technológiai fejlesztéseket e meggyőződés alapján helyezték el a hadtudomány világában. Ez kimondatlanul magában rejti azt is, hogy a nukleáris háború megvívható, és a hadviselés alapvető clausewitzi meghatározása bármilyen technológiai áttörés dacára érvényes marad. *„Közismert, hogy a politika folytatásának számító háború alaptermészete nem változik együtt a technológia és fegyverzet változásával."*[22] A Szokolovszkij kézikönyvéből származó kódolt mondatot biztosan olyan gondossággal kovácsolták, mint ahogyan korábban az Egyesült Államok alkotmányához fűzött kiegészítéseket. Ugyanis éppen azt az előfeltevést utasítja el, amelyen az Egyesült Államok stratégiája nyugszik: a termonukleáris háború nem öngyilkosság, meg lehet harcolni, meg lehet nyerni, és így a háborút mint eszközt, nem kell kizárni.

Ezen kívül (bár erre nincs szilárd bizonyítékunk) valószerűnek tűnik, hogy a szovjet stratégák a kölcsönös elrettentés elméletét ugyanazon alapon utasítják el, amit éppen ennek az elméletnek az amerikai kritikusai, Albert Wohlstetter, Herman Kahn és Paul Nitze dolgoztak ki.

A kölcsönös elrettentés egy bizonyos véglegességet sugall a technológia kapcsán: nem hagy teret további technológiai áttörésnek, amely esetleg az elrettentés semlegesítését eredményezhetné. Ugyanakkor például a támadó oldalon lehetőség nyílik az interkontinentális ballisztikus rakéták célzási pontosságának jelentős javítására, vagy a tengeralattjárók támadási képességének fejlesztésére. Emellett a védelmi oldalon a műholdantennák képesek idejekorán jelezni és akár elvakítani egy megindított támadást, a lézertechnológia alkalmazásával pedig az érkező rakéta megsemmisíthető.

A kölcsönös elrettentés része a „passzív védelem" is, ami általában vereséghez vezet. A válaszlépésével ugyanis csak akkor fenyegeti az agresszort, amikor az már megindította támadását, amely vagy elretteníti vagy nem a támadásától. Így tehát képtelen végérvényesen eltántorítani eredeti szándékától. Ez utóbbi cél elérése az „aktív védekezés" – mint a például nukleáris megelőző csapás – alkalmazását igényli. A kölcsönös elrettentés doktrínájának alapját jelentő második csapással való fenyegetés is hatástalannak bizonyulhat. Amennyiben az első nukleáris támadás lerombolja a másik nukleáris arzenálját, akkor olyan kevés elrettentő ereje maradhat az ellenséghez képest, hogy a visszavágás csak az ellenség harmadik csapásának árán képzelhető el, amely viszont saját városait a teljes megsemmisülés

[22] Az idézet Szokolovszkij *Szovjet katonai stratégia* c. műve 1963-as angol nyelvű kiadásának (Rand Corporation gondozása) 99. oldaláról származik.

veszélyének teszi ki. Az első csapás így könnyen megtörheti a megtámadott felet, és egy második csapás helyett teljes kapitulációt eredményezhet.

A szovjet stratégák nem is rejtik véka alá, hogy az Egyesült Államok doktrínáját (amivel meglehetősen tisztában vannak, minthogy saját tudományos irodalmukban bírálják a hivatkozásait) másodrendűnek tartják. Meglátásuk szerint az Egyesült Államok stratégiai doktrínája egyetlen fegyverre szorítkozik, amit minden más eszköz rovására abszolutizál. Olyan eszközök rovására, amelyekről a katonai tapasztalat egyébként azt tanítja: nem lehet figyelmen kívül hagyni őket. A doktrína elméleti alapjai az „idealizmus" és a „metafizika", olyan szellemi áramlatok, amelyek spekulatív vitákba bonyolódnak a tárgyakról (ez esetben a fegyverekről) és azok tulajdonságairól, ahelyett hogy a tapasztalatokból eredő gyakorlati megfontolásokra támaszkodnának – mondják a szovjetek.[23]

A '60-as évek közepétől Oroszország nagyrészt „exportcélokra" használta azt a gondolatot, hogy a termonukleáris háború mindkét fél megsemmisítésével végződne. Legfőbb védelmezői közé számítottak az Egyesült Államok és Kanada Moszkvai Intézeteinek munkatársai, a szovjet résztvevők Pugwashban, Dartmouthban és más hasonló nemzetközi konferenciákon, akik a Nyugat háborúellenes értelmiségi köreinek megerősítését kapták feladatul. A Szovjetunióban azonban – e felfogást „burzsoá pacifizmusnak" bélyegezve – általában elvetették.[24]

A szovjet álláspont szerint egy nukleáris háború totális lenne, és többet jelentene az egyik fél formális legyőzésénél: a *Military-Historical Journal* olvasatában *„a háború nemcsak egyszerűen az ellenség legyőzését, hanem megsemmisítését jelenthetné. Ez az előfeltevés vált a szovjet katonai stratégia alapjává."*[25] Az Egyesült Államok stratégiájának olyan elemei, mint a korlátozott nukleáris háború, a rugalmas reagálás, az eszkalálódás, kármentés és egyebek semmiképp sem kaphatnak szerepet a szovjet ellenstratégiában (ugyanakkor természetesen ezeket figyelembe veszik a szovjet műveleti tervezés kialakításakor).

A szovjet vezérkar a doktrína kialakítása során a második világháború tapasztalatai miatt tett szert meghatározó befolyásra, amelyre, érthető okokból, büszkék voltak. Ezt a háborús tapasztalatot egészítette ki az a tudás, amelyet a náci és japán támadó műveletek, valamint a brit és amerikai

[23] Ld. pl.: *A katonai teória és gyakorlat metodológiai problémái.* i.m. 289–290. oldal.
[24] *The Role of Nuclear Forces in Current Soviet Strategy.* i.m. 9. oldal.
[25] Uo. 106. oldal.

stratégiai bombázások szakmai tanulmányozásából nyertek. Nemrégiben leszűrték az 1967-es és 1973-as arab–izraeli háborúk tanulságait is, amelyekben közvetett módon részt is vettek, s ezek ámulatba ejtették a szovjet stratégákat, visszaigazolva korábbi meggyőződésüket. A nyugati irodalmat is figyelemmel kísérték, ebből pedig a kölcsönös elrettentés kritikusaival értettek egyet. Mindezen hatások eredményeként jött létre az a nukleáris doktrína, amely anélkül illeszkedik a szovjet katonai hagyományba, hogy annak bármely alapvető elemét feladná.

A Szovjetunióban az elmúlt két évtizedben elfogadott stratégiai elmélet olyan politika bevezetését tette szükségessé, amely homlokegyenest ellentétes az Egyesült Államok – jórészt civil stratégák közössége által elismert – elveivel: nem elrettentés, hanem győzelem, a fegyverek terén nem elégséges mennyiség, hanem fölény, és nem megtorlás, hanem támadás szükséges. A doktrína öt egymással összefüggő elemből áll: 1) megelőző (azaz első csapás); 2) számszerű fölény a fegyverek terén; 3) katonai erő elleni stratégia; 4) vegyes fegyverzeti műveletek; végül 5) védelem. Vegyük sorra szemügyre ezeket az elemeket!

Megelőzés. A legdrágább lecke, amit a szovjetek a második világháborúban megtanultak, az a meglepetés erejének jelentősége volt. Sztálin abban a hitben volt, hogy megállapodott Hitlerrel, és mivel nem merte náci szövetségesét provokálni, megtiltotta a Vörös Hadseregnek, hogy német támadásra készüljenek (amivel kapcsolatban egyébként előzetesen számos figyelmeztetést kapott). A „passzív védekezés" stratégiájának eredményeképpen a szovjet erők ijesztően nagy veszteséget, kis híján vereséget szenvedtek a háború elején. Ez az esemény mélyen bevésődött a szovjet parancsnokok tudatába: elméleti írásaikban semmit nem hangsúlyoztak erőteljesebben, mint annak szükségességét, hogy még egyszer ne intézhessenek ilyen meglepetésszerű támadást ellenük. A nukleáris fegyverek ezt a kívánalmat még inkább sürgetik, a szovjet teoretikusok véleménye szerint ugyanis a nukleáris konfliktusban minden valószínűség szerint az első órák jutnak döntő szerephez. A nukleáris háborúban a pusztító hatású támadást követően a Szovjetuniónak nem lesz annyi ideje a tartalékok mozgósítására egy győztes ellentámadás érdekében, mint amennyi idő 1941–1942-ben még rendelkezésére állt.

Tekintettel a modern hadviselés gyorsaságára (egy interkontinentális ballisztikus rakéta a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti távolságot fél óra alatt teszi meg), az ellenség meglepetésszerű támadását elkerülni valójában nem jelent mást, mint hogy magát az ellenséget kell meglepni. Az-

után, hogy az ellenség interkontinentális ballisztikus rakétája elhagyta a rakétasilókat, repülőgépei felszálltak vagy tengeralattjárói vízbe ereszkedtek, az ellentámadás hatékonysága jelentősen csökken. Az ilyen megfontolások a megelőző csapásra ösztönöznek. A szovjet teoretikusok határozott, bár a külső szemlélő számára homályos különbséget tesznek „első" és „megelőző" csapás között. Felfogásuk szerint a Szovjetunió sohasem kezdene háborút – például soha nem indítana első csapást –, de amint arra a következtésre jut, hogy egy támadás közvetlenül fenyegeti, nem habozik majd megelőző csapást mérni. A szovjet teoretikusok azzal érvelnek, hogy a történelmi tapasztalat szerint a nyílt ellenségeskedést a legtöbbször megelőzi egy elhúzódó diplomáciai válság és katonai készülődés. Ez egy éber parancsnokság számára a fenyegetés közvetlenségét és a cselekvés szükségszerűségét jelzi. Bár ezt nyíltan nem fejtették ki, a szovjet stratégák számára az „aktív védekezés" figyelemreméltóan sikeres példája az 1967-es jól időzített izraeli megelőző támadás lehetett. (Ezzel szemben 1973-ban az izraeliek a „passzív védekezés" stratégiáját követték – csúfos következményekkel). A nukleáris megelőzés szovjet doktrínáját az '50-es évek végén fogalmazták meg, akkortájt Garthoff és Dinerstein írtak erről korábban már idézett műveikben.

A megelőzés stratégiájából következik, hogy egy ország fegyveres erőinek mindig a legnagyobb harckészültségben kell állniuk, hogy a legkisebb késlekedés nélkül tudják aktivizálni magukat. A nukleáris háború semmi időt nem hagy a mozgósításra. Ezért hangsúlyozza a szovjet katonai irodalom állandóan, hogy mindig nagy katonai erők álljanak készenlétben. Ez ad magyarázatot arra, hogy a Szovjetunió miért is tart készenlétben éjjel-nappal roppant nagy szárazföldi csapatot, és miért is fegyverzi fel őket a gyártósorokról érkező legfrissebb fegyverekkel.

Számszerű fölény. Semmi sem utal arra, hogy a szovjet hadsereg elfogadná azt az amerikai álláspontot, miszerint is a nukleáris fegyverek korszakában egy meghatározott ponton túl már nem számít a fegyverek száma. A szovjetek minden típusú fegyvert előszeretettel halmoznak fel az újaktól kezdve egészen a régiekig, és semmit sem dobnak el, ami még hasznosnak bizonyulhat. A fegyverek ilyen nagyfokú felhalmozását a nyugati megfigyelők még a cári időszakra visszanyúló, megvetendő orosz berögződésnek tartják. Valójában nem is olyan megvetendő szokás ez, mint amilyennek elsőre tűnhet. Bár a szovjet stratégák azon az állásponton vannak, hogy a nukleáris háború végső kimenetelét a konfliktus kezdeti óráinak eseményei határozzák majd meg, emellett azonban úgy tartják: a nukleáris háború hosszú ideig is elhúzódhat: a győzelem eléréséhez – vagyis az ellenség végső

megsemmisítéséhez – hónapokra vagy még annál is több időre lehet szükség. Ezt figyelembe véve egy nukleáris hordozó arzenál, csakúgy mint más fegyvertípusok, kritikus jelentőségűnek bizonyulhatnak. Igaz ugyan, hogy az 1972-es SALT-I megállapodás korlátozta az interkontinentális ballisztikus rakéták indító berendezéseinek számát, a Szovjetunió mégis rengeteg, úgynevezett közepes hatótávolságú ballisztikus rakétaindítót épített (vagyis az interkontinentális hatósugarúnál kisebb hatósugarú indítókat), amelyekre a SALT-egyezmény hatálya nem terjedt ki. Ezek közül egynéhány indító berendezés szükség esetén nagyon gyorsan átalakítható szabványos interkontinentális rakétaindítóvá.[26]

A szovjetek számszerű fölényhez való ragaszkodásának másik oka a modern rakéták sajátos romboló képességében rejlik. Ezeket a rakétákat ugyanis önállóan célra irányítható robbanófejekkel (MIRV) szerelik fel, amit a köznyelvben fürtös bombának hívnak. A mindkét nagyhatalom birtokában lévő MIRV-rakéták orr-részén felszerelt csúcsai a röppálya zenitjén szétválnak, és önállóan, más-más célpontok fele indulnak. Egyetlen olyan rakéta, amit három, megfelelő pontosságú, erejű és megbízhatóságú MIRV-rendszerrel szerelnek fel, az ellenség három különböző rakétáját képes egyidőben megsemmisíteni – feltéve természetesen, hogy rakétasilójukban, még kilövésük előtt találja el őket (újabb érv a megelőzés mellett). Elméletileg, nagy pontosságot és megbízhatóságot feltételezve, amennyiben az amerikaiak 1054 interkontinentális ballisztikus rakétáinak mindegyike MIRV-kompatibilis lenne (eddig csak a felére szereltek MIRV-rendszert), csak 540 olyan rakétára lenne szükség, amelyekre egyenként három MIRV-et szerelve a szovjetek 1618 interkontinentális ballisztikus rakétáját megtámadhatnák. Ezután az amerikaiaknak még mindig 514 rakétájuk maradna, a szovjeteknek pedig csak egy pár olyan, amely túlélte a támadást. Bármily kicsi is a valószerűsége egy amerikai megelőző csapásnak, a szovjet tervezők még a lehetőségét sem látják szívesen; így arra törekednek, hogy az ellenség első megelőző csapása következtében elveszett interkontinentális ballisztikus rakétákat gyorsan helyettesíthessék. Vagyis, figyelemmel a megelőzés doktrínájára, a Szovjetunió olyan helyzetbe szeretne kerülni, hogy a legnagyobb számú amerikai rakétát semmisíthesse meg úgy, hogy sajátjaiból a legkevesebbet használja fel – ezzel egy második amerikai csapás valószínűségét is csökkenti. Leghatásosabb

[26] Egy újonnan kifejlesztett szovjet rakétára, az SS-20-ra gondolok. Ez egy kétlépcsős verziója az interkontinentális SS-16-nak, amelyet egy harmadik rakéta hozzáadásával ugyanabból az indítóból indítva SS-16-á lehet alakítani. Gyártását sem a SALT-I, sem pedig a vlagyivosztoki egyezmény nem tiltja.

interkontinentális ballisztikus rakétáját, az SS-18-ast tíz MIRV felszerelésével tesztelik (összevetve a hárommal szerelhető Minuteman-3-mal, Amerika egyetlen MIRV-vel ellátható rakétájával). A becslések szerint összesen 300 ilyen szovjet rakétaóriás (amit a SALT-I megállapodás lehetővé tesz), komoly fenyegetést jelent az amerikai interkontinentális ballisztikus rakétaállományra.

A katonai erő elleni stratégia. A modern stratégia sűrűn használt két szakzsargonja a „katonai erő elleni" és a „érték elleni" stratégia. Mindkét fogalom a stratégiai nukleáris fegyverek célpontjainak természetére utal. A katonai erő elleni stratégia azt jelenti, hogy a nukleáris rakéták legfőbb célpontja az ellenség haderejе, például rakétaindítói vagy az ahhoz kapcsolódó parancsnoki és kommunikációs létesítmények. A nemzeti értékek elleni stratégia azt jelenti, hogy a legfőbb célpontok az ellenség lakossága és ipari központjai.

A jelenleg túlnyomórészt védekező (megtorló) karakterű amerikai stratégia egy nemzeti értékek elleni célkiválasztási politikát feltételez. Az amerikai elrettentési stratégia központi gondolata, hogy amennyiben a Szovjetunió meglepetésszerű támadást intézne az Egyesült Államok ellen, akkor az Egyesült Államok a maradék rakétáit arra használná, hogy a szovjet városokat lebombázza. Ebben az országban lényegében kész ténynek veszik, hogy nincs olyan nemzet a világon, amely nyugodt lelkiismerettel a pusztulás veszélyének tenné ki városait. Ez egy olyan feltételezés, amely a '20-as és '30-as évek brit katonai elméletéből fakad, és amely arra indította a brit légierőt, hogy a második világháború során a német városok stratégiai bombázására összpontosítson.

A szovjet vezetés azonban soha nem tette magáévá az értékek elleni bombázási stratégia filozófiáját, és a második világháború során is ellenállt a kísértésnek, hogy német városokat bombázzon. A városok bombázását illető elutasító szovjet álláspontot nem humanitárius megfontolások, hanem az ilyen stratégiai bombázások hatásának higgadt, szakmai értékelése alapozta meg, amint azt a Szövetséges Stratégiai Bombázások Felmérése is igazolta. Míg az Egyesült Államok nagyrészt figyelmen kívül hagyta ezeket a felméréseket, addig a Szovjetunióra úgy tűnik, nagy hatást gyakoroltak. Minthogy a szovjet katonaság nem osztja meg belső vitáit a nyilvánossággal, így jobb híján a kiváló brit tudós, P. M. S. Blackett írásaiból meríthetünk, aki híres szovjetbarát nézeteiről, és akinek 1949-ben megjelent könyve *(Félelem, háború és a bomba)* nagy pontossággal vázolta fel azokat az irányokat, amelyeket a szovjet stratégiai gondolkodók követnek.

Az 1948-ban fizikai Nobel-díjat elnyerő Blackett a háború idején a brit Műveleti Kutatások Intézetében dolgozott. Véleménye szerint a stratégiai bombázás nem hatékony, és könyvében szenvedélyesen kritizálja az atombomba mint stratégiai elrettentő fegyver bevetésének gondolatát. Nukleáris nyelvre fordítva a Németországot érő pusztítást, úgy számolta, 400 „feljavított" Hirosima-típusú atombomba pusztításának felelne meg. Figyelemmel a Szovjetunió területi nagyságára és alacsonyabb népsűrűségére, érvelése szerint egy Amerika és Oroszország közötti háborúban atombombák ezreire lenne szükség egy eredmény eléréséhez.[27] Blackett minimálisnak látta a Japánra ledobott atombomba katonai hatását. Felidézte, hogy Hirosimában a becsapódást követően a vonatok még 48 órán keresztül közlekedtek, az ipartelepeket szinte semmilyen kár nem érte, és egy hónapon belül ismét működőképesek lehettek volna. Ha pedig a legelemibb polgári védelmi óvintézkedéseket betartották volna, úgy a polgári áldozatok száma is lényegesen kevesebbre rúgna. Blackett könyvében leírtak olyannyira szembehelyezkedtek az uralkodó állásponttal, és hangvétele olyan erősen Amerika-ellenes volt, hogy következtetéseit a nyugati világ azon nyomban elutasította. Visszagondolva: talán túlságosan is hamar. Igaz ugyan, hogy pár évvel később a hidrogénbomba feltalálása jórészt megváltoztatta a számításokat, amikre támaszkodott, de Blackett helyesen prognosztizálta a Szovjetunió reakcióit. Németország szőnyegbombázásának eredményeit elemezve, a szovjet vezérkar úgy találta, hogy a bombázások elpocsékolt erőt jelentettek. Szokolovszkij kézikönyvében idézi azt az adatot, amely szerint a német katonai termelékenység a háború során végig, egészen 1944 őszéig emelkedett, és arra következtet: *„Nem a gazdasági nehézségek vagy gazdasági kimerülés* [vagyis a „nemzeti értékek" elleni bombázás] *vezetett Hitler Németországának bukásához, hanem sokkal inkább hadseregének veresége* [vagyis a Vörös Hadsereg által követett katonai erő elleni stratégia]*."*[28]

A szovjet nukleáris stratégiát katonai erő ellen orientálták. Célpontjai – legalábbis eleinte – nem az ellenség városai, hanem katonai ereje és irányítási, illetve kommunikációs létesítményei voltak. Célja elsősorban nem a civil lakosság, hanem a hadsereg és a katonai vezetők támadása, és nem az ellenállási kedv, hanem az arra való képesség megtörése. Grecsko szavaival

[27] Blackett, i.m. 88. oldal. A nemrégiben napvilágot látott szovjet számítások hangsúlyozzák, hogy az Egyesült Államok 650 hirosimai bomba erejű TNT-t dobott le Vietnamban – anélkül, hogy megnyerte volna a háborút (*A fegyveres erők kommunistái*, 1973. december, 27. oldal. Idézi: *The Role of Nuclear Forces*. i.m. 104. oldal).

[28] *Szovjet katonai stratégia.* i.m. 21. oldal.

élve: *„A stratégiai rakétaerőket, amelyek a katonai fegyveres erőnk alapjait jelentik, arra tervezték, hogy megsemmisítse az ellenség nukleáris támadóeszközeit, nagyobb fegyveres csapatait, és katonai bázisait; hogy lerombolja katonai iparát, szétzüllessze az agresszor politikai és katonai igazgatását, illetve közlekedését."*[29]

Amint az Egyesült Államok a legkisebb jelét is adja annak, hogy fontolgatja a létesítmények elleni stratégiáról a katonai erő elleni stratégiára való áttérést – ahogy azt néha hirtelen meg is teszi –, úgy az a szovjet katonai vezetés azonnali aggodalmát váltja majd ki. Ez ugyanis egyértelműen nagyobb ijedelmet kelt majd körükben, mint amit a nemzeti értékek elleni stratégia doktrínája alapján a szovjet városok fenyegetése jelenleg okoz.

Vegyes fegyverműveletek. A szovjet teoretikusok a stratégiai nukleáris erőkre (amit a '60-as évektől Stratégiai Rakéta Erők néven külön hadrendbe szerveztek) úgy tekintenek, mint a fegyveres szervek meghatározó ágára, miután a modern háborúk végső kimenetelét a nukleáris csapások döntik majd el. Minthogy azonban nézetük szerint a nukleáris háború nemcsak az ellenség legyőzéséhez, hanem elpusztításához is vezet (például képtelenné teszi arra, hogy további ellenállást tanúsítson), így szükségesnek tartják, hogy előkészületeket tegyenek a következő, akár hosszan elhúzódó felmorzsoló fázisra is. A konfliktus e fázisában a csapatoknak el kell foglalniuk az ellenség területeit és tengeri flottáját, hogy elvágják a kommunikációs csatornáit. *„A hadműveletek során a hadsereg lényegében az ellenséges légi csapások és a nukleáris rakéták által véghezvitt megsemmisítését fejezi be."*[30] A szovjet teoretikusok írásaikban egyértelműen kizárják, hogy egyetlen stratégiára (mint például a *Blitzkrieg*) vagy egy meghatározott fegyverre támaszkodnának a győzelem kivívása érdekében. Úgy hiszik, hogy a nukleáris háború a végső győzelem kivívásához mindenfajta haderőt igényel.

A Varsói Szerződés csapatainak nagyszámú jelenléte Kelet-Európában – pontosabban a védelmi igényeket jóval meghaladó jelenléte – a vegyes fegyverek doktrínájának fényében nyer értelmet. Az ott jelenlevő csapatok nemcsak arra elegendőek, hogy meglepetésszerű szárazföldi támadást indítsanak a NATO ellen, hanem arra is, hogy az első stratégiai nukleáris csapást követően Nyugat-Európát megtámadják, és a városaikat minimális károkkal elfoglalhassák. Részben azért, hogy Európát túszul ejtsék, részben pedig azért, hogy kiaknázzák Európa termelékenységét, és ezzel helyettesítsék a második amerikai csapás következtében kieső termelésüket.

[29] A. A. Grecsko: *A kommunizmus építését és a békét őrizve*. Moszkva, 1971. 41. oldal.
[30] *A katonai teória és gyakorlat metodológiai problémái*. i.m. 288. oldal.

Ami a szovjetek által épített óceánjáró flottát illeti, nagyrészt tengeralattjárókból és anyahajókból áll. Ezek feladata, hogy az amerikai hajóktól megtisztítsák a tengereket, illetve elvágják azokat a tengeri útvonalakat, amelyek az Egyesült Államokat a szövetséges erőkkel és nyersanyagforrásokkal kötik össze.

A kiterjedt nukleáris háború fogalma mélyen bevésődött a szovjet gondolkodásba, szemben a nyugati stratégákkal, akik egy ilyen háborút csak egy-két csapás erejéig gondolnak végig. Amint Blackett gúnyosan megjegyezte: *„Néhány karosszékstratéga (köztük néhány atomtudós) hajlamos megfeledkezni az ellenség elkerülhetetlen ellenakcióiról. Több sakkjáték és kevesebb atomfizika talán nagyobb realitásérzékre sarkallna."*[31] Úgy jósolta, hogy az atombombákkal vívott harmadik világháború hosszabb ideig fog tartani, mint elődei, és vegyes fegyvernemek igénybevételét kívánja majd, ami úgy tűnik, a jelenlegi szovjet állásponttal egyezik.

Védelem. Mint ahogy arról korábban szó esett, az Egyesült Államok kölcsönös elrettentés politikájának teoretikusai szerint egy totális nukleáris támadással szemben nem lehet hatékony védelmet kidolgozni: éppen ezért válik egy ilyen háború teljesen elképzelhetetlenné. Az előfeltevés érvényességének igazolása érdekében az amerikai polgári stratégák a polgári védelmi rendszer, az ABM és egyéb légvédelmi rendszerek ellen érveltek.

Semmi sem mutatja jobban a két stratégiai doktrína között húzódó alapvető különbséget, mint a nukleáris támadással szembeni védelemről vallott felfogásaik. Az oroszok egyetértettek az ABM bizonyos korlátozásaival, miután elindítottak egy ilyen programot, és technikai kihívásain nyilvánvalóan nem tudtak úrrá lenni. Attól féltek ugyanis, hogy az Egyesült Államok gyorsan az élre tör az ABM fejlesztésének területén. Ugyanakkor az oroszok egy légvédelmi gyűrűt építettek az ország köré, és kidolgoztak egy komoly polgári védelmi programot. Mielőtt azonban a szovjet polgári védelem erőfeszítéseit afféle ábrándozásként elvetnénk – ahogy ez nyugati körökben ma szokás – két körülményt azért fontos fejben tartani.

Egyfelől a Szovjetunió nem úgy tekint a polgári védelemre, mint ami kizárólag a civil lakosság hagyományos védelmét szolgálná. Legfőbb funkciója, hogy védelmet nyújtson az orosz terminológia szerinti „kádereknek" vagyis a politikai és katonai vezetőknek, az ipar irányítóinak és a szakképzett dolgozóknak – mindazoknak, akik képesek újraépíteni a háború után a politikai és gazdasági rendszert. A szovjet teória szerint a polgári védelemnek

[31] Blackett, i.m. 79. oldal.

éppúgy feladata az ország működőképességének fenntartása a háború alatt és után, mint az áldozatok számának csökkentése. Ennek szervezete, amely jelenleg A. Altunin vezérezredes, védelmi miniszterhelyettes irányítása alatt áll, olyan árnyékkormánynak tűnik, amely az ország igazgatásáért felel egy esetleges nukleáris háború különös megpróbáltatásai alatt és közvetlen azt követően.[32]

Másfelől a Szovjetunió az Egyesült Államokhoz képest kevésbé kiszolgáltatott a „nemzeti értékek" elleni támadást illetően. A legutóbbi, 1970-es népszámlálás adatai szerint a Szovjetuniónak csak kilenc olyan városa van, amelynek lakossága eléri vagy meghaladja az egymillió főt; e városok teljes lakossága 20,5 millió fő, amely 8,5 százalékát teszi ki az ország teljes lakosságának. Az Egyesült Államokban az 1970-es népszámlálási adatok szerint harmincöt olyan nagyváros található, amelyeknek lakossága meghaladja az egymillió főt, az itt lakók összesen 84,5 millió főt tesznek ki, ami a teljes lakosság 41,5 százalékát jelenti. Ennek továbbgondolásához nem kell szakértő stratégának lenni. A második világháborúban a Szovjetunió 170 milliós lakosságából 20 millió főt veszített, azaz lakosságának 12 százalékát, és az ország nemhogy túlélte a háborút, hanem katonai és politikai szempontból erősebbé vált, mint valaha. Figyelembe véve a lakosság időközbeni gyarapodását, a korábbi tapasztalat azt sejteti, hogy a Szovjetunió ma 30 milliós veszteséget is ki tudna heverni, és az áldozatokat tekintve nem állna rosszabbul, mint a második világháború utolsó napjaiban. Másként fogalmazva: a Szovjetunió valamennyi milliós nagyságú városát akár egyetlen túlélő nélkül is lerombolhatnák, de amennyiben a kommunista kádereket sikerül megmenteni, akkor az ország még az áldozatokat tekintve is, kisebb veszteséggel kerülne ki, mint 1945-ben.

Az efféle számadatok azonban a legtöbb amerikai képzeletét meghaladják. Világos ugyanakkor, hogy egy olyan ország, amely 1914-től kezdve két világháború, egy polgárháború, éhínség és számos tisztogatás eredményeként mintegy hatvanmillió polgárát veszítette el, az „elfogadhatatlan kár" fogalma alatt is mást ért, mint az Egyesült Államok. Az Egyesült Államok területén nem voltak sem éhínségek, sem tisztogatások, és 1775 óta vívott összes csatájában a becslések szerint 650 ezer főt veszített el, ez kevesebb áldozatot, mint amennyit az oroszok egyedül Leningrád kilencszáz napos ostroma során elszenvedtek a második világháborúban. Egy

[32] A polgári védelemről ld.: Leon Gouré: *War Survival in Soviet Strategy: USSR Civil Defense.* Miami, 1976.

olyan ország, mint az Egyesült Államok, általában a védelem előnyeit is reálisabban értékeli.

Miben is áll ezeknek a nehezen érthető doktrinális különbségeknek a jelentősége? Amikor efféle elméleteket tanítva a kérdésekre kerül sor, a hallgatóság soraiból valaki rendre felpattan és megkérdezi: „de nem igaz, hogy mi és az oroszok már annyi nukleáris fegyvert birtoklunk, hogy tízszer elpusztíthatnánk egymást" (vagy ötvenszer, százszor – ez a szám állandóan változik). Ilyenkor mindig elfog a kísértés, hogy így válaszoljak: „Bizonyára. De ahhoz is elegendő lőszerünk van, hogy lelőjünk minden férfit, nőt és gyermeket, és elég gyufánk ahhoz, hogy tűzet gyújtsunk az egész világon. Éppen ezért nem az a lényeg, hogy totális megsemmisítésre vagyunk képesek: a kutya a szándékokban van elásva." És amennyiben a katonai doktrína a szándékot illetően is jelzésértékű, úgy alaposan meg kell vizsgálnunk, vajon az oroszok milyen terveket dédelgetnek saját nukleáris arzenáljukkal?

Sok szót ejtettünk eddig az amerikai és szovjet doktrína különbségéről a nukleáris fegyverek korszakában. Ezeket a különbségeket a legtömörebben úgy lehetne összefoglalni, hogy amíg mi a nukleáris fegyvert az elrettentés eszközének tekintjük, addig az oroszok egy tényleges „kényszerítő eszközt" látnak benne – minden ebből fakadó következménnyel együtt. Itt szükséges megemlíteni azonban azt is, hogy a két doktrína közötti tényleges, működést érintő különbségek nem olyan élesek, mint amilyennek a nyilvánosság számára hozzáférhető irodalomban látszanak: saját elrettentési politikánk mellett megfér egy korlátozott támadás, mint ahogyan az oroszok is elrettentési elemekkel vegyítik a „háború megvívásának", illetve a „háborús győzelem kivívásának" doktrínáit. Ugyanakkor a katonai doktrínákból soha nem hámozható ki teljes pontossággal, hogy egy ország valós háborús körülmények között miként is cselekedne. Mégis, a szovjet és az amerikai doktrína között fellelhető különbségek elég élesek és mélyek, illetve a szovjet doktrína és a tényleges szovjet katonai mozgósítás olyan közel állnak egymáshoz, hogy figyelmen kívül hagyásuk az Egyesült Államok biztonságát veszélyezteti. Komoly destabilizáló hatása van, hogy amíg mi a nukleáris háborút kivitelezhetetlennek és mindkét fél számára pusztítónak tartjuk, addig legfőbb ellenségünk megvívhatónak és megnyerhetőnek tekinti azt.

Amíg a SALT-egyezmény kizárólag a stratégiai fegyverek számának kérdésére összpontosít, addig lényeges kérdéseket hagy figyelmen kívül: a jelenlegi mennyiségi kvótákon belüli minőségi fejlesztések kérdése vagy

a szárazföldi és tengeri hadsereg nagysága legalább olyan fontosak. Mindenekelőtt ugyanakkor a szándék kérdése választ vár: amíg a szovjetek ragaszkodnak Clausewitz háború funkciójáról vallott alapelvéhez, addig a kölcsönös elrettentés elmélete valójában nem is létezik. Az egyoldalú elrettentés politikája pedig csak abban az esetben járható út, ha megértjük a szovjet háborús stratégiát, és megakadályozzuk annak sikeres véghezvitelét.

1977. július

Fordította: Sándor Lénárd

Ebben, a *Commentary* által valaha publikált talán leghíresebb esszében Jeane Kirkpatrick górcső alá veszi a Carter-adminisztrációt, és azokat a liberálisokat, akik a demokrata párti kormányzat külügyi álláspontját úgy alakították, hogy az Egyesült Államok végül elfordult az Amerika-barát autoriter rendszerektől, és valamiféle erényt talált a „harmadik világ" kivétel nélkül Amerika-ellenes forradalmáraiban. A Glazer által néhány évvel korábban leírtakat részletesebben kifejtve, Kirkpatrick rávilágít arra, hogy a totalitárius rendszerek – vagyis tulajdonképpen a kommunista rezsimek, hiszen a náci és fasiszta diktatúrák már pusztán távoli emléknek számítottak – miért voltak sokkal rosszabbak, mint a hagyományos diktatúrák. Ez az esszé közvetlenül vezetett oda, hogy íróját Amerika ENSZ-nagykövetének kérte fel a nemsokára elnökké választott Ronald Reagan. Kirkpatrick Reagan elnök kemény szovjetellenes külpolitikájának egyik fő alakítója lett. A szöveg előrevetítette a későbbi Reagan-doktrínát, vagyis a kommunista rendszerek ellen harcoló felkelők amerikai támogatását.

Jeane Kirkpatrick

DIKTATÚRÁK ÉS KETTŐS MÉRCE

A Carter-adminisztráció külpolitikájának kudarca immár mindenki számára teljesen nyilvánvaló, kivéve fő ideológusait. Ám a színfalak mögött még bennük is időről-időre megfogalmazódik a kétely azzal a stratégiával kapcsolatban, aminek legnagyobb vívmánya a Panama-csatorna átengedése volt egy gátlástalan, castroista diktátornak. A Jimmy Carter elnöki beiktatása óta eltelt mintegy harminc hónap alatt a szovjet fegyverkezés drámai méreteket öltött, miközben az amerikai haderő stagnált. A szovjet befolyás pedig látványosan nőtt Északkelet-Afrikában, Afganisztánban, Dél-Afrikában és a Karib-térségben, miközben Amerika stratégiai pozíciói folyamatosan gyengültek e régiókban. Az Egyesült Államok még soha nem próbálkozott ennyire görcsösen azzal, hogy barátokat szerezzen a Harmadik Világban, és soha nem bukott még meg ilyen látványosan e téren.

S ha mindez nem lenne már önmagában is elég rossz, az Egyesült Államok idén további két súlyos, stratégiai jelentőségű kudarcot szenvedett Iránban és Nicaraguában. Nem elég, hogy a Carter-adminisztrációnak egyik országban sem sikerült megakadályoznia az események nemkívánatos kimenetét, de még aktív szerepet is vállalt a mérsékelt Amerika-barát autokraták radikálisabb és kevésbé Amerika-barát autokratákra való leváltásában. Ma még nem láthatjuk pontosan, hogy Iránban és Nicaraguában végül milyen rezsim szerveződik majd, de a jelek mindkét országban egyre inkább arra utalnak, hogy legalább annyi esély van az események rosszabbra, mint kedvezőbbre fordulására. A nicaraguai szandinisták éppen olyan tehetségesek a hatalom konszolidációjában, amennyire alkalmatlan arra Khomeini ajatollah. Mindkét forradalom vezetői oly intoleranciáról és arroganciáról tesznek tanúbizonyságot, ami nem ad túl sok reményt a hatalom békés megosztására, illetve az alkotmányos kormányzati rendszer felállítására. Főleg, miután az említett vezetők nyilvánvalóvá tették: egyik sem szerepel céljaik között.

Az még talán elképzelhető, hogy az ország stratégiai helyzete és védelmi politikája a SALT-egyezmény vitája kapcsán górcső alá kerül, de semmilyen jel nem utal arra, hogy bárki komoly figyelmet fordítana Amerika nicaraguai és iráni eseményekben játszott szerepére. Annak ellenére sem, hogy teljesen világosan látszik: az Egyesült Államok hasonló helyzetekkel és dilemmával fogja szembe találni magát El Salvadorban, Guatemalában, Marokkóban, Zairében és másutt. Ugyanakkor egyetlen amerikai külpolitikai probléma sem jelent égetőbb feladatot, mint egy erkölcsileg és stratégiailag elfogadható, valamint politikailag reális program kidolgozása a szovjet befolyásszerzéssel fenyegetett nem demokratikus rendszerek kezelésére. Egy ilyen külpolitikai irányvonal hiányában nem várhatunk mást, mint hogy Koreától Mexikóig ugyanazok a reakciók fogják meghatározni Amerika szerepét, mint amik ma Washington politikáját Iránnal és Nicaraguával szemben meghatározták, és éppoly katasztrofális hatásuk lesz majd Amerika stratégiai helyzetére. (Az, hogy a kormány nem ismerte be – bár valószínűleg nem is tekinti annak – Irán- és Nicaragua-politikájának kudarcát, csak súlyosbítja a problémát.)

Az elmúlt két vagy három évtizedben természetesen fontos különbségeket lehetett megfigyelni az Egyesült Államok fent említett országokkal kapcsolatos hozzáállásában. Az olaj, az ország mérete és a Szovjetunióhoz való közelsége miatt Irán nagyobb gazdasági és stratégiai jelentőségre tett szert, mint bármely közép-amerikai ország, és éppen ezért szorosabbra fűztük kapcsolatunk a sahhal, a tanácsadóival és családjával, mint Somoza elnökkel, tanácsadóival és családjával. A sahhal ápolt kapcsolatunkat valószínűleg tovább erősítette, hogy bátorítottuk az Irán modernizációja melletti deklarált elkötelezettségét, függetlenül attól, hogy ez a modernizáció milyen hatást gyakorolt a hagyományos társadalmi és kulturális viszonyokra (ideértve a sah saját hatalmát és legitimációját erősítő tényezőket is). S persze a sah sokkal sármosabb és összességében megnyerőbb volt, mint Somoza, a magánélete sokkal romantikusabbnak és érdekesebbnek hatott az amerikai média és közvélemény számára. Éppen ezért az amerikaiak sokkal jobban ismerték a sahot, mint az egyébként hasonlóan szívós Somozát.

Ám annak ellenére, hogy Irán gazdag volt, Amerika és szövetségesei számára komoly értéket jelentő erőforrással volt megáldva, ráadásul egy jóképű király vezette, miközben Nicaragua szegény volt, és egy hatalmát bebetonozott, kevésbé megnyerő diktátor uralma alatt vergődött, sok volt a hasonlóság a két ország és a velük ápolt kapcsolataink között. Mindkét országot olyanok irányították, akik nem szabad választások révén kerültek

hatalomra, és egyikük sem érzett semmilyen késztetést arra, hogy kitegye magát a nép általi legitimáció nehézkes feladatának. Mindkettő megtűrt – bizonyos keretek között – egy ellenzéket, ideértve az ellenzéki sajtót és politikai pártokat, de mindkettőnek szembe kellett néznie egy radikális és erőszakos ellenzékkel is, amelynek célja a társadalmi és politikai forradalom volt. Ezért mindkét uralkodó időnként szükségállapotot vezetett be, hogy ellenfeleit letartóztassa, bebörtönözze, elüldözze, és (állítólag) meg is kínozta őket. Mindkettő olyan mértékű rendőri erőre támaszkodott a közrend megteremtésében, amelyet túl durvának, túl önkényesnek és túl erősnek tartottak. Mindkettőnek volt – amerikai sajtófordulattal élve – „magánhadserege", ami az uralkodóra esküdött fel és nem az „alkotmányra" vagy a „nemzetre" vagy más személytelen entitásra.

Összefoglalva: Somoza és Reza Pahlavi alapvetően tradicionális vezetők voltak, félig-meddig tradicionális társadalmakban. Noha a sah nagyon szeretett volna egy technológiai értelemben is modern és erős nemzetet, és Somoza is nagyon igyekezett modern mezőgazdasági technikákat bevezetni, egyikőjük sem törekedett arra, hogy a helyi társadalmat valamiféle elvont társadalmi igazságosság vagy politikai erény mentén megreformálja. Egyikőjük sem próbálta meg érdemben megváltoztatni a gazdasági javak, társadalmi státuszok vagy a hatalom eloszlását (bár Iránban az oktatás és szakképzés demokratizálódása, ami a modernizációval járt, némi pénzügyi és hatalmi átrendeződést azért magával hozott). Somoza és a sah is hosszú időn át hatalmon maradt, számottevő volt mindkettőjük (valószínűleg nagyrészt a központi bevételekből származó) személyes vagyona, és az Egyesült Államokkal is jó kapcsolatokat ápoltak. Akárcsak a sah, Somoza sem csak antikommunista volt, de kifejezetten az Egyesült Államok barátjának számított; gyermekeiket mindketten amerikai egyetemekre járatták, velünk szavaztak az ENSZ-ben, és gyakran támogatták az amerikai érdekeket és álláspontot, még akkor is, ha ennek személyes vagy politikai ára volt. Mindkét ország nagykövetsége a washingtoni közélet aktív résztvevője volt, ahová a diplomáciai, katonai és politikai életben fontos szerepet játszó befolyásos amerikaiak rendszeresen visszajártak. A sahot és Somozát is szívesen látták Washingtonban, és számos amerikai barátjuk volt.

Bár mindkettőjüket időről-időre kritizálták amerikai döntéshozók a polgári és emberi jogok megsértése miatt, de az a tény, hogy a nicaraguaiak és az irániak csak bizonyos időközönként élvezhették a nyugati demokráciák polgárai által élvezett szabadságjogokat, nem jelentette akadályát annak, hogy egymást követő amerikai kormányok – a szükséges kongresszusi jóváhagyásokkal – katonai és gazdasági segélyt folyósítsanak mindkét országnak. A két ország számára juttatott közvetlen és közvetett amerikai támogatás egészen addig fennállt, amíg a rezsimeket el nem kezdték érdemben támadni kimondottan Amerika-ellenes erők.

De amint a rezsimet végzetes támadás érte, minden megváltozott. A komoly és erőszakos ellenzék megerősödése Iránban és Nicaraguában is az események olyan sorozatát indította el, amelyek kísértetiesen hasonlítottak nem csak egymásra, de arra is, ahogy Kínával bántunk Csang Kaj-Sek megdöntése előtt, ahogy Kubával bántunk Castro győzelmét megelőzően, és hasonlított a vietnami háború egyes kritikus periódusainak kezelésére vagy a közelmúlt angolai eseményeire. Az összes fenti ország esetében a liberalizációra és demokratizálásra irányuló, ám erőszakos belső ellenállásba ütköző amerikai törekvés nemcsak megbukott, de segítette is olyan rezsimek hatalomra jutását, amelyek alatt az átlagemberek kevesebb személyes szabadságot és biztonságot élveztek, mint az előző autokrácia alatt. Az új rezsimek ráadásul még ellenségesnek is bizonyultak az amerikai érdekekkel és politikai irányvonallal szemben.

E forgatókönyv jól ismert: egy bizonyítottan Amerika-barát autokráciát megtámadnak a felkelők, közülük egyes vezetők jó ideje a kommunista mozgalomhoz kötődnek, és fegyvereik jórészt szovjet, kínai vagy csehszlovák eredetűek. A „marxista" jelenlétről az amerikai illetékesek és a médiaelit nem vesz tudomást vagy elbagatellizálja, például azzal, hogy a diktátor amerikai támogatása miatt a felkelőknek nincs más választásuk, mint hogy „máshonnan" szerezzenek támogatást. Az erőszak kezd kiszélesedni, és az amerikai illetékesek hangosan azon lamentálnak, hogy mennyire életképes az a rendszer, amit „saját lakossága sem támogat". Elítéljük az ellenzéki pártok hiányát, majd elővesszük az emberi jogsértések ügyét. Liberális közírók megkérdőjelezik a „jobboldali diktatúráknak" juttatott amerikai segélyek erkölcsi alapját, miközben biztosítanak mindenkit afelől, hogy a felkelést vezetők alapvetően mérsékeltek, akik „reménye" az, hogy Amerika emlékezni fog saját megalapításának forradalmi gyökereire. Az ostromolt autokrata rendszer segélykiáltásait Amerika mellőzi, és egyre erősödik az az érvelés, hogy a felkelés vezetőivel fel kell venni a kapcsolatot, „mielőtt túl késő lesz". Az elnök, az amerikai segélyek folyósítását felfüggesztve kinevez egy különleges megbízottat, aki megerősíti, hogy a kormány pozíciói meggyengültek, a helyzetet már alig képes irányítása alatt tartani, és különféle intézkedéseket sürget a rendszer „liberalizálására" és „erősítésére" – ami mind a kormány hatalmának gyengítését szolgálja.

A különmegbízott javaslatait az amerikai szerepvállalás visszaszorítására irányuló, egyre hangosabb követelések kontextusában mutatják be, amely egyben annak demonstrálására is szolgál, hogy az USA további jelenléte csak az imperializmus, rasszizmus és „reakciósság" látszatát erősíti, ami nem egyeztethető össze az emberi jogok iránti elköteleződésünkkel, elidegenít minket a „demokratikus erőktől" és azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az Egyesült Államok ismét a történelem „veszteseinek" oldalán végzi. Ezeket a hangokat a napi szinten visszatérő misszionáriusok és „értelmesebb" lázadók interjúi egészítik ki és nyomatékosítják.

A helyzet romlásával az elnök biztosítja a világot afelől, hogy Amerika mindössze azt szeretné, ha az „emberek maguk választhatnák meg saját kormányzati formájukat". Leállítja az összes fegyverszállítmányt, és tárgyalásokba kezd egy „széles bázison nyugvó" koalíció létrehozása érdekében, a rendszer „mérsékelt" kritikusainak vezetésével, akik kiemelésüket követően azonnal a konfliktus „politikai" megoldását ígérik. Amennyiben a hatalmon lévő autokrata vezető ellenállást mutatna a lemondását követelő Amerikával szemben, az ellenzék, amelyet külső támogatói továbbra is kifinomult fegyverekkel és tanácsadókkal látnak el, elsöprő katonai fölénnyel söpri el kormányt, amely felé Amerika időközben leállította a fegyvereladásokat is. Ha a hatalmon lévő kormány olyannyira demoralizálódott volna, hogy maga egyezik bele a hatalom átengedésébe, rögvest felváltják egy Amerika által kiválasztott, „mérsékelttel". Az, hogy az új kormányfőnek nincs semmilyen érdemi támogatása, sem kormányzati tapasztalata, vagy egyenesen vezetői rátermettsége is hiányzik, az már csak azután fog feltűnni, hogy a felkelők megtagadják a korábban beígért politikaimegoldás-keresést és az anarchia az egész országra kiterjed. Ám ekkorra a katonai felső vezetés, akiket nem köt már lojalitás a korábbi államfőhöz, egy saját maga által választott fanatikusra cseréli le a gyenge, de „mérsékelt" vezetőt.

Amerikát minden esetben saját téves helyzetértékelése vezeti ahhoz, hogy tevékenyen segédkezzék egy régi szövetséges és barát lecserélésében egy Amerika-ellenes kormányra. A legjobb esetben is egy baráti térséget veszítünk el – a legrosszabb esetben pedig új bázisra tesznek szert a szovjetek. És barátaink világszerte mindenhol megjegyzik, hogy Amerikára nehéz helyzetekben nem lehet számítani, miközben ellenségeink megfigyelhetik, hogy az amerikai támogatás nem jelent semmiféle biztonságot a „történelem" elsöprő erejével szemben.

Egyetlen konkrét krízisre sem illik teljes mértékben a fent leírt forgatókönyv, mindig különböző változatok érvényesülnek. Iránban például a Carter-adminisztráció – és az elnök személyesen is – hosszú ideig támogatta az uralkodót, bár az elnök 1978 decemberében elismerte: nem tudta, hogy a sah képes lesz-e hatalmon maradni, hozzátéve, hogy Amerika nem fog „közvetlenül beavatkozni". Az Egyesült Államok soha nem is szólította fel a sahot lemondásra. Ugyanakkor az elnök különmegbízottja, George Ball *„a jelentések szerint arra a következtetésre jutott, hogy a sah nem reménykedhet teljhatalma megőrzésében, kénytelen lesz az ellenzék mérsékelt szárnyával kiegyezni. [...] különböző alternatívákat vázolt fel, ami következésképpen a sah teljhatalmának gyengülését idézte volna elő"* – tudósított a *Washington Post* 1978 végén.

Ráadásul ahhoz sem fér túl sok kétség, hogy az Egyesült Államok segítette a sah eltávozását és Bakhtiar utódlásának kialakításában is közreműködött. Iránban a Carter-adminisztráció elköteleződése a be nem avatkozás mellett erőteljesebbnek bizonyult, mint Amerika stratégiai érdeke vagy nemzeti büszkesége. Amit a világon mindenhol égbekiáltó amerikai kudarcnak könyveltek el, azt az amerikai kormány úgy értékelte, mintha az az irániak által eldöntendő ügy volna. *„Mi saját részünkről azt támogatjuk, hogy a sah a kormányzatban továbbra is fontos szerepet játsszon* – ismerte el az amerikai elnök –, *de ezt a döntést az iirániaknak maguknak kell meghozni."*

A nicaraguai események eltértek a fenti forgatókönyvtől, egyrészt azért, mert a kubaiak és a szovjetek szerepe egyértelműbb volt, másfelől pedig azért, mert amerikai illetékesek intenzívebben és nyilvánosan dolgoztak Somoza ellen. Miután a Somoza-rezsim visszaverte a szandinisták első erőszakhullámát, leálltak az amerikai segélyszállítmányok, szankciókat léptettek életbe, és az USA további olyan lépéseket is tett, amelyek aláásták a kormány bel- és külpolitikai hitelét, pozícióját. Bill Stewart ABC-tudósítónak egy nemzeti gárdista általi júniusi meggyilkolása és a szandinisták júliusi győzelme közötti időszakban az amerikai Külügyminisztérium új nagykövetet küldött az országba, aki egyrészt megtagadta megbízólevelének átadását Somozának – annak ellenére, hogy még mindig Somoza volt az államfő –, másrészt a kormány lecserélését követelte egy *„szélesebb támogatáson nyugvó átmeneti kormánnyal, ami a szandinista gerillák képviselőit is magában foglalja"*. Viron Vaky külügyminiszter-helyettes biztosította az amerikaiakat arról, hogy a *„nicaraguaiaknak és latin-amerikai demokrata barátainknak nem céljuk, hogy Nicaragua egy újabb Kubává váljon"*. Mondta ezt annak ellenére, hogy a Külügyminisztérium tudta: a szandinista felső vezetés szoros és folyamatos személyes kapcsolatokat ápol Havannával, egészen konkrétan ismert

volt, hogy Juan Lopez, a kubai titkosrendőr rendszeresen járt a szandinisták főhadiszállására, és kubai katonai tanácsadók is voltak a szandinisták között.

Korántsem jellemző módon a Carter-adminisztrációra (amely egyébként általában hajlandó bárminek a megtárgyalására bárkivel bármilyen körülmények között) a kormány Somozával szemben különösen merev álláspontra helyezkedett. *„Ennek a válságnak nem lehet véget vetni Somoza lemondása és a jelenlegi rezsim felszámolása nélkül"* – mondta Vaky. *„A Somoza-kormánnyal a tárgyalás, a közvetítés és a kompromisszumkötés is lehetetlen. Az egyetlen megoldás a múlttal való radikális szakítás"* – tette hozzá. Nehezen, de végül – a „demokratikus" kimenet biztosítása érdekében – elértük, hogy nemcsak az amerikai fegyvereladások álltak le a nicaraguai kormány felé, de Izraelt, Guatemalát és másokat is rávettünk ugyanerre. Végül, amint a szandinista vezetők biztosították a fegyverállomány és a kommunikáció feletti befolyásukat, betiltották az ellenzéket, és Kuba felé vették az irányt. Carter elnök figyelmeztetett: ezt a „fejleményt" nehogy „kubai tevékenységnek" tudjuk be, és biztosította a világot arról, hogy Amerika csak azt szerette volna, hogy a „nicaraguaiak dönthessenek saját kormányzati formájukról."

Az eltérések ellenére a Carter-adminisztráció az iráni és nicaraguai válságokat több ponton azonos feltevéssel közelítette meg, és ezek mindegyike fontos szerepet játszott a korábbinál durvább diktatúrák hatalomra kerülésében. Mindenekelőtt ezek között szerepelt az elképzelés, hogy a válság idején a fennálló kormánnyal szemben létezett egy demokratikus alternatíva; másodszor, hogy a *status quo* fenntartása nem volna lehetséges; harmadszor, hogy bármilyen új kormány – még ha azt egy önjelölt marxista forradalmár vezeti is – kívánatosabb, mint az előző volt. A liberális értelmiségi körökben e feltételezések mindegyike népszerű volt, és a mai napig az. Ám a valóság próbáját egyik feltételezés sem állja ki.

Dacára annak, hogy a világ kormányainak többsége ilyen vagy olyan autokrácia – amely egyébként mindig is így volt –, mégsincs annál kitartóbb eszme az amerikai értelmiségi körökben, mint hogy képesek vagyunk egy adott kormányt bármikor, bárhol, bármilyen körülmények között demokratizálni. Ezt az elképzelést persze több tucat, az autokráciából a demokrácia felé több vagy kevesebb (de inkább kevesebb) sikerrel elmozdult ország példáján alapuló bizonyítékok egész hada cáfolja. Századunk és az előző század legbölcsebb gondolkodói közül sokan egyetértenek abban, hogy demokratikus intézményrendszert különösen nehéz létrehozni és fenntartani. Egyrészt, mert az a társadalom valamennyi szegmensének nagy kihívást

jelent, másrészt, mert kialakítása igen összetett társadalmi, kulturális és gazdasági körülmények együttállását feltételezi.

Két vagy három évtizeddel ezelőtt, amikor a marxizmus a legnagyobb népszerűségének örvendett az amerikai értelmiség körében, a társadalomtudósok a demokrácia gazdasági előfeltételeit hangsúlyozták. Érvelésük szerint a demokrácia csak viszonylag fejlett gazdaságokkal megáldott, gazdag társadalmakban életképes, ahol számottevő a középosztály és nagy az írástudók száma. Ilyetén körülmények fennállásának esetén azonban kialakulásuk többé-kevésbé automatikusan várható. Ma ez a kép súlyosan leegyszerűsítőnek tűnik. Bár nyilván sokat segít egy általános jólétet, társadalmi mobilitást biztosító, megfelelően stabil, teljesítményorientált gazdasági rendszer, a társadalmi pluralitás és a megfelelő politikai kultúra – az időzítés mellett – még ennél is fontosabb szerepet játszik.

John Stuart Mill a képviseleti kormányzatról írt esszéjében három olyan alapvető feltételt határoz meg, amit a Carter-adminisztrációnak érdemes lenne megfontolnia: *„Az egyik, hogy az embereknek hajlandónak kell lenniük elfogadni a képviseleti kormányzatot, a második, hogy hajlandónak és képesnek kell lenniük arra, hogy megtegyenek mindent, ami a rendszer fenntartásához szükséges, a harmadik pedig, hogy hajlandónak és képesnek kell lenniük a rájuk szabott kötelességek és funkciók ellátására."*[1]

A képviseleti kormányzat által az emberekre szabott kötelességek és funkciók betöltése és ellátása, a részvétel és az önmérséklet, a konszenzus és kompromisszumkeresés mind-mind komoly terhet jelent egy ország állampolgárai és vezetői számára. Nem kell, hogy egy ország összes állampolgára mohón érdeklődjön a politika iránt, vagy különösen jól informált legyen a közügyek terén (bár sokkal szélesebb érdeklődés és mobilizáció szükségeltetik a demokráciában, mint egy autokráciában). Az viszont elengedhetetlen, hogy az állampolgárok jelentős része a társadalmi döntéshozatal résztvevőiként és ne egyszerűen a törvények által korlátozott alattvalóként tekintsenek magukra. Ezentúl a társadalom főbb szegmenseit irányítóknak egyet kell abban érteniük, hogy a hatalmat csak jogszerű keretek között igyekeznek megszerezni, el kell, hogy vessék az erőszakot, a lopást és a csalást (legalább elviekben), és amikor szükséges, el kell, hogy ismerjék a vereséget. Hajlandóságot kell mutatniuk arra is, hogy a különböző vélemények és érdekek között közös nevezőt találjanak, és

[1] J. S. Mill műve *A képviseleti kormányzásról* címmel 1861-ben jelent meg. Magyarul: *A képviseleti kormány*. Ford.: Jánosi Ferenc. Emich Kiad. Pest, 1867. *(A szerk.)*

ennélfogva – a legalapvetőbb értékeket leszámítva – képesek legyenek a kompromisszumra.

A demokratikus kormányzati rendszerekhez a megfelelő politikai kultúra mellett olyan intézmények is szükségesek, amelyek elég erősek a konfliktusok kordában tartásához. A társadalomban jelen lévő különféle érdekek és vélemények kifejezésére és összegyűjtésére pedig önkéntes és nem hivatalos intézmények szükségesek. Máskülönben a hivatalos kormányzati intézmények nem lesznek képesek a népszerűségnek örvendő igényeket közpolitikává alakítani.

Azon a viszonylag kevés helyen, ahol létezik demokratikus kormányzati rendszer, csak igen lassan alakult ki, és kialakulását megelőzte egy korábbi, korlátozott részvételen alapuló politikai tapasztalat. Ennek köszönhetően a vezetők vonakodva bár, de fokozatosan hozzászoktak az eltérő vélemények és az ellenzék toleráláshoz, az ellenzék pedig elfogadta, hogy a hatalmon lévőket legyőzni lehet, de megsemmisíteni nem, és az emberek tudatára ébredtek annak, hogy a kormányzati politikának milyen hatása van az életükre és nekik maguknak milyen hatásuk lehet a kormányzatra. Az ehhez szükséges fegyelem és viselkedésmódok elsajátításához általában évtizedekre, ha nem évszázadokra van szükség. Nagy-Britanniában a Magna Cartától a trónöröklési törvényen át az 1832-es, 1867-es és 1885-ös reformtörvényekig vezető út megtétele hétszáz évig tartott. Az amerikai történelem sem ad arra alapot, hogy azt higgyük: a demokrácia könnyen, gyorsan vagy kívánságra alakulna ki. Az alkotmányos demokráciáig vezető amerikai út egy függetlenségi háborútól, egy sikertelen alkotmányon és egy polgárháborún át a választójog kiszélesítésére irányuló hosszú és fokozatos fejlődési folyamaton át vezetett. A francia út ennél jóval rögösebb volt. Terror, diktatúra, monarchia, instabilitás és hozzá nem értés követte a forradalmat, ami az évezred testvériségét volt hivatott életre kelteni. A demokratikus eszme csak a XX. században vált széles körben elfogadottá Franciaországban, és egészen a második világháború végéig kellett várni, mire a rend és a demokrácia, a szuverenitás és az autoritás elvei olyan erős intézményekben nyilvánultak meg, amik aztán képesek voltak a közvélekedés egymásnak ellentmondó áramlatait becsatornázni.

Bár arra nincs példa, hogy egy forradalmi „szocialista" vagy kommunista rendszer a demokratizálás útjára lépett volna, a jobboldali autokráciák néha – idővel, kedvező gazdasági, társadalmi és politikai körülmények mellett, tehetséges vezetőkkel és a képviseleti demokrácia iránti erős belső igénnyel – képesek demokráciává fejlődni. Valami ilyesmi fejlődést látunk

az Ibériai-félszigeten és Brazília is megtette az első lépéseket. Elképzelhető, hogy valami hasonló történhetett volna Iránban és Nicaraguában is, amennyiben a belső vitákat és a politikai résztvevők egyre szélesebb körét fokozatosan integrálta volna a rendszer.

Az azonban világosan látszik, hogy a mai amerikai külpolitikai irányvezetést meghatározó személyeknek nem sok fogalmuk van arról, miként liberalizálható egy autokrácia. Sem Nicaraguában, sem Iránban nem látták be, hogy egy hatalmon lévő autokrata vezető mérsékeltebb kritikusával vagy egy „szélesebb koalícióval" való leváltása a fennálló rendszer alól úgy húzza ki a talajt, hogy az ország közben semmivel sem kerül közelebb a demokráciához. Egy ilyen kimenet persze teljesen előrelátható volt. Hagyományos autokratikus rendszerekben a hatalom átadása személyes kapcsolatokon keresztül történik: az uralkodótól annak szűk körére (rokonok, háztartásában élők, személyes barátok) száll, majd róluk azokra, akikkel hasonlóan személyes kapcsolat fűzi össze őket. A hatalmi rendszer gyorsan szétbomlik, ha a csúcson lévő hatalmát aláássák, vagy az illetőt elmozdítják. Minél tovább volt hatalom az autokrata vezető kezében, és minél szélesebb körű volt személyes befolyása, az ország intézményei annál inkább tőle függnek. Nélküle a társadalmi rend összeomlik, mint egy híd, ha a hídfőit kirúgják. Azok a személyes, hierarchikus és nem átruházható kapcsolatok, amik az iráni katonaságot a sahhoz és a Nemzeti Gárdát Somozához kötik, a hagyományos autokráciák jellemző kapcsolatai. Az autokrata elmozdítását követő hihetetlen gyors összeomlás a katonaságban, a bürokráciákban és az egyéb társadalmi struktúrákban gyakran meglepik az univerzális normákhoz és nem különféle személyes kapcsolatokon nyugvó intézményekhez szokott amerikai politikaformálókat és újságírókat.

Ezen kapcsolatrendszer megértésének hiánya az egyik oka az amerikai politikai vonalvezetés kudarcainak a jelenlegi és korábbi kormányzatok alatt. De van más oka is. Iránban és Nicaraguában (mint ahogy korábban Vietnamban, Kubában és Kínában) Washington túlbecsülte az ellenzék politikai sokszínűségét – legfőképpen az ellenzéken belüli „mérsékeltek" és „demokraták" erejét – s ugyanakkor alulbecsülte a mozgalom szélsőségeseinek hatalmát és kompromisszumképtelenségét, továbbá a kormányra és az ellenzékre gyakorolt amerikai befolyás természete és mértéke kapcsán is.

Az ellenzék természetének – ezen belül is annak megalkuvásra való képtelenségének és hatalmi elszántságának – helytelen megítélése általában az ellenzéki erőszakra adandó katonai válasz szükséges mértékének alulbecsléséhez vezet. Sem Iránban, sem Nicaraguában nem mérte fel az Egyesült

Államok, hogy a kormánynak mekkora kihívást jelent a rend fenntartása egy ideológiai szélsőségekkel ennyire terhelt társadalomban, holott az efféle csoportok jelenléte közismert tény volt. A Külügyminisztérium 1977-es emberi jogi jelentése azt írta, hogy Iránban *„csekély számú jobb- és baloldali szélsőséges terrorista működik. Ezek bizonyítottan számottevő külső támogatást és képzést kaptak [...] és felelősek voltak iráni és amerikai kormányzati képviselők meggyilkolásáért."* Ugyanez a jelentés Somoza ellenzékéről így írt: *„A Szandinista Nemzeti Felszabadító Frontként ismert gerilla szervezet a kormány erőszakos megdöntésére törekszik, és korlátozott támogatást élvez Kuba részéről. Az SZNFF 1974. decemberi managuai merénylete négy halálos áldozatot követelt, és számos hivatalos személyt túszul ejtettek. Azóta egyes elszigetelt régiókban a közhatalommal szemben továbbra is kihívást jelentenek."* A Külügyminisztérium 1978-as jelentése a szandinista erőszak folytatódásáról számolt be, miután a szükségállapotot megszüntette a Somoza-kormány.

Amikor az amerikai politikai döntéshozók és a liberális média nagy része a belső ellenállást a széleskörű társadalmi elégedetlenség és a demokrácia iránti igény bizonyítékaként állítja be, már meg is ágyazott a katasztrófának. Amennyiben a belpolitikai harc egy demokrácia iránti népi igényt testesítene meg, akkor egy „liberalizált" kormányt következésképpen elfogadhatóbbnak tartana a „közvélemény".

A kormányzat megerősítésének reményében az amerikai döntéshozók hibát hibára halmoznak, és olyan intézkedéseket erőltetnek a kormányra, amelyek szinte biztosan gyengítik annak hatalmát. A megfelelő politikai kultúrát, hagyományokat és társadalmi struktúrákat nélkülöző társadalmakra elsietett módon ráerőltetni az összetett és ismeretlen politikai szokásokat, az nem csak, hogy nem hozza meg a kívánt eredményt, de ha mindez ráadásul akkor történik, amikor a hagyományos rendszert éppen támadás éri, ez éppen a lázadók dolgát könnyíti majd meg. Vietnam feltételezhetően megtanított minket arra, hogy az Egyesült Államok nem tud a világ csendőre lenni. Ám azt is meg kellett volna belőle tanulnunk, hogy nem lehetünk a világ demokráciáinak bábája, főleg nem, ha a szülés éppen egy gerillaháború kellős közepén várható.

Ahogy a kormány nicaraguai és iráni intézkedései azt az általános és téves feltételezést tükrözik, hogy könnyű azonosítani és áterőltetni az adott országra a hatalmon lévő autokráciákkal szembeni demokratikus alternatívákat, úgy az intézkedések azt a szintén általános és legalább ennyire téves elképzelést is tükrözik, hogy az ilyesfajta autokráciákban a változás mint olyan, elkerülhetetlen, kívánatos, és Amerika érdekében áll. Ez az

elképzelés ösztökéli arra a Carter-adminisztrációt, hogy aktív szerepet vállaljon a nem kommunista autokraták hatalmának megdöntésében, miközben passzivitást mutat a kommunisták befolyási területeinek növekedésével szemben.

A Carter-adminisztráció hivatalba lépése idején széles körben tudósítottak arról, hogy az elnök egy olyan csapatot gyűjtött maga köré, amely új külpolitikai megközelítést és a nemzeti érdek új koncepcióját képvisel. Ezen új megközelítés legfőbb elemei állítólag az alábbiak voltak: az a meggyőződés, hogy a hidegháború véget ért, ennek folytán az a meggyőződés, hogy az Egyesült Államoknak nagyobb hangsúlyt kell fektetnie az Észak-Dél problémákra, illetve hogy segítenie kell a kevésbé fejlett államokat saját sorsuk alakításában.

E változások mélyebbek, mint gondolnánk. Bármilyen valószínűtlennek is tűnik, de a Carter-adminisztráció külpolitikája egy olyan, viszonylag kidolgozott történelemfelfogáson alapul, amelyben benne foglaltatik (a történelemfelfogásokra jellemző módon) egy társadalmi változáselmélet is, vagy ahogy azt manapság hívják: egy modernizációs doktrína. A legtöbb, a XVIII. század után Nyugaton megjelent történelemfelfogáshoz hasonlóan a Carter-adminisztráció doktrínája is (a minden társadalom modernizációját jelentő) fejlődést és a (fejlett és autonóm nemzetekből álló világközösség) boldog beteljesülését irányozza elő. E külpolitikai világképet nyilvánvalóan előrevetítette Zbigniew Brzezinski *Két kor között* című, 1970-es könyve Amerika globális szerepéről a „technetronikai" (azaz posztindusztriális) korban. Brzezinski könyvében a képzelet a hidegháború utáni világba repít, a globális politika és a kölcsönös függés szép új világába. Ebben az új világban szerinte egy új megközelítés van kialakulóban, amit Brzezinski „racionális humanizmusnak" nevez. Az új megközelítés szerint a „nemzeti fennhatóságért" való aggodalom globális szempontoknak fogja átadni a helyét, a nemzetközi problémák az „emberiség ügyeiként" és nem politikai konfrontációként jelennek majd meg. A külpolitika alakításának hagyományos értelmezési kereteit el kell vetni: *„A nemzetközi politika régi értelmezési kerete a befolyási szférákkal, a nemzetállamok közötti katonai szövetségekkel, a szuverenitás fikciójával, a XIX. századi válságból származó doktrínák konfliktusával ma már egyáltalán nem összeegyeztethető a valósággal."* Az ideológiák végének tényleges beteljesülését már csak a Szovjetunió „elhalasztott fejlődése" akadályozza, és egy *„archaikus vallási közösség, ami a modernitást egzisztenciálisan átéli, ám normatív szempontból még nem"*. Amerikának Brzezinski egy „jó adag türelmet", a világ forradalmaihoz közömbösebb hozzáállást, Szovjet-

unióval szembeni politikájában pedig nagyobb higgadtságot tanácsol. Az ősi diplomáciai foglalatosságokkal szemben egy, „a káosz irányába ható globális tendenciák elleni szélesebb összefogásra" és egyben a változás folyamatait támogató politikára van szükség. Ezek a világot a „fejlett országok közössége" felé mozdítják majd el – írja.

Brzezinksi könyvének – csakúgy, mint Carter külpolitikájának – központi kérdése a harmadik világ modernizálása. A kormány kezdettől fogva különleges és intenzív érdeklődést mutatott az úgynevezett harmadik világ problémái iránt. Ám ahelyett, hogy a nemzetközi fejleményeket az amerikai nemzeti érdekek szemszögéből vizsgálta volna, a kormány külpolitikai vezetői ezeket inkább a nyugati képzeletet a felvilágosodás óta nyomasztó világszemlélet kortárs formái felől értelmezték. A modernizáció jelenlegi koncepciója többet takar az iparosodásnál és a „politikai fejlődésnél" (bármit is értsünk alatta). Olyasvalamit jelent, mint egy *„folyamat, amin keresztül a hagyományos és technológiai fejlődés előtti társadalom átmegy egy olyan társadalomba, amit a gépek által uralt, racionális és szekuláris attitűdök, valamint rendkívül változatos struktúrák jellemeznek"*. Condorcet, Comte, Hegel, Marx, Weber modernitásfogalma mind-mind jelen van ebben a történelemfelfogásban.

A modernizációs doktrína legfontosabb alkotórészeit Samuel P. Huntington (aki a Nemzetbiztonsági Tanácsban töltött rövid időt leszámítva egész biztosan nem tekinthető a kormány külpolitikai stratégájának) világosan kifejtette. Huntington rávilágít, hogy a modernizációs paradigma állandó változást feltételez, ami bonyolult, mert az emberi élet minden területét magában foglalja; rendszerszintű, mert az alkotórészei előrelátható és szükséges interakcióban vannak egymással; globális, mert minden társadalom szükségszerűen át kell, hogy essen a hagyományosból a modernbe való átalakulás folyamatán; hosszadalmas, mert időre van szükség a gazdasági és társadalmi szerveződések és a kultúra modernizációjához; szakaszos, mert minden modernizálódó társadalom alapvetően ugyanazokon a stációkon kell, hogy átessen; homogenizáló, mert jellemzően a társadalmak konvergenciája és egymásrautaltsága irányába hat; megfordíthatatlan, mert a változás iránya a folyamat elemeinek megfelelően „adott"; és progresszív abban az értelemben, hogy kívánatos, és hosszú távon jelentős előnyöket biztosít az érintettek számára.

Annak ellenére, hogy a modernizációs paradigma olykor hasznos és befolyásos társadalomtudományi értelmezési keretnek bizonyult, központi téziseit számos, erős kritika érte. A paradigma elemzési eszközként megmutatkozó hiányosságai ugyanakkor messze eltörpülnek azon hiányosságok

mellett, amik külpolitikai értelmezési keretként való használata során derülnek ki. E területen ugyanis tulajdonképpen erősíti azt a nézetet, hogy a világ eseményei komoly, irányíthatatlan történelmi erők megnyilvánulásai, ami kapcsán a legjobb dolog, amit egy kormány tehet, ha történelmi bábát játszik – elősegítve a folyamatok előrehaladását arra, amerre maguktól egyébként is tartanak. A jelenkor eseményeire optimistán tekint, mert folyamatos emberi fejlődést vizionál; determinista abban az értelemben, hogy az eseményeket folyamatok által meghatározottnak tartja, amit az egyes személyek és politikák csak korlátozottan befolyásolnak; erkölcsi tartalmú abban az értelemben, hogy a történelem és az amerikai külpolitika célját morális tartalommal ruházza fel; kozmopolita abban az értelemben, hogy a világot nem az amerikai érdekek és szándékok szemszögéből, hanem a modernizálódó társadalom szemszögéből láttatja, ennek forradalmaival, erkölcsi tartalmával s benne az Egyesült Államok politikájával.

Amikor a kormány egy szóvivője valamilyen külpolitikai célt fejt ki, vagy el akar magyarázni, rendre megjelenik az a motívum, hogy az eseményeket az „erők" és nem emberek alakítják. Az elnök például idén februárban mindannyiunkat biztosított afelől, hogy *„az iráni forradalom az országban mélyről fakadó társadalmi, politikai, vallási és gazdasági tényezőkben gyökeredzik."* Ázsiáról pedig a következőt mondta: *„Az Indiai-óceán egyik végétől a másikig e pillanatokban is különböző országokban van zavargás vagy változás; olyan zavargások, mint például Indokínában, ahol ez a befolyásért küzdő ellenséges erők által szított réges-régi gyűlölködés eredménye. Némely országban a stabilitást a modernizáció folyamata, nemzeti kiútkeresés vagy a legitim emberi remények és törekvések iránti vágyak zavarják meg."* Harold Saunders Közel-keleti és Délázsiai Ügyekért felelős helyettes államtitkár az iráni és északkelet-afrikai „instabilitással" kapcsolatban az alábbit nyilatkozta: *„Természetesen ismerjük a Nyugat-Ázsia- és Északkelet-Afrika-szerte végbemenő változásokat – gazdasági modernizáció, társadalmi átalakulás, a vallási élet feléledése, ébredező nacionalizmus, igény a politikai folyamatokban való szélesebb társadalmi részvételre. Ezek a változások minden egyes országban belülről fakadnak."* Vagy vegyük Anthony Lake, a Külügyminisztérium Politikai Tervező Osztálya vezetőjének nyilatkozatát Dél-Afrikáról: *„A változás el fog jönni Dél-Afrikában. Hogy milyen formában, az az ottaniak jólétére és az amerikai érdekekre egyaránt alapvető hatással lesz. A kérdés az, hogy békésen zajlik-e majd le vagy sem."* Brzezinski még világosabban fogalmaz ugyanerről. A Nemzetbiztonsági Tanács elnökeként arról biztosított minket, hogy az ázsiai és afrikai hatalmi harcok voltaképpen csak incidensek a modernizáció felé vezető úton, mondván: *„Az összes fejlő-*

dő ország Északkelet-Ázsiától Dél-Afrikáig továbbra is a modernizáció folyamatát kezelni képes kormányzati formákat keresi."

Nem számít, hogy a mindenfelé zajló inváziók, puccsok, polgárháborúk és kevésbé erőszakos politikai küzdelmek nem épp úgy festenek, mint egy globális fejvadászat a modernizáció folyamatát irányító vezető megtalálására. Brzezinskit sem és másokat sem zavarta az a tény, hogy az események politikai résztvevői Északkelet-Ázsiától Dél-Afrikáig nem igazán tudták, hogy ők éppen „a modernizáció folyamatát kezelni képes kormányzati formákat keresik." A valós személyek tényleges motivációi és szándékai ugyanannyira nem relevánsak a modernizációs paradigma, mint a marxista történelemszemlélet számára. Ilyen elvont szinten értelmezve az eseményeket nem az emberek, hanem az „erők" számítanak.

No de mi van akkor, ha a mozgásban lévő „mély történelmi erők" – olyan egymástól különböző helyeken, mint Irán, Északkelet-Afrika, Délkelet-Ázsia, Közép-Amerika vagy az ENSZ – kísértetiesen hasonlítanak az oroszokra és a kubaiakra? Félretéve – az elnök szavaival élve – a „kommunizmustól való szertelen félelmünket", amit ő egyenesen a hidegháborúval azonosít, immár képesnek kellene lennünk arra – legalábbis ezt állítja –, hogy a szovjet és kubai ármánykodásokat, amik egyébként is csak a hidegháborús harcosok és a leegyszerűsítésekre hajló társaik elméiben léteznek, megkülönböztessük az evolúciós változásoktól. Mintha más változások nem is léteznének.

De mit tud kezdeni egy amerikai elnök ilyen bonyolult, megállíthatatlan és személytelen folyamatokkal? A válasz, amint azt az elnök és saját felső vezetése újra és újra megerősíti: nem sokat. Mivel az eseményeket nem emberi döntések okozzák, azokat nem lehet sem megállítani, sem megváltoztatni. Brzezinski például azt mondta: *„elismerjük, hogy a világ alakulását olyan folyamatok befolyásolják, amiket egyetlen állam sem tud kontrollálni."* Cyrus Vance pedig arra intett, hogy *„a helyzet az, hogy a változásokat mi ugyanúgy nem tudjuk lassítani, ahogy Knut király sem tudta lecsillapítani a vizeket".*

A Carter-adminisztrációnak az eseményekhez való alapvetően determinisztikus és apolitikus hozzáállása passzivitásra ösztönöz, és vonakodik aktív amerikai válaszokat adni. Az elnök visszatérő témája volt, hogy Amerika képtelen az iráni eseményeket befolyásolni. Tőle idézzük a következőket: *„Azok, akik azzal érvelnek, hogy Amerikának be kellene, vagy Amerika közvetlenül be tudna avatkozni az iráni forradalom megakadályozása érdekében, tévednek az iráni valósággal kapcsolatban. Mi a saját képességeinkhez mérten, mérsékelt módon bátorítottuk a Bakhtiar-kormány támogatóit* [...] *Nem tudjuk megjósolni, hogy a sah mennyi ideig marad távol Irántól. A jövő eseményei és saját akarata fogja ezt meghatározni* [...] *senki sem látja előre az összes politikai eseményt. Még ha képesek lennénk is az iráni és más országokban folyó események előrejelzésére, azokat befolyásolni nyilvánvalóan csak nagyon korlátozott mértékben tudnánk."* Vance ugyanígy érvelt: *„Irán-politikánk a jelenlegi válság egész ideje alatt azon alapult, hogy az irániak előtt álló alapvető politikai kérdéseket csak ők maguk tudják megoldani."*

Bár egyszer régen, nagyon régen az amerikai elnök még a haditengerészetet küldte volna az amerikai stratégiai érdekek védelmének biztosítására, a haladás és önrendelkezés világában már nincs helye az erőszak alkalmazásának. Az erőszak, ahogy azt az elnök maga a Notre Dame Egyetemen kifejtette, nem működik, ezt tanultuk Vietnamból. Az csak „felszínes" megoldásokat jelent. Iránnal kapcsolatban ugyanekkor azt mondta, hogy *„egészen biztosan nem tudunk – és nem is célunk – a belpolitika befolyásolása érdekében Iránban vagy bármely más országban katonai erővel beavatkozni. Ez soha nem is lesz célunk. Ezt már kipróbáltuk Vietnamban. Mindenki jól tudja: nem működött."*

Irán semmilyen szempontból nem számított speciális esetnek. Bár Nicaraguában más volt a klíma és a nyelv, ugyanazok a „történelmi erők" jelentek meg és azonos volt az amerikai válasz. A katonai beavatkozás ki volt zárva. Viron Vaky külügyminiszter-helyettes „elképzelhetetlennek" tartotta, hogy „Amerika katonai erővel avatkozzon egy másik amerikai köztársaság belügyeibe". Vance ezzel párhuzamosan biztosította Afrikát arról, hogy nem teszünk kísérletet a helyi kubai és szovjet tevékenység ellensúlyozására. Ilyen körülmények között akkor tulajdonképpen mi is a külpolitika célja? Az, hogy megértsük a folyamatokat, és aztán a marxistákhoz hasonlóan alkalmazkodjunk a történelemhez, remélve, hogy közben a stabilitáshoz is hozzájárulunk némiképp. A kormány szerint pontosan ezt tesszük. A Carter-adminisztráció úgy definiálta az amerikai nemzeti érdeket a harmadik világban, mintha az egybeesne a modernizációs folyamat feltételezett céljával. Vance – a maga szokásos őszinte stílusában – nemrég úgy magyarázta Amerika harmadik világgal szembeni külpolitikáját, mint *„ami azon a meggyőződésen alapul, hogy a nemzeti érdekeinket az szolgálja leginkább, ha támogatjuk a fejlődő országok gazdasági jólétre és politikai függetlenségük megőrzésére tett erőfeszítéseit."* „A világméretű pozitív változások iránti elköteleződésünk" (Brzezinski szavai) minden lehetséges helyzetben megőriztetett.

Ám van itt egy probléma. Kiderült, hogy e lehetséges helyzetek általában olyanok, hogy egy nem kommunista autokráciát forradalmi gerillák

tartanak nyomás alatt. Mivel Moszkva ma egy agresszív, terjeszkedő hatalom, a *status quo* megdöntésére törekvő felkelőket legtöbbször a Szovjetunió bíztatja, és látja el fegyverekkel, így Amerika „változás" melletti absztrakt elköteleződése miatt végül a szovjetek védencei és olyan felelőtlen szélsőségesek mellett kötünk ki, mint Khomeini ajatollah és Jasszer Arafat.

A „változás" elősegítése mindeddig egyetlen kommunista ország destabilizálására sem vezette a Carter-adminisztrációt. Tehát az önrendelkezés és a be nem avatkozás elvét is csak szelektíven használják. Úgy tűnik, mintha a kommunista országokban (a sokszínűség és a nemzeti önrendelkezés jegyében) elfogadnánk a *status quot*, a „jobboldali" diktátorok és „fehér" oligarchák által irányított nemzetek esetében viszont nem ez a helyzet. Kínával kapcsolatban Brzezinksi megjegyzi: *„Tiszteletben tartjuk a különbséget a Kínai Népköztársaság és köztünk az ideológia, a gazdasági és politikai rendszer tekintetében* [...] *Nem dédelgetünk olyan álmokat – és nem is tartjuk kívánatosnak –, hogy a Kínával fenntartott kiterjedt kapcsolataink révén Amerika képére tudnánk formálni ezt az országot. Valóban tiszteletben tartjuk a különbségeket."* Délkelet-Ázsiával kapcsolatosan az elnök februárban megjegyezte, hogy *„az az érdekünk, hogy a béke ügyét és a külföldi erők visszavonulását támogassuk, és ne keveredjünk bele az ázsiai nemzetek közötti konfliktusba. Általában is az az érdekünk, hogy az egyes társadalmak fejlődését és jólétét előremozdítsuk. Nem az, hogy az amerikai mintát egy az egyben másokra erőltessük, hanem az, hogy ezt a módszert az érintett népek reményeihez, igényeihez és vágyaihoz igazítsuk."* Ám Dél-Afrika esetében a kormány álláspontja szögesen eltér ettől. Anthony Lake például 1978 végén így fogalmazott: *„Jeleztük Dél-Afrikának a tényt, hogy amennyiben nem tesz érdemi lépéseket a faji egyenjogúsítás irányában, akkor a nemzetközi közösséggel – beleértve az Egyesült Államokat is – ápolt viszonya szükségszerűen meg fog romlani."*

Az elmúlt évek során egy sor előremutató lépés révén próbáltuk demonstrálni, hogy az Egyesült Államok nem tud és nem is fog az apartheid gyakorlatával azonosulni. Ami Nicaraguát illeti, Hodding Carter 1979 februárjában azt mondta, hogy *„a nicaraguai kormány vonakodása, hogy az Amerikai Államok Szervezetének javaslatát elfogadja, az ebből eredő ismétlődő megosztottság, valamint az emberi jogok nicaraguai helyzete* [...] *mindenképpen kihat arra a kapcsolatrendszerre, amelyet kormányunk ápol Nicaraguával."* Carter a latin-amerikai önkényuralmakról így vélekedett: *„Kormányom eltökélt abban, hogy bármilyen eszközzel megvédje az emberi jogokat, ideértve a gazdasági és szociális jogokat is. Olyan lépéseket részesítünk előnyben, amelyek építőek, de ahol az egyes nemzetek nem hagynak fel a komoly emberi jogi jogsértések gyakorlatával, továbbra is tanúságot teszünk amellett, hogy a nemzetközi normák kirívó megsértésének ára van."*

Valami nagyon furcsa dolog zajlik itt! Mégis, hogyan lehetséges, hogy az a kormány, amelyik hagyja, hogy bizonyos országokban az emberek a saját sorsuk kovácsai legyenek, beavatkozik a reformfolyamatokba olyan helyeken, mint Dél-Afrika, Zaire, Nicaragua és El Salvador? Miként lehetséges, hogy az a kormány, amely elkötelezett a be nem avatkozás mellett Kambodzsában és Vietnamban, bejelenti, hogy „semmi nem fogja eltántorítani" attól, hogy Dél-Afrikában a közjó érdekében mégis beavatkozzon? Mit gondoljunk arról a kormányról, ami az amerikai érdekeket a gazdasági modernizációval és a politikai függetlenséggel azonosítja, ám Tajvan politikai függetlenségét meggondolatlan módon veszélyezteti; éppen egy olyan országét, amelynek gazdasági modernizációs sikerei és egyenlőségre törekvő újraelosztási rendszere egész Ázsiában egyedülálló? A kontraszt legalább annyira szembetűnő, mint az, hogy a kormány milyen őrült gyorsasággal ismerte el Nicaragua új diktatúráját, miközben a mai napig nem hajlandó elismerni Zimbabwe–Rhodézia választott kormányát? Vagy hogy nem hajlandó semmilyen jelenlétre Zimbabwe–Rhodéziában, miközben folyamatosan tölti fel az Amerikai Tájékoztatási Szolgálatot Kubában? Nem elég, hogy ideológiai különbségeket és kettős mércét látunk, de ráadásul ideológia a valósághoz nem is illeszkedik és nem is magyarázza azt. A kettős mércével a kormány megtagadja saját elveit.

A következetlenség mind a politikában, mind a társadalmi életben ismerős jelenség. A kormányok azonban általában akkor viselkednek képmutató módon, amikor elveik összeütközésbe kerülnek a nemzeti érdekkel. A Carter-adminisztráció következetlenségeiben az a figyelemre méltó, hogy egyrészt a kormány a saját erkölcsi elveinek nem felel meg, ami miatt a képmutatás vádjának különösen ki van téve; másfelől pedig a kormány részrehajlása éppen azon politikai álláspontok irányába történik, amelyek sértik az amerikai stratégiai és gazdasági érdekeket. A kormány elképzelése a nemzeti érdekről a tudathasadás határát súrolja: az ellenséges csoportok győzelmét Amerika „igaz érdekei" szempontjából hasznosnak tartja, míg a baráti hatalmakra a *status quo* bűnös képviselőiként tekint.

Ezt a logikát a kormány számos illetékese által osztott előítélet és szimpátia teszi nyilvánvalóvá. Amerika a hagyományos diktatúrákra természeténél fogva igen érzékeny. Az az elképzelés, hogy a közügyek irányítása rokonsági, baráti vagy egyéb személyes kapcsolatokon és nem objektív, „racionális" elvárásokon alapuljon, sérti az igazságosságról és hatékonyságról vallott

elképzeléseinket. A stabilitás előnyben részesítése a változással szemben szintén idegenül hat az amerikaiaknak, akik nemzeti tapasztalata a változás, a növekedés, a fejlődés elvein alapul. A hagyományos társadalmakra jellemző szélsőséges szegénység és szélsőséges jólét is sértő számunkra, főképp, mert a szegények általában nagyon szegények, és örökletes helyzetüknél fogva nyomorra vannak ítélve. Továbbá a gazdag és kényelemben élő uralkodók „saját" népük szegénysége, tudatlansága és betegsége iránti viszonylagos érzéketlensége egész egyszerűen erkölcsi nemtörődömségnek tűnik a szemünkben. Az igazság az, hogy az amerikaiak nehezen viselik az ilyen társadalmakat és uralkodóikat. Amikor szembesülünk velük, szertefoszlik a nagybecsű kulturális relativizmusunk, és igencsak kritikusak leszünk.

Míg a hagyományos és többé-kevésbé tradicionális autokráciák politikai rendszere a miénk antitézise – a szimbolikus és a gyakorlati politika szintjén egyaránt –, addig a progresszív forradalmárok retorikája sokkal jobban cseng a fülünknek, üzeneteik sokkal elfogadhatóbbak. Az egyik oka annak, hogy az amerikaiak sokkal inkább elfogadják a szocialista diktatúrákat, mint a hagyományosakat, nem más, mint hogy előbbi magáévá tette a modernitás koncepcióját. Elfogadta a modern eszközöket és látásmódot, beleértve a legtöbb társadalmi, kulturális és személyes kérdés eszközjellegű, gyakorlati megközelítését. Elfogadta továbbá az univerzális elvek érvényesülését; az értelemre, a tudományra, az oktatásra és a haladásra helyezi a hangsúlyt, támogatja a szakrális szerepének csökkentését és a „racionális", bürokratikus szervezeteket. Vagyis a mi nyelvünket beszéli.

Mivel a szocializmus szovjet/kínai/kubai változatai olyan ideológiát alkotnak, amelynek alapértékei a felvilágosodásban és a XVIII. század demokratikus forradalmaiban gyökereznek; mivel modern és nem tradicionális típusúak; mivel olyan célokat tűznek ki, amelyek egyszerre tetszenek a keresztényeknek és a nem hívőknek (testvériség, a hatalom, mint az emberi kapcsolatokat uraló erő megszüntetése), ezért sok amerikai szimbolikus szinten rokonságot érez velük. A marxista forradalmárok a reményteljes jövő, míg a hagyományos diktátorok egy letűnt kor nyelvét beszélik. Mivel a baloldali forradalmárok a demokrácia szimbólumait és értékeit használják – az egyenlőségre való törekvést és nem a hierarchiát meg a privilégiumokat, a szabadságot és nem a rendet, az aktivitást és nem a passzivitást hangsúlyozzák –, ezért újra és újra a szabadságért és a demokráciáért folytatott küzdelmem partizánjaiként nyernek elismerést.

A liberalizmus, a kereszténység és a marxizmus iránti nyitottság sehol nem szembetűnőbb, mint azon liberálisok köreiben, akiket időről-időre csapdába csalnak a „liberátorokból" lett totalitáriusok, illetve azon baloldali lelkészek között, akiknek a „megváltó közösség" világi változata iránti vonzódásuk erőteljesebb, mint a szocialista rendszerek vallásüldözései miatti felháborodásuk. Az egyenlőségre törekvő, optimista, liberális és keresztény Jimmy Carterben a nem demokratikus uralkodók és a hierarchikus társadalmak iránti undor majdnem olyan erős, mint a népi forradalmak, a felszabadítók és a fejlődés eszméi iránt táplált vonzalma. Carter *par excellence* az a típusú liberális, aki igen valószínű, hogy összetéveszti a forradalmat az idealizmussal, a változást a fejlődéssel és az optimizmust az erénnyel.

Amíg a „szocialista bekerítésre", a szovjet terjeszkedésre és a nemzeti érdekek hagyományos elveire figyelemmel voltak, addig Carter elődei az ilyen leegyszerűsítő egyenlősítések ellen be voltak oltva. Őt viszont a modernizációs doktrína minden, a „nép" nevében történő változás támogatására bíztat, „a felszínen megnyilvánuló" marxista vagy Amerika-ellenes tartalmától függetlenül. És ha bárkinek bármi kétsége maradt volna afelől, hogy Amerikának válság esetén egy „bevált barátot" – mint mondjuk a sahot vagy egy baráti hatalmat, mint például Zimbabwe–Rhodéziát – egy minket kifejezetten gyűlölő ellenféllel szemben támogatni kell-e, e kételyt eloszlatja az „igazi" vagy „hosszú távú" érdekeinkre való hivatkozás.

Stephen Rosenfeld a *Washington Post*ban a következőképpen írja le a kormány efféle „progresszív liberalizmusát": *„A Carter-adminisztráció végső soron éppen azért került hatalomra, hogy az amerikai külpolitikában csökkentse a Moszkvával való stratégiai verseny központi szerepét, és hogy világszerte kiszélesítse Amerika kapcsolatrendszerét a jövő népi mozgalmaival, elsőként a vietnami győztes mozgalommal, amit kész volt legitimnek elfogadni. Indokína lett volna az az ország, amin keresztül az amerikaiak bebizonyíthatták volna azt a »poszt-vietnami« szándékot – amit Kissinger, a gonosz, megtagadott –, vagyis hogy elfogadják a progresszív népi mozgalmakat."* Vagyis a Carter-adminisztráció – írja Rosenfeld – hatalomra kerülésekor határozottan *nem* a hidegháború kontextusában kívánta értelmezni a nemzetközi eseményeket, hanem érvényesként fogadta el a forradalmi csoportoknak a „társadalmi" érdekek és „progresszív erő" képviseletére tett ígérvényeit, függetlenül attól, hogy e csoportok mennyire kötődtek a Szovjetunióhoz. Így a kapcsolatok „normalizálása" érdekében nyitottunk Vietnam, Kuba és a Kínai Népköztársaság felé, miközben elhidegüléshez vezető lépéseket tettünk Dél-Korea, Dél-Afrika, Nicaragua, a Fülöp-szigetek és más országok irányában. Ezek a lépések természetszerűleg következtek abból a meggyőződésből, hogy Amerika,

ahogyan azt az ellenségeink is állították rólunk, a történelem rossz oldalán állt, amikor a *status quot* támogatta, és ellenezte a forradalmat.

Azt gondolhattuk volna, hogy a délkelet-ázsiai események, ahol a „progresszívek" győzedelmeskedtek a „reakció ügynökei" felett, némiképp aláássák majd a fenti narratívát. Hogy ismét Rosenfeldet idézzük: *„E kormány regnálása alatt az amerikai közvélemény nagy része számára Vietnam teljesen átalakult: egy Amerika által elrontott országból egy olyanná, amely saját brutalitását mutatja fel."* Ez Carter emberei (és minden liberális számára) csendes, de jelentős trauma volt; nemcsak az önbizalmukat, de a közbizalom megnyerésére tett erőfeszítéseiket is korlátozta. Ugyanakkor a „progresszív" mozgalmak barbársága Kambodzsában és Vietnamban valószínűleg sokkal kisebb traumát jelentett az elnöknek és tanácsadóinak, mint Rosenfeldnek, kevés bizonyíték akad ugyanis arra, hogy az előítéletek jelentős mértékben változtak volna a Fehér Házban és a Külügyminisztériumban. Az elnök továbbra is úgy viselkedik, mint korábban. Nem úgy, mint aki valamennyi diktátort elutasítja, hanem úgy, mint aki csak a jobboldali diktátorokat veti meg.

A Carter-adminisztráció magas rangú tanácsadói a látszat ellenére valójában azért jól értik a szovjetek mostani agresszív és terjeszkedő viselkedését Afrikában, a Közel-Keleten, Délkelet-Ázsiában, az Indiai-óceán térségében, Közép-Amerikában és a Karib-térségben. De annak ellenére, hogy a szovjet/kubai szerepvállalás Grenadában, Nicaraguában és El Salvadorban, valamint a MIG-23-asok Kubának való szállítása Kuba ismételt megfigyelését váltotta ki (amiért cserébe megerősödött a szovjet harcoló egységek jelenléte), az elnök igyekezete a közvélemény felkorbácsolásának elkerülésére erősebb, mint abbéli törekvése, hogy az amerikaiak felé a valóságot közvetítse. Nicaragua ügyében tett nyilatkozata teljesen egyértelműen mutatja ezt: *„Hiba, ha az amerikaiak azt gondolják vagy állítják, hogy ahányszor csak belső változások indulnak el ezen a féltekén, az csakis valamiféle titkos és erőteljes kubai intervenciónak köszönhető. Ezzel szemben tény, hogy Nicaraguában a Somoza-rendszer elveszítette az emberek bizalmát. A békés rendszerváltás érdekében arra törekedtünk, hogy hagyjuk a nicaraguaiakat meghozni a döntést arról: ki legyen a vezetőjük, és milyen kormányt alakítsanak."* Az elnök gondolatait talán a leghívebben e nagyon tanulságos nyilatkozat tükrözi. Meghökkentő példája a valóság meghamisításának Carter azon igyekezete, hogy a minden kő alatt „kubai ármánykodást" sejtő nemzeti hajlamra hivatkozva oszlassa el a katonai események miatti aggodalmakat. Nem volt soha kérdéses a nicaraguai belpolitikai változás, sem az, hogy ez Castro ügynökeinek köszönhető-e vagy sem. Az egyetlen kérdés az volt, hogy mi a megfelelő amerikai válasz

egy olyan országban lejátszódó katonai viszályra, ami méretéhez és erejéhez képest aránytalanul nagy stratégiai jelentőséggel bír számunkra.

De ez még nem minden. Az elnök nyilatkozatának további része szemléletesen illusztrálja az ideológia meghatározó szerepét az események értelmezésében. Amikor az elnök azt mondja, hogy „a Somoza-rendszer elvesztette az emberek bizalmát", ebben az is benne van, hogy a rendszer korábban az „emberek" bizalmán alapult, és ez most változott meg. Ám a Somoza-rezsim hatalma valójában soha nem nyugodott a közakaraton (hanem manipuláción, erőszakon és szokásokon), de nem is a közakarat váltotta le. Fegyverek és katonák előtt kapitulált végül. Ennek ellenére az a feltételezés, hogy a szandinisták és somozisták közötti fegyveres konfliktus egy nemzeti referendum katonai megfelelője, lehetővé tette az elnök számára, hogy bemagyarázza magának: ezt a kérdést a nicaraguaiaknak maguknak kell eldönteni. Ahhoz azonban, hogy ez a jámbor gondolat igaznak is tűnjön, az elnöknek nem volt szabad tudomást vennie arról, hogy a felkelők más, nem nicaraguai kormányoktól kapnak katonai támogatást. Az Egyesült Államok valójában fontos szerepet játszott Somoza lefegyverzésében.

Az elnök tévedései és torzításai mind nagyon közkedveltek. A feltételezései hasonlóak azokéhoz, akik – a várható következményektől függetlenül – nagyon szeretnének a progresszív oldalon állni a „jobboldali" diktátor és a „baloldali" ellenzék konfliktusában.

Természetesen sem az elnök, sem Vance, sem Brzezinksi nem kívánják a szovjetek által támogatott rendszerek elterjedését. Mindnyájan leszögezték, hogy elítélik a modernizációs folyamatba való szovjet „beavatkozást". De ettől független mindhárman továbbra is hajlandóak „destabilizálni" a baráti vagy semleges autokráciákat, anélkül, hogy bármiféle garancia lenne arra, hogy helyettük nem egy totalitárius teokrácia vagy egy totalitárius szovjet csatlósállam jön. Vagy, ami még ennél is rosszabb, nem Pol Pot-féle gyilkos fanatikusok fognak a korábbi vezetők helyébe lépni.

A Carter-adminisztráció külpolitikája nincs híján a jó szándéknak. Ellenben elveszítette a hagyományos és forradalmi diktatúrák természetével kapcsolatos valóságérzetét, és nem ismeri fel, hogy ezek milyen kapcsolatban állnak az amerikai nemzeti érdekekkel. Csak a divatos értelmiségi áramlatok és a jobb-bal gondolkodás önkénye akadályoznak meg intelligens és jó szándékú embereket abban, hogy ne érzékeljék a tényt, miszerint a hagyományos autoriter kormányok kevésbé elnyomóak, mint a forradalmi diktatúrák. Nagyobb az esély a demokratizálásukra, és sokkal inkább összeegyeztethetőek az amerikai érdekekkel. Ma már semmi kétség nem fér hozzá, hogy

Vietnam, Kambodzsa és Laosz jelenlegi kormányai sokkal kegyetlenebbek, mint előző, megvetett elődjeik; hogy a Kínai Népköztársaság kormánya kegyetlenebb, mint Tajvané, hogy Észak-Korea kegyetlenebb, mint Dél-Korea, és így tovább. Ez Vietnam és Kambodzsa legfontosabb leckéje. Nincs benne semmi új, de a puszta tények rémisztő emlékeztetőjeként szolgál.

Mindkét típusú diktatúrában időről-időre hatalomra került egy valóban megátalkodott uralkodó, például Idi Amin, Papa Doc Duvalier, Joszif Sztálin, Pol Pot – de egyik típus sem produkál túl gyakran ilyen erkölcsi szörnyeket (bár a demokrácia igen gyakran megakadályozza hatalomra jutásukat). Ám vannak a hagyományos és a forradalmi diktatúrák között olyan rendszerszintű különbségek is, amelyek előrevetítik az elnyomás szintjét. Így nagy általánosságban kijelenthető, hogy a hagyományos diktátorok elviselik a társadalmi egyenlőtlenségeket, a brutalitást és a szegénységet, míg a forradalmi autokráciák mindezt maguk idézik elő. A hagyományos autokraták változatlanul hagyják a javak, hatalom, státusz és más erőforrások elosztási rendjét, amely a legtöbb hagyományos társadalomban a tehetős kisebbségnek kedvez és a tömegeket szegénységben tartja. De tradicionális isteneiket dicsőítik és tradicionálisak a tabuk is. A munka és szórakozás megszokott ritmusát, a megszokott lakhatási körülményeket, a megszokott családi és személyes kapcsolatokat nem kavarják fel. Mivel a hagyományos élet nehézségei közismertek, elviselhetőek az átlagember számára, aki a társadalomban felnővén megtanulja, miként birkózzon meg a körülményekkel, ahogy Indiában az érinthetetlenek gyermekei is idővel elsajátítják azokat a képességeket és attitűdöket, amik a túléléshez kellenek annak a nyomorúságos szerepnek betöltésében, amire a sors rendelte őket. Az ilyen társadalmak nem termelnek ki menekülteket. A kommunista rendszerekre viszont ennek éppen az ellenkezője igaz. Menekültek millióit állítják elő, mert a társadalom életének minden területe fölött át kívánják venni az irányítást. És olyan változtatásokat eszközölnek, amelyek annyira durván sértik a mélyen rögzült értékeket és szokásokat, hogy a lakosság tízezrével menekül el – azzal a várakozással, hogy jobban sikerül majd attitűdjeikkel, értékeikkel és céljaikkal egy idegen országban, mintsem a saját hazájukban beilleszkedniük.

A Vietnami Nemzetgyűlés 1976-tól 1979. augusztusi disszidálásáig hivatalban lévő előző alelnöke, Hoang Van Hoan nemrég így írta le azt a hatást, amit a Vietnamban ma is zajló forradalom az ország több mint egymillió kínai lakosára gyakorolt: *„Elűzték őket onnan, ahol generációkon át éltek. A földjeiket, a házaikat, szinte minden tulajdonukat elkobozták. Az úgynevezett »új gazdasági zónákba« gyűjtötték össze őket, és semmilyen segítséget sem kaptak. Hogyan tudnának megélni az új helyen ilyen körülmények között? Lassacskán meghalnak a különböző betegségek és a kemény élet miatt. Van, aki a megaláztatásba hal bele."* De nem csak a kínaiak szenvedtek Délkelet-Ázsiában a „felszabadítás" óta, és a kínaiak nem csak Vietnamban szenvednek. 1978 vége felé több mint hatmillió menekült hagyta el a marxista kormányok által vezetett országokat. A falak, kerítések, fegyverek, cápák ellenére az emberek folyamatosan menekülnek a forradalmi utópiák elől. Óriási a kontraszt a marxista rendszerek és az autokráciák menekültjeinek száma között: több, mint egymillió kubai hagyta el hazáját Castro hatalomra kerülése óta (minden kilenc lakosra jut egy menekült), ezzel szemben Argentínából, Brazíliából és Chiléből egyenként 35 ezren menekültek el. Afrikában több mint ötször annyi a menekült Guineából és Bissau-Guineából, mint amennyi Zimbabwe–Rhodéziából. Ez arra enged következtetni, hogy a polgárháborút és a faji diszkriminációt az emberek többsége jobban viseli, mint a marxista felszabadítást.

Századunk történelme alapján ráadásul semmi okunk azt várni, hogy a totalitárius rendszerek majd átalakulnak. Jelenleg sokkal nagyobb az esély a fokozatos demokratizálódásra Brazíliában, Argentínában és Chilében mint Kubában, Tajvanon mint Kínai Népköztársaságban, Dél-Koreában mint Észak-Koreában, Zairében mint Angolában.

Mivel számos hagyományos autokrácia lehetőséget biztosít egyfajta korlátozott politikai részvételre és ellenzékiségre is, nem lehetetlen, hogy az amerikai külpolitika ténylegesen befolyásolni tudná ezekben az országokban a liberalizáció és a demokratizálás folyamatait. Feltéve, hogy ezt nem akkor teszi, amikor a hatalmon lévő kormány éppen egy erőszakos ellenféllel küzd az életéért, illetve hogy a javasolt reformok egy fokozatos változást követnek, és nem várnak el egyik napról a másikra tökéletes demokráciát. Ahhoz, hogy ide eljussunk, azoknak, akik a politikai irányvonalat megszabják, meg kellene érteniük, hogy a demokráciák hogyan is keletkeznek. A jó szándéknál a történelem jobb iránytű.

Egy életszerű külpolitikának, amely saját nemzeti érdekünk védelmét és azt tűzi ki célul, hogy támogatást nyújt a kevésbé fejlett nemzetek számára önrendelkezésük kiteljesítésében, meg kell barátkoznia azzal a kellemetlen ténnyel is, hogy a marxista forradalmárok vezette felkelések könnyen vezetnek totalitárius önkényuralomhoz. Szovjet fegyverekkel és tanácsadókkal felvértezett, Marxra hivatkozó értelmiségiekből több mint valószínű, hogy nem válik agrárreformer, nacionalista vagy szociáldemokrata. Bármilyen

érthetetlennek is tűnik egyeseknek, a marxista forradalmárok nem az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat kortárs megtestesítői, és nem fognak megelégedni egy nagykoalíció létrehozásával, amiben csak egyetlen helyet kapnának a sok közül.

Lehet, hogy nem mindig könnyű megkülönböztetni a változás totalitárius és demokrata ügynökeit, de nem is olyan nehéz. A valódi demokrata forradalmárok célja egy olyan kormányzat létrehozása, amely a kormányzottak beleegyezésén alapul. Ők hisznek abban, hogy az átlagember képes szabadságát saját hasznára fordítani, ismeri saját érdekeit, és ki tudja választani a vezetőit. Szemben Nicaragua jelenlegi vezetőivel, nem gondolják, hogy a választásokat évekig el kell halasztani, hogy ez alatt az idő alatt „kezelni" tudják szinte az összes ember téves tudatát.

Amennyiben a forradalmi vezetők Amerikát a XX. század ostoraként, a szabadságszerető emberek ellenségeként, az imperializmus, a rasszizmus, a gyarmatosítás, a népirtás és a háborúk főbűnöseként állítják be, akkor nem valódi demokraták, és finoman fogalmazva nem barátaink. Az olyan csoportokkal, amelyek ellenségként azonosítják be magukat, ellenségként is kell bánni. Az Egyesült Államok tényszerűen nem rasszista, gyarmatosító hatalom, nem követ el népirtást, nem fenyegeti hatalmi terjeszkedéssel a világbékét. Az elmúlt évtizedben különösen komoly önmegtartóztatást gyakoroltunk mindenütt, és egyoldalú katonai kiadáscsökkentést hajtottunk végre. A faji megkülönböztetés terén gyorsabb és tartósabb eredményeket értünk el, mint a világ bármely többnemzetiségű országa a történelem során bármikor.

A fenti és még sok más ok folytán sem erkölcsileg, sem politikailag nem helyénvaló az állandóan szégyenkező és bocsánatkérő hozzáállásunk a harmadik világgal kapcsolatban. Semmivel sem szükségesebb vagy helyénvalóbb Amerika esküdt ellenségeit támogatni csak azért, mert a népi felszabadítás retorikáját használják. Ám még az sem szükséges vagy helyénvaló, hogy vezetőink egyoldalúan, ünnepélyesen lemondjanak a katonai erővel szembeni katonai erő alkalmazásának lehetőségéről. Nem szükséges, hogy a liberális idealizmus egyenlő legyen a mazochizmussal s nem kell összeegyeztethetetlennek lennie a szabadság és a nemzeti érdek védelmével sem.

1979. november

Fordította: Stumpf Anna

STRATÉGIAI SZEMBENÁLLÁS

A teheráni amerikai nagykövetség 1979-es elfoglalása, majd Afganisztán szovjet megszállása után Amerika kezdett magához térni a Vietnam utáni bénultságából. Az előbbi incidens felélesztette az amerikaiakban a nemzeti büszkeség érzését, míg az afganisztáni invázió porrá zúzta az „enyhülés" utolsó illúzióját is. Ám Podhoretz aggódott, hogy ez az új szellemiség még mindig nem lesz elegendő Amerika hidegháborús szerepének visszaállításához, hacsak meg nem erősítik az antikommunizmus egy új formájával. Mindez előrevetítette Reagan elnökségének jelentőségét.

Norman Podhoretz

A JELENLÉVŐ VESZÉLY

Egy egész korszak ért véget az amerikai történelemben 1979. november 4-én a teheráni amerikai nagykövetség elfoglalásával és az azt kísérő túszejtéssel. December 25-én, kevesebb, mint két hónappal később, a szovjet seregek afganisztáni bevonulásával pedig egy másik korszak kezdődött el.

A múltat könnyebb megérteni, mint a jelent, így nagyobb magabiztossággal jellemezzük az elmúlt korokat, mint azt, amelyben éppen élünk, épphogy csak megvetve tétova, bizonytalan lábainkat. Ugyanakkor annak felismeréséhez, hogy honnan jöttünk – nem is beszélve arról, vajon hová tartunk – meg kell szabadulnunk azoktól a képmutató gondolatoktól, amelyek megakadályozták a múlt szörnyűségeihez vezető utak megértését. Azt javaslom, kezdjük akkor azoknak az általánosan elfogadott nézeteknek az elhessegetésével, hogy Irán és Afganisztán előtt a „hidegháborútól" az „enyhülés" (*détente*) irányába mozdultunk el, és hogy a Kelet és Nyugat között húzódó régi politikai vita jelentőségéhez hasonlatos az Észak és Dél közötti új gazdasági konfliktus.

Az elmúlt néhány hónap eseményei pillanatok alatt szertefoszlatták az e szemlélet mögött meghúzódó feltételezéseket. Ugyanakkor sokáig olyan jó szolgálatot tettek az Egyesült Államoktól a Szovjetunió javára történő hatalmi egyensúlyelbillenés következményeinek elfedéséhez, eltagadásához, hogy még egy nagy erőfeszítéssel megpróbálják megmenteni e feltételezéseket a hiteltelenné válástól. Ha ez az erőfeszítés sikerrel jár, a tisztánlátásnál több veszne oda – merem állítani, hogy ez a szovjet birodalmi szemlélettel dacoló amerikai álláspont végső összeomlását jelentené. Ebben az esetben már tudjuk is, hogy hívjuk azt az új korszakot, amelybe belépnénk (miközben a korszak lényegi jellemzője, hogy tilos lenne kiejteni a nevét): Amerika finnlandizációja.

Az általában hidegháborúként emlegetett korszak 1947-ben kezdődött, amikor az Egyesült Államok a szovjet birodalom terjeszkedésébe való hallgatólagos beleegyezés évei után végül úgy döntött, hogy minden további térnyerésnek ellenáll, legyen szó akár egy szovjet katonai beavatkozásról vagy a helyi kommunista pártok felforgató tevékenységéről. Egészen addig az oroszoknak szabad kezet adtak. Elnézték nekik, hogy elfoglalják Kelet-Európa legnagyobb részét, és azt is, hogy egymás után állítsanak fel bábkormányokat a régió országaiban. Mikor Görögországot és Törökországot is hasonló végzet fenyegette, az Egyesült Államok végre kezdett kilépni a félig eufóriában úszó, félig inaktív állam szerepéből, amelybe a második világháború végén süllyedt. 1947 márciusában katonai segélyprogramot indítva Görögország és Törökország számára, Truman elnök, a később róla elnevezett doktrínában kijelentette, hogy *„az Egyesült Államok politikájának támogatnia kell azokat a szabad népeket, akik ellenállnak a fegyveres kisebbségek vagy a külső erők hódítási kísérleteinek."*

Néhány hónappal később útjára indult a Nyugat-Európa háború sújtotta gazdaságainak újjáépítését segítő Marshall-terv. Aztán jött a kommunista puccs Csehszlovákiában, amely egy újabb kelet-európai ország függetlenségét rombolta le, az egyetlen olyan térségbeli országét, amit demokratikus politikai berendezkedés jellemzett. Részben válaszul a Moszkvának alárendelt, kiterjedt, helyi kommunista pártok miatt Olaszországra és Franciaországra nehezedő hasonló nyomásra, részben az esetleges nyugat-európai szovjet invázió megelőzésére megalakult az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO).

A szovjet imperializmussal szembeni ellenállás céljából életre hívott, két területre koncentráló amerikai katonai és politikai stratégiát „feltartóztatás" névre keresztelték, és ez határozta meg az amerikai külpolitika fő irányvonalát egészen a két évtizeddel későbbi, 1969-es, új politikai irányvonal és a Nixon nevét viselő új elnöki doktrína megszületéséig.

Az orwelli inverziók egyikében, amelyben a szovjet propaganda mindig is ügyes volt, az ellenállás ezen stratégiáját, vagyis hogy valaki védelmi vonalat húz az ellenséges imperialista ambícióik előtt, az oroszok úgy írták le, és úgy könyvelték el (a *Szovjet diplomáciai szótár* szavaival élve), mint *„az Egyesült Államok és az imperialista katonai tömb által deklarált háborút a Szovjetunió és más szocialista országok ellen a második világháború után."*

Ettől kezdve az oroszok minden egyes amerikai lépést, amely a szovjet imperializmus feltartóztatásának gyengülését mutatta, a „hidegháborútól" való elmozdulásként üdvözöltek, miközben a feléledő aggodalmak bármilyen

jelét – a konkrét fellépésekről nem is beszélve – „a hidegháborúhoz való visszatérésként" aposztrofáltak. A Daniel P. Moynihan által „szemantikai beszivárgásnak" nevezett folyamatnak köszönhetően a hidegháború ezen orwelli értelmezése terjedt el az Egyesült Államokban és általában véve Nyugaton. A fogalmi közérthetőség érdekében tehát az első teendő, hogy ezt az értelmezést vessük el, és helyette a „feltartóztatás" fogalmát használjuk, amikor az Egyesült Államoknak az 1947-ben indult nagy történelmi dráma első felvonásában játszott szerepét tárgyaljuk.

A feltartóztatás politikáját hivatalosan ugyan a Truman-doktrína fogalmazta meg, legteljesebb kifejtését mégis a *Foreign Affairs* 1947. júliusi számának *A szovjet magatartás gyökerei* című cikkében találjuk. Az akkoriban csak „Mr. X"-ként ismert szerző a Külügyminisztérium Politikai Tervezőcsoportjának első igazgatója, George F. Kennan volt. Mintegy harminc évvel később Kennan praktikus okokból szakított a cikkben képviselt korábbi véleményével, ami talán az egyik legdrámaiabb példája volt a feltartóztatásba vetett hit vietnami tapasztalatból fakadó elvesztésének. Mint generációjából oly sokan, a feltartóztatás politikájának e nagy teoretikusa is „félig izolacionistává" vált, ahogyan keveseknél tapasztalható nyíltsággal és bátorsággal fogalmazott. De a Kennan által ebben a nagy horderejű ügyben tanúsított lenyűgöző őszinteségnek is megvoltak a maga korlátai. Ennek megfelelően Kennan úgy vélekedett: nem igazán a feltartóztatás politikájáról alkotott véleménye változott. Elméletének, amit ő elsősorban politikaiként írt le, megvalósítását ugyanis eltorzította a stratégia katonai összetevőjének túlhangsúlyozása.

Mégis, ha manapság bárki elolvassa híres írását, nem az lesz a benyomása, hogy Kennan annak idején a stratégia politikai oldalának erősebb hangsúlyozására törekedett volna. Az általa többször hangsúlyozott két lényegi szempont szerint a Szovjetunió hosszú távú stratégiája a kapitalista világ társadalmainak megdöntése és felváltása a kommunista rendszerekkel, így tervét csak egy azonos határozottságú ellenállási stratégiával lehet meghiúsítani. Ennek megfelelően *„az Egyesült Államok Szovjetunióval szembeni politikájának a szovjet expanzív törekvések hosszú távú, türelmes, de kemény és körültekintő feltartóztatásán kell alapulnia"*. Vagy másutt: *„a nyugati világ szabad intézményeivel szembeni szovjet nyomás olyan jelenség, amit nem lehet szándékairól lebeszélni, ám ellencsapások ügyes alkalmazásával feltartóztatható számos – a szovjet politikai manővereknek megfelelően állandóan változó – földrajzi és politikai pontokon."*

Kétségtelen, hogy nem kizárólag katonai lehetett az az „ellencsapás", amire Kennan gondolt. Ám még ennél is inkább egyértelmű, hogy a koreai

és vietnami amerikai beavatkozások teljesen illeszkedtek ehhez az elképzeléséhez. Mindehhez hozzávéve azt a nyilatkozatot, hogy szerte a világban „minden jó kommunista" kötelessége, hogy „Moszkva elvárásainak megfelelően támogassa és népszerűsítse a szovjethatalmat", arra a következtetésre kell jutnunk, hogy – legalábbis elméletben – a Kennan által vallott feltartóztatási politika elsősorban a katonai erő bevetését követelte meg az Egyesült Államoktól Koreában és Vietnamban. Véleménye szerint a Moszkva hosszú távú terveit szolgáló kommunista rendszerek terjeszkedésének valamennyi ilyen esete a szovjet hatalmi térnyerés egy-egy kísérlete. Sem a vietnami beavatkozás elkerülésére intő gyakorlati megfontolások, sem a taktikai óvatosság nem árul el semmit magáról az elvről vagy annak olyan helyi viszonyok közötti érvényesítéséről, ahol a katonai beavatkozás számára kedvezőbb feltételek nyílnak. Korea éppen egy ilyen helyzet iskolapéldája, és a „feltartóztatási" politika erejének próbája volt.

A politikai irányvonal meghirdetése és a koreai háború kitörése közötti években az Egyesült Államok feltartóztatási törekvése nyíltan megmutatkozott a NATO életre hívásában, és több olyan konkrét akcióban, amelyek arra irányultak, hogy megakadályozzák a szovjet erők előrenyomulását a második világháború végén kialakított vonalakon túlra. Ezt addig csak a csehszlovákiai puccs során lépték át. Kezdetben mind a bal-, mind pedig a jobboldalon akadtak az új politikának ellenzői. A baloldaliak azzal érveltek, hogy a Szovjetunió – ellentétben azzal, amin a feltartóztatás doktrínája nyugodott – inkább védekező, semmint támadó politikát folytatott, és Sztálin mindössze biztonságot és békét akart. A jobboldal elfogadta a feltartóztatás doktrínája mögött meghúzódó, a szovjet törekvésekről vallott elméletet, ugyanakkor túlságosan védekező jellege miatt támadta az amerikai politikai irányvonalat. Míg a baloldal leszerelést és „türelmet" javasolt, addig a jobboldal „visszaszorítást" és felszabadítást követelt. Számukra nem volt elég őrizni a reményt, ahogyan azt Kennan tette, támogatva olyan *„folyamatokat, amelyek végül az összeomláson vagy a szovjet hatalom lassú erjedésén keresztül utat találnak maguknak."* Véleményük szerint a kelet-európai csatlósállamokban a szovjet uralom elleni felkeléseket és lázadásokat kellett volna támogatni.

A feltartóztatás politikájával szemben megfogalmazott két kritikai irány közül azonban eleinte egyik sem tudott túl sok eredményt felmutatni. A baloldali fellépés Henry Wallace elnöki kampányában szerveződött meg 1948-ban, és az eredmények tükrében olyan csúnya vereséget szenvedett (Wallace nemhogy a remélt tízmillió szavazatot, de még egy milliót sem kapott), hogy politikai erőként a feledés homályába merült. A szovjet

törekvések jóhiszemű értelmezésére az elméleti vitákban is súlyos csapást mértek azok a kritikusok, akik a szovjet doktrínával és a szovjet akciókkal cáfolták, hogy Sztálin csupán a béke és biztonság megőrzésében lenne érdekelt.

A jobboldal által szorgalmazott támadó stratégiáról hamar kiderült, hogy sokkal inkább retorikai fogás, semmint valós törekvés. Így, amikor a magyarok fellázadtak szovjet elnyomóikkal szemben – a republikánus kormányzat bátorítására, amelyben a feltartóztatás nagy jobboldali kritikusai, John Foster Dulles és Richard Nixon magas tisztséget töltöttek be –, az Egyesült Államok ugyan együttérzéssel szemlélte az eseményeket, ám tétlen maradt.

A koreai háború szintén amerikai támogatás eredményeként tört ki. Ebben az esetben azonban a kommunistákat támogattuk, Dean Acheson külügyminiszter kijelentése révén, azt a látszatot keltve, hogy Dél-Korea védelme nem tartozik az Egyesült Államok elemi érdekei közé. Akár az történt, hogy Acheson gondatlanságból vezette félre nyilatkozatával a Szovjetuniót és észak-koreai csatlósait, akár az, hogy az Egyesült Államok egy nem kommunista nemzetet éppen elözönlő kommunista sereg láttán megváltoztatta álláspontját, az amerikai döntés egyértelmű volt: megőrizzük a védelmi vonalat minden további szovjet expanzióval szemben. Háborúba mentünk. E tettünkkel pedig félreérthetetlen jelét adtuk annak, hogy komolyan gondoljuk *„az ellencsapás alkalmazását a szovjet politika manővereinek megfelelően változó földrajzi és politikai pontokon"*, vagyis magát a feltartóztatás doktrínáját.

Ugyanakkor a koreai háború megvívása szolgáltatta az elsőt jelét annak, hogy a feltartóztatási politika jobboldali kritikusainak – pusztán attól, hogy a két nagy párt közül az egyik támogatását élvezik – az amerikai politikai életben semmivel sincs nagyobb befolyásuk, mint a baloldali kritikusoknak. Annak elutasításával, hogy Koreában az észak-koreai invázió visszaszorításánál tovább menjenek – vagyis elutasítva Észak-Korea bevételét, ahogy azt Douglas MacArthur parancsnok és jobboldali támogatói szorgalmazták –, az Egyesült Államok Truman elnök alatt nyilvánvalóvá tette: a feltartóztatásnál nem fog messzebb menni egy restauráció vagy felszabadítás érdekében.

A fennmaradó kétségeket, hogy ez a felfogás inkább a Demokrata Párt politikáját, semmint az Egyesült Államok álláspontját tükrözi, eloszlatta Eisenhower és a republikánusok 1952-es hatalomra kerülése. Igen távol kerülve egy vakmerőbb vagy agresszívebb stratégia elfogadásától, az új elnök a háború előtti határok, a korábbi *status quo* alapján – másképp fogalmazva: teljesen a feltartóztatás követelményei szerint – vetett véget a koreai

háborúnak. S aztán, amikor három évre rá visszakozott a magyarországi beavatkozást illetően, világossá tette azt is: az Egyesült Államok ugyan bárhogy és bármilyen formában ellenállna a szovjet hatalom terjeszkedésének, ideértve a háborút is, mégsem tenne semmit, hogy csökkentse a szovjet hatalom területi kiterjedését. Még segélyt sem biztosítana a szovjet birodalom azon államainak, amelyek a nemzeti függetlenségük kivívására törekednek, és össze kívánják kötni sorsukat a demokratikus világgal.

A retorikában ez nem is jelent meg teljesen, mégis létezett egy hallgatólagos kétpárti konszenzus arról a feltartóztatási politikáról, amit *A szovjet magatartás gyökereiben* Kennan körvonalazott. Ez azonban még így is a dolgok túlságos leegyszerűsítése. Létezett ugyanis egy *nemzeti* konszenzus, amely a választási politikai küzdelmek világánál mélyebben gyökerezett. Ez a konszenzus sehol nem volt látható, legfeljebb negatív értelemben: a jobb- és baloldal feltartóztatással kapcsolatos kritikáinak elerőtlenedésében. Volt ennek egy pozitív olvasata is, amit cikke összefoglalásában Kennan finoman megragadott, és ez tökéletesen illett az elemzésen végigvonuló éleselméjűségéhez.

Az amerikai–orosz kapcsolatok szemfüles megfigyelője nem talál kivetnivalót abban a kihívásban, amelyet a Kreml jelent az amerikai társadalom számára. Inkább egyfajta hálát fog érezni a gondviselés iránt, amely ezzel, az amerikaiak számára jelentkező folyamatos kihívással a nemzet biztonságát attól teszi függővé, hogy mennyire képesek összeszedni magukat, és elfogadni a történelem által rájuk bízott politikai és erkölcsi vezető szerep felelősségét.

Az ilyen célokból és ilyen módon „összeszedni magukat" kifejezés révén az amerikaiak megtapasztalták a hirtelen megnövekvő önbizalom energiáját. A depresszió helyett, amit a hidegháború utáni évekre prognosztizáltak, hihetetlen fejlődést láthattunk, és ennek eredményeiből többen részesülhettek, mint azt korábban bárki remélte volna. Rossz életkilátásokkal rendelkező emberek millióinak kínáltak olyan lehetőségeket, amellyel segíthettek sorsukon: dolgoztak, termeltek, építkeztek, gazdálkodtak. Még sok – az utóbbi időben „elidegenített" és marginalizálódott – értelmiségi is csatlakozott ahhoz, amit a néhány megmaradt szocialista egymás között Amerika „ünnepléseként" csúfolt. Ez az új ethosz – a kreativitást korántsem csökkentve – jóval izgalmasabb irodalmi műveket alkotott, mint a '30-as vagy a '60-as évek. (Az '50-es évek olyan íróinak felemelkedésére gondolok, akik közösen osztoztak az amerikai társadalommal szembeni új, pozitív hozzáállásban, mint Saul Bellow, Ralph Ellison, William Styron, Robert Lowell, John Berryman, Lionel Trilling, Reinhold Niebuhr, Hannah Arendt és maga Kennan.)

Ráadásul ahhoz, hogy ilyen módon „összeszedjék magukat", az amerikaiak szintén megértették Kennan abbéli reményét, hogy elfogadják *„a politikai és erkölcsi vezető szerep felelősségét, amelyet a történelem egyértelműen rájuk kívánt bízni"*. Elfogadták ezt a felelősséget a Marshall-terv támogatásával, ami talán a világ valaha látott legbőkezűbb gazdasági segélyprogramja volt, valamint abbéli hajlandóságukkal, hogy vérrel és arannyal fizessék meg azon politika árát, amellyel a totalitárius rendszer határait rögzíteni lehetett. Annak a totalitárius rendszernek a határait, amely a Föld egy jelentős részén már így is lerombolta a szabadság legcsekélyebb lehetőségét is, és arra törekedett, hogy barbár fennhatóságát akkora területre terjessze ki, amekkorára csak tudja. Már csak ez is a büszkeség és az önbizalom feltámadásával jutalmazta őket. A nemzet képesnek érezte magát arra, hogy vezető szerepet vállaljon a szabadság védelmének ügyében, a totalitarizmus fenyegetésével szemben. Az évtized végére, amikor John F. Kennedy váltotta Eisenhowert az elnöki székben, az embereknek csak egy szűk kisebbsége kérdőjelezte meg a baloldalon az ügy igazságát vagy az érte vállalt harc szándékát és eszközeit.

Számos demokrata, ideértve a Kennedy-adminisztráció magas rangú tisztviselőinek nagy többségét is, mára teljesen megtagadta, vagy legalább is csendesen eltávolodott korábbi véleményétől, így fontos hangsúlyozni, ami máskülönben a Kennedy-adminisztrációtól magától értetődő lenne: ha valaki, akkor ők jóval odaadóbban kötelezték el magukat a feltartóztatás mellett, mint korábban az Eisenhower-adminisztráció. Az elnökségért Kennedy egy republikánus ellenféllel szemben, az akkor éppen Eisenhower alelnökeként szolgáló Nixon ellen szállt versenybe. Programjában bírálta a republikánusokat, hogy elhanyagolták a védelmünket (amelynek következtében az Egyesült Államok és a Szovjetunió között egy úgynevezett a „rakéta-szakadék" alakult ki), és megengedőbbek voltak a kommunizmussal szemben is. (Bár ez a későbbi generációknak talán hihetetlennek tűnik, Nixon hajlott arra, hogy azzal magyarázza vereségét: Kennedy a szoros versenyben sikerrel hozta fel ezt a témát a televíziós vitában.)

Hivatali ideje alatt Kennedy és védelmi minisztere, Robert McNamara azonnal eltávolodott egy sokkal rugalmasabb álláspont felé a republikánus stratégiai doktrínára jellemző „tömeges megtorlástól". Ez utóbbi doktrína szerint az Egyesült Államoknak a Szovjetunióval szemben a kommunista agresszió bármilyen jelére atomcsapással kellett volna válaszolnia. Már

egészen korán, 1950-ben a Harvardon és MIT-n tanító professzorok egy csoportja (beleértve a Kennedy-adminisztráció későbbi tagjait: McGeorge Bundyt, Carl Kaysent, Jerome Wiesnert, ifj. Arthur Schlesingert és John Kenneth Galbraith-t) felhívta a figyelmet: a nukleáris fegyverekre helyezett hangsúly *„nem nyújt az Egyesült Államok számára hatékony válaszlehetőséget a korlátozott agresszióra, ez csak az atomháború teljesen aránytalan viszontválaszát kínálja. Ezzel végső soron arra ösztönözték Moszkvát, hogy jelentéktelenebb régiókban a belső lázadások és a gerilla hadviselés fegyvertárát alkalmazza, abban bízva, hogy e helyi lépések mindössze helyi feszültséghez vezetnek majd."* Kennedy nyolc évvel később kezdett foglalkozni a kérdéssel, és a szenátorsága idején megfogalmazott, a katonai hadviseléssel kapcsolatos felhívására – amely képes lenne olyan kihívásokra válaszolni, mint a *„korlátozott helyi háborúk, a közvetett, burkolt agresszió, a megfélemlítés és a felforgatás és a felkelések"* – elnökként immár saját politikájával felelt. Ezen politikai lépések között szerepelt Kuba inváziójának kísérlete a Disznó-öbölben, valamint az a döntés, hogy amerikai tanácsadókat, majd tényleges alakulatokat küld Vietnamba.

Bár mindenki katasztrófaként értékelte, a Disznó-öböl esete végül nem vonta kétségbe a feltartóztatás stratégiáját. Rendkívüli taktikai baklövésként fogták fel, és úgy hivatkoztak rá, mint egy sajnálatos, de talán fontos állomásra az új és tapasztalatlan elnök betanulása során. A vietnami bevonulásról szóló döntésnek mindazonáltal jóval súlyosabb következményei lettek. Elméletben, a korábbiak alapján, a döntés nem volt meglepő. A koreai mintát követte abban az értelemben, hogy Vietnam is olyan ország volt, amely kommunista és nem kommunista területekre esett szét, és ahol a kommunisták megpróbálták legyűrni a nem kommunistákat. A különbség abban állt, hogy míg Koreában az északiak reguláris seregekkel támadták a délieket, addig Vietnamban az agresszió a kommunista párt látszólag belső lázadásának formáját öltötte. Az Egyesült Államokban nagyon kevesen hitték, hogy a háború Vietnamban polgárháború, ám még ha így is gondolták, ez a helyzeten akkor sem változtatott. Bármi legyen is az ügy pontos jogi minősítése, nem kérdés, hogy Vietnamban kísérletet tettek a kommunista hatalom kiterjesztésére a korábban megállapított határokon túlra. Így ez a feltartóztatás stratégiája számára ugyanúgy egyértelmű kihívást jelentett, mint annak idején Korea.

Nem az volt a kérdés tehát, hogy az Egyesült Államoknak kell-e válaszolnia, az egyetlen kérdés az volt, hogy az Egyesült Államok képes-e hatékony választ adni? Annak ismeretében, hogy a Kennedy-adminisztráció

új stratégiai doktrínája kifejezetten egy ilyen kihívás kapcsán fogant („közvetett, burkolt agresszió, megfélemlítés és felforgatás, felkelések"), Kennedy igenlő válasza biztosra volt vehető. Ettől eltérő véleményen csak azok voltak az adminisztrációban, akik amellett érveltek, hogy a katonai intézkedések megbuknak, ha nem követelik meg a dél-vietnami kormánytól egy liberális reformprogram végrehajtását is. Ez az érv implicite az amerikai csapatok puszta bevetésénél nagyobb mértékű amerikai beavatkozásra szólított fel (és végül Diem megöléséhez, valamint a háborúért viselt teljes amerikai felelősség elismeréséhez vezetett).

A vietnami amerikai intervenció ellen azon az alapon lehetett volna szót emelni – ahogy azt az adminisztráción kívül Hans J. Morgenthau és mások meg is tették –, hogy a siker esélye rendkívül csekély, míg a kudarc lehetséges következményei túlságosan nagyok. Morgenthau úgy látta, nincs abban semmi kivetnivaló, ha megpróbálják megóvni a kommunizmustól Dél-Vietnamot, ahogy általában véve a feltartóztatás stratégiájában sincsen; a baj a taktikai érzékkel volt, a kísérlettel, hogy egy alapvetően jól átgondolt politikát alkalmazzanak egy nem megfelelő és kedvezőtlen helyzetben. Morgenthau megjegyezte továbbá: ha végeláthatatlan háborúba sodornánk magunkat Dél-Vietnamban – amit semmiképp sem nyerhetünk meg –, az hasonlóan megosztaná a társadalmunkat, mint ahogyan az algériai háború a franciákat. A tét Délkelet-Ázsiában egyszerűen nem volt olyan nagy, hogy megérte volna ezt a kockázatot vállalni érte.

Biztos, sőt – mivel ez egy visszatekintő elemzés – megcáfolhatatlan, hogy e felfogást meglehetősen kevesen támogatták Washingtonban. Az uralkodó nézet szerint rendelkezésre álltak a lázadók leveréséhez szükséges fegyveres erők ahhoz, hogy Dél-Vietnamot megvédjék a kommunizmustól, és mondhatnánk „viszketett is a tenyerük" az új technikák kipróbálása kapcsán.

De ha a kérdés, amit eleinte Vietnam felvetett, taktikai jellegű is volt – hogy vajon lehet-e sikeres a beavatkozás –, azt a háború elhúzódásával jóval komolyabb kérdések követték. Így például az, hogy lehet-e vagy sem sikerre vinni a beavatkozást, és egyáltalán szükséges vagy kívánatos-e? A feltartóztatást alátámasztó egyik fő feltételezés szerint a kommunista hatalom bármilyen előrenyomulása hozzájárul a szovjetek hatalmának kiterjesztéséhez, de vajon biztos, hogy ez a feltételezés szükségszerűen igaz is volt? Nem lehetett-e mindez akár a kínai terjeszkedés része? És ha igen, az oroszok és kínaiak közötti egyre mélyülő szakadék ismeretében, mennyire tekinthető elengedhetetlennek az amerikai ellenállás a szovjet terjeszkedés

feltartóztatásában? És a kínai terjeszkedés problémájával szembesülve, vajon ugyanaz, a szovjetek birodalmi előretörése ellen kifejlesztett stratégia mechanikus alkalmazása kínálja-e a legjobb megoldást? Vagy újfent: lehet-e, hogy a vietnami háború valójában mégis csak egy vietnami belügy, tehát az északiak rejtett agressziójának esete, saját helyi célokkal (az ország egyesítése és talán a teljes régió irányításának Hanoi kezébe adása), aminek így vajmi kevés köze volt akár a szovjet, akár a kínai hatalomhoz? Vagy végül, lehetséges-e, hogy ez teljes egészében egy dél-vietnami ügy volt, azaz polgárháború, aminek valódi tétje az ország lakosain kívül senki számára nem volt?

Nyilvánvaló, hogy a vietnami amerikai intervenció igazolása ilyen és a hasonló kérdésekre adott egyértelmű válaszoktól függött. Ezekre azonban egyelőre nem derült fény. Vagy inkább: az évek során folyamatosan változtak a politikánkat megalapozó érvek. Így először ellenálltunk a szovjet terjeszkedésnek, aztán meghúztuk a határvonalat Ázsiában a kínai terjeszkedéssel szemben, hasonlóan ahhoz, mint ahogy meghúztuk Európában az oroszok ellen is, majd harcoltunk azért, hogy megőrizzük egy másik ország által elfoglalt baráti ország függetlenségét, és végül azért, hogy megőrizzük a világ más tájain lévő szövetségeseinknek tett ígéreteink hitelét.

Röviden, a vietnami háború vérveszteségéhez egy másik áldozat is járult, azon érvek tisztaságának elveszése, amely az Egyesült Államok politikáját húsz éven át, a demokrata és a republikánus adminisztrációk alatt egyaránt jellemezte.

Nem ez volt azonban az egyetlen seb, amit a feltartóztatás vietnami politikája ütött rajtunk. Megingott a bizalom az Egyesült Államok azon képességében is, hogy képes megbirkózni „a politikai és erkölcsi vezető szerep felelősségével". Amikor Kennan (aki, finoman fogalmazva, nem egy amerikai soviniszta) az Egyesült Államok „történelem által kijelölt" felelősségének fordulatát használja, biztosan nem az amerikai nemzeti karakterben rejlő erényekre, hanem pusztán az erőforrások túlsúlyára gondolt. Arra, hogy a történelem, két világháborún át munkálva, végül kimerítette Nyugat-Európa forrásait, és csak az Egyesült Államok maradt talpon. Minden baráti vagy ellenséges, az amerikai „önhittségről" vagy az „amerikai mindenhatóság illúziójáról" szóló retorika ellenére e hatalmat az amerikaiak egészen addig nem gyakorolták, amíg abszolútnak látták. Ha csak egy kicsit is a mindenhatóság gőgös illúziójának rabjai, biztosan nem hunytak volna szemet Kelet-Európa szovjet vagy a kontinentális Kína kommunista elfoglalása felett, amikor Amerikának még atommonopóliuma volt. Másrészt

balgaság lenne tagadni, hogy Vietnam előtt Amerikának az amerikai erőbe vetett hite rendkívül nagy volt, ha nem is korlátlan, de meglehetősen nagy. Úgy gondoltuk: bármit, amit meg akarunk tenni, megtehetünk az észszerűség határain belül. Ez az amerikai erőbe vetett bizalom volt a vietnami vereség második nagy áldozata.

Ahogy az erőbe vetett bizalom gyengült, úgy gyengült a „politikai és erkölcsi vezető szerep" is. Míg a vietnami katonai beavatkozás kezdetén a hazai kritikák még taktikai kérdésekre szorítkoztak, addig háború közben a beavatkozás politikai létjogosultsága vált központi kérdéssé, a végére pedig már az Egyesült Államok morális álláspontját is kétségbe vonták, és bemocskolták. Igen sok amerikai, ideértve olyanokat is, akik a Kennedy-érában még az intervenciót szorgalmazták, most ahhoz a szűk baloldali kisebbséghez csatlakoztak, amely annak idején még butasággal és erkölcstelenséggel vádolta őket, hogy most azt mondhassák: a vietnami intervenció őrültségből bűncselekménybe fordult. Nem is távolodhattak volna jobban el a feltartóztatás Kennedy beiktatási beszéde által visszhangozott szellemiségétől: *„vegye tudomásul minden nemzet, akár jóakarónk, akár nem: megfizetünk minden árat, vállalunk minden terhet, elviselünk bármilyen megpróbáltatást, támogatunk minden barátot, ellenállunk minden ellenségnek, hogy biztosítsuk a szabadság fennmaradását és sikerét."* Az önbizalomhiány és önutálat új nemzeti érzését öltötték magukra. Eltűnt a belpolitikai alap, amin a feltartóztatás nyugodott.

Több mint húsz évvel a feltartóztatás politikájának első megfogalmazása után, erre az új politikai realitásra adott választ a Nixon révén hivatalba lépő republikánus adminisztráció, amikor úgy döntött: elkezd ettől távolodni egy, az Egyesült Államoknak szánt új nemzetközi szerep irányába. E más országok és konzervatív vezetők számára sem ismeretlen folyamat során (Franciaországban De Gaulle, Izraelben pedig Begin alatt történt hasonló) Nixon, aki egykor még „gyávának" minősítette a feltartóztatás politikáját, és abban reménykedett, hogy feladják majd azt egy sokkal agresszívabb hozzáállás érdekében, most mégis más irányba indult – a visszavonulás, az összehúzódás és a kivonulás irányába.

Míg a vietnami intervenció Kennedy és Johnson alatt a feltartóztatás régi stratégiájának hiteltelenítését szolgálta, a vietnami kivonulás – Nixon és nemzetbiztonsági tanácsadója, Henry Kissinger elképzelései alapján – a visszahúzódás új stratégiájának modelljévé, paradigmájává vált. Az amerikai erőket fokozatosan kellett kivonni Vietnamból, hogy eközben fel lehessen

építeni a dél-vietnami erőket annyira, hogy felelősséget tudjanak vállalni saját országuk védelméért. Az amerikai szerep így csak a szükséges katonai segítség biztosítására korlátozódott volna. Ugyanez a politika – mindig a helyi körülményekhez rugalmasan igazítva – lett volna alkalmazandó a világ többi részén is. Az Egyesült Államok minden fontosabb régióban inkább helyi szövetségeseire (a nyitás után ideértve a kommunista Kínát és természetesen a sah irányítása alatt álló Iránt is), semmint saját katonai erejére épített volna annak érdekében, hogy megelőzzön vagy feltartóztasson egy szovjetek támogatta agressziót. Biztosítottunk volna fegyvereket és más támogatást is, ám ettől kezdve az elrettentés és a fegyveres összecsapás mások feladata lett volna. Így adta át helyét a Truman-doktrína a Nixon-doktrínának, a feltartóztatás pedig a stratégiai visszavonulásnak.

Az új politika természetesen egyáltalán nem egy oly kevéssé vonzó elnevezéssel illette magát, mint a „stratégiai visszavonulás". „Enyhülésnek" keresztelték el, amely az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kapcsolatok új korszakának kezdetét fémjelezte. Ebben az új korszakban a „béke struktúráját" a két szuperhatalom közötti „konfrontáció" helyett együttműködésen keresztül építették volna. A tárgyalások a stratégiai atomfegyverek építésének korlátozásához vezettek volna, és az amerikaiak és az oroszok abban is megegyeztek volna, hogy önuralmat gyakorolnak a harmadik országokkal való kapcsolataikban, hogy csökkentsék egy esetleges közvetlen konfliktus kifejlődésének a veszélyét.

A *détente* kritikusai számára már akkor is nyilvánvaló volt, ami visszatekintve szinte mindenki számára világossá vált: az új stratégia azon az igencsak megkérdőjelezhető feltételezésen nyugodott, hogy a Szovjetuniót az amerikain túl más erő is feltartóztathatta volna. Nixon és Kissinger hitte – vagy talán csak a józan ész ellenére is remélte –, hogy az amerikaiak helyébe lépő erők és a pozitív gazdasági és politikai ösztönzők vegyítése, vagy „összekapcsolása" elegendő lesz a szovjet kalandor-politika megfékezésére, és ahol ez a kombináció hatástalannak bizonyul, ott az amerikaiak eltökéltsége pótolja majd a hiányt.

Más szóval: felfogásukban a *détente* a feltartóztatás legmagasabb fokozatát jelentette, ami az Egyesült Államokban még összeegyeztethető volt a Vietnam utáni politikai légkörrel, azzal a politikai légkörrel, amelyben a Kongresszus, a külpolitika vezető véleményközpontjai a fő hírcsatornák támogatásával a védelmi kiadások drasztikus visszavágását és az amerikai külföldi ígéretek minimumra szorítását várta. Kissinger nyilvánvalóan azt hitte, hogy az Egyesült Államok magabiztossága sebet kapott, és többé nincs

meg a szükséges akarata vagy gyomra ahhoz, hogy fenntartsa a feltartóztatás embert próbáló stratégiáját. Úgy tűnik, hitt abban is, hogy a Szovjetunió a birodalmi dinamika időszakába lépett. Saját szerepe – éppúgy, mint Metterniché, amikor az erősödő demokratikus nyomás miatt a monarchikus rendszer összeomlásával nézett szembe – az volt, hogy késleltesse az elkerülhetetlent, amíg csak lehetséges. Időt nyerni már önmagában is kívánatos volt: az esetlegesen felbukkanó, nem várt események mindig megváltoztathatják az összképet.

Sajnos, az egyetlen valóban felbukkanó, nem várt esemény éppen a feltartóztatás e módosított stratégiájának alkalmazhatóságát ásta alá. Ez az esemény az új stratégia tesztelőterepének tekintett Vietnamban elszenvedett kudarc lett. Itt az új felfogásnak megfelelően az amerikait helyettesítő helyi erők segítségével történő feltartóztatással próbálkoztunk – ez váltotta az amerikai erők általi feltartóztatás régi elképzelését (bár e felfogás végét négy évvel később a sah bukása hozta el). Vietnam esetében nemcsak a helyi szövetségesek bizonyultak képtelennek a határokat tartani, de még az Egyesült Államok sem biztosította számukra az ahhoz ígért segítséget, hogy megvédhessék magukat a szovjet fegyverrel jelentősen megtámogatott fegyveres invázióval szemben. A történelem ironikus fordulatainak egyike – és ez még csúfondárosabbá teszi a történetet –, hogy az egykori vietnami bevonulás alapját képező, hiteltelenített elmélet, amely szerint a kommunizmus ottani győzelme egyet jelentene a szovjet hatalom kiterjesztésével, végül számos vargabetű után igazolást nyert. Mégpedig akkor, amikor a kommunista Vietnam maga lépett szövetségre Kína ellen a Szovjetunióval, és továbbment, hogy kiterjessze fennhatóságát Indokína egészére.

Így a korábban még inkább kétségbe vont „dominóelv" is igazolást nyert végül s nem csak Indokínában. Amint Vietnam elesett, kubai seregeknek álcázott szovjet előőrsök jelentek meg Angolában, és az Egyesült Államok ismét megtagadta a válaszlépést. Kissinger és az új elnök, Gerald Ford a Kongresszustól kért támogatást az angolai nyugatbarát erők számára, akiket kommunista ellenfeleik kubai katonai segítséggel győztek le. De a Kongresszus (még mindig a legjelentősebb véleményközpontok támogatásával) nemet mondott, ráadásul a CIA abbéli törekvését is ellehetetlenítette, hogy fedett támogatást nyújtson az antikommunista erőknek. A következő néhány évben – a Jimmy Carter alatti új demokrata adminisztrációt is beleértve – öt további országban vették át a hatalmat a Szovjetunió által támogatott vagy hozzá lojális csoportok, miközben az Egyesült Államok önelégülten figyelt, és gratulált magának az „érett önkorlátozáshoz".

A szovjet előrenyomulás és az amerikai visszavonulás körvonalazódó irányai sem korlátozódtak a csatlósállamokat és a szövetségeseket érintő konfliktusokra. Mindez eléggé vészjósló módon a két szuperhatalom közötti erőegyensúly változásában is megmutatkozott. Miután az 1962-es kubai rakétaválság során a stratégiai atomfegyverekben és a helyi tengerészeti erőkben megmutatkozó amerikai fölény kikényszerítette a szovjet visszavonulást, a Szovjetunió elhatározta, hogy még egyszer nem kerül ilyen helyzetbe. Ennek megfelelően a Szovjetunió minden katonai területen fejlesztésbe fogott – úgy a nukleáris, mint a hagyományos fegyverek területén, szárazföldön, tengeren és levegőben egyaránt –, ami végül a világtörténelem legnagyobb volumenű, békeidőben történt fegyverkezéséhez vezetett. Minden, a fegyverkezési versennyel kapcsolatos egykori és mai vita ellenére az Egyesült Államok e könyörtelen maratoni futásra nem sprinttel, hanem csak egyhelyben topogással vagy visszalépéssel válaszolt. A '70-es évtized egészét tekintve a szovjetek háromszor többet költöttek védelmi politikára, mint az Egyesült Államok (még azután is, hogy megfordult az amerikai katonai kiadások 1970 és 1976 között folyamatosan csökkenő trendje), és 1979-ben is 50 százalékkal múlták felül az Egyesült Államokat. A hagyományos katonai fegyvernemek legtöbbjében a Szovjetunió már régóta lekörözte az Egyesült Államokat, az egyensúlyt a fegyverzet minőségében és a stratégiai atomfegyverek mennyiségében élvezett amerikai előny tartotta fent. Ám a szovjet minőségi és mennyiségi fejlődéshez hozzájárult az amerikai „korlátozás" (e fogalom mindinkább az egyoldalú lefegyverzés eufemisztikus kifejezésévé vált), így az előny eltűnt.

Az enyhülés kritikusai egyre növekvő aggodalommal jelezték, hogy amennyiben folytatódik ez a tendencia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti átfogó erőegyensúly a szovjetek javára billenhet el. A szovjetek is szinte leplezetlen örömmel hangoztatták, hogy egy ilyen elmozdulás akár nagyobb szovjet „befolyássá" is konvertálható a világban. Ez a befolyás nagyobb politikai súlyt jelenthetett a Nyugattal való tárgyalások során, de erődemonstrációk révén jelenthette más országok megfélemlítését is. De jelenthette kubai és keletnémet ügynökök útnak indítását, hogy az ellenállástól vagy megtorlástól nem tartva avatkozzanak be a harmadik világ országaiban. Vagy – és ez még azokat is meglephette, akik bár a legrosszabbra számítottak a Szovjetuniótól, de tisztában voltak a szinte legendás szovjet óvatossággal, amikor saját csapatoknak a birodalom határain kívülre küldéséről volt szó – jelenthetett nyílt szovjet katonai inváziót vagy térnyerést is. A legrosszabb esetben jelenthette volna a finnlandizációként ismert politikai

ellenőrzést Nyugat-Európa, Japán és végeredményben még az Egyesült Államok felett is.

A Carter-adminisztráció azonban derülátónak tűnt, közel sem aggódott az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti erőegyensúly megváltozása vagy az ebből fakadó, lassan felsejlő következmények miatt. Éppen a fordítottja történt annak, mint ami a feltartóztatási politikával történt, amikor Eisenhower 1952-ben Truman helyébe lépett. A Carter alatt 1976-ban megszerveződő, új demokrata adminisztráció továbbvitte, sőt fel is gyorsította a republikánusok alatt megkezdődött stratégiai visszavonulást. Carter, aki az óriásira felduzzasztott védelmi költségvetés ellen kampányolt, és a védelmi kiadások 5 milliárd dolláros visszavágását ígérte 7 milliárd dollárra, végül lehetetlennek tartotta, hogy elnökként megtartsa ezt az ígéretét. Ugyanakkor egymás után törölte vagy halasztotta el új fegyverrendszerek gyártását (a B-1 bombázóét, a neutronbombáét, az MX-ét, a Tridentét), miközben a Szovjetunió tovább növelte és finomította teljes arzenálját.

A szovjet ügynökök közel-keleti és afrikai tevékenységének fokozódása sem váltott ki jelentős riadalmat a Carter-adminisztrációban. Ezek az akciók több megfigyelő számára egy kialakulóban lévő stratégiának tűntek, amelynek célja, hogy szovjet ellenőrzés alá kerüljön a közel-keleti olaj vagy legalább azon útvonalak, amiken keresztül az kőolajat Európába, Japánba és az Egyesült Államokba szállítják. Ezzel szemben Carter ENSZ-nagykövete szerint – talán azon felfogással párhuzamosan, miszerint az atomparitás szovjet elérése a „fegyverkezési verseny" stabilizálásának szükséges előfeltétele – a kubai seregek Afrikában a stabilitást szolgáló erőnek számítottak. A Közel-Kelet szovjet körülzárásával kapcsolatos bármiféle aggodalmat a szóvivők a kormányban és a sajtóban is paranoiaként utasítottak el.

Bár általánosságban véve a Carter-adminisztráció Afganisztán előtti politikája lényegében a két megelőző republikánus adminisztráció visszavonulási stratégiájának folytatása volt, mégis nagy különbség fedezhető fel a koncepciókban és az álláspontokban. Míg Nixon, Ford és Kissinger az enyhülésre úgy tekintettek, mint a feltartóztatás politikájának változó körülményekre adaptálására – a legjobb opcióra, amit aktuálisan remélni lehetett –, a Carter-adminisztráció a jelek szerint egyáltalán nem látta szükségét a feltartóztatásnak.

Bár Kissinger alkalmanként kacérkodott az elképzeléssel, hogy a Szovjetunió az aktuális „*status quo* hatalommá" válik, végül mégis úgy ítélte meg, hogy az ország a birodalmi terjeszkedés szakaszába lépett. A Carter-adminisztrációban ennek épp az ellenkezőjét gondolták. Az elnök, illetve

nemzetbiztonsági tanácsadója, Zbigniew Brzezinski e terjeszkedést a szélsőséges szovjet engedetlenséggel magyarázták. Az elnök, a külügyminiszter, az ENSZ-nagykövet, vezető kremlinológusai, fő védelmezői az egyetemeken, valamint a sajtó is sorra azt mondták az amerikaiaknak: a Szovjetunió ugyanazért küzd, mint mi, azaz a stabilitásért és a békéért.

Ebben az olvasatban a szovjetek még mindig elmaradottak voltak, mivel azt gondolták, a katonai erő éppoly fontos, mint a múltban volt. Persze türelmes útmutatásunkkal – amit olyan tanulságok is megerősítettek, mint az Egyiptomból való kiutasításuk – hamar megtanulnák, hogy a világ új korszakba lépett, amiben a katonai erő politikai eszközként egyre kevésbé használható. Nukleáris téren a stratégiai vezető szerepnek (ahogy Henry Kissinger maga mondta, bár később megváltoztatta véleményét) nem volt értelme, és ha a szovjetek olyan éretlenek maradtak volna, hogy ezt mégis megpróbálják elérni, ezen áldozatért cserébe mindössze nélkülözést kapnak. Ügynökeik más országba küldését hamarosan anakronisztikus tevékenységnek látták volna. Hiszen az egész kubai hadsereg és az összes szovjet fegyver sem képes felülkerekedni a nacionalizmus erején, amely sárba tiporná, majd elűzné őket, ahogyan az velünk is megesett a meggondolatlan vietnami félrelépésünk során.

Mindezen megfontolások hátterében azon elképzelés állt, hogy a Kelet–Nyugat konfliktus – az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti küzdelem – immár idejétmúlt, és a konfliktusok új tengelye Észak–Dél irányú. Ebben az új konfliktusban a meghatározó kérdések nem politikai természetűek (vagyis nem a kommunizmus és a demokrácia küzdelmében öltenek testet), hanem sokkal inkább gazdaságiak, szembeállítva Dél szegény nemzeteit Észak fejlett államaival. Ahogy egykor az üldözött népek tucatjai követeltek politikai jogaik érvényesülését, és függetlenné válásukkal el is érték ezt, úgy most ugyanők és még sokan mások egy új nemzetközi gazdasági rend révén jogos részesedésüket követelik a föld javaiból. A hasonló követeléseknek katonai erővel nem lehetett ellenállni – ami talán a másik bizonyíték lehetett arra, hogy a hadsereg felett eljárt az idő –, és a kérdést még tovább bonyolította, hogy nem minden gazdasági hatalom összpontosult Észak kezében.

Ezek az elképzelések szinte axiomatikus igazsággá váltak, amikor az OPEC az 1973-as jom kippuri háború idején sikeres olajembargót rendelt el a Nyugattal szemben, aminek eredményeként egyik napról a másikra négyszeresére emelkedtek az olajárak. Ezek az elképzelések mindazonáltal nem váltak a hivatalos amerikai politika részévé, egészen a Carter-adminisztráció három évvel későbbi hivatalba lépéséig. Az 1977 májusában

a Notre Dame Egyetemen elhangzott, mára széles körben ismertté vált beszédében az elnök úgy fogalmazott: *„a Szovjetunióval való konfliktus fenyegetése csökkent”*, és immár nagyobb fenyegetés a béke számára egy olyan világ, amelynek *„egyharmada gazdag és kétharmada éhes.”* A végkövetkeztetés az volt, hogy semmi szükség többé a feltartóztatás politikájára – legyen szó akár az amerikai katonai erő alkalmazásának trumani formájáról vagy az amerikai fegyverekkel támogatott helyi szövetségesek nixoni változatáról. Ahogy Carter fogalmazott, *„a történelem irányai meggyengítették az alapzatát annak a két elvnek, amelyek a múltban külpolitikánkat irányították: a hitet, hogy a szovjet expanzió elkerülhetetlen, és hogy ezt mindenáron fel kell tartóztatni.”* Ilyen világszemlélettel az egyetlen elképzelhető megoldás az lehetett, hogy a Carter-adminisztráció „érett visszafogottsággal” reagál az iráni sah megdöntésére. A Notre Dame-beszédben az elnök ezt mondta: *„Magabiztos vagyok a jövőnket illetően, már megszabadultunk a kommunizmustól való túlzott félelmünktől, amely ahhoz vezetett, hogy keblünkre öleljünk minden diktátort, aki félelmében csatlakozott hozzánk. Örülök, hogy ez megváltozott”.*

A sah – kiváló példájaként egy ilyen diktátornak – talán világosan látta e szavakban az intő jelet, különösen azután, hogy a feltartóztatási politika lágyabb változatát képviselő Nixon-doktrínának – ami a sahot az amerikai biztonság „pillérévé” avatta a Perzsa-öbölben – elavultságához még erkölcsi rosszallás is társult. Ha a Nixon-doktrína érvényes, arra kötelezett volna minket, hogy minden szükséges eszközzel támogassuk a sahot, egy akár szovjetbarát, akár nem, de biztosan Amerika-ellenes forradalom elfojtásában. Erősen kétséges, hogy Nixonnak lett volna gyomra vagy politikai bázisa egy ilyen politika véghezviteléhez, ami azzal is együtt járt volna, hogy Amerika hallgatólagosan belegyezik abba, hogy iráni katonák több ezer tüntetőt lemészároljanak. Mindenesetre Nixon már leköszönt, a jelenlegi elnök pedig semmi szükségét nem látta, hogy a róla elnevezett doktrínát érvényesítse. Sőt: mintha azt gondolta volna: az Egyesült Államok jobban járna, ha nem lennének olyan szövetségesei, mint a sah.

E kérdésben azonban az elnök eltávolodott a közvélemény új felfogásától. Még jó pár akadémiai szimpatizánsát is nyugtalanította a sah bukása és az ajatollah felemelkedése. Ez a vad, új erő nem az volt, amire a sah egyesült államokbeli ellenfelei számítottak. Andrew Young és Ramsey Clark talán szentként és az emberi jogok elszánt híveként tekintettek az ajatollahra, de a legtöbb embert nyugtalanították az Egyesült Államokkal szembeni erőszakos kitörései, és egyértelmű szándéka, hogy Iránt ne előre, a jövő felé vezesse, hanem vissza a szerintük még a sah rendszerénél is sötétebb múltba.

Ott voltak azok is, akik – miközben azzal dicsekedtek, hogy a „kommunizmustól való túlzott félelem" távolabb áll tőlük, mint bárkitől a Carter által lakott Fehér Házban – mégis elgondolkodtak azon: vajon az iráni iszlám forradalom nem valamiféle szovjet hatalomátvétel nyitánya-e? Az olyan, a Carter-adminisztrációval szimpatizáló véleményformálók, mint a harvardi Stanley Hoffman és a *Foreign Affairs* szerzője, James Chace mindenesetre elismerték, hogy az amerikai hatalom sem a Perzsa-öbölben és talán másutt sem helyettesíthető. Ha nem a saját erőnkön múlt a szovjetek feltartóztatása, akkor már csak remélni lehetett, hogy a szovjeteket a saját óvatosságuk és esetleg a helyi ellenállástól való félelmük majd visszatartja.

De ha a Nixon-doktrína össze is omlott, pillérével, a sahhal együtt, Carter külpolitikájának ikerpillérei is hamarosan elestek: az egyik szintén Teherán utcáinak törmelékei között, míg a másikat a szovjet tankok tiporták el, Kabulban. Az elképzelés első pillére szerint az amerikai erő korlátozása nem jelent túl nagy kockázatot. Ezen elmélet alapján a dolgok új rendszerében megengedhettük volna, hogy olyan eszközökről mondjunk le, mint például a CIA titkos beavatkozási képessége vagy a gyorsreagálású erők használata. Mindösszesen pár nappal a teheráni túszejtés után azonban az Egyesült Államok megalázó tehetetlensége oda vezetett, hogy néhány, korábban a radikális leépítést szorgalmazó közéleti szereplő éppen ezen képességek visszaállítását követelte.

De volt ennek a kérdésnek egy másik, sokkal kényesebb vonatkozása is, aminek semmi köze nem volt az egyes fegyverek és eszközök elérhetőségéhez – sokkal inkább az erőszak alkalmazásával szembeni posztvietnami amerikai tartózkodásban öltött testet. A sok gyakorlati és retorikai különbség ellenére itt is a Carter-adminisztráció és a Nixon–Ford–Kissinger-évek közötti folytonosság bújt meg. Így az Egyesült Államok kudarca, hogy katonai fellépést foganatosítson az OPEC ellen 1973–74-ben, egy olyan időszak kezdetét jelezte, amelyben még a valós katonai hatalommal nem rendelkező szereplők is képesek – anélkül, hogy megtorlástól kellene tartaniuk – megtenni olyasmit, amit a múltban (még a nagyon közeli múltban is) agressziónak, sőt az Egyesült Államokkal szembeni háborúnak minősítettek volna. Nehéz lenne bizonyítani, hogy az irániak, akik 1979-ben már gúnyolódtak az Egyesült Államok impotens magatartásán, az amerikaiak 1973-as magatartásának üzenetén bátorodtak fel. De ugyanúgy nehéz elhinni, hogy az egész civilizációval szembeni fenyegetés ügyében tanúsított amerikai passzivitás nem annak nyilvánvaló felismerése, hogy az Egyesült Államok kifáradt, és immár bármi büntetlenül megtehető vele szemben. Ha az Egyesült Államok

még annak érdekében sem veti be az erejét, hogy az olajhoz való hozzáférését biztosítsa, akkor egyáltalán minek az érdekében tenné meg?

Az amerikai közvéleményt a teheráni nagykövetségünk elleni támadás és a szovjet nagykövetség számára ugyanott biztosított védelem – mikor utóbbit tiltakozók egy csoportja próbálta meg megrohamozni Afganisztán megszállása után – közötti különbség vágta mellbe. Egyre többen kérdeztek rá: hogy is volt az, hogy nagykövetségeinket – s nem csak Teheránban – kifosztották, miközben a szovjet követségek sértetlenek maradtak? Mi az összefüggés a szovjet megtorlástól való félelem, illetve azon feltételezés között, hogy az Egyesült Államok szinte bármit megtenne, csak ne kelljen erőt alkalmaznia? A túszejtés során talán tényleg nem volt lehetőség a fegyveres beavatkozásra. De számos amerikaiban immár megerősödött vagy kialakult az a nézet, hogy egyeseket csak a megtorlás lehetősége tudott volna elrettenteni attól, hogy hasonló akciókat kíséreljenek meg. Megint másokat pedig csak az tartott volna vissza, ha katonai erőt biztosítunk, és megmutatjuk, hogy készek is vagyunk azt használni.

Az amerikai katonai erő ütőképességéről alkotott kép akkor omlott össze, amikor a Carter-adminisztráció megfogalmazta elképzelését arról, miszerint a szovjet katonai erő hatékonysága is csökkeni kezdett. Nemrég az elnök maga mondta, hogy a szovjet rasszizmus és ateizmus negatív következményei önmagukban elvezetnek majd a szovjet seregek afrikai vereségéig, az oroszok azonban ezt nyilvánvalóan nem így gondolták. Magyarországi és csehszlovákiai tapasztalataik alapján azt hitték, hogy e hatások könnyen ellensúlyozhatók a különböző harci alakulatokkal, tankokkal és repülőkkel Afrikában és a Közel-Keleten is.

A Carter-adminisztráció számára sovány vigasz volt támogatói és védelmezői abbéli vélekedése, hogy Afganisztán „ingoványos talajjá" vált, és hamarosan éppen olyan leckét ad majd a makacs szovjeteknek a katonai erő korlátozottságáról, mint amilyet mi kaptunk Vietnamban. A Szovjetunióban nem volt szabad közvélemény, amely bármilyen katonai akciót megakadályozhatott volna. Nem volt továbbá olyan kívülálló erő sem, amely fegyverekkel támogatta volna az afgán felkelőket, ahogyan a szovjetek maguk adtak fegyvert az észak-vietnamiaknak (máskülönben az Egyesült Államok sosem tanulhatta volna meg azt a bizonyos „leckét").

Ám az afganisztáni invázió sokkal több tanulsággal szolgált annál, mintsem hogy pusztán rácáfolt volna az adminisztráció azon korábbi elképzeléseire, amiket a katonai erő hasznosságáról vallott a harmadik világgal és a Szovjetunió kapcsolatában. Ez az invázió alapjaiban ásta alá az adminiszt-

ráció elképzeléseit a Szovjetunióról. Nem számít, miként értelmezték ezt a rendkívüli fejleményt, az biztos, hogy semmi esetre sem volt összeegyeztethető azzal a felfogással, hogy a Szovjetunió *status quo*-hatalommá vált. Még akkor sem, ha – ahogy azt néhány kétségbeesett csitító hang állította – a szovjetek attól való félelmükben léptek volna, hogy egy muszlim lázadás a határokon belül megbuktathatna egy csatlósállamot, vagyis másként fogalmazva: pusztán védekeztek. A szovjet – nem kubai vagy keletnémet, hanem szovjet – seregeknek a Varsói Szerződés országain kívüli területre küldése kétségtelenül a szovjet terjeszkedés új szakaszát jelképezte.

Tagadhatatlan, hogy a politikai kockázatvállalásról és a megtorlás új formáiról szóló szovjet döntés a vakmerőség új szintjét jelezte. Még ha igazuk is lett volna a csitító hangoknak abban, hogy a szovjetek alábecsülték a megszállásuk okozta felháborodás mértékét az Egyesült Államokban és a harmadik világban, azt azért biztosan tudták, hogy valamekkora felháborodást ki fog váltani.

Az inváziók egyetlen esete sem azt mutatja, hogy a szovjetek körültekintéssel járnának el nemzetközi ügyekben. Sokkal inkább az ellenkezője magyarázza e lépéseket, mint amit a nyugtatgató hangok mondanak. Ez alapján pedig – ha számításba vesszük a szovjetek szükségtelen kockázatvállalással szembeni vonakodását, és Brezsnyev gyakran hangoztatott meggyőződését, hogy az „erőviszonyok" javukra történő elbillenésével fel lennének jogosítva hatalmuk és befolyásuk arányos kiterjesztésére – az afganisztáni invázióra úgy kellene tekinteni, mint az enyhülés kritikusainak igazolására. Ők már a '70-es évek elején figyelmeztettek arra, hogy az amerikai erő visszavonása utat nyithat a szovjetek kalandvágya és terjeszkedése előtt.

Végül az afganisztáni invázió győzte meg a Carter-adminisztrációt arról, hogy az Észak–Dél tengely konfliktusai nem váltották le a Kelet és Nyugat közötti konfliktusokat. Ez az elképzelés kezdettől fogva vitatható volt, és az a rendkívüli igyekezet érződött rajta, hogy úgy szabaduljanak meg a feltartóztatás felelősségétől, hogy kinyilvánítják: nincs többé szükség rá. Mi több, az Észak–Dél és Kelet–Nyugat közötti megkülönböztetés is egyre problematikusabbnak tűnt. Először is, a Délen kialakult konfliktusokban az Egyesült Államoknak folyamatosan a „keleti" seregekkel való konfrontáció lehetősége miatt kellett aggódnia. Így volt ez 1973-ban is, amikor az olajmezők erőszakos amerikai átvétele elleni végső érvként az szerepelt, hogy a szovjetek ennek megakadályozására bevonulhatnak a térségbe. Később Afrikában, ahol például okáért Abel Muzorewa püspök amerikai támogatásával szembeni érv az volt, hogy Zimbabwe–Rhodézia ügye a kubaiakkal való

háborúba sodorhat minket. Másrészt annak ellenére, hogy a semlegességet hangoztatják, Délen gyakorlati okokból sokan Kelet oldalára álltak a Nyugattal szemben. A tavalyi havannai találkozón például az „el nem kötelezett" nemzetek számos, egyértelműen Amerika-ellenes határozatot fogadtak el, és közel kerültek ahhoz, hogy kövessék Kubát a szovjet táborral kötött szövetségbe. Történt mindez a formaságokhoz ragaszkodó be nem avatkozási politika és az „imperialista" Egyesült Államok elismerő „hízelgésének" három éve után, miközben a kubai és a keletnémet csapatok, illetve szovjet katonai tanácsadók szorgalmasan foglalták el az országokat sorra Déltől Kelet felé.

Sok megfigyelő már jóval az afganisztáni invázió előtt tisztában volt azzal, hogy minden, a szovjetek által ösztönzött és támogatott lépés végső soron a Kelet hatalmának kiterjesztését célozta a Perzsa-öbölben fekvő „déli" területekre. Azért, hogy politikai erőfölénybe kerüljenek a Nyugat felett (gazdasági megfontolásokból, mint Észak esetében), és hogy a saját forrásaik kimerülése esetére biztosítsák az olajellátást. Ám az Egyesült Államok elnöke számára ez csak az afganisztáni intervenció után vált nyilvánvalóvá. Carter akkor jelentette ki, hogy *„a Perzsa-öböl térségének külső ellenőrzését célzó bármely kísérlet az Egyesült Államok alapvető érdekeivel szembeni támadásként értelmezendő* [...] *ezt minden szükséges eszközzel vissza kell verni, ideértve a katonai erőt is."*

Tíz évvel első megfogalmazása után a Nixon-doktrína végül átadta helyét a Carter-doktrínának vagy – úgy tűnt – a régi Truman-doktrína új felfogásának. Ha hinni lehetett az elnöknek, a stratégiai visszavonulás korszaka lezárult, és a feltartóztatás új korszaka kezdődött el.

Így érkeztünk el a jelenlegi helyzethez, és ahhoz a kérdéshez is, hogy vajon hihetünk-e az elnöknek. A kétkedés okai világosak. Mivel az elnök maga is csak nemrég tért át erre az új elképzelésre, így elköteleződésének komolyságát és elhatározása szilárdságát illetően elkerülhetetlenül felmerültek a kétségek. Néhány kevésbé nagylelkű kritikus azon tűnődött, hogy a Carter-doktrína valójában kinek is szólt: a Szovjetuniónak vagy az amerikai választópolgároknak egy választási évben? Mások azt kérdezték: hogyan hajtható végre hatékonyan egy politika egy olyan adminisztrációval, amely tegnap még teljesen más irányt követett?

Ugyanakkor, még ha az ilyen rosszindulatú feltételezéseket sikerült is eloszlatni, és bizalmat szavazni az elnöknek, egy sokkal fontosabb kérdés is felmerül: nem lehetséges-e, hogy túl későn jött a fordulat?

Egyes csoportok, mint a Koalíció a Demokratikus Többségért és a Jelenlévő Veszély Bizottsága, már régóta kongatták a vészharangot védelmünk gyengülése és a szovjet katonai kapacitás növekedése miatt. Figyelmeztették, hogy ha nem áll be fordulat a folyamatokban, megtörténhet, hogy a „lehetőség ablaka" kinyílik egy olyan időszakra, amelyben a katonai vezető szerep azelőtt bátoríthatja fel a szovjeteket a gyors előrenyomulásra, mielőtt az Egyesült Államok korrigálhatná a felborult egyensúlyt, és „becsukhatná ezt az ablakot". A dátumot, amikor ez az ablak kinyílt, Orwell után, mint egyfajta tudatalatti mérföldkövet, általában 1984-re teszik. Ám az afganisztáni invázió talán azt mutatja, hogy a szovjetek úgy gondolták: az ablak már *most* nyitva van. Ha tényleg így gondolták, akkor minden arra ösztönözte őket, hogy – saját csapataikkal vagy belső felkelések és puccsok támogatásán keresztül, esetleg a kettő vegyítésével – egészen addig folytassák, amíg övék nem lesz az olaj. Még a Carter elnök által most bejelentett, a mozgósítás irányába mutató lépések, mint a katonai kiadások emelése, a sorkatonai szolgálati regisztráció és több más hasonló intézkedés paradox módon éppen abban erősítheti meg őket, hogy most terjeszkedjenek tovább, mielőtt összeszedjük magunkat, és ismét bezárjuk előttük ezt az ablakot. Ide vezetett a visszahúzódás elmúlt tíz éve: az is baj, ha cselekszünk, és az is, ha nem.

Röviden összegezve: a „fegyverkezési verseny", amiben állítólag részt vettünk, mára gyakorlatilag nem hagyott más utat arra, hogy az Egyesült Államok megvédje civilizációnk legfontosabb útvonalait és éltető erejét, mint az atomháborúval való fenyegetést. Minden, amit a szovjetekről tudtunk, az az, hogy a fenyegetés addig fogja bármitől visszatartani őket, amíg a nukleáris egyensúly nekünk kedvez. Épp ezért veszélyes tévedés az a Kennedy szenátor és mások által is osztott nézet, hogy „a nukleáris fegyvereknek, mint az MX-eknek" nincs „közük" az afganisztánihoz hasonló „regionális válságokhoz" (!). Lehet, hogy még nem túl késő, és biztonságban át is verekedjük magunkat a jelenlegi válságon. Ám amennyiben nem használjuk fel az így nyert időt arra, hogy egykori katonai kapacitásunkat helyreállítsuk, és nem költünk akár Kennedyvel is szembemenve milliárdokkal többet a védelmi rendszerre, csak elodázzuk az elkerülhetetlent. Ez az egyetlen lehetőség annak megakadályozására, hogy a szovjetek nukleáris vezető szerepre és később akadály nélkül világhatalmi pozícióra tegyenek szert. Lehetséges, hogy az MX a megvehető legjobb rendszer, de az is lehet, hogy nem. Az azonban megkérdőjelezhetetlen, hogy szükségünk lesz legalább egy olyan új rendszerre – talán az ABM rakétaelhárító rendszerre –, amivel a Minuteman-rakéták épségét biztosítjuk a szovjetek első csapása esetén.

Lehet azonban, hogy elkéstünk ezzel. A szovjetek talán azt gondolják, hogy a nukleáris egyensúly az ő javukra billent el. Vagy talán azt, hogy kétségbe vonja az amerikai nukleáris fenyegetés hitelét az a paritás, amit az elmúlt ötven évben tudatosan engedtünk nekik (azon elképzelés alapján, hogy ez kielégítené őket, és csökkentené a háború veszélyét). Ha ez így van, akkor fölényük a hagyományos fegyverek terén azt jelenti: nem maradt már semmi, ami visszatarthatná őket a terjeszkedéstől. Legfeljebb csak „az arab nacionalizmus és a muszlim vallási érzület", amelyben Kennedy szenátor – mint Carter elnök Afganisztán előtti politikai reinkarnációja – reménykedett. Ugyanakkor Afganisztán példája – ahol a vad nacionalizmus és a muszlim vallási érzület nem bizonyult hatékonynak – azt mutatja: kár ebbe utolsó szalmaszálként kapaszkodnunk.

A rendkívüli veszély, amelyben élünk, akkor sem múlna el, ha a szovjetek bármely okból a megállás mellett döntenének. Ha például elindítanák a sokak által várt úgynevezett „tavaszi béke hadműveletet", akkor fennállna a veszély, hogy az éppen csak felébredt amerikai óriás ismét mély álomba szenderül. Ez esetben a Carter-doktrínáról kiderülne: nem több tartalom nélküli választási szlogennél, miközben a szovjet, imperializmussal szembeni, születőben lévő ellenállást csírájában fojtanák el. A védelmi kiadásokra szánt extra milliárdokat törölnék, és sem az MX, sem más hasonlóan „jelentéktelen" rendszer nem épülne meg. Mindeközben a szovjetek stabilizálhatnák, amit eddig elértek, tovább növelve és finomítva fegyverarzenáljukat. Kivárhatnák, hogy a lehetőségek minden eddiginél szélesebbre nyíljanak, és tartósan bebetonozhatnák az eddig elért pozíciókat. Az Egyesült Államok elnökének, bárki legyen is az, elég hamar – talán azon a napon, amit Orwell próféta lelke kijelölt – az atomháború és a Nyugat olajellátásának szovjet ellenőrzése között kellene majd választania, ha a Nyugat alávetését célzó szovjet ambícióik társulnak a közel-keleti olaj megszerzésével kapcsolatos igényeikkel. Addigra a rakétáink által nyújtott gyenge védelem miatt kénytelenek leszünk kapitulálni a szovjetek első csapása után – sakk-matt telefonon, ahogy egyszer valaki megfogalmazta.

De mit is jelentene vajon ez a kapituláció, akár most, akár később? Miként nézne ki Amerika finnlandizációja? A kapituláció ezen új módja, a bevett gyakorlattal ellentétben, nem járna a szovjet hadsereg bevonulásával vagy egy deklaráció kihirdetésével. Nem lenne katonai megszállás, és a kapitulációhoz leginkább hasonlító nyilatkozat talán a Carter-doktrínával szakító elnöki beszédben öltene testet, ahhoz hasonló megfogalmazással,

amilyet egyszer, egy pár héttel ezelőtt a *New York Times* hasábjain megjelent levélben már közöltek: *„miért kellene a harmadik világháború kirobbanásának árán visszatartanunk az oroszokat attól, hogy elmozdítsák helyükről a jelenlegi tulajdonosokat? Lehet, hogy sokkal hatékonyabban termelnének, és talán a mi pénzünkből is megtakaríthatnának azzal, hogy megszüntetik a jelenlegi árakba óhatatlanul beépülő korrupciót."* Az ilyen szavakat üdvözölnék a „felelősök", és ez mutatná a szovjet kívánságokhoz és követelésekhez való fokozatos, ám egyértelmű alkalmazkodás kezdetét.

Az olaj elzárásának megelőzése érdekében például rögvest törölnünk kellene a nukleáris fegyverek új arzenáljának nyugat-európai telepítésével kapcsolatos terveket. Ezután a teljes mértékben a szovjetek javára torzító, de általánosságban csak „kölcsönösként" és „kiegyensúlyozottként" jellemzett különböző SALT-megállapodások tárgyalására kerülne sor. A technológia, a gabona és bármi más, amit a szovjetek amolyan sarcként akarhatnak, vagy amire szükségük van, átadását szabályozó kereskedelmi egyezményeket úgy fogalmaznák meg, hogy az amerikaiak átlagos életszínvonalát drasztikusan csökkentenék.

Olyan országokban, mint Franciaország és Olaszország, ahol a nagy kommunista pártok már jelen vannak a közéletben, biztosan hatalomra is kerülnek, és minden valószínűség szerint demokratikus módon. Sok, egyébként nem kommunista azért voksolna rájuk, mert még mindig ők lennének azok, akik a szovjet dominancia legenyhébb formáját jelentik az országra. Vörös Vichy-rendszerekként működnének, vagyis az uralkodó iránti lojalitásukból fakadóan az idegen katonai megszállás elkerülhetővé válna, és nemzeti függetlenségükből mégiscsak megőrizhetnének egy kicsiny szeletet.

Minthogy az Egyesült Államokban nincsen említésre méltó kommunista párt, így finnlandizációja nehezebben észrevehető politikai formát öltene. Itt politikusok és más véleményformálók örömmel ünnepelnék a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti „béke, barátság és együttműködés" új korszakának elérkezését. Az ettől az örömteli hírtől eltérő véleményt vallókat háborús uszítókként bélyegeznék meg. A kritikákat és kételyeket pedig elhallgattatnák, hiszen végtére is csak rontanának a helyzeten. Kizárólag olyan politikusok versengenének, akik kénytelenek támogatni a nukleáris háború fenyegetésének végleges eltörlését a föld színéről. Természetesen ezek a politikusok egy olyan politikai–társadalmi rendszer kidolgozásán fáradoznának, amely nagyobb összhangban áll a szovjet modellel, mint napjaink „igazságtalan és reakciós" rendszere.

Semmi szükség további részletekbe bocsátkozni. Világos, hogy a Szovjetunió a saját kénye-kedve szerint alakíthatná a világot, ha az olajmezők feletti ellenőrzést biztosító katonai kapacitásra tesz szert.

Tegyük fel ugyanakkor, és imádkozzunk érte, hogy még nem túl késő. Tegyük fel továbbá azt is, hogy a szovjetek mégiscsak egy „békeművelet" kezdeményeznének. Vajon ez esetben a csak nemrég feltápászkodott amerikai óriás ismét álomba merülne? Erre a kérdésre nem lehet megnyugtató választ adni. Egyfelől a köztünk rejlő altató érdekcsoportok továbbra is erősek maradnak. Mindenekelőtt köztünk él a háborútól való félelem. Nemcsak a nukleáris háborútól, hanem a háború valamennyi formájától való félelem. Ezt a természetes emberi ösztönt pedig csak megerősítette, és egyúttal igazolta az a kultúra, amely az utóbbi időben az egyéni önmegvalósítást abszolút értékűnek tekinti (volt valaha a történelemben olyan kultúra, amely az egyéni önzést erkölcsi ideállá emelte?), és amely majdhogynem képtelen olyan célokat kitűzni, amelyekért érdemes harcolni, nem is beszélve azokról, amelyekért érdemes lenne akár meghalni is. A „célok" itt kiváltképpen az Egyesült Államokat jelentik, amelyet továbbra is éppen Amerika számos szegletében sújtanak olyan kritikával, mintha a világon felmerülő valamennyi kérdésben bűnös lenne. A mi hibánk, hogy a Vörös Khmerek Kambodzsa lakosságának közel felét lemészárolták (minthogy mi kényszerítettük ilyen elkeseredett intézkedésekre); a mi hibánk az iráni túszejtés is (minthogy oly sok éven keresztül mi támogattuk a sahot); sőt még az is a mi hibánk, hogy a szovjetek megszállták Afganisztánt (minthogy megkérdőjeleztük a SALT-egyezményt, és lépéseket tettünk védelmi képességünk megerősítésére; amellyel egyidejűleg megijesztettük és kibillentettük őket egyensúlyukból).

Még néhány olyan befolyásos szerző is, akik egyébként nem hibáztatják ösztönszerűen az Egyesült Államokat minden rosszért, gyakran szándékosan értelmezik úgy a szovjetek magatartását, hogy azzal az amerikaiak aggodalmait minimalizálhassák. Úgy magyarázzák nekünk, hogy a szovjetek valójában nem terjeszkedőek, és biztosan nem akarják uralni a világot. Mindösszesen saját határaikat és biztonságukat kívánják megvédeni. Ezen szerzők közül számosan még Afganisztán megszállásáról is úgy vélekednek, hogy az nem a szovjetek agresszivitását jelzi, hanem sokkal inkább a szovjet gyengeség egyik tünete (vélelmezhetően, ellentétben az Egyesült Államokkal, aki éppen erőt mutatott, amikor az ENSZ és a Nemzetközi Bíróság előtt könyörgött, hogy tegyenek valamit Iránnal). Meglepő példa ifj. Arthur Schlesinger. A '40-es és '50-es években, amikor a Szovjetunió

sokkal gyengébb volt az Egyesült Államoknál, Schlesinger igen aggasztónak tartotta a szovjet fenyegetést. Napjainkban viszont, amikor a Szovjetunió már legalább olyan erős, mint amilyenek mi vagyunk, és minden tárgyilagos vélemény szerint is nagyobb fenyegetést jelent, mégis azt az álláspontot képviseli, hogy az oroszok romokban hevernek, és fogatlanná váltak.

A Vietnamot követő korszak valamennyi ilyen öröksége továbbra is kísért bennünket. Ezek együttesen egy önfinnlandizáció felé indítják az országot. Másfelől egy ezzel ellentétes és igen erős áramlat van kibontakozóban az Egyesült Államokban, amely egyfajta új nemzeti irányzatnak is nevezhető. A túszejtésre válaszul kitörő hazafias érzelmek a leginkább szembeötlő jelei ennek az új áramlatnak, és számos jel mutat arra, hogy ezeket az érzelmeket nem Irán idézte elő. Jól mutatják ezt a közvélemény-kutatások eredményei is, amelyek a '70-s évektől a védelmi költségvetés növelését és ennek megfelelően az amerikai érdekek katonai erővel történő érvényesítését támogatók folyamatosan növekvő számát mérik.

Ez a változás semmiképpen sem szűkíthető le a közvéleményre. Ahogy a SALT-egyezményről folytatott viták napvilágot láttak, a Kongresszusban, a sajtóban és az egyetemeken is egyre jobban hajlandóbbak voltak szembenézni a szovjet katonai kapacitás kiterjedtségének tényeivel, mint ahogyan ezt alig pár évvel korábban tették. Abban pedig akár örömmel, akár aggódva, de mindenki egyetért, hogy az elmúlt években az eszmék világának legdinamikusabb erejévé a „neokonzervatívnak" nevezett csoport vált. Persze joggal vethető fel, hogy e csoport tagjainak többsége milyen értelemben konzervatív, „neo" vagy ezek valamilyen keveréke. Azt azonban nem lehet megkérdőjelezni – ami az amerikai értelmiségi körök történetében páratlanná emeli őket –, hogy az amerikai társadalomról alkotott véleményük és iránta megvallott érzéseik rendkívül felemelőek. Még ennél is jelentősebb azonban abbéli meggyőződésük, hogy a szabadság és a demokrácia túlélése, megóvása itthon és mindenütt a világban figyelmet és erőfeszítést kíván Amerikától.

Irán és Afganisztán előtt ez a nemzeti szellem egyre befolyásosabbá és egyre intenzívebbé vált. Irán és Afganisztán óta pedig a Vietnamot követő hangulat utolsó hullámait is elsöpörte. Ahogy telnek-múlnak a hetek és hónapok, semmi kétség, hogy a megalázó vietnami vereség nyomán kialakuló elszigetelődés és enyhülés kettős érzése Iránt és Afganisztánt követően is vissza fog térni közénk, és jelenléte ismét érezteti majd hatását. Ám az új nemzeti áramlat ekkor sem válik elhanyagolhatóvá és nem is tűnik tova egyhamar. Nem fog egykönnyen kimúlni, és a politikusok csak a választási

esélyeiket kockára téve hagyhatják jelenlétét figyelmen kívül. Ebből következően annyi biztos, hogy számos olyan intézkedés elfogadásához segít hozzá bennünket, amellyel katonai erőnket gyarapíthatjuk. A „soha többé Vietnamot" jelmondata visszahúzódással és alkalmazkodással volt egyenlő, a „soha többé Iránt" viszont már azt jelenti, hogy még egyszer soha nem fog nekünk diktálni senki. Amint „Vietnam tanulságaként" leginkább azt vontuk le, hogy soha nem szabad többé a harmadik világban beavatkoznunk, úgy „Afganisztán tanulsága" minden bizonnyal úgy szól, hogy ha bizonyos körülmények között nem avatkozunk be, akkor kiszolgáltatottá válunk ellenségeinknek.

Megítélésem szerint, még ha az új tanulságok nem is jelentenek többet annál, mint amit már eddig is levontunk, még akkor is egy egészségesebb és biztonságosabb Amerikához vezetnek. Egészségesebbhez, mert a nemzetek esetében csakúgy, mint az egyéneknél, az önbecsülés erősebb lelki érték az önostorozáshoz képest. Biztonságosabbhoz, mert a saját érdekeink megvédelmezésébe vetett elhatározás erősebbé tesz minket, mint a különféle engedmények folyamatos keresése.

Mindazonáltal valami még mindig hiányzik az új nemzeti áramlatból. Irán közvetlen utóhatásakor sok szó esett Amerika becsületének megvédelmezéséről. Afganisztán óta pedig mind az utcákon, mind a beszédekben, mind pedig a hivatalos nyilatkozatokban gazdasági érdekeink megvédelmezéséről lehet a legtöbbet hallani. Úgy tűnik, senki sem ismeri fel, és így nem is hangsúlyozza, hogy többről van szó, mint sértett becsületről vagy az olajhoz történő hozzáférésről; vagyis hogy ennek a válságnak van egy politikai olvasata is. Ez azt jelenti, hogy Iránt és Afganisztánt követő általános amerikai válaszlépések, bár világosan jelzik az amerikai visszahúzódás korszakának leáldozását, mégsem vezetnek el teljesen minket egy új feltartóztatási politikája korszakához.

A legfőbb probléma abból fakad, hogy a szovjet–amerikai konfliktus közéleti vitáiból elveszett egy kulcsfogalom. Ez a fogalom pedig nem más, mint a kommunizmus fogalma. Az elmúlt hónapokban elhangzottak alapján akár arra is lehetne következtetni, hogy a Szovjetunió pontosan olyan nemzet, mint a többi, és a történelem éppen úgy hozta, hogy a mi vetélytársunk lett. Azonban ha a Szovjetunió tényleg olyan nemzet lenne, mint bármely más nemzet – ha például még mindig a cárok uralma alatt állna –, vajon tiltakoznánk hatalmának a Perzsa-öböl térsége felé kiterjesztésével szemben? Mit számítana ez nekünk? Rosszabbul járnánk, ha a cártól és nem sejkektől vásárolnánk a kőolajat? Ki tudja, talán még jobban kedvünkre is

lenne egy ilyen megállapodás? Talán. Ugyanakkor még ilyen körülmények mellett is komoly aggodalomra lehetne okunk. De a Szovjetunió nem olyan nemzet, mint a többi, és ez még ennél is sokkal komolyabb aggodalomra ad okot. Éppen úgy, mint Hitler Németországa, a Szovjetunió is egy forradalmi ország abban az értelemben, hogy egy olyan új nemzetközi világrend megalkotására törekszik, amelyben uralkodó pozíciót szerez, és amelynek karakterét nemzeti kívánalmaihoz és ideológiai követeléseihez igazítja. Egy ilyen világrendben a Szovjetunióhoz és más kommunista országok mostani helyzetéhez képest nem lenne több lehetőségünk azon szabadságjogaink gyakorlására, amelyeket jelenleg élvezünk. Még ha a legenyhébb kommunista uralmat is vesszük alapul, ez az elnyomás a legszörnyűbb rémálomnál is borzalmasabb lenne a politikai értelemben elkényeztetett Amerika számára.

Röviden szólva a birodalmi Szovjetunió nem pusztán azért jelent fenyegetést számunkra, mert a terjeszkedés természetébe van kódolva, hanem azért is, mert Szolzsenyicin szavaival élve a Szovjetunió egy állig felfegyverzett kommunista ország, amelynek eltökélt szándéka a szabadság – örökségünket és büszkeségünket megtestesítő – intézményeinek lerombolása. A Kennan által 1947-ben „rendíthetetlen kihívásként" jellemzett szovjetekkel ma úgy lehet felvenni a küzdelmet, mint ahogy korábban is, ha felismerjük a szovjetek valódi céljait. Furcsa, tragikus fintora a sorsnak, hogy Kennan 1980-ban már maga is éppen azon gondolkodók közé sorolható, akik egy ilyen felismerés megakadályozásán munkálkodnak. Afganisztán megszállásáról megjelent írásában Kennan elítéli a *„szovjet szándékokról terjedő hóbortos nézeteket"*, amelyek szerint ez a „meggondolatlan" szovjet cselekedet *„előre jelzi a különféle távoli országokkal és régiókkal szembeni további agresszív katonai lépéseket."* Az amerikai válaszlépést pedig mint „erőteljest" utasítja el, hiszen ez annak az esete volna, mint *„amikor arra figyelmeztetnek, hogy ne tegyünk olyan dolgokat, amelyek megtétele egyébként sem állt szándékunkban."* Azonban mindezek közül a legmeglepőbb, hogy Kennan azt állítja, „tudomása szerint semmiféle igazolása nincsen" azoknak a hóbortos amerikai véleményeknek, amelyeket azzal kapcsolatban fogalmaztak meg, amit a „szovjet vezetők mondtak vagy tettek".

Ha azonban Kennan tényleg igazolást keres, akkor arra biztatnám, kezdje a saját maga által jegyzett *A szovjet magatartás gyökerei* című esszéjével, amelyet ugyan több mint harminc évvel ezelőtt írt, mégis többet elmond az afganisztáni támadásról, mint az a sajnálatos írás, amelyet a támadást követően nem sokkal jelentetett meg. Az 1980-as Kennan úgy tekint Afganisztán lerohanására, mint puszta védekező mechanizmusra: véletlenül nem éppen

Brezsnyev jellemezte pont így a megszállást? Az 1947-es Kennan ugyanakkor még megértette volna, hogy ez a megszállás csak egy újabb állomást jelent abban a megállíthatatlan folyamatban, amit annak idején a „nyugati világ szabad intézményeire nehezedő szovjet nyomásként" jellemzett.

Természetesen rögtön felvetődik két nagyobb kérdés is, ha a Szovjetunióval szemben kibontakozó konfliktusunkat úgy fogjuk fel, mint a szabad világ harcát a kommunizmussal szemben. Az első kérdés Kínával kapcsolatban merül fel. Ha a kommunizmus az ellenség, akkor vajon miért kellene szövetségre lépnünk a világ másik nagy kommunista hatalmával? A „kínai kártyát" támogatók ugyanazt a magyarázatot adják most is, mint egykoron, amikor a szabad világ az egyik totalitárius vezért, Sztálint azért választotta szövetségesének a másik totalitárius vezérrel, Hitlerrel szemben, mert az adott pillanatban éppen ez utóbbi volt a veszélyesebb. Ez egy ésszerűnek hangzó magyarázat. Ugyanakkor mégis aggodalomra ad okot, hogy míg Sztálin jelentős erőkkel járult hozzá Hitler legyőzéséhez, addig a kommunista Kína olyan gyenge, hogy a szovjet birodalom feltartóztatásában játszott szerepe szinte elhanyagolható. Ahhoz, hogy negyven szovjet hadosztályt – a szovjet haderő által tartalékolt hadosztályokat – feltartóztathassunk a kínai határnál, terror bevezetésére kellene rábírnunk Kínát. Minthogy Kínát egyetlen érdek fűzi hozzánk, nevezetesen a Szovjetunióval szembeni védelem, így ha mi magunk a „kínai kártyára" hivatkozva mellőzzük saját katonai kapacitásunk fejlesztését, előbb vagy utóbb könnyen szembesülhetünk legnagyobb félelmünkkel: a kínai–szovjet közeledéssel.

A „kínai kártya" kijátszásának további ára, hogy politikánk fogalmi tisztasága menthetetlenül feloldódik. Ugyanis egyik kommunista országot kijátszani a másik ellenében talán biztonságpolitikai megfontolásokból észszerűnek tűnik, mégis mind a szövetségeseink, mind saját magunk előtt megbonyolítja annak igazolását, hogy miért és mi ellenében is harcolunk valójában. Ebből fakadóan nehezebbé válik politikai támogatást kovácsolni, aminek híján viszont lehetetlen kialakítani egy következetes és koherens feltartóztatási stratégiát.

A politikai támogatás összegyűjtése talán még nagyobb gondot jelent Nyugat-Európában és Japánban, mint az Egyesült Államokban. Ugyanis míg az iowai farmerek már egyszer bebizonyították, hogy képesek távolabb tekinteni saját szűk gazdasági érdekeiknél, addig a franciák, nyugatnémetek és japánok, Jacobo Timerman szavaival élve, kizárólag a „nyersanyagok

rendezett kínálatával és keresletével, valamint piacaik sérthetetlenségével" törődnek. Így a Nyugat és a Szovjetunió közötti kereskedelmi megállapodásokat, amelyek higgadtságra kellene, hogy sarkallják a szovjeteket, Nyugat-Európa és Japán éppen az ellenkező irányba tereli. A szovjeteket ugyan a gabonakereskedelem korlátozása nem rendítette meg, de a franciák és a nyugatnémetek még ezeket a viszonylag enyhe, az amerikai elnök által a Szovjetunióval szemben meghozott intézkedéseket is vonakodva támogatták. Számos európai szerző – csak néhányat említve: Bernard Levin, Jean-Francois Revel és Olivier Todd – annak jelét véli felfedezni ebben, hogy az önfinnlandizáció jóval intenzívebben terjed Európában, mint az Egyesült Államokban. Legtöbbjük azt vallja, hogy az önfinnlandizáció legfőbb oka a szovjetektől való félelem és e félelemmel együtt járó jelenség, az amerikai elszántságba vetett bizalom megrendülése. Ugyanakkor emellett úgy vélik, hogy egy új és komoly amerikai elköteleződés képes megfordítani ezt a folyamatot, amely új elhatározást szül a többi demokráciában is ahhoz, hogy ellenálljanak, Revel szavaival élve, a „totalitarianizmus kísértésének".

Ebben az összefüggésben felbukkanó másik kérdés az, hogyan beszélhetünk egyáltalán „szabad világról", ha ez a világ oly sok jobboldali diktatúrát is felölel? A válasz e kérdésre is – mint ahogy ezt legutóbb Pakisztán példája mutatja legjobban – alapvető biztonságpolitikai megfontolásokon nyugszik. Ezen kívül a szabadság szempontjából nézve, a nem kommunista diktatúrák kedvezőbb megítélése a kommunistákéval szemben morálisan is igazolható. Mind a mai napig nem lehet egyetlen olyan kommunista országot találni, amely legalább annyi szabadságot biztosítana, mint a Hitler halálát követő legrútabb nem kommunista diktatúrája a világon. Ezek a nem kommunista autoriter országok bár nem szabadok, de még mindig – mind elméletileg, mind a gyakorlatban – vízválasztónak minősülnek a szabadság szempontjából.

A szovjet hatalom térnyerése elleni küzdelmünkben tehát mi a szabadságért harcolunk a kommunizmussal szemben, a demokráciáért a totalitarizmussal szemben. Mégis éppen az események ilyetén felfogása hiányzik eddig az új nemzeti áramlatból. A Carter-doktrína sem fogalmazza meg határozottan és világosan. Közérthetőség híján pedig az új nemzeti áramlat sem viszi többre annál, minthogy a feszültségek szórványos kitörési pontjaivá váljon. Így nem szolgálhat alapjaként annak támogatásához, amit Kennan 1947-ben úgy jellemzett, mint *„az ellencsapás ügyes alkalmazását a szovjet manővereknek megfelelően, állandóan változó földrajzi és politikai pontok mentén."*

Kennant és sok hozzá hasonlóan gondolkodót, akik az évek során megfáradtak, leginkább annak lehetősége rémiszti meg, hogy az új nemzeti áramlat csak az első lépés ahhoz, hogy az Egyesült Államok ismételten elköteleződjön egy ilyen stratégia mellett. Mindemellett „az amerikai–orosz kapcsolatok éber szemlélője" ma már ugyanolyan kihívásnak tartja a Kremlt Amerika számára, mint ahogy régen vallotta ezt 1947-ben, amikor a következőkről adott számot: *„bizonyos hálával tartozunk a Gondviselésnek, amely az amerikai nép elé egy roppant kihívást állított, ami a nemzet biztonságát attól teszi függővé, mennyire képes összeszednie magát, és elfogadni azt a politikai és erkölcsi vezető szerep felelősségét, amelyet a történelem egyértelműen nrá kíván bízni."*

Korábban már idéztem ezeket a sorokat, de érdemes őket újra felidézni, hiszen ösztönzést és egyben iránymutatást is nyújtanak. Hacsak nincs már tényleg túl késő – ebben az esetben viszont Kennan kishitűsége a jelenlévő veszéllyel kapcsolatban mégiscsak helyes válasznak bizonyul, éppen úgy, mint ahogy a harminc évvel korábban jelenlévő veszély nyomán elhangzott nagyszerű buzdítása a feltartóztatás stratégiájára is helytálló volt.

1980. március

Fordította: Kepe Nóra

A hidegháború nyugati narratíváinak egyik közös jellemvonása volt, hogy a két főszereplőt egymás tükörképeiként látták. Mivel a Eyesült Államok biztonságpolitikáját a védelmi megfontolások határozták meg, így számos nyugati hajlott annak elfogadására, hogy a szovjetek céljai is hasonlóak. A gyakran hangoztatott érv szerint a Szovjetunió egyszer talán harcias volt, ám azóta lehiggadt. A híres történész és Oroszország-szakértő, Richard Pipes tanulmányában azt mutatja be, hogy a szovjeteknek mások a céljaik, mint a Nyugatnak – a szovjet célok tudniillik eleve erőszakosak. A Szovjetunióban akkor indulhatnak meg valódi reformok, ha a Nyugatnak sikerül gátat szabni a szovjet terjeszkedésnek.

Richard Pipes

A GLOBÁLIS SZOVJET STRATÉGIA

Az idei, az Unió helyzetéről tartott beszédében Carter elnök egy ponton a szovjet vezetés problémáját vette szemügyre, amikor így szólt: *„A Szovjetuniónak választ kell adnia néhány alapvető kérdésre: vajon segíteni fog-e egy olyan stabil nemzetközi környezet megteremtésében, amelyben saját jogos és békés érdekeit is érvényesíteni tudja? Vagy továbbra is folytatja a katonai térnyerés politikáját, és saját, legitim biztonsági igényein jóval túlterjeszkedve, gyarmati hódításra használja erejét?”* A hat évtizednyi szovjet történelem tükrében az elnök komolynak hangzó kérdései azt sejtetik: bár mára számára is nyilvánvalóvá válhatott a szovjet vezetők sunyisága, mégsem lát rá arra, hogy kik is ők valójában, és mik a szándékaik.

Pedig néhány, a marxizmus–leninizmus általános kézikönyvének, illetve a Szovjet Kommunista Párt történetének olvasgatásával töltött este hozzásegíthetné az elnököt a válaszhoz, és egyúttal megkímélné (csakúgy mint minket) súlyosabb hibák elkövetésétől. Amit igen hamar elsajátítana – hiszen gyorsan tanuló diáknak mondják – azok a következők. Először is a szovjetek esetében a „legitim” érdek nem a „békés” érdek vagy a „védelem” szinonimája. Másodszor a szovjet vezetés érthető ideológiai, politikai és gazdasági okok miatt képtelen egy „stabil nemzetközi környezetet támogatni”. Harmadszor a „legitim biztonsági érdeke” egészen egyszerűen „gyarmati hódításokat” igényel.

E tényeket olyannak kell elfogadni, amilyenek. Nem azért, mert a szovjet vezetők így alakítanák őket, hanem mert maguk is áldozatai egy olyan rendszernek, amelynek megváltoztatásához nincs elég erejük – hacsak meg nem kockáztatják az egész rendszer ledöntését. Minél hamarabb szakítanak a bosszantó moralizálással külpolitikánk formálói, és minél hamarabb néznek szembe a velünk szemben álló rendszer lényegével, ami sorsa szerint arra született, hogy az ellenségünk legyen, annál jobb.

Íme, néhány egyszerű válasz a Carter elnök által felvetett kérdésekre. Kezdjük a szovjet külpolitika mögött húzódó ideológiai megfontolásokkal. Először is a marxizmus–leninizmus természeténél fogva erőszakos, militáns doktrína. A szociáldarwinizmus korszakának gyermeke, a történelemre folyamatos osztályharcként tekint, és az osztályharc folytatását azért támogatja, mert az egyszer s mindenkorra az osztályok és a kizsákmányolás felszámolásához vezet. Ezen elmélet szerint a „stabilitásnak" az a fajtája, amelyről az elnök beszél, és amely a külpolitika kívánatos irányvonalát testesítené meg, kizárólag a kapitalizmus felszámolását *követően* érhető el. Ugyanakkor a kapitalizmus felszámolása egy hosszú instabil, háborúkkal is járó korszakot jelent, amely Lenin megfogalmazása szerint a kapitalizmus elkerülhetetlen velejárója. Másodszor a marxizmus–leninizmus globális doktrína. Felfogása szerint az emberiség fejlődésének története világméretű, és nem lehet a nemzetállamok közé szorítani (egy átmeneti időszakot leszámítva) vagy „legitim biztonsági érdek" mentén megvalósítani. A doktrína alapvetően globális vagy nemzetek feletti karakterét a kommunisták 1847 óta változatlan szlogenje jelképezi: *„Világ proletárjai, egyesüljetek!"* 1917-ben a bolsevikok (és ez igaz az egykori eszerekre, azaz szocialista forradalmárokra és a mensevikekre is) nem csupán az orosz rendszerváltozásért, hanem a világméretű forradalomért harcoltak. Említésre méltó, hogy a szentpétervári szovjetek (akkoriban még a „mérsékelt" szocialisták szigorú irányítása alatt) egyik legkorábbi, 1917 márciusában megjelent deklarációja címe szerint az *Egész Emberiséghez* szólt, felszólítva őket, hogy szabaduljanak meg „uralkodó osztályuktól". Ezt az álláspontot sem Lenin, sem pedig követői soha nem utasították el.

Az ilyesféle ideológiai megfontolások élét azzal az érvvel lehet tompítani, hogy a történelemben egyébként gyakoriak az univerzalitás igényével fellépő mozgalmak, amelyek végül a gyakorlatban mégis szerényebb szerepekhez alkalmazkodnak: erre kiváló példa számos vallás, például az iszlám is. Az univerzalitásra törekvő mozgalmak azért kényszerültek ilyen alkalmazkodásra, mert legyőzhetetlen ellenállásba ütköztek. A kommunizmus ezzel szemben nemcsak egy hit, hanem egyúttal egy erős, szekuláris kormány programja is. Éppen ennek az univerzális történelmi doktrínának és az evilági birodalomépítés elhatározásának az ötvözete nyújt ilyen erőt a kommunista Oroszország világtörekvései számára. Az osztályok nélküli világ grandiózus ideája mögött azonban az uralkodó elitnek az az egyszerű és profán érdeke húzódik meg, hogy ebből merít igazolást privilégiumaihoz és hatalmához.

A szovjet vezetés fennállása óta nap mint nap szembesül azzal a fájdalmas ténnyel, hogy nincsen általánosan elismert felhatalmazása a hatalomra. Nem legitimálják a hagyományok, hatalmát egyetlen ma élő nagy vezető személyes karizmájából sem tudja levezetni. A megfásult és önmagát reprodukáló állami bürokrácia úgy tesz, mintha hatalma népszerűségen nyugodna, és a választásokból rendszeresen gúnyt űz. A „választás valódi választás nélkül" rituáléja azonban csak az igazán együgyűeket téveszti meg. A bolsevik rendszer kizárólag a történelemre hivatkozva tarthat igényt felhatalmazásra, nevezetesen, hogy a haladás fenséges erejének élcsapatát adja, amelynek feladata, hogy véghezvigye az emberiség történelmének végső forradalmát. Amint ezt a történelmi hivatkozást feladnák – például azzal, ha a szovjet kormány végleg elismerné a nemzetközi *status quo*t, és ehhez igazítaná jelenlegi érdekszféráját – egyszer csak előbukkanna a legitimitás problémája. Igazából honnan is nyerte a Szovjetunió kommunista pártja a jogot arra, hogy monopolizálja az ország politikai, emberi és gazdasági erőforrásait? – nem mástól, mint a történelem Istennőjétől, aki az embernek valaha szánt legnemesebb feladatot testálta rá. Ennek megfelelően a rendszert befelé és kifelé is nyomás alatt kell tartani, nyernie kell, vagy legalábbis úgy kell tűnnie, mintha a „kapitalizmussal" szemben folyamatosan nyerné csatáit, hogy – küldetésének megfelelően – fenntarthassa az állandó haladás illúzióját. Máskülönben kétségessé válik politikai rendszerének hitelessége, és ezzel kiteszi magát a bukás kockázatának.

Az univerzális ideológián és az uralkodó elit hagyományos politikai érdekein túl az orosz történelemben mélyek a szovjet expanzió gyökerei. Oroszországban a kedvezőtlen időjárási körülmények, a földkérdésből és más tényezőkből fakadó állandó szegénység miatt soha nem volt akkora a népsűrűség, mint más, mérsékeltebb égövhöz tartozó országokban. Történelmük során az oroszok az északi tajga környékét a szülőhazájukkal szomszédos területeket olykor békés eszközökkel, máskor pedig hódítással gyarmatosították. Az európai országok között Oroszország nemcsak a leghosszabb és legkitartóbb birodalomépítési múlttal büszkélkedhet, de a legmakacsabbnak is bizonyult a megszerzett területekhez való ragaszkodásban.

Az ideológia, a politikai túlélés és a gazdasági szükségszerűségek egymást erősítve indították el Oroszországot a hódító politika irányába. Minden újonnan megszerzett terület a nemzeti „örökség" részévé vált, és előbb vagy utóbb a szülőföldbe tagolódott. Mindegyik terület egy további „ütközőzónát" igényel magának, amely védelmet nyújt a képzelt vagy valós

ellenségekkel szemben, ameddig maga is a szülőföld része nem lesz, amiért cserébe pedig maga is újabb ütközőzónára tart igényt.

Az „enyhülés" teóriája, amelyet a szovjet rendszer 1950-től támogatott, látszólagos ellentmondásba kerül az orosz kommunizmus nélkülözhetetlen elemeivel: a terjeszkedéssel és a nemzetközi osztályharccal. A teória Nyugatnak tálalt változata (hiszen e kérdés megítélése igencsak más belföldön) a különféle társadalmi rendszerek békés egymás mellett élésére szólít fel, és elfogadja az erőszakmentes fejlődést, illetve egy közös, ugyanabba az irányba mutató végső célt jelöl meg. Valójában azonban az enyhülés csupán az általános stratégia taktikai átültetését, megvalósítását jelenti, amely nincs ellentmondásban az előbb megfogalmazott elvekkel. A helyzet megértéséhez szólni kell pár szót a kommunista politika lényeges jellemzőiről. Úgy, ahogyan azokat Lenin megfogalmazta, követői pedig finomra hangolták.

Lenin történelmi tette, hogy militarizálta a politikát. Kijelenthetjük, hogy Lenin talpáról a feje tetejé állította Clausewitzet, amikor a politika céljává emelte a háborút. A háború a cél, a politika pedig az eszköz, és nem fordítva. Ebből következően az „erőviszonyok összefüggései" néven ismert katonai értékelés során döntenek a politikai stratégiáról és taktikáról. A katonai értékelés a kommunista elmélet szerint nemcsak azokat a tényezőket foglalja magában, amelyeket a nyugati terminológia „hatalmi egyensúlyként" ismer, hanem a gazdasági teljesítőképességet, a társadalmi stabilitást és a közvéleményt is, vagyis mindazokat elemeket, amelyek bár a szó szoros értelmében nem katonai jellegűek, de mégis jelentős szerephez jutnak egy-egy háború megvívásakor.

Ebből a szempontból a rivális erők higgadt értékelésén kell alapulnia annak a döntésnek, hogy az „osztályellenséggel" szemben intézzenek-e akár belső, akár külső támadást, vagy e támadástól tartózkodjanak. Lenin egy 1918 májusában elhangzott beszédében – amelyben ismét felidézte, hogy a „végső győzelem csakis világméretű" lehet – arra intette követőit, hogy ne rohanjanak mindenáron a csatába: *„Gazdag forradalmi tapasztalatunk arra tanított bennünket, hogy a kegyetlen támadás taktikáját alkalmazzuk, amikor az objektív* feltételek ezt megengedik. *Ugyanakkor azonban az időhúzásos taktikát kell alkalmaznunk, hogy lassan összegyűjtsük az erőinket, amikor az objektív körülmények nem kedveznek az általános és kegyetlen támadáshoz."*

A Nyugat által „hidegháborúnak", illetve „enyhülésnek" nevezett és egymással ellentétben állónak vélt fogalmak a szovjet vezetés szemében csupán taktikai árnyalatait jelentik ugyanannak a stratégiának. E taktikák pedig az „objektív körülmények" függvényében változhatnak. Az '50-es években megindított enyhülési politika időszakában ez a meghatározó objektív körülmény az ellenség teljes nukleáris fölénye volt, amivel tetszése szerint lerombolhatta volna a Szovjetuniót. Ez a sajátos körülmény azonban a legkevésbé sem csökkentette a nemzetközi osztályharc megvívásának szükségszerűségét. Hanem egy haditerv kidolgozására ösztökélt, amely abban állt, hogy a közvetlen konfliktusokat el kellett kerülni, és így a harc közvetett eszközei részesültek előnyben, egészen addig, amíg biztonsággal semlegesíteni lehet Amerika nukleáris fenyegetését.

A globális szovjet politika végső célja természetesen egy olyan világ, amelyben a termelési eszközök nincsenek magántulajdonban, és az államok, ugyan árnyalatnyi eltérésekkel, de a szovjet állam replikái. A szovjet–orosz uralkodó elit csak egy ilyenre fazonírozott világban érezné biztonságban és kényelemben magát.

Némelyek elgondolásával szemben ez a célkitűzés nem kívánja meg, hogy a Szovjetunió fizikai értelemben elfoglalja az egész világot. Ez még a Szovjetunió hatalmas katonai erejét is meghaladná. A „hegemónia" fogalma pontosan lefedi azt a nemzetközi rendet, amellyel a Szovjetunió elégedett lenne. A görög gyökerű fogalom eredetileg egyik vagy másik városállam dominanciáját jelentette, különösképpen a Makedón Királyság uralmát Görögország felett. A „hegemónia" sem akkor, sem most nem jelent egyet a fizikai hódítással: sokkal inkább a hegemón állam erejéből fakadó azon képességet jelenti, hogy érdekeit a fizikai erőszakkal való fenyegetés, ennek sikertelensége esetén pedig a tényleges erőszak révén képes érvényesíteni. A XIX. század során a britek gyakoroltak ilyen hegemóniát a világ nagyobb része felett; a második világháború befejezése és a Vietnamból történő kivonulás között pedig az Egyesült Államok. Németország két sikertelen világháborút robbantott ki, hogy hegemóniára tegyen szert Európában. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXIV. kongresszusán röviden összefoglalta a szovjet politika végső törekvését: *„nincsen ma olyan jelentős kérdés, amit a Szovjetunió nélkül vagy akarata ellenére lehetne eldönteni"*. Ebből a nyilatkozatból az is kiolvasható, hogy a szovjet érdekek globálisak, és nem szoríthatók a nemzetállami keretek vagy katonai szövetségi tömbök határai közé. Ebből természetszerűen következik az is, hogy az Egyesült Államok hasonló világhatalmi igényét a Szovjetunió (csakúgy, mint az amerikai liberálisok) az imperializmus legdurvább megnyilvánulásaként azon nyomban elutasítaná. És ez csak egy azon példák sorában, amikor a Szovjetunió a nemzetközi politika szabályait teljes mértékben a saját maga javára fordítja.

Ha a politika háború, akkor stratégiai irányítást igényel. A globális célok eléréséhez alkalmazott stratégia nemcsak fegyverekre támaszkodhat, hanem az eszközök teljes skáláját fel kell sorakoztatnia. Az ilyen típusú stratégiát nevezik „nagy" vagy „totális" stratégiának, és ezek sokkal inkább illeszkednek egy totalitárius, mintsem egy demokratikus államhoz. Lenin már a kezdetektől fogva a totális háború megvívásáért szervezte meg a Szovjetuniót, a hatalom és erőforrások ezért összpontosultak a szovjet kormány kezében. A Szovjetunióban olyan vertikális és horizontális integrációnak nevezett mechanizmus működik, amely nemcsak lehetővé teszi, hanem arra szorítja ennek az óriási politikai konglomerátumnak a vezetőit, hogy kíséreljék meg összehangolni a nemzeti és a nemzetközi politikát. A Szovjetunió urai a politika, a gazdaság és a propaganda, az ideológia olyan fokú integrálására kell, hogy törekedjenek, amely a nyugati országokban ismeretlen, mivel itt e területeket más-más csoportok irányítják, más-más irányt szabva nekik.

Vizsgáljuk meg a nagy szovjet stratégia főbb vonalait! Terjedelmi okokból nem térhetünk ki a szovjet politikai stratégia valamennyi apró részletére és árnyalatára. Vezérlő elve azonban könnyen meghatározható: nem annyira a saját, rendelkezésre álló erőkre támaszkodik (mint például a külföldi kommunista pártok), hanem olyan szövetségeseket keres, akik átmenetileg képesek egy-egy kérdésben leválni az ellenség táborából (például: nacionalisták, „pacifisták", „rasszisták", anticionisták stb.). Ez a technika a cári időszak alatti orosz ellenállás földalatti mozgalmaiból ered, nemzetközi alkalmazása roppant sikeresnek mondható. Lényeges vonásai leírhatók Lenin szavaival. A kommunista vezető 1920-ban óvatos külpolitikája miatt heves kritikát kapott a Harmadik Internacionálé forrófejű résztvevőitől. Ezek a résztvevők közvetlen konfliktust szorgalmaztak az egész kapitalista Nyugattal szemben. Lenin nyíltan megmondta nekik: *„A bolsevizmus egész története, mind az októberi forradalom előtt, mind pedig utána tele volt taktikai váltásokkal, megalkuvó taktikákkal, más pártokkal való kompromisszumokkal, ideértve a burzsoá pártokat is. A nemzetközi burzsoázia megdöntésére irányuló háború egy olyan háború, amely százszor nehezebb, hosszabban elhúzódó és összetettebb, mint a nemzetek közötti háborúk legmakacsabbjai, és így a legnagyobb képtelenség előre lemondani mindenféle taktikai változtatás, az ellenségek közötti érdekütközések (még ha csak időlegesek is) kihasználásának vagy a lehetséges szövetségesekkel (még ha időlegesek, nem állandóak, ingadozóak vagy feltételesek is) való mindenféle kompromisszum*

megkötésének lehetőségéről. [...] *Egyes országokban a proletariátus első szocialista forradalmait és a burzsoázia hatalmának megdöntését követően a proletariátus még nagyon hosszú ideig gyengébb maradt, mint a nemzetközi burzsoázia.* [...] *Az erősebb ellenséget csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehet legyőzni, és a legalaposabb, leggondosabb, legfigyelmesebb, legügyesebb erőfeszítések kötelező alkalmazásával; a legkisebb bizalmatlanság és a különféle országok burzsoáziájában meglévő érdekellentétek kihasználásával, valamint egy nagyobb szövetséges megnyeréséhez szükséges minden lehetőség megragadásával, még ha adott esetben ez a szövetség csak időleges, ingadozó, megbízhatatlan és feltételes is."*

E politika sikere nagyrészt annak volt köszönhető, hogy a „nemzetközi burzsoázia" nemcsak, hogy fel sem ismerte a békülékeny szovjet politika mögött rejlő manipulatív szándékokat, de biztos volt abban, hogy békülékeny hangvétellel könnyebben fogást talál a Szovjetunión.

A szovjet *gazdasági* arzenál nem olyan gazdag, hogy a globális szovjet stratégia fegyvere lehessen. Nem úgy, mint a modern imperializmus többi nagyhatalma esetében: folyamatos terjeszkedéséből adódóan a szovjet befolyás térnyeréséhez egyre kevésbé volt szükség kereskedelemre és beruházásokra. A szovjet gazdasági befolyást leginkább a stratégiai jelentőségűnek ítélt országok részére nyújtott katonai és gazdasági segítségen keresztül építették ki. Az ilyesfajta segítség a függőség változatos formáit hozza létre, beleértve a kommunista közigazgatási káderek fogadásának kötelezettségét. Igen tanulságos a harmadik világ országaiba irányuló szovjet gazdasági segítségnyújtás statisztikáit tanulmányozni, mert a számok jól mutatják, hogy Moszkva viszonylag kiemelt jelentőséget tulajdonít ezeknek az országoknak. Egy főre számítva 1954 óta a szovjet „gazdasági segítség" legnagyobb kedvezményezettjei Dél-Jemen és Afganisztán voltak. A Szovjetunió és szövetségesei mostanában hatalmas összegeket öntöttek egy NATO tagországba, Törökországba és Marokkóba. A szovjet segítség számottevő növekedése általában hűen tükrözi az adott területen jelenlévő szovjet stratégiai érdekeket: a legfrissebb segítségnyújtási adatok szerint jelenleg a Földközi-tenger vidéke élvez kiemelkedő prioritást.

A fejlett ipari hatalmakkal való kapcsolataiban a Szovjetunió a gazdasági erejének kihasználását illetően hatalmas lemaradásban van. Azonban még így is sikereket ér el Nyugat-Európa és Japán szovjet függőségbe kerülése terén.

Erre példa a szovjetek által az enyhülés időszakában Nyugaton felhalmozott adósság. Összegét ma 60 millió dollárra becsülik, amelynek egynegyede a Szovjetunióhoz, míg a maradék Kelet-Európa államaihoz köthető. A

Szovjetunió külső eladósodottsága ugyanakkor – tekintettel az ország természeti erőforrásaira és aranytartalékaira – nem tekinthető túlságosan nagynak. Mindez azonban nem mondható el azokról a „népköztársaságokról", mint például Lengyelország, amelynek külföldi adósságállománya meghaladja patrónusáét. A nyugati bankok előszeretettel nyújtottak hiteleket Kelet-Európának, mondván, fizetésképtelenségük esetén a Szovjetunió úgyis szavatolja a tartozások megfizetését. Miközben ezt gondolták, nem vettek tudomást a Szovjetunió hivatalos nyilatkozatairól, amelyekben megtagadta az ilyen típusú kötelezettségvállalást. Moszkva ezt az álláspontját nemrégiben újból megfogalmazta a Bécsben rendezett Kelet–Nyugat konferencián: „minden országnak saját magának kell visszafizetnie az adósságát". Az ilyen nagyságú hitelek arra sarkallták a nyugati bankárokat, hogy fordítsanak kellő figyelmet a kelet-európai adósok gazdasági jólétére és prosperitására. A nyugati bankárok így váltak az enyhülés elkötelezett híveivé, függetlenül annak politikai árától.

A másik gazdasági fegyver az energia, amelynek stratégiai jelentőségével a szovjet vezetés már akkor tisztában volt, amikor a nyugati politikusokban még csak derengett ez a kérdés. Azon túl, hogy a szovjetek olyan helyzetet harcoltak ki maguknak, amelyben megakadályozhatják a közel-keleti olajszállítást (az idő előrehaladásával egyre inkább), a Szovjetunió arra törekedett, hogy minél inkább kiszolgáltatottá tegye Európát és Japánt a közvetlen szovjet energiától, különösen a szovjet földgázellátástól. Ennek érdekében Moszkva bevezette azt a gyakorlatot, hogy a külföldi földgázt továbbító vezetékhálózat kiépítéséért cserébe földgázzal fizetett. Nyugat-Németország földgázellátásának egynegyedét a Szovjetuniótól nyeri, és ha a további együttműködésről szóló tárgyalások sikeresnek bizonyulnak, akkor függősége csak növekedni fog. Ezek az események váltak nyilvánvalóvá, amikor az 1973 októberében kirobbant arab–izraeli háború során a Szovjetunió hirtelen felfüggesztette gázszállítását a VEBA üzemekbe, Németország legnagyobb energiatermelő vállalatába. Nyilvánvalóan nyomásgyakorlás céljából, hogy Németország ne támogassa tovább Washington Izrael-barát politikáját.

A Szovjetunió globális stratégiájához alkalmazott eszközök sora hosszú és szerteágazó. Ezek között található az egyébként látszólagosan semleges, nem politikai jellegű családi kapcsolatok kérdése is. A Nyugat- és Kelet-Németország közötti határ által szétválasztott családtagok között a Helsinki Egyezményt követően intenzívebbé váló kapcsolattartás hasznos politikai tőkét biztosít a kommunistáknak, hiszen a bonni körök a családi kapcsolattartások megszakításától való félelem miatt kardoskodnak az enyhülés megőrzése mellett.

A Szovjetunió rendelkezésére álló valamennyi eszköz közül a hadseregnek jut a legelőkelőbb hely. A szovjet imperializmus katonai jelenség, amint a cári imperializmus is az volt. Ahogyan a szovjet harci erők mind abszolút értelemben, mind a Nyugatéval összevetve növekednek, úgy csökkent a politikai manipuláció is, amelyre a rendszer korábban erősen támaszkodott. A szovjet szóvivők a jelenkor egyik meghatározó körülményeként a katonai egyensúly Oroszország javára történő elbillenésére hivatkoznak, és azzal dicsekednek, hogy a szovjet kezdeményezésekre adott amerikai válaszlépéseket már képesek meghiúsítani.

Amikor a Szovjetunió lakosságának alacsony életszínvonaláról és az ország alacsony hatékonyságú gazdaságáról esik szó, nehéz elképzelni, hogy egy ilyen ország komoly katonai fenyegetést jelentene a Nyugat számára. De figyelmen kívül hagyják, hogy a jólét és a technikai fejlesztések, amelyek terén a Nyugat egyértelmű előnyre tett szert, nincsenek összefüggésben a katonai potenciállal, kivéve, ha ezeket a védelem szolgálatába állítják. Ezzel szemben azt sem veszik figyelembe, hogy egy viszonylag szegény ország is képes meghaladni a szomszédos országok katonai erejét, amíg egy minimális ipari-technikai alapnál többel rendelkezik, és a szükséges erőforrásait háborús célok szolgálatába állítja. Japán erős ipari és technológiai hatalom. Minthogy védelmében az Egyesült Államokra támaszkodik, és nem rendelkezik ipari kapacitásával arányos nagyságú katonai arzenállal, fegyveres erői nagyságukat és hatékonyságukat tekintve fele akkorák, mint Izraelé, amely népességét tekintve harmincad, GNP-jét tekintve pedig negyvened akkora, mint Japán. Ami a Szovjetunióban az alacsony életszínvonalat illeti, nyilvánvaló, hogy ha egy ilyen méretű ipari létesítményekkel rendelkező ország nem tudja a lakosság fogyasztási igényeit kielégíteni, akkor ennek okát nem a kapacitáshiányban, hanem az erőforrások elterelésében szükséges keresni. Másként fogalmazva: a lakosság alacsony életszínvonalából nem az következik, hogy Oroszország ránk nézve nem jelent katonai fenyegetést, hanem éppen ennek az ellenkezője.

Oroszország mindig is aránytalanul nagy erőforrásokat mozgósított fegyveres erőinek fenntartására: Nagy Péter cár uralkodása idején például az állami költségvetés kilencven százalékát szentelték erre a célra. A nagy katonaság segített új területeket meghódítani Oroszország egyre növekvő né-

pessége számára, és persze fenntartani a rendet az egész birodalom területén. A magas rangú cári tisztviselők jól tudták, hogy a birodalmi Oroszország nemzetközi befolyása nagyrészt a roppant méreteket öltő határvonalaival szomszédos kisebb és nagyobb hatalmak megfélemlítésén alapul. 1917 előtt az orosz hadsereg legfőbb gyengesége a működését támogató ipar és logisztika alacsony színvonala volt, illetve minden más olyan, nem katonai tényező, amely az első világháborúban döntő jelentőségűnek bizonyult. Ezt a leckét tanulták meg a bolsevikok, akik csodálattal tekintettek a kiemelkedő német háborús teljesítményre, és amint hatalomra jutottak, bevezették az eredetileg németek által kigondolt mozgósítási intézkedéseket. Oroszország ezek hatékonyságát a magántulajdon eltörlésével, és a kötelező állami szolgálat bevezetésével tovább fokozta. Sztálin ötéves terve, a szocializmus hangzatos építéséről szóló retorikája mellett, éppen annyira katonai jellegű volt, mint Hitler négyéves terve.

A szovjet rendszert szerkezete különösen alkalmassá teszi a katonai mozgósításra. Ha a szovjet kormány úgy dönt, gazdasági és humánerőforrásait a védelem mennyiségi és minőségi igényeinek szolgálatába állíthatja, és hagyja, hogy mindenki más gondoskodjék saját magáról. Minél erősebb az ipari, annál gyorsabb lehet a fegyveres erők növekedési üteme; abban az értelemben, hogy a civileknek szánt források viszonylag állandó szinten tarthatók, míg a növekedés nagy része a katonaságra fordítható. És természetesen nincsen akadékoskodó törvényhozás, sem vájkálódó média, amelyik megkérdőjelezhetné egy ilyen nagyságú védelmi kiadás szükségességét.

Éppen ezért sem az enyhülés, sem pedig a fegyverkorlátozási egyezmények – ideértve a SALT-I egyezményt is – nem szabtak gátat a szovjet védelmi költségvetés emelkedésének. A hosszú CIA-s múlttal rendelkező szakértő, William T. Lee által nemrégiben készített tanulmány úgy becsüli, a védelmi kiadásoknak a szovjet GNP-ből kiszakított része az 1970-es 12–13 százalékról 1980-ra 18 százalékra duzzadhatott; és mivel a szovjet GNP ebben az időszakban folyamatosan növekedett, így a védelmi kiadások abszolút értékei még ennél is jelentősebb mértékben gyarapodhattak. Ezzel összefüggésben ugyanebben az időszakban (1970–1979) az Egyesült Államok védelmi kiadásainak GNP-ben kifejezett hányada 7,5 százalékról 4,6 százalékra csökkent, az 1972-es 85 milliárd dollárról 65 milliárdra zsugorodott.

Annak ellenére, hogy úgy tűnik, a szovjet hadsereg minden egyes fegyvernemben szerette volna beérni és lehagyni az Egyesült Államokat, központi

szerepet mégis a nukleáris stratégiai fegyvereknek szánnak. A nukleáris stratégiai fegyverekről a szovjet katonai teoretikusok azt vallják, hogy azok a modern hadviselés meghatározó eszközei. Minden rendelkezésre álló bizonyíték – elméleti írásokkal és megfigyelésekkel alátámasztva – arról tanúskodik: a szovjet vezérkar nem osztja az Egyesült Államokban uralkodó nézetet, miszerint a nukleáris fegyverek a racionális katonai stratégiákban nem, kizárólag az elrettentésben játszhatnak szerepet. Nagyon valószínű, hogy egy átfogó háború során a Szovjetunió stratégiai arzenáljának egy részét már egy megelőző csapás során használná, ami után egy amerikai válaszcsapás öngyilkossággal érne fel, vagy egyszerűen kivitelezhetetlen lenne. Az interkontinentális ballisztikus rakétáik méretei és célzási pontossága azt mutatják: a Szovjetunió az első csapásra alapozott terven dolgozik.

Az Egyesült Államok nukleáris stratégiájának kialakításáért javarészt felelős amerikai tudományos közösség nem veszi komolyan ezt a szovjet nukleáris doktrínát, és ez nagy jóindulattal szólva is súlyos logikai és politikai felelőtlenség. Ennek köszönhetően az elkövetkező évtizedekben az Egyesült Államok nukleáris „triászának" mindhárom oszlopát vagyis a stratégiai bombázókat, az interkontinentális ballisztikus rakétákat és a tengeralattjáróról indított ballisztikus rakétákat is egyre inkább fenyegetik majd a szovjetek, ami nemcsak megnehezíti a szovjetek agresszív lépéseire való válaszadást, de a Szovjetuniót is megszabadítja azoktól a félelmeitől, amelyek korábban az enyhülés politikájának elfogadására sarkallták. A nukleáris egyensúly megbomlásáért és az amerikai programok elbizonytalanításáért az egyoldalú önmegtartóztatás hívei a felelősek, akik szerint a kialakult helyzetben minden hirtelen intézkedés „destabilizáló" hatású lenne, ami Szovjetuniót megelőző csapásra indíthatná.

Az úgynevezett „fegyverkorlátozás" folyamata iránti határozott szovjet elköteleződés nincs ellentmondásban azzal, hogy a Szovjetunió az első csapás doktrínáját fogadja el. Amint 1972-ben nyilvánvalóvá vált, a SALT-I megállapodás nem gyakorol számottevő hatást Oroszország stratégiai támadófegyver-arzenáljára. Ratifikálása esetén ugyanezt mondhatjuk majd el a SALT-II-ről is. Csak minimális hatást gyakorolna a szovjet katonai mozgósításra, eközben pedig bizonyos esetekben korlátozná az amerikai válaszlehetőségeket (mint például a nagy hatótávolságú cirkálórakéták bevetését, illetve védőháló alkalmazását az úgynevezett Minutemen-rakétáknak). Az amerikai „kölcsönösen biztosított megsemmisítés" elvét, vagyis hogy egy nukleáris támadás esetén a támadó fél is megsemmisülne, a Szovjetunió tárgyalási megfontolásokból elfogadta, és így szigorú korlátozásokat tudott

érvényesíttetni az amerikai félnél, míg a saját hadserege ugyanezeket a változtatásokat olcsón megúszta.

Ugyanakkor a nukleáris fegyverek nem csak katonai célokra használhatóak: legalább ugyanannyira, ha nem még inkább a politikai és pszichológiai hadviselés eszközei. Oroszország növekvő nukleáris arzenálja a befolyásos nyugati körökben mindent átható félelmet kelt, és ez az alkalmazkodásra hangol rá. Amennyiben elterjed az a felfogás, hogy a nukleáris fegyverekkel szemben képtelenség védekezni, úgy lehetséges, hogy a külpolitika legfőbb céljává a másik nukleáris hatalommal való nézeteltérések elkerülése válik. Jonathan Bingham, New York kongresszusi képviselőjének következő gondolatai éppen ezt tükrözik: *„Mindenek előtt fejben kell tartanunk, hogy a Szovjetunió a világ egyetlen másik szuperhatalma. Az egyedüli olyan állam a világon, amely képes legyőzni bennünket. Ezért első számú célkitűzésünk kell, hogy legyen a Szovjetunióval való jó kapcsolatok megőrzése."*

Vajon Bingham képviselő úr végiggondolta-e szavainak következményét? Valóban arra ösztönöz bennünket, hogy vessük alá nemzeti érdekeinket, a szabadságba és az emberi jogok tiszteletébe vetett hitünket, és minden mást, amit a legtöbben közülünk a „legfontosabbnak" tekintenek, egy másik feltételnek, nevezetesen a túlélésnek? És ezzel párhuzamosan alkalmazkodnunk kellene egy olyan országhoz, amely ugyanezt megtagadhatja tőlünk. (Kizárólag nekünk! Semmi sem utal ugyanis az idézett szövegben arra, hogy a Szovjetuniónak hasonlóan alkalmazkodnia kellene hozzánk, az egyetlen olyan államhoz, amely képes lenne lerombolni őt). Amint ez a fajta gondolkodás uralkodóvá válik, a nemzet elveszíti önvédelmi képességét. Vagyis pszichológiai értelemben kitűzi a megadás fehér zászlaját, félreérthetetlen jelzéseket küldve az ellenségnek. Nem kell sok képzelőerő annak belátásához, vajon milyen hatással vannak ezek a gondolatok a szovjet vezetőkre: alighanem arra buzdítják őket, hogy növeljék a nukleáris fölényt. Hiszen elméletileg minél nagyobb az erejük az Egyesült Államok elpusztításához, az Egyesült Államokban annál erősebb lesz azoknak a hangja, akik azt sürgetik: a Szovjetunióhoz való alkalmazkodás legyen a nemzeti politika „legfőbb" célja.

A globális szovjet stratégiát megvalósító erőszakos nyomásgyakorlást olyan zavarba ejtően változatosan alkalmazzák szerte a világon, hogy nehéz kiigazodni rajta, nehéz közös mintát kiolvasni belőle. Éppen ezért némely megfigyelő a globális szovjet stratégiában a felbukkanó lehetőségek

alkalomszerű kihasználását látja. A valóságban azonban nem ez a helyzet. Ahogyan a sakkban a stratégia arra törekszik, hogy a királynő körül csoportosítsa az erőket, a szovjet védelmi stratégia a nukleáris rakéták körül teszi mindezt, miközben területi stratégiája pedig az ellenséges királyra, vagyis az Egyesült Államokra összpontosít. Ez utóbbi ugyanis az egyetlen ország, amely kellő tőkével és erővel rendelkezik a szovjet szándékok megakasztásához; a „nemzetközi imperializmus fellegvárának" bukása, vagy csak elszigetelődése ellenben lehetővé tenné a világ többi részének bekebelezését. Egy olyan világ, amelyben az Egyesült Államok súlytalan, automatikusan szovjet hegemónia alá kerül. Így az Egyesült Államok szerepének csökkentése olyan lényeges a Szovjetunió számára, mint Róma legyőzése volt Karthágónak.

Ez a cél azonban nem igazán érhető el a pun háborúkhoz hasonló eszközökkel; a legkevésbé járható út Moszkva számára a nyílt katonai konfliktus, mert az Egyesült Államok nukleáris arzenálját soha nem fogják tudni teljesen megsemmisíteni, s így az a hatalmi egyensúly aktuális helyzetétől függetlenül szörnyű pusztítást vihet végbe. Ebből következően – az ideológiai háború mellett, aminek az Egyesült Államok egyébként nem tulajdonít jelentőséget, itt ugyanis akár a legmérgezőbb gyűlöletkampány is büntetlenül folyhat – az Egyesült Államok elleni csapásoknak közvetett formában kell érvényt szerezniük, észrevétlenül ásva alá Amerika biztonságát.

Ezt a célt leginkább úgy érhetik el, ha Európát és Japánt leválasztják az Egyesült Államokról, és szovjet befolyás alá terelik: a nyugat-európai és japán ipari kapacitásokkal kiegészített szovjet blokk azon nyomban a legdrámaiabb módon megváltoztatná az erőegyensúlyt az utóbbi javára. A gazdasági statisztikák önmagukért beszélnek. A Varsói Szerződés államainak éves GNP-jét 1977 és 1978 között ezer milliárd dollárra becsülik, az Egyesült Államokét kettőezerre, Nyugat-Európáét kicsit több mint kétezer milliárd dollárra, míg Japánét valamivel ezer milliárd alá. Ezeket a számadatokat kiindulópontként használva a gazdasági teljesítmények aránya egymáshoz viszonyítva jelenleg 5:1 a Nyugat javára, de ez 4:2-re változna a kommunista blokk felé, amennyiben Nyugat-Európa és Japán kapcsolatai teljesen megszakadnak az Egyesült Államokkal. Feltéve, hogy a nagy változások eredményeképpen a japán és európai kibocsátás felével csökkenne – nem megmondták ugyanis, hogy szovjet uralom esetén még a Szaharában is homokhiány lépne fel? –, Moszkva még akkor is egyenlő gazdasági erejű félként nézhetne szembe az Egyesült Államokkal. De egy Európa és Japán elleni támadás kockázatos. Ezeket a régiókat ugyanis az Egyesült Államok

nagyszámú csapatain kívül a stratégiai elrettentés is védelmezi. Éppen ezért itt is inkább egy közvetett stratégia kívánatos. Ezért a Szovjetunió úgy tartja ostrom alatt Nyugat-Európát és Japánt, ahogyan a lőpor elterjedése előtt a középkori kastélyokat elbarikádozták, azaz az utánpótlási és támogatási vonalak szisztematikus elvágásával. Így vágja el az Egyesült Államokból érkező emberi és nyersanyag-támogatást, illetve a Közel-Keletről, valamint Dél-Afrikából érkező üzemanyag- és vasérc-utánpótlást.

Háború esetén az Egyesült Államok hatalmas tengeri és légierőt mozgósítana, az európai frontot pedig csapatokkal és nyersanyag-utánpótlással biztosítaná. Annak érdekében, hogy ezt az utánpótlást elvágják, az oroszok hatalmas óceánjáró flottát építettek, amelynek gerincét a Kola-félsziget kikötőinél állomásozó tengeralattjárók adják. Ennek a flottának lenne a feladata, hogy az Izland–Feröer–Anglia térségbe behatoljon, és célba vegye az amerikai utánpótlási szállítmányokat.

A szovjet kormány – olykor közvetlenül, olykor finn ügynökségei révén – hajthatatlan nyomást gyakorol a skandináv országokra, hogy haditengerészeti stratégiájához támogatást nyerjen. A szovjet nyomás enyhítése érdekében Norvégia és Dánia már hosszú ideje nem engedélyezi, hogy területükön NATO csapatok állomásozzanak, és nukleáris fegyvereket telepítsenek. Ez az önmegtagadás mára a *status quo* részévé vált, amit a Szovjetunió féltve őriz, és nem is valószínű, hogy hozzájárulna a megváltoztatásához. A szovjet és finn vasúti útvonalak összekapcsolása és a Norvégiába vezető finn autópályák építése mind arra engednek következtetni, hogy konfliktus esetén az oroszok hamar támadásba lendülnének, hogy megszerezzék a norvég légi és vízi kikötőket (ahogy Hitler is tette 1940-ben). A nem NATO-tag Svédországot is gyakran éri az a vád, hogy megsérti semlegességét. Ez azért alakult így, mert a svédek szovjet nyomásra beleegyeztek egy – jelenleg kivitelezés alatt álló – repülőgép-anyahajó kiszolgálására képes szárazdokk építésébe. A skandináviai szovjet tevékenység ennek ellenére nem kap kellő amerikai médiafigyelmet. Holott Európa számára nem kisebb ennek stratégiai jelentősége, mint a kőolajszállító utak megszerzéséért indított más, ismertebb szovjet térnyerési kísérleteknek. Az Egyesült Államok Európába irányuló háborús utánpótlásának kilencven százaléka tengeren érkezne, így az észak-atlanti tengeri útvonalak súlyos szovjet fenyegetettsége mindenféleképpen komolyan befolyásolná az európai műveleteket. (Az atlanti flotta nemrégiben visszavonult amerikai parancsnoka, Isaac Kidd admirális szerint a szövetséges erők flottái ilyen fenyegetés közepette csak igen nagy áldozatok árán lennének képesek az észak-atlanti tengeri utak biztosítására.)

A szovjetek másik harapófogója a Közel-Kelet felé nyílik, és célja, hogy egy fegyveres konfliktus során elvágja a fosszilis alapú tüzelőanyagok és ásványi anyagok útját, amelyek hiányában Amerika szövetségeseinek gazdasága működésképtelenné válhat. Ezt a célt itt azonban jóval nehezebb elérni, mint Északon. Egyfelől azért, mert a Vörös Hadseregnek nincsenek vízi és légi támaszpontjai a közel-keleti térségben, másfelől a konfliktusok intenzitása miatt nehezebb lenne kivitelezni. A szovjet erők az évek során három olyan lényeges tengeri szoros köré szerveződtek, ahol a közel-keleti olaj áthalad az európai és japán célállomások felé. Az egyik ezek közül a Báb el-Mandeb-szoros, amely a Vörös-tengerhez és a Szuezi-csatornához való kijutásban kap fontos szerepet. Egy esetleges háború során a Dél-Jemenben és Etiópiában állomásozó szovjet és szovjetbarát erők kétségkívül kísérletet tennének e vízi útvonal megszerzésére. Keletre, a Perzsa-öböl bejáratánál fekszik a Hormuzi-szoros. A Szovjetuniónak nagy utat kellene megtennie ahhoz, hogy ellenőrzése alatt tarthassa ezeket a szorosokat, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Afganisztán elfoglalásával a szovjetek megfelezték azt a távolságot (1100 km-ről 550 km-re), amit a szovjet repülőgépeknek a szorosok eléréséhez be kell járniuk. Végül Délkelet-Ázsiában – a vele baráti viszonyban álló Vietnam révén – a Szovjetunió karnyújtásnyira került a Japán felé tartó olajtankerek fő útvonalán található Malaka-szoroshoz.

Európa és Japán függése a dél-afrikai ásványi anyagoktól – bár kevésbé közismert, mint a közel-keleti olajfüggőség – jelentős kitettségnek tekinthető. Amerika szövetségesei az ipari nyersanyaguk nagy részét, például a krómot, a platinát, a vanádiumot és a mangánt Dél-Afrikából és Rhodéziából nyerik. A Szovjetunió intenzív részvétele a Szaharától délre fekvő afrikai térség „nemzeti felszabadítónak" nevezett mozgalmaiban, valamint a portugál gyarmatbirodalom szétesése által kínált lehetőségek gyors kiaknázása mind azt jelzik, hogy a Nyugatot meg szeretnék fosztani ezektől az erőforrásoktól.

Ez a stratégia többé-kevésbé kudarcot vallott. A harmadik világnak a Szovjetunió által gyámolított és bőséges segéllyel támogatott vezetőiről kiderült, hogy csekély belső támogatottságuk miatt nem is tekinthetőek megbízható szövetségeseknek: az egyik hirtelen halála vagy a másikkal szemben végrehajtott sikeres államcsíny egyik napról a másikra szövetségesből ellenséggé fordítja az adott országot, és a több milliárd rubel értékű segély kidobott pénznek bizonyul. Ilyen kínos pálfordulás következett be 1965-ben Indonéziában Szukarno megbuktatásával, valamint egy évvel később Ghánában Nkrumah elmozdításával. Még súlyosabb következményekkel

járt az egyiptomi Szadat által végrehajtott politikai fordulat az 1973-as háborút követően, amiben egyébként a Szovjetunió felbecsülhetetlen értékű segítséget nyújtott neki. Amint Szadat arra a következtetésre jutott, hogy az Izraeltől kívánt engedményeket nem a Szovjetunió, hanem az Egyesült Államok révén tudja megszerezni, és hogy az Egyesült Államok támogatására akkor lesz jogosult, ha szovjetellenes politikát képvisel, az egyiptomi szovjet befolyás napjai már meg voltak számlálva. Moszkva tehetetlenül nézte, hogy az Egyiptom számára nyújtott hatalmas befektetése lenullázódik.

Egyiptom elpártolása volt a harmadik világban folytatott szovjet politikának bevitt legcudarabb ütés. Egyiptom számított ugyanis a szovjet közel-keleti stratégia kulcsának, annak a politikai és gazdasági hídfőnek, amelytől Moszkva azt remélte, hogy innen kiterjesztheti befolyását Kelet-Afrikára és az Arab-félszigetre. Egyiptom számított a nagylelkű szovjet adományok fő kedvezményezettjének. Annak érdekében, hogy megmentse az egyiptomi hadsereget egy közelgő katasztrófától, a Szovjetunió komoly konfliktusba keveredett az Egyesült Államokkal. De mindez hirtelenjében hiábavalóvá vált, amint a „burzsoá nacionalista" diktátor úgy döntött: újrastrukturálja külpolitikáját.

Úgy tűnik, Egyiptom pálfordulása után Moszkva felülvizsgálta harmadik világbeli stratégiáját, és ennek eredménye egyre szembeötlőbb. Az új stratégia csekélyebb mértékben épít a „burzsoá nacionalista" vezetőkre, mint amilyen Szukarno, Nkrumah vagy Szadat, és olyan kisebb szereplőket támogat, akik a szovjetek támogatásának szentelik politikájukat. A harmadik világ ilyen új, szovjetbarát szereplői a nemrégiben elhunyt Neto Angolában, Mengisztu ezredes Etiópiában vagy Taraki és Karmal Afganisztánban. Ők nem nemzeti hősök saját hatalmi bázissal, hanem kisebb formátumú politikusok, akik Moszkva támogatásától függenek. Hatalomba emelésük – vagy alkalmatlanságuk esetén éppen elmozdításuk – érdekében az oroszok nem tartózkodtak a gengszterszerű „kivégzésektől", a katonai és titkosszolgálatok bevetésétől sem. Befolyásuk növelése érdekében nagy számban hoztak be szovjet katonai tanácsadókat, kubai zsoldosokat és biztonsági szakértőket Kelet-Európából, valamint a Szovjetunióból. Amint ezek az erők a helyükön voltak, egy olyan infrastruktúrát építettek ki, amely ellenállt a helyi vezetés hirtelen változásainak. Az állandó szovjet, kubai, kelet-európai katonai és rendőri jelenlétnek köszönhetően valószerűtlen, hogy akár Angola vagy Etiópia olyan könnyedén kicsússzon a szovjet ellenőrzés alól, mint ahogyan ez Indonézia vagy Egyiptom esetében megtörtént. Befolyásuk további erősítése érdekében az oroszok segítették az általuk kiválasztott vezetőket, akár az ellenzék lemészárlásában is: a néhai afgán államférfi, Amin szerint Afganisztánban Taraki kormányának rövid uralkodása idején 13 ezer politikai elítélttel végzett. Hasonló nagyságú tömegmészárlásokat hajtottak végre Etiópiában is.

Akármilyen ígéretesnek is tűnik a harmadik világbeli stratégia, mégsem mentes a nehézségektől. Azokban az országokban, ahol erős a szovjet beavatkozás, a szovjet kormány nagyobb elköteleződést vár, és – ahogyan azt az afganisztáni akciók is bizonyítják – még nehezebben fogadja el annak lehetőségét, hogy a terület kicsúszhat az ellenőrzése alól. Afganisztánban még az ellenőrzés erősebb típusai – szovjet katonai és rendőrségi tanácsadókkal körülvett, kézi vezérlésű jelöltek és az ellenzék véres lemészárlása – sem bizonyultak elegendőnek, így a terület teljes megszállása vált szükségessé.

Kétséges, vajon a Szovjetunió beavatkozott volna-e a Karib-térségben, mint ahogyan ezt most teszi, ha nem történik egy szerencsés véletlen. 1962-ben Kennedy elnök garantálta – erre Moszkvában úgy tekintenek, mint egy nagyobb diplomáciai puccsra –, hogy nem lesz Kubában amerikai invázió, amennyiben a szovjetek leszerelik a Kuba területére telepített közepes hatótávolságú ballisztikus rakétáikat. Azzal, hogy a nyugati féltekén politikai agitációs és katonai akciókhoz teremtett alapot, ez a garancia oly felbecsülhetetlen értékű volt a Szovjetunió számára, hogy akár arra is gyanakodhatnánk: a Szovjetunió éppen egy ilyen alku kiharcolása érdekében telepítette a rakétákat Kubába. Kuba korlátozott méretű, de értékes légi és tengeri bázisokat nyújt a szovjet erőknek. Egyúttal politikai kádereket, és katonai csapatokat is küld a közel-keleti, afrikai és közép-amerikai szovjet küldetések támogatására. Mindent összevetve Kuba a legmegbízhatóbb harmadik világbeli szövetséges, egy hatalomittas vezetővel, akit a saját maga által meghatározott történelmi küldetése arra ítél, hogy erősen támaszkodjon a szovjet segítségre.

S itt van még Kína! A Szovjetunió Kína kapcsán úgy tűnik, némi tétovázás után a védekező stratégiát választotta. Vitájuk kezdeti éveiben némely szovjet vezető gyors megelőző csapás mellett tört lándzsát, ám végül a higgadtság kerekedett felül. Egy másik totalitárius rendszerrel vívott háború kilátásai, több ezer mérföldre, egy gyenge közlekedési viszonyokkal bíró területen, nem volt igazán meggyőző egy olyan ország számára, amely ha háborúra adja is fejét, akkor gyorsan és mindent elsöprő erővel harcol. A jelenleg Távol-Keleten állomásozó szovjet erők félelmetesek ugyan, de nem támadó hadműveletek végrehajtására telepítették őket. A kínai katonaság becslése szerint ahhoz, hogy a szovjetek valós veszélyt jelentsenek, mintegy

2–3 millió katonát kellene felvonultatniuk a határon, amely többszöröse a jelenleg ott tartózkodók számának. A szovjet rakéták többségét pedig leginkább a NATO ellen szerelték fel.

A globális szovjet stratégia legyőzéséhez legelőször is annak felismerése szükséges, hogy egyáltalán létezik ilyen stratégia. El kell felejtenünk azt a művelt és tehetős amerikaiak körében népszerű feltevést, hogy a Szovjetunió félelemből cselekszik, vagyis hogy amiket tesz, azok rendre az amerikai intézkedésekre adott válaszok, és azt is, hogy célpontjaira úgy csap le, mint valami „nemzetközi zsebtolvaj". A valóságban olyan ellenséggel van dolgunk, amit nem a félelme, hanem agresszív impulzusok vezetnek, amely nálunk találékonyabb a politikai stratégia terepén, és amely hosszú távú célokat szem előtt tartva, gondosan válogatja ki áldozatait.

Másodszor pedig fontos, hogy meghaladjuk a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos attitűdjeinket, amik egyre kiszolgáltatottabbá tesznek minket a pszichológiai és politikai zsarolás nehezen felismerhető formáival szemben. Hasonlóan közelítettünk egykor a rákos megbetegedésekhez is: úgy gondoltuk, hogy már a puszta említésük is betegséget okoz. Valójában a rákról folytatott nyílt beszéd korai diagnózishoz és kezeléséhez vezet, ami lényegesen csökkenti a halálos kimenetel kockázatát. A nukleáris fegyverek is egyfajta rákos megbetegedések a nemzetközi politikában. Tényleges (és nem a képzelt) veszélyük felmérése olyan értelmes intézkedésekre sarkalhat, amelyek csökkentik a nukleáris háború kitörésének veszélyét, és ha mégis kirobbanna, akkor minimalizálják a halálos áldozatok számát. Ha nem vagyunk felkészülve arra, hogy szembenézzünk ezzel a veszéllyel, akkor a stratégiai fegyverek tekintetében jelentkező, növekvő orosz fölény olyan helyzetet teremt, hogy rendre kapitulálnunk kell majd a szovjet kérések előtt, amint azok háborúval fenyegetnek.

Harmadszor: őszintén át kell tekintenünk a szövetségi rendszerünket, amely mára odáig gyengült, hogy inkább pszichológiai, semmint tényleges haszna van. A NATO ugyanis egy ideje egyirányú utcának tűnik: az Egyesült Államok támogatja Nyugat-Európa biztonságát a Szovjetunióval szemben, de a nyugat-európai szövetségesek nem éreznek különösebb kötelezettséget arra, hogy bárhol másutt a világban támogassák az Egyesült Államokat a Szovjetunióval szembeni harcában. Ez még a Közel-Keletre is igaz, ahol ha valakinek, akkor az európaiaknak közvetlenek volnának az érdekeik. Egy ilyen hozzáállás agresszív fellépésre indítja a szovjeteket

a harmadik világban, mert tudják, hogy az Egyesült Államok egyedül fog velük szembeszállni, és egy ilyen konfrontáció csak tovább ronthatja Amerika kapcsolatát a szövetségeseivel.

Negyedsorban pedig mielőbb helyre kell billentenünk a megbomlott katonai egyensúlyt, különösképpen a stratégiai és a haditengerészeti erők esetében. Ha Nyugat-Európa és Japán arányos erőfeszítést tenne, és ha szövetségeseink kölcsönös kötelezettségei a mostaninál arányosabbak lennének, akkor a közel-keleti és afrikai szovjet terjeszkedés költségesebbé válna, és így megvalósításának esélye is csökkenne.

A nyugati ellenstratégia végső céljává kellene emelni, hogy a Szovjetunió figyelmét befelé fordítsa – a hódítás felől a reform felé. Kizárólag a külső terjeszkedési vágy tompítása képes a szovjet rendszert szembesíteni saját polgáraival és elszámolásra késztetni saját politikájáról. A modern orosz történelemből jól ismert tény, hogy amikor az orosz kormányok súlyos vereséget szenvedtek külföldön – a krími háborúban, az 1904–1905-ös japán háborúban és az első világháborúban –, akkor a belső nyomás arra késztette őket, hogy polgárainak politikai jogokat biztosítsanak. Segítenünk kell a Szovjetunió lakosságát abban, hogy ellenőrzése alatt tudhassa kormányát. Egy demokratikusabb Oroszország kevésbe lenne terjeszkedő, és bizonyára könnyebben lehetne vele együtt élni.

1980. április

Fordította: Sándor Lénárd

Pipes érvelése remek visszhangra talál a szovjet-orosz történelem egy másik kiemelkedő szakértőjénél, Adam Ulamnál. Ulam egy elsősorban a mérsékelt baloldalra jellemző tendenciát kritizált, amely azzal, hogy alábecsülte a kommunizmus ördögi természetét, egyben annak kezére is játszott. Szerinte ez a tendencia az orosz forradalom idején kezdődött és nemzedékeken át tetten érhető. Pipes elméletét kiegészítve Ulam arra figyelmeztetett: a Nyugat gyöngesége felhívás lehet a szovjetek számára, hogy belső problémáikat egyre agresszívabb terjeszkedéssel igyekezzenek orvosolni.

Adam Ulam

HOGYAN TARTSUK FÉKEN A SZOVJETEKET?

Akik Afganisztán és Lengyelország példája után a jelenlegi és jövőbeli szovjet politika irányvonalát kívánják felmérni, azoknak bizony azon is sokat kell törniük a fejüket, miként írható le a szovjet állam születését megelőző történelem. A bolsevikokat 1917-ben nem annyira saját erejük, ravaszságuk vagy népszerűségük, sokkal inkább a demokratikus ellenzék erőtlensége és megosztottsága vitte győzelemre. Majd amikor megtörtént a Lenin pártja által lényegében nyíltan előkészített októberi puccs, a demokratikus baloldal még mindig nem vette rá magát semmilyen kézzelfogható ellenintézkedésre; és még ez sem adott okot semmilyen aggodalomra Oroszország jövőjével és szabadságával kapcsolatban.

Igaz, a „haladó körök" elítélték a bolsevikok akcióját mint elvetendő és szánalmas botlást azon az úton, amelyen a szocializmus és a forradalmi hagyomány általánosan halad. Azonfelül széles körben elterjedt a nézet, hogy hosszú távon az október 25-i őrült vállalkozás hiábavaló és önpusztítónak fog bizonyulni. Egyetlen gyakorló szocialista vagy liberális sem tartotta elképzelhetőnek, hogy a XX. században az akkori, soknemzetiségű Oroszországot erőszakkal lehetne kormányozni, még kevésbé azt, hogy ez az ország el tudna viselni egy egypárti diktatúrát.

Ugyanezekből a körökből sokan vigasztalódtak azzal a gondolattal, hogy míg Lenin maga egyértelműen egyedi és ijesztő jelenségnek számított, voltak a bolsevik vezetésben olyanok – ma galamboknak hívnánk őket –, akiknek a józan esze és visszafogottsága hamar visszaterelné tévelygő vezérüket és pártjukat a szociáldemokrata erények útjára. És ki gondolná, hogy az a munkásosztály, amely az imént megdöntött egyféle (cári) önkényuralmat, szelíden alávetné magát egy másiknak? Éppen ezért – mondogatták – a retorika mellett más eszközökkel is fellépni a bolsevikok ellen csak a reakciós tendenciáknak kedvezne. Akik így tesznek, azok akaratlanul is a demokrácia

és a szociális igazságosság ellenségeivel szövetkeznek; amitől a rendszer csak még gyanakvóbbá és elnyomóbbá válik, és ezzel a mérsékelteknek a szovjetekre gyakorolt befolyása is meggyengül. Az orosz demokratáknak illett türelmesnek – azaz passzívnak – lenniük és emlékezniük, hogy az erőszak önmagában nem szolgálhatja az égető társadalmi és gazdasági problémák megoldását. Idővel a történelem törvényei érvényre kell, hogy jussanak, és meg kell, hogy büntessék a bolsevik hatalombitorlókat – szólt a forgatókönyv.

Ahogyan a kommunista rendszer tovább dacolt a történelem állítólagos törvényeivel, vagyis erejében és kegyetlenségében is egyre nagyobb méreteket öltött, a forradalmi időszak orosz értelmiségének hozzáállását elkezdték másolni, és a nyugati liberális körökben igen nagy népszerűségre tettek szert. A szovjet rendszert elnyomónak tartották, amelyet hosszú távon még javítgatni kell. Ugyanakkor egyértelmű jelei voltak annak, hogy Oroszország modernizálódni és iparosodni fog. Ott volt az 1936-os szovjet alkotmány. A realista nyugati megfigyelők persze elismerték, hogy ennek nem sok köze volt a sztálini Oroszország aktuális valóságához, de a benne foglalt egyéni jogok tartalma és a demokratikus eljárások lenyűgöző hosszúságú sora végül kedvező irányba terelheti mind a vezetőket, mind a vezetetteket. A világháborús szövetség a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia között – ahogyan ezt meglehetősen naiv módon és széles körben hitték – pedig elvezet majd a kapitalista Nyugat félelmének eloszlatásához vagy legalábbis csökkentéséhez. Ez a félelem a múltban nem volt teljesen indokolatlan, és valószínűleg ez a legfőbb oka annak, hogy a szovjet rendszer úgy gondolta: kíméletlennek kell lennie a saját népével és kellemetlenül gyalázkodónak a nyugati demokráciákkal szemben.

A második világháború óta a szovjet társadalom hatalmas változáson ment keresztül. A Szovjetunió mára éppúgy ipari, mint katonai szuperhatalom, nukleáris hadiipara nagyobb, mint amivel az Egyesült Államok rendelkezik. Mégis, minden fejlődés ellenére, aminek a régi szemlélet szerint el kellett volna oszlatnia a szovjetek félelmeit és kisebbrendűség érzését, és ennél fogva csökkentenie kellett volna a nemzetközi válságok előidézésének szovjet szándékát, a Szovjetunió nemhogy csökkentette volna, hanem inkább növelte erőfeszítéseit, amelyekkel a Nyugat biztonsági és egyéb létfontosságú érdekeit a világ szinte minden szegletében veszélyezteti. A nyugati imperializmus immár történelem, ám a Szovjetunió mégis folytatta, és fokozta terjeszkedési politikáját, bevetette, és kész újra bevetni fegyveres erőit, hogy a „szocialista tábor" bármely országában bármilyen apró demokratikus változást megakadályozzon. Valós külső fenyegetés nélkül (Kína még legalább egy nemzedékig nem válhat azzá) a Szovjetunió állhatatosan növelte hadi költségvetését és mind hagyományos, mind nukleáris erőinek kapacitását.

Világos, hogy ennek a politikának a tervezésében és végrehajtásában a szovjet vezetőket a Nyugat erejének és határozottságának valós megítélése vezette, és nem valamiféle irracionális félelem vagy ideológiai megszállottság. Ahogy Churchill réges rég megfigyelte, a szovjetek nem magát a háborút hajhászták, hanem a győztes háború gyümölcseit. S mindig sikerrel is jártak, valahányszor a demokráciák közti viszály – vagy a szovjet zsarnoksággal szembeni lustaságuk és tehetetlenségük – lehetőséget teremtett egy-egy új szovjet hódításra, vagy arra, hogy kockázatmentesen vagy minimális kockázatvállalással növeljék befolyásukat valahol.

Másfelől ugyanakkor a Kreml rendre visszavonult, ha világosan érzékelte, hogy a másik fél képes és hajlandó is ellenállni a terjeszkedésének. Ha ebben elszámította magát – mint Koreában az '50-es évek elején vagy az 1962-es kubai válság során – az éppen akkor történt, amikor a válságot megelőző amerikai magatartás és a hivatalos bejelentések alapján a szovjetek azt hihették: okkal gondolják, hogy az Egyesült Államok mást nem, kizárólag diplomáciai ellenállást tanúsít majd. De mihelyst a szovjet vezetés meggyőződik arról, hogy a nyugati nemzetek nemcsak erősek, de egységesek és céltudatosak is, akkor nemcsak a külpolitikáját fogja vissza, de még arra is hajlandóságot mutat, hogy tárgyalásos úton oldjanak meg jelentős nemzetközi ügyeket. A szovjet–amerikai kapcsolatokban a kubai rakétaválság vitt minket legközelebb az igazi *détente*-hoz. A két szuperhatalom közötti közeledés valószínűleg túlélte volna Hruscsov bukását is, ha a vietnami vereség nem mér csapást mind a nyugati egységre, mind pedig Amerika magabiztosságára a világban betöltött szerepét illetően.

Azzal kapcsolatban, hogy a Nixon–Brezsnyev-féle *détente* miért futott olyan hamar zátonyra, Dong észak-vietnami tábornok tanúvallomását idézhetjük, amiben elmagyarázza, miért hitte szilárdan az észak-vietnami rendszer, hogy büntetlenül megszegheti az 1973-as párizsi békét, és elfoglalhatja Dél-Vietnamot: *„a viták az Egyesült Államok vezetése és az amerikai politikai pártok között felerősödtek. A Watergate-botrány súlyosan érintette az egész Egyesült Államokat. Gazdasági hanyatlással, emelkedő inflációval, súlyos munkanélküliséggel és olajválsággal nézett szembe."*[1] A szovjetek előnye

[1] Az idézet a *The New York Times* 1976. április 26-ai számából származik.

az atomenergia terén, a kül- és védelmi politikát egyre inkább jellemző fejetlenség a Carter-adminisztráció alatt kétségtelenül tovább erősítette a moszkvai Politbüro abbéli hitét, hogy Afrikában is kipróbálhatná a „kubai nyitást", kiterjeszthetné a kommunista uralmat Jemen déli részén, kiteríthetné lapjait Afganisztánban, s mindezt anélkül, hogy megtorlásra kellene számítania a Nyugat részéről.

Talán úgy tűnik, az itt leírtakból levonható következtetés oly magától értetődő, hogy szinte kínos megszövegezni. Ám amit George Orwell írt 1939-ben, az – fájdalom – nagyon is illik az amerikaiak Szovjetunióval kapcsolatos jelenlegi gondolkodására: *„Mi most olyan mélységbe süllyedtünk, hogy az értelmes ember legfőbb kötelessége a magától értetődő igazságok újrakimondása."* Még mindig igen sok értelmes ember dolgozik a kormányban, a tudományos körökben és a médiában, akiknek a témában képviselt álláspontja emlékeztet a mensevikek reakciójára az októberi bolsevik puccs idején, vagy a '30-as évek sztálini Oroszországa kapcsán osztott liberális álláspontra, mely szerint semmi ok komoly aggodalomra, a történelem majd megoldja ezt a problémát.

A Carter-adminisztráció első napjaiban gyakran hallottuk a kormányzat szószólóitól, hogy megalapozatlan és egyúttal anakronisztikus volna továbbra is a Szovjetunió és a kommunizmus miatt aggódni, amikor a világ előtt álló igazi kihívás már az „Észak–Dél párbeszéd". Az efféle érvelés még azután sem tűnt el teljesen, hogy Carter elnök beismerte: az afgán ügy kapcsán többet tanult Szovjetunióról, mint amennyit három és félévnyi korábbi amerikai külpolitikai szolgálata alatt. Valójában inkább szánalommal, mintsem megbotránkozással kellene tekintenünk az új csatlós és szatellitállamok megszerzésével kapcsolatos szovjet mohóságra. Hosszú távon az ilyen kapzsiság kizárólag bajt hozhat, ahogyan azt mi Vietnamban megtanultuk, és ahogy erre ők épp most döbbennek rá Angolában és Afganisztánban.

További példaként gyakran Egyiptom esetét idézik arra vonatkozóan, hogy a történelem erői hogyan veszik le vállunkról a tettek felelősségét, valahányszor a Szovjetunió megpróbálja megvetni a lábát a világ egy adott pontján. Nagyjából tizenhét évvel és néhány milliárd rubellel azután, hogy Hruscsov behálózta Nasszert, az egyiptomiak távozásra szólították föl a szovjeteket, és Szadat immár az Egyesült Államok kebelbarátja. Ám eltekintve attól, hogy ez nem tipikus végkifejlete a szovjet terjeszkedésnek, a „történelem erőiről" megfogalmazott gyakori érvelés elvéti a lényeget. Az egyiptomi kapcsolat a Szovjetunió számára a közel-keleti behatolás első lépését jelentette. Ez a behatolás végül a térségben elszenvedett szerencsétlenségek,

továbbá a világbékét fenyegető veszély fő forrásává vált. A Szovjetunió pár önkéntes szövetségese egy idő után talán ráébred arra, hogy súlyos árat kell fizetnie Moszkvának az „önzetlen segítségért" (amint azt a szovjet sajtó nevezi). Ekkor azonban általában már kész a baj. Más térségben ennél is nagyobb zavart okoztak, akkorát, hogy a probléma békés és méltányos megoldásának esélye jelentősen lecsökkent.

Az a tudat, hogy „az oroszoknak megvan a maguk baja", sovány és csalóka vigasz nem túl rózsás helyzetünkre, illetve a Szovjetuniónak a világban játszott egyre növekvő befolyását szemlélő amerikaiak aggodalmára. Csökkenő gazdasági növekedése, nem hatékony mezőgazdasága, nemzetiségi és egyéb problémái miatt minden bizonnyal *„a Szovjetunió is kénytelen lesz önvizsgálatot tartani, dacára az ennek ellentmondó nemzetközi fejleményeknek, a rettenetes fegyverkezésnek és a vízfejű tengerészetnek".*[2] De ki vagy mi – merülhet föl a kérdés – fogja önvizsgálatra késztetni a Szovjetuniót, hacsak nem egy olyan erő, amely elég hatalmas és elszánt ahhoz, hogy a szovjetek külföldi kalandjait túl kockázatossá és költségessé tegye? Egy ilyen erő hiányában nem sokkal valószínűbb-e, hogy a szovjetek majd külső agresszióval próbálják meg kompenzálni és elfedni belső problémáikat?

A Szovjetunió a második világháborúból megtépázva és sebzetten került ki, Amerika pedig úgy, mint a világ továbbra is vitathatatlanul legnagyobb hatalma. Ha az Egyesült Államok nem kezdett volna rögtön saját, kizárólag belpolitikai jellegű ügyeivel foglalkozni, ha meggyőzőbben és erélyesebben gyakorolt volna nyomást Sztálinra, hogy tartsa be a háborúban tett ígéreteit, elég valószínű, hogy Sztálin kénytelen lett volna legalábbis lazítani a kelet-európai harapófogón. Ahogy ez például meg is történt Észak-Irán esetében 1946-ban, amikor a szovjetek kénytelenek voltak kivonni a csapataikat és feladni abbéli terveiket, hogy bábállamot hoznak létre a területén. Mivel az amerikaiak ilyen erős diplomáciai nyomást nem alkalmaztak Kelet-Európában, a szovjetek – a gazdasági újjáépítés roppant nehézségei ellenére – magabiztosan tartották rabigában a térség országait.

Sztálin halála után kezdődött el a szovjet belpolitika gyengélkedésének következő, ezúttal elsősorban politikai természetű időszaka, amikor az uralkodó elit mélyen megosztottá vált, és már aggasztotta a Mao vezette Kínával való kapcsolat jövője is. Ám a hazai és a kommunista blokkon belüli problémák mégsem vezettek Moszkva külpolitikájának mérséklődéséhez. Ehelyett éppen ösztönzőleg hatottak Hruscsovra, arra ösztönözték ugyanis,

[2] John Lukacs: The Light in the East. *The New Republic*, 1980. szeptember 20.

hogy belefogjon a térnyerésbe a Közel-Keleten, és megpróbálja ugyanezt (mindmáig csekély sikerrel) Afrikában, hogy megvédjen egy csatlós államot a Karib-térségben, és hogy Berlinen keresztül újra és újra fenyegesse a Nyugatot.

A szovjetek mai hadi és ipari ereje mellett abszolút és relatív értelemben is eltörpül az a kapacitás, amivel egykor Sztálin vagy akár Hruscsov rendelkezett. Mivel e kapacitás magasabb, mint eddig bármikor, önámító és veszélyes továbbra is azzal nyugtatni magunkat, hogy a Kreml külpolitikája visszafogott és mérsékelt lesz, az oroszoknak megvan a maguk baja, vagy – egy másik változatban – „nincsenek tíz láb magasak" (apropó, milyen magasnak tűnik az Egyesült Államok jelenleg a világban?).

Leginkább abból látszik, hogy mennyire csalóka egy ilyen önámítás, ha végiggondoljuk a jelenleg Afganisztánban és Lengyelországban zajló eseményeket. *„Romlik a szovjetek globális helyzete"* – írja a *Washington Post* egyik szalagcíme 1980. szeptember közepén. Nem kell sokat gondolkodni annak megértéséhez, hogy az afgán válság ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja: a Nyugat az, amelynek a globális helyzete és tekintélye romlott az elmúlt néhány évben.

Afganisztán megtámadása a fegyveres erők legotrombább terjeszkedési célokra történő felhasználása volt, amibe Moszkva a második világháború óta belefogott. S még ha ez a Nyugatból sokkot váltott is ki, nem vezetett olyan konkrét intézkedésekhez, amelyek elrettenthetnék a szovjeteket hasonló akcióktól vagy magától Afganisztán megszállásától. A moszkvai olimpia részleges bojkottja arra volt jó – még ha ki is fejezett egyfajta tisztán szimbolikus tiltakozást –, hogy megmutassa a Nyugat megosztottságát. Amit Washington tett, vagyis hogy leállította a Szovjetunióba irányuló gabona- és technológiai szállításokat, azt a szovjetek túlnyomórészt pótolták más, nem kommunista országokból. Ugyanakkor leginkább a muszlim országoknak az ezen erőszakos, egy másik muszlim országgal szembeni cselekménye kapcsán tanúsított magatartása jelzi, hogy kinek a helyzete is ingott meg a világban. Tudniillik egyik muszlim állam sem szakította meg diplomáciai kapcsolatait az agresszorral. Irán új urai pedig, az állítólagos vallási fanatikusok, váratlan incidenstől tartva védelmezték Teheránban a szovjet nagykövetséget – éles ellentétben azzal a magatartásukkal, amit a mi ottani nagykövetségünk kapcsán tanúsítottak.

Ami Lengyelországban történt, azt a marxista terminológiával úgy lehetne leírni, mint a munkásosztály spontán és kiterjedt felkelését (amely annál is inkább lenyűgöző, mert nem járt erőszakkal) kizsákmányolóik vagyis az uralkodó kommunista oligarchákkal szemben. Így az, amit a demokratikus szocialisták Oroszországban vártak az 1917-es bolsevik puccs utánra, végülis bekövetkezett – hatvanhárom évvel később és egy másik országban. Amennyire megindító a lengyel történet, annyira lenne őrült elhamarkodottság a Lengyelországba visszatérő szabadság biztos jelét vagy még inkább a szovjet rendszer összeomlásának előjelét látni benne. Ismét aggasztóan jellemző, hogy a Lengyelországgal kapcsolatban felmerült kérdések közül a leggyakoribb az volt: a szovjetek mit fognak tenni, nem pedig az, hogy milyen konkrét intézkedéseket tehet a Nyugat annak érdekében, hogy megakadályozza vagy ellensúlyozza a Kreml beavatkozását Lengyelország belügyeibe. Amit a gdański munkások elkezdtek, az jó eséllyel napjaink egyik legjelentősebb történelmi eseménye. De e drámának egyelőre csak az első felvonását láttuk. A végkifejlet nagyban függ attól, hogy a Kreml miként ítéli meg a Nyugatnak a szovjet katonai beavatkozásra adott reakcióját.

Mint bármely más korábbi gyarmati rendszert, a szovjet birodalmat sem kímélik a megpróbáltatások és a felkelések, és esetenként kudarcokat is megél. Az is igaz, hogy a szovjet társadalmat alaposan próbára teszi, hogy tekintélyelvű szerkezetében különböző társadalmi és gazdasági feszültségek jelentkeznek. Ha e folyamatok Nyugaton az erő, a stabilitás és az összetartás impulzusaival találkoznának, akkor valóban optimisták lehetnénk a jövőbeli szovjet kül- és talán még a belpolitikát illetően is. De a nyugati demokráciák jelenlegi állapotát tekintve a szovjet vezetők számára szinte ellenállhatatlan a kísértés, hogy másoknak gondot okozva próbálják meg saját és a szovjet blokkon belüli nehézségeiket ellensúlyozni.

Nem véletlen, hogy a szovjet vezetők úgy vélik: a külföldön keltett félelem segítségükre lehet a hazai és a többi kommunista országgal való kapcsolataikban előállt problémák megoldásában. Az, hogy az ipari hatalmak készségesen adják el saját modern technológiájukat a Szovjetuniónak, illetve hogy komoly hiteleket nyújtanak a kommunista blokknak (gyakran egész alacsony kamatokkal), nem független attól a reménytől, hogy egy ilyen gazdasági kapcsolat segít elnyerni a lobbanékony szovjet kolosszus kegyeit. A szovjetek viszont interkontinentális ballisztikus rakétáik és a tankjaik meggyőző erejére támaszkodnak, hogy elrettentsék a Nyugatot a kommunista Kínával való túl szoros kapcsolattól (beleértve azt is, hogy támogassa az ipari és hadi gépezetét gyorsan modernizáló Pekinget). Lehet, hogy a szovjet marsallok csak színlelik a nyugalmat egy nukleáris összecsapás lehetősége kapcsán, ám ebben egy nyugatnémet vagy egy olasz nem lehet

biztos, különösen akkor nem, ha eltöpreng azon: hogyan tudta felülmúlni – legalább mennyiségi szempontból – a Szovjetunió az USA stratégiai fegyverkészleteit. Az Európa fölötti, mára jócskán kilyuggatott amerikai nukleáris védelmi ernyő láttán talán érthető, ha egy ország igyekszik egy kicsit hátrálni Washingtontól, és megértőbbnek mutatkozni Moszkva rigolyái és igényei iránt.

Való igaz: valamennyiünknek hinnünk kell abban, hogy változások jönnek a Szovjetunióban, olyan változások, amelyek meggyőzik a vezetőket, hogy liberalizálják a társadalmat, és adják fel terjeszkedő és destabilizáló külpolitikájukat. Ám ezek a változások maguktól nem fognak elindulni. A történelem itt is hasznos útmutatással szolgál. Az orosz politikai és társadalmi rendszer liberalizálásának fő ösztönző ereje a XIX. században és 1905 után nem csupán belső nyomásból fakadt, hanem abból is, hogy a liberális eszmék vonzereje és befolyása szerte a világon megerősödött. Az önkényuralom az elmaradottság és a nemzeti gyengeség szinonimája lett. A nemzetközi események ezzel szemben jól mutatták: a nemzeti hatalmat és jólétet a szabad intézmények mozdították előre. Oroszország kétnemzedéknyi politikai fejlődést követő visszahullása az önkényuralomba egy forradalom eredményeként következett be. Ez alkalommal, amint láthattuk, a liberális intézmények és a demokrácia bukása után, az első világháborút és a februári forradalmat követő fejetlenség kellős közepén.

A szovjet rendszer 1945 óta igyekszik – minimum részleges sikerrel – megtanítani saját népének és a fejlődő országoknak azt a XIX. század tanulságának homlokegyenest ellentmondó leckét, hogy a liberális és demokratikus intézmények gyengítik a nemzetet. Hogy igazolja legitimitását, a kommunista állam a versengést választotta, lemondva a lehetőségekről, amiket a szabadság kínál napjaink globális politikájában. A kommunista mozgalom egysége helyrehozhatatlanul elveszett, a doktrína hitelét vesztette vagy jelentéktelenné vált, még magában Szovjetunióban is. Ennélfogva a rendszer igyekszik a világra gyakorolt hatalmán és befolyásán keresztül életképességet és dinamizmust mutatni. Vagyis azt a látszatot kelteni, hogy a Szovjetunió megerősödött, és kiterjesztette befolyását, míg a demokráciák, minden állítólagos szabadságuk és gazdagságuk ellenére lassan lemaradtak.

A Nyugat által elszenvedett vereségek és megaláztatások egyfajta negatív példaként szolgálnak a szovjet polgár számára. Legyen bármilyen elégedetlen is azzal, amivel otthon találkozik, ha megfigyeli, hogy mi történik a nagyvilágban, vajon tényleg arra a következtetésre fog jutni, hogy a demokráciáé a jövő? Akkor és csak akkor lehet ez így, ha a nyugati világ

összeszedi erejét, és megerősíti összetartozását. Már ha azt akarja, hogy a mai lengyelországihoz hasonló események ne a szovjet gyarmati terjeszkedés történetének holmi közjátékaként, hanem egy új és jobb kor előhírnökeként kerüljenek a történelem lapjaira.

1980. december

Fordította: Lafferton Sára

Ronald Reagan elnöki beiktatását követően az Egyesült Államok erősebb pozíció kivívására törekedett a hidegháborúban. Reagan politikájának egyik központi eleme az volt, hogy jelentősen felgyorsítsa az USA fegyverkezési programját, így ellensúlyozva a '60-as és '70-es évek intenzív szovjet nukleáris felhalmozását. Erre válaszul jött létre Európában a „nukleáris fagy" mozgalma. A hosszú ideig „politikai bűnözőként" raboskodó orosz emigráns, Vlagyimir Bukovszkij azzal vádolta e „békemozgalmakat", hogy régóta a szovjet politikai stratégia termékei.

Vlagyimir Bukovszkij

A BÉKEMOZGALOM ÉS A SZOVJETUNIÓ

„Ha az emberek saját kezükbe veszik a béke ügyét, és utolsó leheletükig védelmezik azt, a béke fennmarad és megerősödik."
Sztálin, 1952

A „békeharc" mottó kezdettől a szovjet politika sarokköve volt. A Szovjetunió az első világháború hamvaiból, a „Békét az embereknek, hatalmat a szovjeteknek!" jelszava alatt született. Már alighanem a legelső bolsevik ideológusok is tisztában voltak vele, milyen erős fegyverként szolgálhat számukra a világot általánosan jellemző béke utáni vágy; hogy az emberek milyen könnyen rászedhetőekké és irracionálisakká válnak, ha a leghalványabb remény mutatkozik a béke eljövetelére.

Egy évvel azelőtt, hogy a bolsevikok átvették a hatalmat, minden orosz legrosszabb rémálma volt, hogy az ellenség felégeti faluját, és megszentségteleníti templomát. Mégis, ha egyszer elvakította az „Igazi béke – területfoglalás és hadisarc nélkül" jelmondata, kész volt a frontvonalról, százezer bajtársával együtt visszatérni, hogy elsöpörje az orosz nemzetállam maradékait. Nem akarta tudomásul venni, hogy dezertálása másra nem, csak a háború egy esztendővel való meghosszabbítására alkalmas. Ez pedig nem csupán emberek további ezreit ítélte halálra a nyugati fronton, de elhozta azt is, amitől egy éve még oly nagyon rettegett: Ukrajna és Oroszország német megszállását. Abban a pillanatban már csak egy dolog számított: béke, mégpedig azonnal és bármi áron.

1917-ben a pánikszerűen hazafelé menekülők közül – talán néhány egyszerű szlogent és a szíveket lángra lobbantó „Béke" jelszót kivéve – szinte senki sem tudott semmit a kommunista ideológiáról. Egy országban, ahol a hetvenmilliós lakosságból csupán negyvenezer volt kommunista. Ha valaki közülük véletlenül vette volna a fáradságot, hogy elolvassa az „apró betűs részt", némi odafigyeléssel rájöhetett volna: a majdani élcsapat a „béke" alatt nem a békét érti, hanem az „imperialista háborúból egy polgárháborúba mutató átalakulást".

Ekkorra az oroszok már egyébként is annyira torkig voltak a háborúval, hogy ez egész egyszerűen hidegen hagyta őket: minden megoldás jobbnak tűnt, de legalábbis semmiképp sem rosszabbnak. Ugyanakkor a beköszöntő polgárháború első három évében mintegy húszmillió embert mészároltak le, halt éhen, fagyott halálra, vagy pusztult el tífuszjárványban (ez éppen tízszer annyi, mint ahányan az egész első világháborúban elestek a fronton), a háború ehhez képest már csak holmi semmiségnek tűnt: egy kis csetepaté a határoknál, valahol a fehérorosz lápvidéken.

Az ismét béke után sóvárgó emberek pedig elfogadták a szovjet hatalmat abban a hitben, hogy a kisebbik rosszat választják. Minden jobbnak tűnt, mint a brutális mészárlás, éhezés és tífusz. Bármit hajlandóak voltak megadni valamiféle rendért cserébe. Ez a kommunisták által kierőszakolt rend azonban nem volt más, mint folyamatos polgárháború, mind az ország határain belül, mind pedig az egész világon. Ahogyan Lenin fogalmazott: *„a béke mint végső cél magát a kommunista világuralmat jelenti".* Így aztán, míg a külügyi népbiztos Csicserin az 1922-es genovai konferencián még az egész világ teljes és azonnali lefegyverzésére szólított föl, a Szovjetunió megzavart tömegei erre a lélekemelő nótára vonultak:

Tápláljuk a világméretű tüzet,
Földig rombolunk templomot és börtönt!
A Vörös Hadsereg a legerősebb
Moszkvától egészen a Brit-szigetekig.

Tény és való, hogy a templomokat borították lángba elsőként, de a fogdákat illetően az elvtársak már kevésbé igyekeztek tartani vakmerő ígéretüket. Épp ellenkezőleg, a börtönök száma évről-évre nőtt, hogy befogadja az úgynevezett „osztályellenségek" és „a nép ellenségeinek" tízmillióit. Ami pedig a világméretű tűzről szóló ígéretet illeti: bárki beláthatja, hogy ezek korántsem csak üres szavak voltak, ha összehasonlít egy-egy világtérképet mondjuk 1921-ből és 1981-ből.

Mihelyst rádöbbentek, hogy a „béke" jelszava milyen erős fegyver a kezükben, a kommunisták többé nem hagytak fel használatával. Ebből a szempontból a szovjet politika mindig is „békés" volt, ezt el kell ismerni. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy mivel a kommunista krédó szerint a háború jelensége „az imperialista érdekek összeütközésének elkerülhetetlen következménye a kapitalizmus égisze alatt", egészen addig elkerülhetetlen, míg kapitalizmus létezik. Az egyetlen út, hogy megmentsük az emberiséget a háború gonoszságától, ha „megszabadítjuk a kapitalizmus láncaitól". Ennek megfelelően tehát különbséget lehet tenni „igazságos" és „igazságtalan" háború között, ahol ez előbbit a „proletariátus érdekében" vívják. Mindez teljesen egyszerű és világos: az igazságos háborúk abszolút jogosak, hiszen olyan világot hoznak el, amelyben soha nem lesz többé háború. A proletárok pedig mind egymás atyafiai, nem így van? Ha tehát a világ megtisztul a kapitalista, imperialista és hasonló osztályellenségtől, a megmaradó proletárok ugyan miért harcolnának egymás ellen?

Ugyanezen hibátlan logika mentén haladva belátható, hogy a proletariátus érdekei leginkább a proletariátus élcsapata számára ismertek, ez pedig nem más, mint a kommunista párt, az érdekek megfogalmazói pedig Lenin, Sztálin, Hruscsov és Brezsnyev, lévén ők a kommunista párt élcsapata.

Most, hogy így levezettük a képletet, és értelmeztük a nyelvezetet, a történelem eseményei hirtelen érthetővé válnak. Így például igazolást nyer a balti államok és Besszarábia szovjet megszállása, az 1939–1940 között zajló finn háború vagy Lengyelország felosztása a náci Németország és a kommunista Szovjetunió között. Másrészről a Szovjetunió 1941-es náci lerohanása égbekiáltó igazságtalanság. Ugyanígy, minden támadás Izrael ellen az arabok részéről jogos, legalábbis addig, amíg sikerrel jár. Ám ha az izraeliek sikeresen védekeznek ez ellen, minden békeszerető ember köteles tiltakozni.

A világ közvéleményének értelemszerűen el kell fogadnia a fent vázolt különbségtételt, továbbá támogatnia kell minden erőfeszítést, amely a béke megteremtését célozza. Még szerencse, hogy rengeteg „haladó" gondolkodású ember él szerte a világban, akik számára minden Moszkvából jövő utasítás úgyszintén „haladó", hiszen minden ilyen parancs, ahogyan a fenti definícióból következik, a szocializmusért van. Ennek megfelelően, még mielőtt 1939-ben megszületett volna a Molotov–Ribbentrop-paktum, mind Spanyolországban, mind Olaszországban vagy Németországban a „haladó erők" valamennyien a fasizmus ellenében tevékenykedtek. Mihelyst viszont létrejött a megnemtámadási szerződés, a „haladó" és „nem haladó" címkék drámai változáson estek át.[1]

1940. február másodikán Walter Ulbricht, a német kommunisták vezetője, akit a későbbi Német Demokratikus Köztársaság elnökének szántak, a nácik engedélyével így írt a *Die Welt* hasábjain: *„azok, akik a német és*

[1] Valamennyi, a második világháború korai időszakával kapcsolatban ez után következő anyag Nyikolaj Tolsztoj *Sztálin titkos háborúja* című, 1981-ben megjelent művéből való, ahol a megfelelő hivatkozások föllelhetőek.

szovjet nép barátsága ellen áskálódnak, a német nép ellenségei és a brit imperializmus cinkosai."

A brit és az amerikai *Daily Worker* hasonló elveket vallott, és a két nép [ti. a német és a szovjet] szövetségét mint a béke diadalát üdvözölte. Az amerikai lap, miközben Lengyelországban javában dúlt a háború, 1939. szeptember 19-én közölte az Amerikai Kommunista Párt Nemzeti Bizottságának nyilatkozatát, amely imperialista (vagyis „igazságtalan") offenzívaként ítéli el a britek és franciák támadását a náci Németország ellen, amely ezért számolhat a munkásosztály bírálatával. A cikk megjelenése után az olyan kommunista szimpatizánsok, mint például Theodore Dresier, rögvest mély egyetértésüknek adtak hangot, a lőszergyárak kommunista szakszervezetei pedig szabotálták az üzemek termelését, nehogy a lőszerküldemény elérje Nagy-Britanniát vagy Franciaországot. A kommunista propaganda – egészen Oroszország náci megszállásának pillanatáig – minden eszközzel azért harcolt, hogy lebeszélje az Egyesült Államokat az európai demokráciák támogatásáról a náci Németország ellen folytatott harcukban. A „haladó társadalmi erők" ebbéli törekvéseit a dicsőséges „békeharc érdekében" bezzeg igencsak szűkszavúan tárgyalják a történelemről szóló könyvek lapjain, különösen azokon az oldalakon, amelyekre a fiatalabb generációknak is rálátásuk van.

A „békeharc" azonban sehol sem tett szert olyan komoly befolyásra, mint Franciaországban, ahol a kommunista párt és szimpatizánsai kifejezetten szolgalelkűek voltak országuk náci megszállása előtt, alatta, sőt utána is. A viszonylag erős Francia Kommunista Párt olyan buzgalommal igyekezett aláásni a francia ellenállást, mint egy „ötödik hadoszlop". Nem egészen egy hónappal azután, hogy Franciaország hivatalosan is hadba lépett Németország ellen, Maurice Thorez, a párt vezetője Moszkvába szökött, hogy ellenállási mozgalmat szervezzen a franciák Németország elleni felkészülésének megakadályozására. 1940 novemberében Thorez és társa, Jacques Duclos hangosan ujjongva fogadta a hírt Franciaország bukásáról. Thorez kijelentette, hogy *„a franciák küzdelmének és a német imperializmus küzdelmének célja között nincsen különbség"*.

A Thorez által is emlegetett német–francia szövetség valóban megvalósult. A Maginot-vonal mögé juttatott német propagandaröplapok azt közölték, hogy „amióta elfoglalta Lengyelországot és szövetséget kötött Oroszországgal, Németország emberek és erőforrások kimeríthetetlen kútfője fölött rendelkezik". Eközben kommunista küldöttek arra próbálták rávenni Herriot elnököt, hogy – Hitler kérésének megfelelően – kössön békét. Mivel

azonban Franciaországban a kommunista párt kiadványainak megjelenését törvénnyel tilalmazták, a párt német lapokban publikált tovább. Ezekben az írásokban arra szólították föl a katonaságot, a kikötőmunkásokat és mindazokat, akik alapvető szerepet játszanak a háborúban, hogy mielőbb szegjék meg a parancsot, és szabotálják hazájuk törekvéseit. Egy 1940 márciusában megjelent röplap szerint a kommunista párt remek demoralizáló munkája miatt a nyugati szövetségesek nem tudtak támadást indítani. Afelől pedig senkinek sem lehet kétsége, hogy a sikertelenség érzetének ez a szépen eszkalálódó jelensége, a lőszergyárak sztrájkjával együtt, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Franciaország 1940 júniusában végül kapitulált.

Miközben de Gaulle tábornok Londonban ellenállásra szólított föl, a francia kommunisták lapja, a *l'Humanité* így kommentálta az eseményeket: *„De Gaulle tábornok és a brit tőke más ügynökei arra kényszerítenék a franciákat, hogy a londoni Cityért harcoljanak."*

Később Hruscsov azt mondta, hogy *„Sztálin egyszer elárulta nekem: Hitler titokban szívességet kért tőle. Hitler azt akarta, hogy Sztálin mint a legbefolyásosabb és legtekintélyesebb ember a kommunista világban, vegye rá a francia kommunistákat, hogy ne tanúsítsanak ellenállást Franciaország német megszállásakor"*. Hitler óhaját értelemszerűen nem utasították el Moszkvában.

Még Jugoszláviában is, ahol a kommunisták minden eszközzel igyekeztek mocskolni a briteket és franciákat, Tito csak 1941. június 22-én szólított hadba a német megszállók ellen. De akkor sem Jugoszlávia lerohanása, hanem a Szovjetunió megszállása miatt gerjedt haragra. A távoli Buenos Airesben pedig egy brit diplomata megjegyezte: a náci diplomaták *„helyi kommunistákkal működnek együtt azért, hogy a »le a brit kapitalizmussal és gazdasági kizsákmányolással« típusú szlogenekkel tegyenek szert befolyásra a tömegek fölött"*.

Mihelyst azonban a náci Németország a nagy keleti szövetséges ellen fordult, a „békeharc" véget ért. A „haladó társadalmi erők" váratlan hazafias robbanása szédítő erejű volt. Se egy sztrájk, se a Nyugat imperializmusa elleni agitáció; ez utóbbi mintha soha nem is létezett volna. A második világháború hátralévő felében a szövetségeseknek már nem volt más dolguk, mint élvezni az ipari együttműködést és az osztályharc részleges enyhülését. A háború innentől kezdve már „igazságos" háború volt.

A béke utáni vágy furcsa módon nem sokkal a háború után kapott új erőre, mikor a Szovjetunió sorban falta föl a közép-európai államokat, a kontinens maradékát is ugyanezzel a sorssal fenyegetve. Ekkor jött létre

a NATO „kimondottan agresszív" szövetségi rendszere, néhány „imperialista háborús uszító" javaslatára, akik ráirányították a figyelmet a szovjet szándékokra. Ezek a „reakciós erők" kezdték el a „hidegháborút". Egyébként a Szovjetunió nehézkesen cammogott az Egyesült Államok mögött, már ami a nukleáris fegyverarzenál kiépítését illeti. Ugyanakkor valami különös oknál fogva az „imperialista katonai-ipari komplexum" – mind-mind csupa Dr. Strangelove – elmulasztott atombombát dobni Moszkvára, mikor még megtehette volna, tekintve, hogy az egyetlen szereplő volt, amelyik atombombával rendelkezett. Ez természetesen csakis a kiváló békemozgalom érdemének tudható be. Mi más lehetne a magyarázat, ha kizárhatjuk, hogy a NATO tábornoki kara cseppet sem agresszív emberekből állt?

Egyébként is, az idősebb generáció még őrzi emlékezetében az '50-es évek felvonulásait, nagygyűléseit és követeléseit (gondolhatunk itt elsősorban a stockholmi felhívásra vagy a fáradhatatlan Béke Világtanács gyűléseire). Aligha titok bárki előtt is, hogy mindezt Moszkvából szervezték, vezényelték le, és pénzelték az úgynevezett Békealapon és az erősen szovjet színezetű Béke Világtanácson keresztül. Ez utóbbiban nem kisebb személyiségek erősítették a kommunista többséget, mint Ilja Ehrenburg, A. N. Tyihonov és így tovább. Sztálin elvtárs ekkortájt árulta el nekünk a béke emlékezetes receptjét, amely e sorok mottójául szolgál. Emberek milliói lelkesen tették magukévá e formulát: kommunisták, hithű szimpatizánsok, balga értelmiségiek, hírnévhajhászó köpönyegforgatók és népszerűségért ácsingózó káplánok, hogy a hivatásos propagandistákat, javíthatatlan félkegyelműeket, bármi ellen buzgón lázadó fiatalokat és az egyszerű szovjet ügynököket ne is említsük. Ez a bizarr kompánia meglepő módon igencsak nagy részét teszi ki a nyugati társadalmaknak, ahol az új békekampány szempillantás alatt nagy tömegeket ért el. Egyre inkább népszerű lett ebbe a körbe tartozni, egyúttal veszélyes volt kívül maradni.

A Kremlben jó előre kifundálták az egész békefelfordulás tervét. Először is kellett hozzá a nukleáris háború fenyegetése – amire a szovjetek, egy-egy nemzetközi válságot felszítva, emlékeztettek is időnként – kiegészítve a békemozgalom tevékenységével, hogy a nagypolgárság jól megijedjen, és kezelhetőbbé váljon. Az is szükséges volt, hogy a nyugati közvélemény nyugodtabban fogadja a közép-európai államok leigázásának hírét, és gyorsan túl is lépjen azon. Fel kellett heviteni továbbá az európaiak Amerika-ellenes érzelmeit is, amivel egyben saját kormányuk iránti bizalmuk is csökken, és ez hozzájárul a politikai spektrum balratolódásához. Negyedrészt annyira le kellett járatni a védelmi kiadásokat és a stratégiai nukleáris

fegyverek telepítését, ezeket politikailag olyan vállalhatatlanná tenni, hogy a Nyugat védelmi pozícióinak erősítése lelassuljon, s így a szovjetek szépen utolérjék őket. Végül pedig megfelelő mederbe kellett terelni a fent vázolt bizarr kompánia őrültjei és a többi gazfickó buzgó tenni akarását, miután hagyományosan ők a társadalom leginkább aktivista elemei.

Az eredmények minden elvárást felülmúltak. A szovjetek a pénzt kétségkívül jól költötték el. A Szovjetunió sokak fejében ekkoriban amúgy is úgy élt még, mint a nyugati hatalmak szövetségese (nem pedig mint a náci Németország egykori bajtársa), ez pedig minden bizonnyal hozzájárult a „békeharc" koncepciójának sikeréhez.

Aztán Sztálin halála és bűneinek hivatalos beismerése, a hruscsovi politika miatti nemzetközi enyhülés, legfőképpen pedig az, hogy a szovjetek atomfegyver-arzenál tekintetében valóban fölzárkóztak a Nyugathoz, ideiglenesen szükségtelenné tette a békemozgalmat. Éppen olyan hirtelen szűnt meg létezni, mint ahogy annak idején feltűnt. Közben a szovjet gazdaságot eredménytelensége az összeomlás szélére sodorta, a Szovjetuniónak égető szüksége volt a nyugati termékekre, technológiára és hitelre. Ezek nélkül a rendszer egy rendkívül átfogó gazdasági reformra szorult volna, ami viszont potenciálisan veszélyeztette volna a hagyományos pártirányítást a gazdaság felett. Ugyanakkor a szovjetek számára stratégiai jelentőségű volt, hogy elismertessék kelet-európai területi hódításaikat, és biztosítsák maguknak a további terjeszkedés lehetőségét. Friss, új ötletre volt szükség: a Kreml mély bugyraiból előbújt hát az enyhülés doktrínája.

Annak ellenére, hogy a békemozgalmat átmenetileg pihentették, a Kreml új politikájában a béke továbbra is központi szerepet játszott. A Nyugat annyira felőrlődött a megelőző évtizedek folyamatos feszültségében, hogy a béke Kreml által felkínált lehetősége egyszerűen visszautasíthatatlan volt. A békéért folytatott könyörtelen tízéves harcban minden nyugati kormánynak politikai öngyilkosság lett volna visszadobnia egy, a fegyverkezési kiadások korlátozására irányuló javaslatot; ugyanakkor többen megértették, hogy teljesen hiábavaló volna egy olyan Szovjetunióval egyezkedni, ahol kimondottan agresszív kommunista erők vannak hatalmon. Alighanem ilyesmi magyarázhatja azt, hogy miért akarta az összes nyugati kormány mindenáron belefoglalni a Helsinki Egyezménybe azokat a cikkelyeket, amelyek a kommunista blokkon belül az emberi jogok betartásának ellenőrzéséről szólnak. A cél az lett volna ezzel, hogy egyfajta belső nyugalmat erőltessenek a szovjet rendszerre, amitől enyhül annak zárt és kíméletlen természete. Ezért cserébe a Nyugat Brezsnyev szinte minden óhaját teljesítette. Ezeket

a főtitkár „békeprogram" címszó alatt, az 1971-es XXIV. pártkongresszuson fejtette ki. Az „Európa háború utáni határainak sérthetetlensége" jelmondat érvényesítése (ami nem volt más, mint az 1939 és 1948 közötti szovjet területi hódítások elismerése), valamint a gazdasági, tudományos és kulturális együttműködés nagymértékű növelése Nyugat és Kelet között – erre tettek ünnepélyesen ígéretet a nyugatiak az 1975-ös helsinki záródokmányban. Egy másik, korábbi egyezmény úgy állandósította Németország mesterséges megosztottságát, hogy még csak utalást sem tett a berlini falra.

A nyugati demokráciák olyannyira igyekeztek a szovjet szomszédok kedvében járni, hogy az emberek szemében az már gyengeségnek tűnt. Ennek vagyis az enyhülés politikájának legvisszataszítóbb példáját Németország szolgáltatja. Itt az „emberek és eszmék szabad áramlásának" elvét hamarosan annyira elkorcsosították, hogy az végül az emberek igásmarhaként való kezelését jelentette: a nyugatnémet kormány „jó magaviselete" volt a feltétele annak, hogy az emberek meglátogathassák rokonaikat a faltól keletre. Ezzel a rendkívül erős ütőkártyával a szovjetek kedvükre zsarolták az egész országot, erős hatást gyakorolva a kormányzati politikára is. Sajnálatos módon Németország kulcstényező a kelet–nyugati kapcsolatokban, mert a nyugati szövetségi rendszer tagjainak Németországéhoz kellett igazítaniuk saját pozíciójukat, ha nem akartak nagy törést előidézni a partnerségben. Így tehát akarva-akaratlanul is a szovjet politika érvényesült, a Nyugat pedig politikai bénultságba zuhant.

A szovjetek olyannyira nem kerültek a Nyugattól függő helyzetbe – amiről egyébként a *détente* támogatói igyekeztek meggyőzni bennünket –, hogy az üzleti kapcsolatok egyre intenzívebbé válásának, különösen a rengeteg nyugati kölcsönnek köszönhetően egyre inkább a Nyugat kezdett a Szovjetuniótól függeni. E probléma súlyossága csak azután vált mindenki számára nyilvánvalóvá, amikor a Nyugat rájött: ha bizonyos gazdasági szankciókkal és a gazdasági kapcsolatok megnyirbálásával meg akarja büntetni a lengyel katonai vezetést és szovjet feljebbvalóikat, végeredményben saját magát sújtja egy még súlyosabb büntetéssel. Valójában az a helyzet állt elő, hogy a szovjetek ma már sokkal inkább tudják gazdasági retorzióval fenyegetni a Nyugatot, mint fordítva, és ezt kétség kívül ki is fogják használni a közeljövőben.

Ezalatt a szovjet politika ahelyett, hogy lazított volna a gyeplőn, csak még elnyomóbb lett, figyelmen kívül hagyva az erőtlen nyugati tiltakozásokat az emberi jogi egyezmények megsértése miatt. Ellenkezőleg, ezek a tiltakozások csak olajat öntöttek a tűzre azon elvtársak számára, akik ettől még

serényebben buzgólkodtak a nyakló nélküli elnyomáson. Nem vitás, hogy a *détente* éveiben csak még erősebben izzott a szovjetek által finanszírozott ideológiai háború. Ám ezt nemhogy palástolni próbálták volna, hanem éppen ellenkezőleg: Leonyid Brezsnyev maga mondta a párt XXV. kongresszusán, 1977. február 24-én: *„Napnál is világosabb, hogy a békés együttélés az államok ügye. A détente még önmagában nem érvényteleníti, nem is tudja érvényteleníteni az osztályharc törvényeit."*

Ezen kívül, mint azt tudjuk, a Nyugattal ellentétben a Szovjetunió nem csökkentette a katonai kiadásait az elmúlt években, sőt kihasználva a nyugati ernyedtséget, jelentősen növelte fegyvertára nagyságát. Ezt olyan sikerrel tette, hogy ha elfogadjuk, hogy a '60-as években bizonyos szempontból kiegyensúlyozott volt a helyzet Kelet és Nyugat között, el kell ismernünk, hogy a szovjetek mára egyes területeken abszolút előnyre tettek szert a Nyugattal szemben. Az is köztudott, hogy a Nyugattal fenntartott üzleti kapcsolatból származó bevételeit a Szovjetunió kivétel nélkül hadicélokra fordította: a Káma-folyónál található, az amerikaiak által épített tehergépkocsi-gyár például rögvest harci gépkocsik gyártására állt át, amikor a szovjetek lerohanták Afganisztánt.

A '70-es évek végére a Nyugat egyre fájdalmasabban eszmélt a helyzet súlyosságára: a *détente* nevű szálka egyre több ember szemét kezdte szúrni. Az utolsó csepp a pohárban 1979 karácsonya volt. Míg a nyugatiak zöme karácsonyi üdvözlőlapokkal és ajándékokkal foglalatoskodott, addig mintegy százezer szovjet katona érkezett Afganisztánba, hogy lerohanja az „el nem kötelezett", 17 milliós közép-ázsiai országot. A világ meghökkent, a Szovjetunió pedig politikai karanténba került. Több ország kommunista pártja elítélte az akciót, otromba támadásnak minősítve azt. Afganisztán lerohanását Andrej Szaharov Nobel-békedíjas magfizikus önkényes, belső száműzetésbe kényszerítése követte, majd még később Lengyelország megfenyegetése (ami utóbb a hadiállapot bevezetéséhez vezetett) jött – mindezek végleg véget vetettek a *détente* korszakának.

Ezért a szovjetek azonban nagy árat fizettek. Szinte mindent elveszítettek ugyanis, amit a Nyugat saját, önként vállalt betegszabadsága alatt fölhalmoztak. A SALT-II egyezmény ratifikációját határozatlan időre felfüggesztették. Az amerikaiak felébredtek hosszúra nyúlt téli álmukból, hogy aztán rémülten vegyék tudomásul: milyen gyönge, eredménytelen és meddő országban élnek. Ebben a lélektani helyzetben egyszerűen nem tudta elbukni az elnökválasztást az a Ronald Reagan, aki a védelmi kiadások csökkentésének a végét, és olyan, addig padláson porosodó fegyverek generációjának

bevetését ígérte, mint a B-1 bombázók, cirkálórakéták, MX-rakéták vagy a neutronbomba. Ugyanígy elkerülhetetlen volt valamennyi nyugati ország fegyverkezési kiadásainak növelése, a szovjetekkel folytatott üzleti, technológiai és hitelügyletek számának csökkenésével párhuzamosan vagy legalábbis fenntartásuk fokozatos megnehezítésével.

E folyamat folytatódásával a szovjetek elvesztenék katonai fölényüket, már csak azért is, mert gazdasági teljesítményben jóval a „rothadó kapitalizmus" hatékonysága alatt maradnak. A külföldön, azon belül elsősorban a muzulmán területeken érzékelhető ellenséges hangulat (az ENSZ közgyűlése a koreai háború óta először szavazta le a Szovjetuniót, ezúttal Afganisztán megszállása miatt), a folyamatos lengyelországi krízis, a kilátástalan afganisztáni háború, illetve az élelmiszerhiány miatt egyre nyugtalanabb hátország miatt a szovjetek igen rosszul állnak. Nem vitás: a szovjet vezetőknek bizony ki kell találniuk valamit, ha el akarják kerülni a totális csődöt.

Jómagam nem igazán lepődtem meg, hogy váratlanul, egy év alatt létrejött egy befolyásos új békemozgalom Nyugat-Európában. Ez pedig – minő véletlen! – éppen azon országokban bizonyult a legerősebbnek, ahol a régi rakéták helyére új Pershingeket és cirkálórakétákat akartak telepíteni. Itt most nem valamiféle különleges megérzésre hivatkozom, csupán arról van szó, hogy harmincnégy, édes kommunista anyaföldön töltött év után van némi halvány sejtésem arról, milyen trükköket, csínyeket és kunsztokat tartogat még a szovjet kormány a tarsolyában. Nem volt nagy dolog ezt megjósolni, lévén a szovjet állam nem kifejezetten értelmes teremtmény. Ha úgy képzeljük el, mint egy nagy, korlátolt őshüllőt, amelynek már többnyire betompultak az érzékei, nem nagyon lövünk mellé. „Na, hát megint az '50-es években vagyunk" – gondoltam magamban.

Sokkal megdöbbentőbb volt azt látni, milyen lelki nyugalommal sétálnak be feltehetően érett és felelős gondolkodású emberek az otromba szovjet kelepcébe. A történelem mintha a szemünk előtt ismételte volna meg önmagát: megcsodálhattuk, hogyan omlott össze az orosz állam 1917-ben vagy a francia állam egy hónap leforgása alatt 1940-ben. Mulatságos, már ha valakinek van gusztusa az efféle tréfára, hogy az emberek gyakorlatilag képtelenek bármilyen konzekvenciát levonni akár csak a tegnap történtekből. Még egyszer tehát, a türelmetlen vágyakozás, amely békét követel most, azonnal, bármi áron, kimondottan irracionális és illogikus, higgadt gondolkodásra képtelen lényekké változtatja az embereket. Jelenlegi érveik, hívjuk mondjuk így, oly gyerekesek, értelmetlenek és önzőek, hogy akarat-

lanul is megmosolyogtatják az embert. Legjobb esetben is csak kellemetlen szlogeneket és kliséket ismételgetnek, olyanokat, amiket a szovjet kisdiákok is kikacagnának.

Először is, honnan jött hirtelen ez az általános szorongás az atomháború miatt már megint? Mitől lett valószínűbb ennek a bekövetkezése, mint mondjuk a két-három évvel ezelőtt? Nyugat és Kelet kapcsolatának történetéből kiderül, hogy utóbbit ígéretének megtartására rábírni csakis erővel lehet. El kellene fogadnunk, hogy a puszta tény, miszerint a Szovjetunió katonailag már nem erősebb nálunk, értelemszerűen növeli egy atomháború kirobbanásának esélyeit, illetve ugyanezen logika mentén, hogy a béke egyetlen záloga a szovjet katonai fölény?

Mindeközben számtalan, gombamód szaporodó televíziós program mutogatja civilizációnk különböző gyöngyszemeit (festményeket, szobrokat, piramisokat, régiségeket), majd mindegyik adás végén nemes érzelmektől telített, remegő hangú narrátorok adnak hangot abbéli félelmüknek, hogy mindez megsemmisülhet azzal a civilizációval együtt, amely létrehozta őket. Egy következő programon pedig már az atomrobbanással és a radioaktív sugárzás következményeivel traktálnak minket. E kíméletlen showműsor után a közvélemény-kutatások természetesen azt mutatják, hogy az emberek hirtelen egyre nagyobb arányban érzik úgy, küszöbön áll az atomháború.

Aztán ott van az a megkapó elképzelés, hogy „a mumusunk nem nyomaszt többé". Ugyan miért? Már elkezdődött az atomháború? A szovjetek megtámadtak volna egy NATO-tagországot? Nem lehet, hogy csupán arról van szó, hogy akik szerint „a mumusunk már nem nyomaszt többé", kicsit túlságosan sok nukleáris robbanást láttak a tévében?

Olyan könnyű pánikot kelteni, a kérdés az, hogy kinek állna ez érdekében? A szovjet báb Béke Világtanács 1980-ban kijelentette – az egész európai békemozgalom pedig hipnotikus bűvöletben ismételgette –, hogy *„az emberek rettegnek szerte a világban, soha korábban nem volt ekkora esély a nukleáris holokausztra. Az atomfegyverek gyártása és a halálos fegyverek fölhalmozása elért egy kritikus pontot. Innen továbbhaladva már eljutnánk a legveszélyesebb ponthoz: az emberiség teljes megsemmisülésének előszobájába".*

„Soha korábban." De hát egy évvel ezelőtt nem volt sokkal nagyobb veszélyben a világ? A békemozgalom vezetése maga állapította meg, hogy mindkét oldal éppen annyi nukleáris potenciált halmozott föl, amivel tízszer meg tudja semmisíteni a másikat. De van rá bármilyen technikai magyarázat, miért veszélyesebb „húszszor", mint mondjuk „ötször" annyi pusztító fegyvert birtokolni? Vagy inkább arról lenne szó, hogy mint az atommag

töltöttségénél, a felhalmozásnak is el kell érnie egy kritikus tömeget, hogy felrobbanjon?

Ennek a nukleáris hisztériának a közepén valahogy hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy a bombák önmagukban még tulajdonképpen ártalmatlanok – egészen addig, míg valaki úgy nem dönt, hogy fölrobbantja őket. De akkor miért a nyersanyagkészlet miatt aggódunk most, miért nem inkább a Perzsa-öböl felé masírozó szovjet csapatokon?

S akkor ismét megszólal az aggályoskodók népes kórusa: „az atomfegyver erkölcstelen!" Na, várjunk csak: hogyan lett most erkölcstelen az atomfegyver? A hagyományos fegyver az megfelel az erkölcsöknek? Hogyhogy ennyi embernek egyszerre jutott eszébe ez a gondolat? De vegyünk egy másik példát, az új rakéták Európába való telepítésének ügyét. Miért volna veszélyesebb a régi rakétákat újakra cserélni, mint hagyni a régieket a helyükön? Azok talán nincsenek éppen úgy nukleáris robbanótöltettel ellátva? Az tény, hogy az újak pontosabbak. Na hát aztán?! Hála Istennek, hogy ezek a mieink. Lehet, hogy ez szálka a Kreml vezetőinek körme alatt, de a Nyugat milliói számára miért jelentene ez egyet a tragédiával és veszéllyel?

Ezekre a miértekre valamennyi aggodalmas szívnek megvan legbelül a maga roppant egyszerű válasza. Tudják, hogy a veszély igazi forrása a Szovjetunió, és ezért veszélyes bármi, ami fölbosszantja. A félelem azonban bénító és tébolyító erő, olyannyira, mintha néhányan inkább megszüntetnék a rendőrséget, csupán azért, hogy a bűnözők ne legyenek olyan erőszakosak.

Valóban, a mostani háborúellenes hisztéria – azon túl, hogy Moszkva számára éppen kedvező időben ütötte fel a fejét – legszebb vonása az az irány, amerre a kampány tart. Nagy-Britannia, Németország, Hollandia, Belgium, Franciaország és Olaszország lakóinak milliói – persze minden bizonnyal csupa épeszű, az LSD hatásaitól mentes polgárok – vonulnak, hangoztatva, hogy a háborús veszély nem mástól, mint saját kormányuktól, illetve az Egyesült Államok kormányától származik. Egy lélekbúvár ezt az aktust alighanem a félelem valódi tárgyának egy képzeletbeli tárggyal való freudi cseréjeként értelmezné. Bár lehetséges, hogy még egy jó pszichológus is azt mondaná, hogy a szovjetpárti propagandának is van ehhez a káprázathoz némi köze.

Az okok nyilvánvalóbbak annál, mintsem hogy itt részletezzük azokat. Lehet nem kedvelni Reagan elnököt vagy Schmidt kancellárt, de őket legalább – Brezsnyev elvtárssal ellentétben – a nép többségének akarata emelte jelenlegi pozíciójukba, és ilyen minőségükben a tetteikért maximálisan fe-

lelősek a parlament és a lakosság előtt. Nem jelenthetnek be háborút saját szakállukra. Emellett bőven elegendő elgondolkodni egy kicsit, hogy rálelljünk az agresszió valódi forrására: Amerika vagy a Szovjetunió foglalta-e el Németország felét, és épített falat Berlinben? Nem áll-e még mindig szovjet megszállás alatt Magyarország, Csehszlovákia, a balti államok, hogy Afganisztánt ne is említsük, méghozzá az ezekben az országokban lakó emberek akarata ellenére? Keletnémet vagy nyugatnémet csapatok működtek-e közre Csehszlovákia lerohanásában, és készülnek ma egy Lengyelország elleni támadásra?

A nyugati politika elég jól nyomon követhető – azt is mondhatnánk, talán túlságosan is az. De vajon mit tudunk a moszkvai Politbüro tizennégy eszelős tagjának a döntéseiről, akiket nem választott meg senki, és akiket nem is számoltathat el senki? A média nem kritizálhatja őket, tüntetés sem szerveződhet parancsaik ellen. Álljon csak ellen valaki az akaratuknak, és egy titkos ukázzal örökre eltűntetik. Tulajdonképpen nincs nagy különbség napjaink Szovjetuniója és a náci Németország között. Van valaki, aki úgy gondolja, hogy jobban kellett volna hinnie Hitlernek, mint a demokráciáknak?

Pontosan tudom, mennyire haszontalan a racionális érvelés a jelenlegi európai békemozgalmárokkal való vitában, miután jómagam számos alkalommal tettem rá kísérletet. Szemrebbenés nélkül állítják, hogy nem létezik szovjet katonai fölény, ez csupán a CIA propagandája, számukra alighanem a KGB az egyedüli megbízható információs forrás. Egyik érvükkel egy bizonyos Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet szovjet fegyverarzenált felmérő tanulmányára hivatkoznak, homályban hagyva az intézet által alkalmazott módszereket. Minthogy műhold nem áll rendelkezésükre, a „kutatók" minden bizonnyal azzal a szörnyű dilemmával küzdenek, hogy a kék égről olvassák le az adataikat, vagy a szputnyikokon keresztül jutnak hozzá. Úgy tűnik, hogy az európai békemozgalomban egy csöpp kétség sem merült fel senkiben e zavaros intézet megbízhatóságát illetően.

De mindez bohóság. Komolyra fordítva a szót, a mi békeszeretőink egy régi *Pravda* klisét mantrázva vallják, hogy az „őrült amerikai tábornokok" olyan revolverbolondok, hogy már csak élvezetből is szeretik megnyomni a gombot. Sosem értettem, miért kellene minden tábornoknak szükségszerűen őrültnek lennie – az amerikaiaknak persze, nem a szovjet kollégáknak, akiknek valami velük született immunitása van az őrültségre – és ha már

egyszer őrültek, miért nem nyomták már meg régen azt a fránya gombot? Egyébként is: elég nehéz elképzelni, hogy azok a tábornokok, akik legalább némi szakmai ismerettel rendelkeznek, kevésbé volnának kompetensek nukleáris problémák megoldásában, mint a békemozgalomban oly felülreprezentált általános iskolai tanítók.

Néhány „békecsináló" meg van győződve arról, hogy amint a Nyugat lefegyverzi saját magát, a szovjetek követni fogják majd a példát, s szó szerint hihetetlen naivitással buzdítanak minket erre az öngyilkos kísérletre. Mások, a kifinomultabbak, pontosan tudják, hogy a szovjet elvtársaknak még időt kell nyerniük, hogy a jövőben kedvezőbb pozícióból tárgyalhassanak az amerikaiakkal. Ők azt akarják, hogy a Nyugat előbb tárgyaljon, s csak utána erősítse meg saját pozícióját. Megint mások nyíltan önzőek, és csak az ellen tiltakoznak, hogy az ő falucskájuk mellé telepítsenek atomfegyvereket, mintha bizony a védettség veszélyesebb lenne a védtelenségnél. Vagy még inkább, mintha bármely falu, város vagy ország megőrizhetné semlegességét egy nukleáris háborúban. „Hadd harcoljanak az amerikaiak az oroszokkal", mondják, ami mögött az a vélemény húzódik meg, hogy a modern világ minden gondja egy réges-régi amerikai–orosz perpatvarból származik, és hogy e két nép kétségkívül összeesküdött, hogy elpusztítsa a szegény európaiakat. Ha Brezsnyev elvtárs egyszer megígérte, hogy egy esetleges háborúban tiszteletben tartja az „atommentes övezeteket", akkor mindenki megnyugodhat, és gondtalanul hajthatja álomra a fejét. Ha Brezsnyev elvtárs azt mondja, hogy nem lesz atomfegyverrel fölszerelt tengeralattjáró a partjaid előtt, akkor nem is lesz. Végtére is, szegte már meg valaha a szavát Brezsnyev elvtárs? Persze, hogy nem, hiszen ő egy egyenes ember. Olyannyira az, hogy még biztosítani is tudja, hogy a szennyezett felhők tovaszállnak, és a radioaktív atomcsapadék elkerüli az otthonodat. „Miért támadnának meg az oroszok, ha fegyvertelenek vagyunk?" Tényleg, miért? Kérdezzük meg az afgánokat, ők tudják a választ!

Teljességgel értelmetlen a különböző „békeérvek" ismételgetése, amelyek olyannyira ellentmondásosak és egymással is összeegyeztethetetlenek, hogy fölmerül a kérdés, hogyan lehetnek ugyanazon mozgalom tervei. Egyetlen közös tulajdonságuk a pánik, továbbá a készség arra, hogy kapituláljanak a szovjet fenyegetés előtt, akár azelőtt is, hogy erre fölszólították volna őket. Inkább térden, mint holtan. Ezért ért el a jelenlegi szovjet propaganda ilyen rövid idő alatt ilyen jelentős sikereket.

És tényleg, nehéz elképzelni az európai békemozgalomnál nyíltabb szovjetbarát trendet, szovjetpártibb még azoknál a helyi kommunista pártoknál

is, amik legalább kötelességből úgy tesznek, mintha függetlenek lennének Moszkvától. Az például teljesen nyilvánvaló, hogy a jelenleg növekvő nemzetközi feszültséget a Szovjetunió idézte elő, amikor megtámadta Afganisztánt. Szinte nincs ország, politikai párt (köztük jó néhány kommunista párt) vagy nemzetközi szervezet, amely ne ítélte volna el a szovjet agressziót. Az egyetlen mozgalom Nyugat-Európában, amely ezt nem tette meg, paradox módon pont az, amely a „béke mozgalmának" nevezi magát. Egy elmarasztaló hang sem hangzott el egyetlen nyugat-európai gyűlésen, vagy jelent meg határozat vagy más publikáció, akár petíció formájában a mozgalom valamely kiadványában. Talán azt hinnék, a kisebb csoportok elítélték szívük mélyén a támadást? Éppen ellenkezőleg: a tények azt mutatják, hogy egyszerűen inkább igazolták magukban valamivel ezt a nemzetközi bűncselekményt.

Engem nemrég nyilvánosan támadtak meg a Brit Kampány a Nukleáris Leszerelésért (CND) vezetői, mert torzítva mutattam be az Afganisztánnal kapcsolatos álláspontjukat. Ezért különösen hasznos, ha idézzem Betty England szavait a Miért tettekre, s nem szavakra van szükségünk című CND-füzetkéből: *„Az afganisztáni beavatkozást részben biztosan az a félelem válthatta ki, hogy körbekerítik a Szovjetuniót. E félelem aligha nevezhető megalapozatlannak, gondoljunk csak Sir Neil Cameron Pekingben elhangzott szavaira."* Azaz a szegény oroszoknak jó okuk van azt tenni, amit tesznek, hiszen Sir Neil, a Királyi Légierő parancsnoka annyira megrémítette őket kritikus szavaival. E szerint a logika szerint minden szovjetellenes beszédet szigorú cenzúrának kellene alávetnünk, nehogy még a végén a szovjetek elfoglalják az egész világot. De a következtetések még fontosabbak: Miss England szavainak mélyebb értelme az, hogy a béke csak úgy tartható fenn, ha elfogadjuk a szovjet rendszert és a szovjet követeléseket.

A Béke Világtanács még a CND-nél is szókimondóbb. Ennek füzetkéje, az *Akcióterv 1981* kifejezett utasításokat tartalmaz arra vonatkozóan, hogy támogatni kell a jelenlegi afganisztáni bábkormányt. E programot 1980-ban valamennyi békecsoport képviselője – név nélkül – elfogadta egy szófiai gyűlésen (e gyűlésről később még lesz szó). Ezek után a legkevésbé sem meglepő, hogy a legutóbbi dániai Nemzetközi Békekonferencián úgy döntöttek: a következő találkozót Kabulban, Afganisztán fővárosában tartják.

Világos, hogy ha a Szovjetunió megtámadná Lengyelországot, az közelebb vinne minket egy világháborúhoz, vagy hogy pontosabb legyek, tíz–tizenöt évre ellehetetlenítene mindenféle enyhülést a feszült nemzetközi erőtérben. És még egyszer, az egyetlen mozgalom, amely egyszer sem ítélte

el a Lengyelországra irányuló folyamatos szovjet fenyegetést (és továbbra is bizonytalan afelől, mi az álláspontja a szovjetek által kierőszakolt hadiállapotról), az a békemozgalom. A legnagyobb brit békecsoport vagyis a CND vezetői még ennél is merészebbek voltak, amikor nagy mellénnyel, pár nappal a hadiállapot bevezetése előtt azzal büszkélkedtek, hogy nem „reagálták túl" a lengyelországi eseményeket (B. Kent levele a londoni *Times*-nak, 1981. december 8.), továbbá „elfogulatlanságukat" hangsúlyozták, amikor egyenlőségjelet tettek a lengyel és a kelet-timori válság közé. Talán emlékeztetni kellene ezeket az európai béke előremozdításán munkálkodó vezetőket, hogy 1975-ben 35 európai ország, illetve Kanada és az Egyesült Államok ünnepélyesen elfogadta, hogy az európai béke és az emberi jogok tiszteletben tartása valamennyi tagországban elválaszthatatlanul összetartozik. Ki kellene mondanunk, hogy a CND vezetői nem fogadják el a helsinki nyilatkozatot, vagy vonjuk le azt a következtetést, hogy csöppet sem izgatja őket, béke honol-e Európában?

De Lengyelország kapcsán legalább nem vádolható mindenki közömbösséggel a mozgalomban. Én például még soha nem hallottam olyanról, hogy a chilei vagy argentin kormány egy képviselőjét meghívták volna egy békekonferenciára, hogy ismertesse kormánya álláspontját. Valamilyen furcsa okból azonban a közelmúltban kivételt tettek a lengyel junta egy képviselőjével, amikor a Béke Világtanács meghívta, hogy beszéljen a Nemzetközi Békekonferencián Dániában. A „békeszeretők" szívélyes tapssal fogadták a BBC kamerái előtt mindazt az ördögi hazugságot és személyes rágalmat, amelyet a Szolidaritásról, illetve Lech Wałesáról mondott (lásd a *Guardian* 1982. január 11-ei számát).

A józan ész azt diktálja, hogy ha az ember meg akarja őrizni a békét, megpróbálja távol tartani a két oldalt egy lehetséges konfliktustól. Az európai békemozgalom viszont olyan rendkívüli mértékben részrehajló, hogy talán tudomást sem vesz a „másik félről". Megbotránkozik az amerikaiakon az ez idáig le sem gyártott fegyverek, mint például a neutronbomba vagy a még ki sem fejlesztett cirkáló- és Pershing-rakéták miatt, de csak suttogva beszél (ha ugyan beszél egyáltalán), a szovjet SS-20-asok százairól, amikkel már célba vették Európát.

Mivel, ismétlem, ilyen dühös reakciót váltottam ki a CND vezetőiből azzal, hogy felhívtam a figyelmet a szervezet egyoldalú álláspontjára (*London Times*, 1981. december 9.), még egyszer átfutottam a jelentősebb CND-publikációkat. A fentebb idézett Betty England-könyv egy szót sem szól az SS-20-asokról, a szöveget azonban gyakorlatilag teljesen ellepik az amerikai

rakéták. Épp így hallgat ezekről az 1981-es konferencia eseményeit rögzítő, széles körben ismert jegyzőkönyv vagy a hivatalos CND-röplap *(Az atomháború és te)*, amit gondos kezek dobtak a postaládámba. Csak az imént tudtam meg, hogy számtalan heves vita után az SS-20-asok említéséről is döntött a CND, a vezetőség kifejezett akarata ellenére, akik közül többen is a Brit Kommunista Párt tagjai.

Különös módon az európai békemozgalomból elég sokan dolgoztak (és dolgoznak ma is) együtt az *Amnesty International*lel, a kommunista országokban bebörtönzött politikai foglyok érdekében. Ez azonban sajnos önmagában még senkit nem ment meg attól, hogy veszélyes politikai hibát kövessen el, és nem garantál semmilyen befolyást a vezetőségre sem, ahogyan azt a végeredmény is mutatja. Akárhogy is legyen, a helyzet az, hogy az európai békemozgalom (és az ezt alkotó nagy tagszervezetek) egy szóval sem támogatták azoknak az embereknek az ezreit, akiket a Szovjetunióban börtönözték be, amiért ellenezték az agresszív szovjet politikát, vagy mert nem akartak bevonulni egy agresszív hadseregbe vagy civilekre lőni Afganisztánban. Míg a „békeszeretők" százezrei harsogták tele részrehajló érzelmeikkel London, Bonn, Amszterdam és Brüsszel utcáit, egy szó sem esett Szaharovról, aki azóta is éhségsztrájkol száműzetésében; ő, aki a világon mindenkinél többet tett azért, hogy véget vessen az atomfegyverek tesztelésének. E galamblelkűek boldogan köveznék meg Haig tábornokot, míg Brezsnyev elvtársat alázatos mosollyal üdvözölnék.

Ezzel nem akarom kétségbe vonni, hogy rengeteg jóakaratú, a problémát őszintén a szívén viselő és kétségbeesett ember van a mozgalomban. Biztos vagyok benne, hogy a túlnyomó többség ilyen. Ahogyan az '50-es években, a mozgalom valószínűleg ma is a kommunisták, társutasok, balga értelmiségiek, hírnévhajhászó köpönyegforgatók, hivatásos politikai spekulánsok, rémült nagypolgárok és a csupán a lázadás kedvéért lázongó ifjúság furcsa keveréke. Bizonyára vannak „küldetéstudatos" katolikus papok és más vallásos személyek, akik szerint Isten arra választotta ki őket, hogy békét hozzanak a földre most azonnal. Afelől sincs kétség azonban, hogy ezt a tarkabarka társaságot egy maréknyi gazember vezeti, akiket meg egyenesen Moszkvából irányítanak.

Éppen ezen esszé nyomdába kerülésekor, John Vinocur így írt a *New York Times* hasábjain (1982. április 6-án): *„az első bizonyíték az antinukleáris mozgalom belső körei kapcsán az volt, amikor a nyugatnémet kommunista párt, a Szovjetunió parancsára megpróbálta a közvéleményt az atomfegyverek ellen hangolni"*. A Zöldek néven ismert környezetvédő párt *„megvádolta a Moszkvával*

együttműködő nyugatnémet kommunista pártot, hogy manipulált egy találkozót [Bonnban] *vasárnap* [április 4-én], *amikor 37, magát a rakétaellenes mozgalom tagjának valló csoport képviselője eltervezte, hogy Reagan elnök Bonnba érkezésére, június 10-re egy jelentősebb tüntetést szervez".* A Zöldek, akik részt vettek a találkozón, elismerik, hogy volt, hogy együttműködtek a kommunistákkal „egyes helyi ügyekben", de a bonni események még számukra is „botrányosak" voltak. *„A kommunisták abszolút megszállták a találkozót. Látszólag minden demokratikus módon történt, de az egész egy vicc volt. Mi szinte szót sem kaptunk"* – mondták. Az értekezlet, amin olyan csoportok vettek részt, mint a Német Diákszövetség, az Evangélikus Diákbizottság, a Német Ifjúsági Csoportok Szövetsége és a Német Béke Társaság, nem volt hajlandó elítélni a szovjet beavatkozást Lengyelországban és Afganisztánban, s elutasította a Szolidaritás támogatásának ötletét. *„Ellenben olyan irányvonalat tettek magukévá, amely elítéli az Egyesült Államok akcióit Közép-Amerikában, a Közel-Keleten, Dél-Afrikában és más régiókban."*

Korábban, e dolgozat megírása idején a mozgalom egyik dán vezetőjét, Arne Petersent és feleségét letartóztatták, mert szovjet pénzt csatornáztak a mozgalomba. Főnöküket, a koppenhágai szovjet nagykövetség másodtitkárát pedig kiutasították az országból. Akkor is és most is hallani lehet olyan szponzorált utakról, amelyeket békeaktivistáknak szerveznek a legjobb szovjet szállókban, ahol borral és vacsorával kényeztetik őket, s persze elviszik óvodákba, iskolákba és kórházakba, de a lőszergyárakat messze elkerülik.

Az európai békemozgalom nagy része kétségkívül nem ismeri ezeket a történeteket. A Zöldek vádjait valószínűleg éppúgy elengedték a fülük mellett, mint Petersen tevékenységét. Utóbbiba beletartozott, hogy a dán békemozgalom (szovjetek által) fizetett propagandahirdetéseket jelentessen meg dán lapokban elismert dán értelmiségiek nevével (akiknek valószínűleg sejtelmük sem volt róla, mire használják a nevüket). És még a mi dühös CND vezetőinknek „sincs halvány fogalma sem a szovjet szállodákba finanszírozott utakról" (*London Times*, 1981. december 9.). Nos, néha még a hivatásos értelmiségiek számára is kényelmes megoldás, ha a tények ismeretlenek maradnak...

Azoknak a kedvéért azonban, akik szeretnének tisztán látni, járjunk utána, minek köszönhető a „békeharc" áramlatának újjáéledése! Aki idáig már eljutott az olvasásban, aligha lesz meglepve, ha arról értesül: ezen új virágzás

első jelei a szovjet írásokban lelhetők fel, és e jelek elég beszédesek azok számára, akik tudják, hogyan olvassák őket.

„Az ősz első világos színei már megérintették Szófia smaragdzöld parkjait. A juhar és nyárfa aranyló levelei finoman remegnek a szél fuvallatában, és világoskék zászlókon mindenütt ott lobog a Béke Világtanács jelvénye. Szófiára egy lebilincselő esemény vár: az Emberek a Békéért Világparlamentjének képviselői fognak itt dolgozni szeptember 23-tól 27-ig. Ez a világ békés erőinek legnagyobb és legreprezentatívabb találkozója, a Béke Világtanács hívta össze ezeket az elmúlt években" – írta az *Izvesztyija* 1980. szeptember 23-i száma.

Ugyanazon a napon a *Pravda* úgy utalt az eseményre, mint „a történelem legnagyobb gyűlésére, amit a békeharcosok valaha tartottak". Bizony, a világ legbékésebb és leginkább független országa, Bulgária adott otthont azokon a szeptemberi napokon 2260 békeszeretőnek, akik 137 országból jöttek, és bevallásuk szerint 330 politikai pártot, száz nemzetközi és több mint háromezer nem kormányzati szervezetet képviseltek. Az biztos, hogy ez nem a nemzetközi kommunista mozgalom szimpla találkozója volt. A jelenlevők politikai spektrum szerinti megoszlása kivételesen színes volt: kétszáz különböző nemzeti parlamenti képviselő, 200 szakszervezeti vezető, 129 vezető szociáldemokrata (közülük 33 a végrehajtó hatalom tagja a nemzeti kormányban), 150 író és költő, harminchárman különböző felszabadító mozgalmak tagjai (köztük az észak-írországi Polgárjogok Védelme Társaság küldöttei), nőügyi szervezetek (mint a Brit Nők Nemzeti Gyűlése), ifjúsági szervezetek, az Egyházak Világtanácsa és egyéb vallási szervezetek, különböző ENSZ-szakbizottságok 18 képviselője, az Afrikai Egységszervezet és az OPEC képviselői, leszerelt katonák, köztük néhány tábornok, továbbá 83 kommunista képviselő (minderről a *Pravda* és az *Izvesztyija* 1980. szeptember végi számai tudósítottak).

Az előkészületek nagyjából egy évig tartottak – amint azt a műsor „technikai előkészítéséért" felelős beszédes bolgártól, a szervező iroda elnökétől megtudtuk a *Pravda* 1980. szeptember 23-ai tudósítása szerint. Mindössze 1500 résztvevőre számítottak, de láss csodát, 2200-an jöttek el! Semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy az elnök meg akarta velünk osztani a sikert.

Bezzeg egy évvel azelőtt, 1979-ben még egyik fent leírt feltétel sem volt adott a békemozgalom mostani csodálatos újjáéledéséhez. Nem volt semmilyen, úgynevezett „új Pentagon-terv", a híres 59-es elnöki direktíva, nem indult meg a fegyverkezési verseny fokozódása, és neutronbomba sem létezett. A sikeres bécsi csúcstalálkozó éppen akkor végződött a SALT-II egyezmények aláírásával. 1979 szeptembere az egyetemes boldogság

időszaka volt, még az égbolt is ragyogott. Egyetlen jelentős eseményről számolhatunk be 1979 szeptemberéből: egy letartóztatási hullám váratlan kibontakozásáról a Szovjetunióban, illetve a már jól ismert döntésről, hogy újra be kell indítani a békemozgalmat. Ki tudta volna megjósolni 1979 szeptemberében, hogy egy éven belül újra forró lesz a hidegháború – ki más, ha nem azok, akik ekkoriban éppen Afganisztán lerohanásának „technikai előkészítésén" dolgoztak? Tekintve a szovjet tervgazdaság híresen rugalmatlan, nehézkes és nem hatékony teljesítményét, a szovjeteknek mindent időben elő kell készíteniük. Mi másért öltek volna bele rengeteg pénzt egy bulgáriai békeműsor megszervezésébe a legnagyobb béke idején, ha nem azért, mert előre érezték a közelgő politikai káoszt?

Megtudtuk Zsivkov elvtárstól – aki a bolgár kommunisták vezetőjeként hosszú beszéddel nyitotta meg a találkozót – miként született meg egy helyénvaló döntés, amit a Varsói Szerződés országainak Politikai Tanácsadó Testülete hozott 1980 májusában, illetve egy helyénvaló határozat, amelyet a Központi Bizottság plenáris ülése fogadott el 1980 júniusában. Zsivkov elvtárs megvilágította, milyen utat járnak be a döntések és határozatok a kommunista bürokrácia útvesztőjében, míg el nem jutnak a szavazógép elvén működő „reprezentatív" testületig, ami jelen esetben a szófiai „parlament".

Az egész műsor nyomasztóan ismerős volt azoknak, akik ismerték a Kreml hivatalnokai által hasonló esetekben alkalmazott sztálinista technikákat. Még a színdarab szereplői is megegyeztek: jelen volt a Béke Világtanács a maga halhatatlan Ramesh Chandra elnökével, ott volt a Komintern korábbi hivatalnoka, Borisz Ponomarjov (aki jelenleg a Politbüro és a testvéri kommunista pártok közti kapcsolattartásért, illetve a hírszerzésért felelős). Még az alkalomra választott szlogen („az emberek meg tudják őrizni a békét – ami alapjoguk is egyben") is roppant mód emlékeztetett Sztálin elvtárs 1952-ben elhangzott, feledhetetlen szavaira.

Annyi volt csupán a különbség a korábbiakhoz képest, hogy a Pomonarjov elvtárs által az egybegyűlteknek hozott személyes üzenet Brezsnyevtől és nem Sztálintól származott. Ez utóbbi ugyanis biztosan nem tűrte volna a „jogok" fogalmának még az említését sem, legyenek azok akár alapvetőek akár nem. Végtére is változnak az idők. Ezekkel a fránya „emberi jogokkal" kicsit elszaladt a ló, ezért keresni kellett valami jobbat, mondjuk azt, hogy „alapjogok".

Az első felszólaló tehát Zsivkov elvtárs volt, aki lerántotta a leplet a szovjetek valódi céljairól. Amerika agresszív körei, mondta, nem tudják

elfogadni a jelenlegi erőegyensúlyt a világban. Nem tudnak megbékélni történelmileg kódolt kudarcukkal. Olyan arrogánssá váltak, hogy most már mindenfajta szovjet békeajánlatot elutasítanak. Az „erő politikájával" akarják fölváltani az „enyhülés" politikáját. Figyelmen kívül hagyják az együttműködésre vonatkozó egyezményeket, megszakítják a politikai és gazdasági kapcsolatokat, akadályozzák a kulturális és tudományos cserét, fölmondják a sport és turisztikai jellegű kötelezettségeket (ez tulajdonképpen a gabona embargóra, az olimpia bojkottjára, a tudományos bojkottra és az ehhez hasonlókra utal – vagyis az Afganisztán lerohanására és a szovjet tudósok üldözésére adott válaszokra).

Ezt a retorikát minimális változtatásokkal valamennyi hangadó átvette. A fő hangadó, Ponomarjov elvtárs komplett programtervvel állt elő azt illetően, hogyan lehetne móresre tanítani Amerika agresszív köreit. Politikai hovatartozásától függetlenül mindenkit, aki számára fontos, hogy a béke fönnmaradjon, egységbe tömörülésre szólított fel. „Most a tettek, s nem a szavak ideje jött el" – mondta. (Várjunk csak, nem találkoztunk már ezzel a gondolattal valahol? Nem lehet, hogy éppen egy hivatalos CND-füzetkében?) A műsor zökkenőmentesen folytatódott, sorra véve az összes szörnyeteget, napjaink legkiemelkedőbb békeharcosától, Jasszer Arafattól elkezdve Afganisztán egyik „képviselőjéig".

Na, és vajon hogyan reagált minderre a 2260 szociáldemokrata, szakszervezeti, ifjúsági, női jogi, vallási képviselő? Undorodva rohantak ki a teremből? Követelték a szovjet csapatok kivonását Afganisztánból, hogy megszabaduljanak a détente politikájának legmakacsabb kerékkötőjétől? Kifejezték aggodalmukat az erőteljes szovjet fegyverkezéssel vagy az SS-20-asok felállításával kapcsolatban? A legkevésbé sem. Ez az önjelölt világparlament ehelyett felhívást adott ki, amelyben megismételte Ponomarjov elvtárs beszédének főbb gondolatait. Ennek megfelelően a „parlament" nemtetszését fejezte ki az *„imperializmus legagresszívebb erőinek hatalmas méretű eszközfelhalmozásával és fegyverkezésével szemben, amelynek célja a világ nukleáris szakadékba taszítása, valamint a csaló és hazug fegyverkezési propagandával szemben, amely az imperialista kézben lévő tömegmédiából ömlik".*

A pártzsargont lefordítva: ez egyértelműen programadó felhívás, amely a nyugati hatalmak harci készülődése elleni tiltakozásra szólít fel (elsősorban az Egyesült Államok mint az „imperializmus legagresszívebb erejének" fegyverkezésére kellene gondolnunk), továbbá a tömegmédia „hazugságainak" elutasítására, ami azt állítja, hogy a szovjetek is fegyverkeznek.

A „honatyák" továbbá megállapították azokat az „új feladatokat és kötelességeket, amelyek követendők minden kontinens lakója számára", illetve kidolgozták az *Emberek a Békéért Chartáját*, amit aztán egyhangúan (!) fogadtak el, az 1980-as évekre szánt *A Nép Békeprogramjával* egyetemben. Az 1981-es év lett a kiválasztott dátum mint *„a nyolcvanas évek ugródeszkája, az év, amelyben a béke erői támadásba lendülnek, hogy a fegyverkezés korlátozásában áttörést érjenek el"*.

A tervek nagy része meg is valósult, nagy gonddal készítették elő az ENSZ lefegyverzési hét (október 24–31.) szovjet programjának részeként az 1981-es októberi, európai nagyvárosokba tervezett óriási tömegdemonstrációkat. Mégis honnan tudhatták volna a szovjetek 1980-ban, mi fog történni 1981 végén, ha nem ők maguk szőtték a szálakat?

Várható volt, hogy heves indulatokat fog kiváltani a *London Times*-ba ezen furcsa egybeesések kapcsán írt cikkem (1981. december 4.), így is lett. A szovjetek a *Literaturnaja Gazeta* oldalain (1981. december 23.), a CND vezetői a *London Times*-ban (1981. december 9.) igyekeztek bizonygatni, hogy az ENSZ közgyűlése az ENSZ lefegyverzési hetet már 1978 júniusában kitűzte. Az ENSZ zászlaja sokaknak remek fedőtörténetnek tűnik. De fölmerül a kérdés: miként lehetséges, hogy az 1978–79-es évek fontos heteiben nem történt gyakorlatilag semmi – még a szófiai találkozót is 1980 szeptemberére s nem októberre időzítették –, mígnem a szovjet inspirációra született program részleteit kidolgozták. Továbbá, ha valaki átfutja az ENSZ által kibocsátott Leszerelési Találkozó Ülésszakának Záródokumentumát (1978. május 23–július 1.), számtalan kijelölt hetet, hónapot, évet és évtizedet található benne, amelyet mind figyelmen kívül hagytak drága békeszeretőink, végül ugyanis a szovjetek által kiválasztott egy hét – és csak az az egyetlen hét – volt az, amely emberek ezreit csalogatta az utcára. Például tudatában volt bárki is annak, hogy az ENSZ az 1969 és 1979 között eltelt tíz évet ünnepélyesen a leszerelés évtizedének nyilvánította? Ha sort is kerítettek bármilyen nagyobb konferenciára vagy kampányra ezekben az években, az nem kapott különösebb figyelmet.

De térjünk csak vissza ehhez a nagyszerű programhoz, amit egyhangúan fogadott el a békeszeretők e nemzetközi közössége. (Amint arról már szó volt, Helsinkiben adta ki a Béke Világtanács, s angolul is elérhető *Akcióterv 1981* cím alatt.) E program olyan elemeket tartalmaz, mint „a világkereskedelem mesterséges akadályainak elhárítása", ami nem más, mint a szovjetek nyugati termékek és technológia iránti igényeinek bújtatott beismerése, továbbá az arra formált igény, hogy a Szovjetunió a kereskedelemben

a legnagyobb kedvezmény elvét érvényesíthesse. De hogy ennek mi köze van az egész békemizériához, és hogy miért kellene minden békeszerető embernek körömszakadtáig harcolnia ezért, az nem igazán világos.

Ahogyan az várható, a program egyértelműen meghatározza az „igazságos" és az „igazságtalan" háború közötti különbséget: *„a fejlődő országok haladó kormányainak destabilizációja (pszichológiai, gazdasági, politikai és egyéb eszközökkel, például fegyverrel) történő agresszív közbeavatkozást igényel"*. Ugyanakkor a „rasszista és fasiszta" rendszerek ellen alkalmazott hasonló intézkedések teljesen helyénvalóak, hiszen a nem haladó rendszerek puszta létezése is „iszonytató az emberiség lelkiismeretének". Ennek megfelelően be kellene tiltani a fegyverek eladását ezen „iszonytató" országoknak, míg a békeszeretők fegyverkereskedelme a „haladó" rendszerek és „felszabadító mozgalmak" irányában semmiféle megszorítást nem igényel.

A program természetesen a tömegmédia felé is megfogalmaz irányelveket: *„a béke érdekeit kell szolgálnia, s nem pedig a katonai-ipari komplexumét, hazugságokkal és dezinformációkkal zavarva össze a közvéleményt"*. (Ez azt jelenti, hogy a sajtónak nem kellene tudósítania a szovjet fegyverkezésről.) Hasonló elvárásokat fogalmaz meg azok felé, „akik az új generáció oktatásáért viselik a felelősséget".

A program a továbbiakban pontosan kifejti, milyen eseményeket és kampányokat támogat, illetve kijelöli azokat a heteket, amikor szerte a világon különböző petíciókhoz szervez aláírásgyűjtéseket. Folyamatosan hangsúlyozza a „tiltakozás további élénkítésének" fontosságát „az Egyesült Államok tömegpusztító fegyvereinek nyugat-európai felállítása ellen", illetve kilátásba helyezi a „nemzeti mozgalmak világméretű békehálózattá szervezésének erősítését és szélesítését."

Itt nincs módunk kitérni e jeles dokumentum minden részletére. A szöveg annak rendje s módja szerint végigveszi a szovjet külpolitika minden szegmensét, méghozzá egytől-egyig a béke kifejezéseivel teletűzdelve. Nem meglepő módon Afganisztánról is szó esik benne, de a *„szolidaritás hete, különleges hangsúllyal a politikai megegyezés támogatására, amint azt az afgán kormány javasolta"* kifejezésekbe csomagolva. Etiópiának is ajánl egy *„szolidaritási hetet az etióp forradalom jegyében"*, illetve *„támogatja Afrika szarván az etióp nép harcát az imperialista és reakciós összeesküvések és spekulációk ellen."* Kambodzsáért is – mint írják – szervezni kellene egy *„nemzetközi szolidaritás-kampányt a kambodzsai kormánnyal és a néppel, amit a Nemzeti Egységfront a Nemzeti Felszabadulásért vezet; továbbá egy nemzetközi kampányt a Kambodzsai Nép Forradalmi Tanácsának elismeréséért, illetve képviselőinek az*

ENSZ-ben biztosított helyéért. Le kell rántani a leplet a pekingi elnyomók összeesküvéséről, akik az Egyesült Államok imperialistáival együtt Kambodzsa ellen dolgoznak". Izraelről így ír a dokumentum: *„támogatni a béke erőinek harcát azért, hogy Izrael kivonuljon az általa megszállt területekről, és hogy a palesztin nép érvényesíthesse elidegeníthetetlen nemzeti jogait".* A Közel-Keletről úgy általában pedig ez áll benne: *„szolidaritási kampányt szervezni az arab nép érdekeiért, hogy az fölszámolhassa a Camp David-i és washingtoni egyezmények politikai és katonai következményeit, szolidaritási intézkedéseket foganatosítani az egyiptomi rendszer és az amerikai imperializmus agressziója által fenyegetett Líbia érdekében".* Amit Amerikáról ír, hogy tudniillik *„kampányt kell szervezni a politikai foglyok szabadon engedéséért az Egyesült Államokban"*, az még ebben a szörnyen szovjet szellemiségű dokumentumban is olyan, mint egy gyenge poén. Egyértelmű: a béke szeretete eltompítja a humorérzéket. A 137 országból érkező 2260 abszolút egyetértésben szavazó delegált szerint csupán a következő államokban sérültek az emberi jogok: Bolívia, Chile, Dél-Korea, Egyesült Államok, El Salvador, Észak-Írország, Guatemala, Haiti, Indonézia, Izrael, Paraguay és Uruguay. Hát nem egy csodálatos, globális fejlődéstörténet tanúi vagyunk?

A program sikeres alkalmazása után a következmények maguktól értetődőek voltak. A Szófiából hazatérő képviselők lelkesen vetették bele magukat a terv megvalósításába, megfelelő határozatért, akcióért és állásfoglalásért szállva síkra, ki-ki a maga sajtóorgánumában. Az Egyházak Világtanácsának 1981. augusztus 28-ai drezdai (vagyis keletnémet) találkozóján született jóváhagyása további ösztönzést jelentett a kampány számára; ez ugyanis azt jelentette, hogy különböző, jelentős számú regisztrált hívővel rendelkező keresztény felekezetek tesznek hitet a szovjet modell mellett. Nyugaton egy szempillantás alatt százezrek győződtek meg őszintén arról, hogy küldetésük megmenteni a világbékét.

Nos, szükséges-e tovább magyarázni, miért érdekelt a Szovjetunió a békemozgalom ügyében? Van egy olyan kifejezés a pártzsargonban, amit maga Lenin talált ki: „hasznos idióta". Minden melléfogásuk, értelmetlen kalandjuk, gazdasági katasztrófáik, a lengyel válság, illetve az afgánok csökönyös ellenállása, Reagan újrafegyverkezési programja és az ENSZ határozata ellenére a szovjet vezetők ezúttal látványos győzelmet könyvelhetnek el: hasznos idióták millióit sikerült zászlójuk alá hívni, hogy megvalósítsák külpolitikájukat. Többé nem állnak egyedül a nemzetközi porondon, és még mindig ott a nagy kérdés: Amerika telepítheti-e rakétákat Európában.

Igaz persze, hogy az amerikai gazdaság jóval termelékenyebb és hatékonyabb, mint a szovjet, de az amerikaiak nem rendelkeznek olyan fegyverrel, mint a „békeharc". Az is igaz, hogy ez a békemozgalom sokba fog kerülni a szovjet népnek (egyedül a bulgáriai találkozó legalább milliókba került nekik, nem is beszélve a békeaktivisták szponzorált kirándulásairól a legjobb szovjet szállókba, ennek a világméretű kampánynak a finanszírozása valószínűleg csillagászati összegeket emészt föl). De még mindig olcsóbb ez, mint egy újabb fegyverkezési verseny, nem is beszélve a katonai fölény fenntartásának felbecsülhetetlen áráról. Eredménye pedig hosszú ideig kitart.

Ne feledjük: még csak a második évét tapossuk a tíz évesre tervezett „békeharcnak". Pár éven belül az egész világ a hasznos idióták masírozása miatt remeg majd, minthogy a forrásaik kimeríthetetlenek.

Emlékszem, még az '50-es évek derekán, az előző békekampány teljében népszerű volt egy vicc, amit a Szovjetunióban suttogtak egymásnak az emberek: „Elmegy a zsidó a rabbijához, és azt mondja neki: Rabbi, te olyan bölcs ember vagy. Mondd meg hát: lesz háború, vagy nem lesz? Háború, az nem lesz – feleli a rabbi –, de olyan békeharcunk lesz helyette, hogy kő kövön nem marad."

A nyugati békemozgalom és ideológusai egyik legkomolyabb hibája az a csökönyösség, amely egyszerűen nem hajlandó megérteni a szovjet rendszer természetét, illetve az ezzel kéz a kézben járó erőfeszítés, amely megpróbálja kiemelni a béke problémáját a kelet–nyugati kapcsolatok szélesebb kontextusából. Miután évtizedekig hallgatták azt, amit ők „antikommunista propagandának" neveznek, egyszerűen betelt a pohár. Mára minden információt, amit Keletről hallanak, „hidegháborús agymosásnak" tekintenek, és nem veszik a fáradságot, hogy igazságtartalmuk szerint tegyenek köztük különbséget. Ez a felfogás, amit én csak a közöny és az arrogancia egyvelegével tudnék jellemezni, bármilyen, az éppen akkor kelendő álteória (vagy egyenesen szovjet propaganda) ideális célcsoportjává teszi őket. Mindamellett a „specialistáknak" a szovjet rendszer természetéről szóló végtelen és ellentmondásos vitáitól elhűlve a békemozgalom vezetői úgy vélik, megtalálták egy „új megközelítést", amelynek fényében ez az egész probléma súlyát veszti.

Néhány hónapja Angliában voltam egy vitán, amelynek az egyoldalú lefegyverzés volt a témája. Az egyik nagy békecsoport vezetője úgy kezdte a beszédét, hogy véleménye szerint édes mindegy, ki az agresszor és ki az áldozat. Úgy fogalmazott: *„ez éppen olyan, mint amikor két fiú összeverekedik*

a temetőben. Nem lehet eldönteni, hogy ki kezdte, de ennek nincs is jelentősége. A mi feladatunk az, hogy megállítsuk őket". Ez a metafora remekül visszaadja a békemozgalom tagjainak a kérdésről vallott felfogását. Úgy vélik, sikeresen megkerülték egy zavaró problémát, míg valójában csak magukévá tették a „szokásos ellenfél" koncepcióját. A „temetős" nézőpontból a mostani konfliktus teljesen hétköznapinak tűnik: két hepciáskodó annyira megkeseredik az elhúzódó civakodásban – amelynek egyébként a kiváltó oka már rég elmúlt vagy elfelejtődött –, hogy képesek lennének ölre menni egymással vagy bárkivel a környezetükben. Ideiglenesen elvesztették a józan eszüket, megőrültek, de alapvetően normális emberek. A büszkeség és a méreg nem hagyja őket kijózanodni, hacsak mi, a körülöttük lévő épeszű emberek, közbe nem avatkozunk. Békítsük össze őket, szorítsuk le a kezüket, tereljük el a figyelmüket a vitáról. Nyilvánvaló, hogy csak az egyiknek nem tudjuk leszorítani a kezét. A jó keresztény hagyománynak megfelelően aztán a másikat bűnbánóvá tesszük. Fegyverezzük le, hogy meggyőzzük az ellenfelét róla, milyen békések a szándékai. Fordítsa oda a másik orcáját is. Előbb-utóbb elszégyelli magát a másik.

Ez a kép tökéletesen visszaadja, mit értek közöny és arrogancia kettősén. A „temetős" nézőpontból vizsgálva a világot, valószínűleg tényleg nem lényeges, ki volt az agresszor és ki az áldozat. Nincs szükség rendőrségre és fegyveres erőkre sem. Mindössze egy sor sírhelyet látunk, szép sorban a bennük fekvő halottakkal, meg két civakodó gyereket. Sajnos azonban a temető falán túl létezik egy sokkal nagyobb és erőszakosabb világ, maffiózókkal, gyilkosokkal, erőszakolókkal és más perverz figurákkal.

Ez a temetőmodell, szó se róla, egyszerűen nem érdemel további komoly figyelmet. Sajnos azonban tartja magát az a közhiedelem (és nem csupán a békemozgalmon belül), hogy a szovjet kormány, mint bármely más kormány, egyébbel sincs elfoglalva, mint polgárainak jólétével, így lelkiismeretesen azon fog iparkodni, hogy katonai kiadásait csökkentse. Ez a gondolat a békemozgalmárok számára olyannyira magától értetődő, hogy észre sem veszik: készpénznek vettek egy, a szovjet rendszerről kialakított régi és kétségkívül valótlan képet. Ha csak egy kicsit foglalkoztak volna a szovjet történelemmel, rögtön tudnák, milyen megtévesztő ez az első látásra olyan természetesnek tűnő elképzelés. Nemcsak arról van szó, hogy a szovjet vezetők abszolút közömbösek a plebs életkörülményeit illetően, hanem éppenséggel szándékosan tartják alacsonyan annak életszínvonalát; másrészről pedig a leszerelés programjába (a jólét problémájától függetlenül) a szovjet birodalom ugyancsak hamar beleroppanna.

Általában úgy akarjuk megérteni ellenfelünket, hogy beleképzeljük magunkat a helyébe – hogy úgy mondjam, a bőrébe bújunk. Ezért próbálja az emberek többsége hétköznapi, „normális emberi motivációkkal" magyarázni a szovjetek viselkedését. Ez az a pont, ahol hibát hibára kezdenek halmozni. Hihetetlenül nehéz ugyanis egy normális embernek belebújnia egy mentálisan beteg ember bőrébe. Majdnem olyan, mint a természetben: extrém körülmények között vizsgálva egy természeti jelenséget olyan megdöbbentő anomáliákat találhatunk, amelyekre egyáltalán nem számítottunk. Ilyen rendkívüli helyzetekben a logika olykor egyszerűen nem állja meg a helyét. Ha mondjuk, összeadunk két számot, megszorozzuk vagy elosztjuk azokat, mindenképp egy új számot kapunk. De ha nullát vagy végtelent helyezünk az egyenletbe, ez a szabály csütörtököt mond.

De vegyünk most egy, a témánkhoz kapcsolódó példát. Tegyük föl a kulcsfontosságú kérdést: miért olyan agresszív a Szovjetunió, miért akar mindenáron terjeszkedni? Látjuk, hányféle gondolati iskolából jönnek azok, akik igyekeznek megérteni ezt a problémát (mint ahogyan azt is látjuk, hogy mindannyian tévednek).

Néhányan úgy vélik, hogy a mostani szovjet térhódítás csak a forradalom előtti orosz gyarmati politika folytatása. Vagyis egyfajta rossz hagyaték. Valóban rendkívül hosszú ideig ez a nézet volt az uralkodó, és bizonyos helyeken még mindig az. Ennek megfelelően számos alkalommal föl akarták ajánlani a szovjeteknek, hogy osszák föl a világot érdekszférákra. Ezt köszönhetjük a jaltai megállapodásnak, a potsdami nyilatkozatnak és a többi válogatott istencsapásnak. Ahányszor belementek eddig a szovjetek a világ érdekszférákra való felosztásába, annyiszor szegték meg azt. Talán azért csinálják ezt, mert további ásványianyag-készletre, további területre vagy az áruiknak további felvevőpiacra volna szükségük? Nem. Saját területeik megműveletlenek, saját ásványianyag-készleteik a földben pihennek, és az árujukkal saját belső piacukat sem tudják megfelelően ellátni. Nincsen használható ásványianyag-lelőhely Kubában vagy Afganisztánban. Nem fűződik orosz nemzeti érdek Angolához vagy Vietnamhoz. Igazság szerint ezek az új „gyarmatok" naponta egyenként rengeteg millió dollárjába kerülnek a szovjet népnek. Tehát a szovjet politika nem a gyarmati terjeszkedés egyik klasszikus válfaja.

Van egy másik elképzelés, sokkalta ártalmasabb az előzőnél, egyrészt mert rendkívül széles körben elfogadott, másrészt mert nagyon jól kell ismerni a szovjet életet ahhoz, hogy megcáfolhassuk. Arra a teóriára gondolok, amely szerint a szovjet agresszió az ellenséges körbekerítéstől való

félelemből fakad. Az elmélet támogatói azzal érvelnek, hogy az orosz történelem eredményeként, különös tekintettel azokra az ismételt támadásokra, amelyek az orosz földet a múlt században érték, az oroszok szinte paranoiásak minden külső fenyegetésre.

Ez a gondolat roppant tudományosnak hat, mert számtalan ténnyel lehet alátámasztani. Ettől azonban még nyilvánvaló hazugságok, téves értelmezések és felületes ismeretek ravasz kombinációja. Főként a nemzeti történelem fontosságának túlértékelésén, illetve a szovjet rendszer túlságos leegyszerűsítésén alapul.

Kezdjük azzal, hogy van az elméletben egy nyilvánvaló megtévesztés, mégpedig az, hogy szándékosan összekeveri az embereket és a Szovjetunió kormányát. Azokat, akik csak mérsékelten ismerik a szovjet rendszert, talán nem árt emlékeztetni, hogy az embereknek nem adatott meg a népképviselet joga, nincsenek szabad választások. Ennélfogva a kormány nem az emberek akaratát hajtja végre. Ezért ha úgy is véljük, hogy az emberek rémületben élnek az országot ért hosszú múltra visszatekintő támadások miatt, a kormányzatnak semmi oka sincsen arra, hogy ossza ezeket az érzéseket. A szovjet kormány kiterjedt és mindenütt jelen levő hírszerző rendszerének hála, rendkívül jól informált a Nyugaton történő minden eseményt és minden apró kísérletet illetően (ami egyébként nem túl nehéz, tekintve a nyugati társadalmak szembeötlő nyíltságát). 1978–79-re, amikor kimagaslóan jól álltak a fegyverkezési versenyben, kitől kellett volna igazán tartaniuk? Jó barátjuktól, Guiscardtól, a francia elnöktől? Vagy még sokkal jobb cimborájuktól, a nyugatnémet Willy Brandttól? Esetleg Nagy-Britannia aprócska fegyveres erőitől (aminek kapcsán éppen most folynak a tárgyalások, hogy egyoldalú leszerelésnek vetik alá) vagy talán Nixontól és Cartertől, akik halogatták az összes valamire való fegyverkezési programot? Japántól, aminek még hadserege sincs?

A szovjet kormánynak nyilvánvalóan nem volt mitől félnie. Ami azt illeti, a szovjet paranoiáról szóló elmélet nem annyira rémült kormányról, hanem sokkal inkább egy rémült nemzetről szól. Egy „normális" országban ez talán a kormány fokozódó agresszivitásához vezetne. A Szovjetunióban viszont az emberek nem jelentenek semmit, és eszköz sincs a kezükben, amellyel kormányukat valamilyen cselekvésre foghatnák. Nem adhatnának hangot félelmeiknek. Tehát, ki is retteg a Szovjetunióban? Továbbá, ami a vezetőket illeti, az ő saját háborús tapasztalataik kimerülnek a második világháborúban, ez pedig aligha ijesztő számukra, azon egyszerű oknál fogva, hogy megnyerték a háborút. Mutassanak nekem csak egy győztes hadvezért, aki annyira szorong a háború gondolatától, hogy paranoiássá válik tőle. A szovjet vezetők lelke ettől rendkívül messze van.

Elég csak ránézni egy térképre, hogy lássuk, milyen nevetséges is ez az elmélet. Komolyan azt hiszi bárki is, hogy a szegény kommunisták a Kremlben annyira kétségbe vannak esve, hogy önnön védelmükre csapatokat kell küldeniük Kubába, majd kubai csapatokat Angolába? Hogy katonai fölszerelést és tanácsadókat kell küldeniük Etiópiába és Vietnamba, és vietnami csapatokat Kambodzsába? Nézzük meg még egyszer azt a térképet: abszolút nem magától értetődő, hogy a Szovjetuniót ellenséges hatalmak veszik körbe. Ennek az ellenkezője már inkább igaz: úgy tűnik, inkább a nyugati világnak van félnivalója az ellenséges kommunista hordáktól. És akkor, ha az ő paranoiájuk csak úgy tud csillapodni, hogy az egész világot az uralmuk alá hajtják, számunkra mi különbség van aközött, hogy félelemből vagy kóros agresszióból teszik ezt?

Végül pedig ahhoz, hogy megértsük ezt az ördögi elméletet, a legfontosabb tisztában lennünk azzal, hogy az egészet a Kreml propagandafelelősei találták ki. Rendkívüli sikerrel használták ki a *détente* éveiben ezt az elméletet, amikor is ennek hatására a nyugati kormányok szándékosan hagyták, hogy a Szovjetunió katonai fölénybe kerüljön. Ma már ezt valószínűleg tagadnák, de én még nagyon is jól emlékszem ennek az időszaknak a vitáira. A *détente* ideológusai azzal érveltek, hogy ha egyszer sikerül fölzárkózniuk a szovjeteknek, akkor azon a ponton meg is pihennek; ez pedig cserébe elvezetne a kommunista rendszer belső és külső enyhüléséhez vagyis liberalizációjához. E remek kísérlet eredményeinek éppen most lehetünk tanúi.

A szovjet népet hatvanöt éven keresztül minden egyes nap a vélt „ellenséges körbekerítéssel" hergelték. A kommunista vezetők gátlástalanul kihasználják a szovjet emberek második világháborús tragédiáját, pusztán azért, hogy igazolják az elnyomást és az általuk felhasznált roppant katonai költségeket. Mindent megtesznek azért, hogy beteges félelmet ültessenek az emberekbe a „kapitalista világgal" szemben. Még szerencse, hogy az emberek legalább annyira épeszűek, hogy kinevetik ezt. Ugyanígy, az elmélettel szemben, egyetlen nép sem annyira zavarodott, hogy védelmet kérjen a maga számára a Szovjetunióban, még a tökéletesen hidegvérű és kegyetlen szovjet kormány minden ebbéli igyekezete ellenére sem.

Nem, nem csupán egy támadástól való félelem vagy a második világháborút követő kótyagosság vitte rá a szovjet vezetőket, hogy lassan egy fél évszázada hadüzenet nélküli háborút viseljenek a világ ellen. Az a küldetésük – ahogyan az elég nyíltan elhangzik a század eleje óta minden ötödik év

minden pártkongresszusán –, hogy támogassák a „haladás és a szocializmus erőit", illetve a „felszabadító mozgalmakat" a bolygó bármely pontján.

Azt kellene hát mondanunk végezetül, hogy a szovjet vezetőség csupa világuralomra törő fanatikusból áll? Még egy ilyen modell is, ami épp annyira őrült, mint amilyennek hangzik, túl sok „normalitást" feltételez a szovjet vezetőkről. Vagy pontosabban, ez banális leegyszerűsítés. Ez az elképzelés – szerencsénkre – szintén számos ponton nem felel meg a tényeknek. Paradox módon a jelenlegi kommunista vezetés egyetlen tagja sem hisz többé a kommunista dogmában. Ez nagy szerencse, mert egyetlen fanatikus sem nézné végig, ahogyan szenvedélyének tárgya elpusztul. Inkább nézi végig az egész világ pusztulását.

A szovjet vezetők végtelenül cinikus bagázs, akiknek sokkal inkább saját előjogaikért és kényelmükért fáj a fejük, mint a marxista elméletekért. Valószínűleg jobban utálják a kommunista dogmát, mint bármely nyugati kapitalista. A szovjet emberek többsége továbbá éppoly cinikus, mint a vezetőik. Sokkal több a hithű kommunista Nyugaton, mint a Szovjetunióban.

Ez ugyanakkor hiú reményeket ébresztett a nyugati politikusok és az emberek körében. Ugyanúgy hiú remények ezek, mint a bekeríttetés eszméje által tápláltak. E remények szerint a szovjeteket végre normális félként lehet kezelni, lehet velük tárgyalni, együttműködni és békében élni. Mind a két elképzelés ugyanahhoz az elhibázott politikához vezet.

De akkor mi az igazság ezzel az átkozott szovjet rendszerrel kapcsolatban? Valóban voltak olyan idők, amikor a szovjet vezetők fanatikus kommunistáknak számítottak, készen arra, hogy feláldozzák az egész világot a hitükért. Olyan időszak is volt, mikor a népességnek legalább egy része készen állt rá, hogy – még ha mérsékelt lelkesedéssel is – támogassa ezt az új tervet. Azt hiszem, hazám lakosainak megbocsátható ez a tévhit, hiszen a kommunizmus valóban vadonatúj gondolat volt, olyan, amiről a tapasztalatlanabbak azt gondolnák: az emberi természet legjobb minőségét szólítja meg. Végtére is nem nemes célkitűzés-e a vegytiszta boldogság biztosítása a jövő generációi számára, az emberiség felszabadítása és egyesítése? Na persze, nem egy egyszerű mutatvány, de megéri az óriási áldozatot. És persze lesz egy csomó önző ember, aki majd ellenzi ezt, de nekünk meg kell tanulnunk könyörtelennek lenni velük szemben. Csak a Vezető vasöklének irányítása alatt, egyetlen győzedelmes „mibe" olvadó millió egyéni akarat érheti el ezt a célt sok-sok szenvedés árán.

Az extázisnak ez a szakasza kérészéletűnek bizonyult. A szovjet népesség különböző csoportjai egymás után kezdtek lehiggadni, kijózanodni, s végül

már maguk sem hittek korábbi lelkesedésükben. Az ostromlott kisebbség a közvélemény pálfordulására további kegyetlenséggel, célratörően válaszolt: „akaratuk ellenére is boldoggá tesszük őket, a gyermekeik még hálásak lesznek nekünk" – hitték. Nem mennék bele annak a tömegmészárlásnak a részleteibe, ami ezt az elhatározást követte. Épp elegen megtették előttem. A terrorizált többség hamis lelkesedéssel engedelmeskedett, mert bűnnek számított komor pofát vágni. De ott húzódott a felszín alatt a csöndes, passzív ellenállás. A „hívők" kisebbsége az idő előrehaladtával egyszerűen uralkodó klikké vált, amely elvesztette elveit a túlélés érdekében, a korrupcióban, továbbá a hatalommal és az előjogokkal való visszaélés során. Az ezután következő politikai helyzet leginkább úgy írható le, mint egy látens polgárháború, amiben a politikai terror alkalmazásával sikerült elérni egy hozzávetőleges egyensúlyt.

Ezen az áron a Szovjetuniónak sikerült olyan helyzetet teremtenie, amelyben az abszolút hatalmat abszolút cinikus emberek gyakorolják abszolút cinikus emberek felett, miközben mind a két oldal lármásan igyekszik biztosítani a másikat afelől, hogy éppen egy jövőbeli ideális társadalom építésén munkálkodik. De az ideológia mára már szinte csak úgy létezik, mint egy tudományos-fantasztikus történetben: elszakadt az alapjától, megkövesedett a társadalomban. Olyan intézménnyé vált, amelyben senkinek sem (még a legmagasabb szintű végrehajtónak sem) szabad hangosan eltérnie a halott dogmától. Még mindig milliókat fosztanak meg saját akaratuktól, hogy az ideológia vasöklébe olvadjanak.

Gyakorlatilag egyetlen szabad ember sem él az egész országban. Az állam – az egyetlen munkaadó – senkinek sem engedi, hogy anyagilag függetlenné váljon, ahogyan semmilyen más függetlenséget sem tűr meg. Mindenkinek valamilyen hasznos munkát kell végeznie, egy feladatot kell ellátnia. Számtalan, a nemzetet átfogó biztonsági hálózat és a titkosrendőrség kémleli, először egymást, majd kémlel együtt mindenki mást. Ez a rendszer az ember olyan új fajtáját teremtette meg, akinek eszébe jut egyvalami, hangosan kimond egy másikat, majd megcsinál egy harmadikat.

A rendszer elképesztő tunyasága nem túl meglepő. Nincs többé „osztályellenség", nem kell milliókat terrorizálni. Továbbra is ott állnak a nagy koncentrációs táborok, mert már szerves részévé váltak az ország gazdasági, politikai és spirituális életének. A világon senki sem hisz már a kommunizmus végső győzelmében, de a külső felforgatás és a „szocialista erők" általános előremozdításának retorikája már az államgépezet elválaszthatatlan részévé vált. A rendszer uralkodik az emberek fölött.

A tunyaságon túl van még valami, valami, ami sokkal fontosabb: az uralkodó elit önfenntartó ösztöne. Ha egyszer ráültél egy tigris hátára, nem olyan könnyű leugrani onnan. Minden belső felszabadításra törekvő próbálkozás végezetesnek bizonyulhat. Ha elkezdenénk gyengíteni a központi hatalmat, a szocialista kísérlet hatvanöt éve alatt a lakosságban felgyülemlett puszta gyűlölet olyan veszélyessé tenné a helyzetet, mindenféle reform kimenetele olyan megjósolhatatlanná – a hatalom, a mesés kiváltságok, az uralkodó elit fizikai túlélése pedig olyan bizonytalanná – válna, hogy bármilyen liberális ötlettel való játszadozás őrült kísérlet lenne a szovjet vezetés részéről. Csak a teljes összeomlástól való közvetlen félelem késztetheti őket arra, hogy belső reformokat vezessenek be.

A szovjet rendszer két oldala – a belső elnyomás és a külső agresszió – kéz a kézben járnak, egyfajta ördögi kört alkotva. Minél inkább rohad a rendszer belül, annál nagyobb nehézséget jelent a szovjet vezetők számára, hogy rettentő erejűnek tüntessék fel magukat a külvilág szemében. Úgy kell nekik a belső feszültség, mint tolvajnak az éjszaka sötétje. A látens polgárháború klímájában, az elmúlt ötven év elképesztő és értelmetlen áldozatai, a folyamatos gazdasági nehézségek, illetve az alapvető jogok hiánya mellett – hogy az uralkodó klikk rendkívüli kiváltságait ne is említsük – a stabilitás egyetlen reményét a külső fenyegetéssel szembeni küzdelem szüksége adja, az „ellenséges körbekeríttetéssel" és a „világimperializmus" felforgató tevékenységével szembeni küzdelem. Ebben a mesterségesen létrehozott háborús helyzetben a munkás óhaja, hogy méltányosabb alku köttessék, vagy a fogoly nemzet vágya, hogy felszabaduljon, felforgató cselekménynek minősíthető, amely „az ellenség kezére játszik".

Ám önmagában az sem elegendő, hogy egy ördögöt teremtünk a vallásos hevület ébren tartására. Ezt a képzeletbeli ellenséget időről időre le kell győzni, különben még az is lehet, hogy a végén elcsábít. Az amerikai „imperializmust" bármi áron, de le kell győzni, és minden eszközzel elő kell segíteni a proletariátus felszabadítását a kapitalista országokban. Ha nem sikerül egy „baráti kormányt" abban támogatni, hogy kommunista uralmat vezessen be egy országban, azt rögtön a szovjet hatalom gyengülésének, és bátorításnak veszik az otthoni mogorva és megkeseredett emberek. Minden szovjet kudarc a nemzetközi porondon olyan láncreakciót indíthat be, amely a szovjet vezetés végső összeomlásához vezethet otthon. Ezért kellett elfojtaniuk a magyar népi felkelést, a prágai tavaszt Csehszlovákiában, az antikommunista „szent háborút" Afganisztánban vagy egy alternatív hatalmi centrum létrejöttének lehetőségét Lengyelországban. Ezek hátrányos

következménye azonnal érezhető lenne a szovjet tábor valamennyi más országában, csakúgy, mint Ukrajnában, a balti államokban, Közép-Ázsiában és más megszállt területeken. Az agresszió forgatókönyve meglehetősen egyforma: a szovjetek először is aláaknázzák a demokratikus államot, a barátságos „haladó erőket" segítve hatalomra, utána meg kell menteniük ezeket a „haladó" barátokat, amikor felmerül annak veszélye, hogy a nép ellenállása esetleg megdönti a hatalmukat.

Vajon a félelem váltja ki az agressziójukat is? Igen, ám nem a nyersanyagkészletek vagy a Nyugat védekezésre tett esetlen kísérletei miatt. Saját népük miatt félnek, mert tudják, hogy a vég elkerülhetetlen. Ezért kell győzelmet győzelemre halmozniuk az „ellenséges körbekerítés" fölött. Minden győzelem mögött egy üzenet rejlik saját, szolgasorba taszított népük számára, amely így hangzik: „nézzétek, milyen erősek vagyunk még mindig, senki sem mer birokra kelni velünk". Ha miattad félnek, akkor valójában a szabadságodtól és a jólétedtől félnek. Nem tudják elviselni, hogy demokratikus állam legyen a határaik közelében (illetve az ütközőállamaik közelében), mert a demokrácia cseperedésének ilyen közel lévő, rossz példája még a végén túl sok merészséget gerjeszt maga körül.

Mindezek alapján tegyük föl magunknak a kérdést: mi történne, ha a Nyugat elkezdené egyoldalúan lefegyverezni magát? Vajon a szovjetek követnék a példát? Egész biztosan nem. Ez birodalmuk szétmorzsolódásához és hatalmuk általános összeomlásához vezetne. Akkor egyszerűen elfoglalnák az immár fegyvertelen nyugati demokráciákat? A válasz ismét az, hogy nem. Nem kell nekik a területed, amit egyébként is túl bonyolult lenne megtartaniuk. És különben is, honnan szereznék be akkor az árukat, technológiát, hitelt, gabonát és a többit, ha rád erőltetik a saját meddő gazdasági rendszerüket? Olyan módon kellesz nekik, ahogyan Kínának kell Hongkong. De ettől a ponttól fokozatosan elkezded elveszíteni a szabadságodat, miközben folyamatosan ki vagy téve a gátlástalan szovjet zsarolásnak.

Szeretheted vagy utálhatod a szakszervezeteidet, de akarnád-e, hogy minden alkalommal, amikor azok sztrájkot akarnak hirdetni, azon kelljen morfondírozniuk, vajon lerohanják-e ezért külföldi hatalmak az országot – ahogyan azt a Szolidaritásnak kellett tennie Lengyelországban, tizennyolc hónapon keresztül? Szeretheted vagy utálhatod a tömegmédiát, de szívesen végignéznéd-e, ahogyan a sajtó saját magát cenzúrázza, hogy elkerülje egy hatalmas szomszéd esetleges dühös reakcióját – amint történik ez Finnországban? Szeretheted vagy utálhatod a népképviseleti rendszert, de te legalább szabadon szavazhatsz arra, akire szeretnél, anélkül, hogy egy külső hatalom

kedvét kellene keresned vele. Senki sem fenyeget azzal, hogy bejön az országodba és nyakadba varr egy számára kedves kormányt, mint Afganisztánban. A szovjet rendszer természete már csak olyan, hogy addig nincs nyugovása, míg magához hasonlóvá nem tesz, és uralma alá nem hajt teljesen.

Így érkezünk el egy rendkívül fontos következtetéshez: a kérdés már nem az, hogy „béke vagy háború", hanem inkább „béke vagy szolgaság". Úgy tűnik, hogy béke és szabadság kéz a kézben járnak, és a jó öreg „jobb térden mint holtan" igazsága egyszerűen értelmetlen. Akik e szerint élnek, térden és holtan találják magukat. Akár tetszik, akár nem, addig nem lesz béke a világon, enyhülés a feszült nemzetközi légkörben, gyümölcsöző együttműködés Kelet és Nyugat között, amíg a teljes szovjet rendszer drasztikus változáson nem megy keresztül.

Eljutott-e már ez az egyszerű és magától értetődő igazság a nyugati döntéshozók agyáig? Kétlem. Egyébként bizonyos tekintetben osztom a békemozgalom elképzeléseit. Ugyanis egész egyszerűen célt téveszt, ha a Nyugat rendre a katonai kiadások növelésével és a készletek további halmozásával válaszol, a szovjetek destabilizáló–agresszív megnyilvánulásaira. Ez semmi esetre sem fogja megváltoztatni a szovjet rendszert. Nem fog elébe menni a szovjet terjeszkedésnek, különösen a harmadik világban nem. A szovjet ideológiai hadviselés jóval agyafúrtabb, mint egy nukleáris bunkósbot. Mi például megfontolnánk egy atomtámadást Pakisztán ellen, ha holnap moszkvai felbujtásra törzsi felkelések törnének ki? Vagy ha a kommunisták átvennék a hatalmat Iránban?

Rengeteg „természetes" gonddal küzd a világ, amit helyi szereplők hívnak életre. Moszkva befolyása azonban rögtön komoly stratégiai jelentőségűvé változtatja ezeket. Értelmetlen lenne, ha a világban minden ilyen problémát katonai eszközzel próbálnánk megoldani. A logika azt mondatja, hogy mindenekelőtt a világ legnagyobb bajforrásával kellene törődnünk – azaz a szovjet rendszerrel. Ki kell találnunk, hogyan tudunk hathatós segítséget nyújtani a szovjet népnek a változásért folytatott harcában. Végtére is ő a legnagyobb szövetségesünk. Sajnos a Nyugat ez idáig nem értékelte kellőképpen, ehelyett csak erősíti a szovjet rendszert a hitelekkel, kereskedelemmel, technológiával. Miért akarnának a szovjetek bármilyen belső reformot bevezetni, ha pazarló gazdaságukat időről időre megmenti a Nyugat? A Nyugat még elég gazdag, hogy kisegítse őket, és Szibéria is elég gazdag, hogy földgázt, aranyat és gyémántot adjon.

Remeghetünk felháborodásunkban, mikor azt halljuk, hogy a szovjet rendszer ismét lerohant egy országot. Ki nem állhatjuk ezeket az engedel-

mes kiskatonákat, akik mindig készek végrehajtani a parancsot. Robotok talán? De mit gondolunk, mit kellene tenniük? Komolyan azt várjuk tőlük, hogy föllázadjanak, és álljanak a kivégzőosztag elé, mialatt a világ ellátja kivégzőiket javakkal, hitellel és modern technológiával? Nem lehet, hogy sokkal többet kérünk tőlük, mint saját magunktól? Egyszer meg kell szakítani ezt az ördögi kört, ha emberi lényként akarunk élni. Miért ne ott kezdjük, ahol könnyebb?

Kilencvenezer ilyen „robot" esett most csapdába Afganisztánban. Nem lázadhatnak föl, mert agyonlövik őket. Ettől függetlenül vannak alkalmi lázadók és kivégzések. Nem szökhetnek meg, mert vagy még azon melegében megölik őket, vagy ha szerencsések, és elérik Pakisztánt, a pakisztáni hatóságok átadják őket a szovjet vezetésnek (ez az út pedig ismét csak a kivégzőosztaghoz vezet). Próbál bármelyik kormány segíteni nekik? Nem. Helyette számos európai kormány döntött úgy, hogy szovjet földgázt vásárol, talán éppen azt, amit Afganisztánból szivattyúz ki a megszálló szovjet hatóság, Afganisztán „felszabadításáért" cserébe.

Elég nagy most a lárma Lengyelország körül. Nagy a lárma és nagy a füstje. De hozott-e áldozatot bármelyik kormány? Miután elmennydörögtek néhány elmarasztaló szót, az európai kormányok úgy döntöttek, hogy nem léptetnek életbe gazdasági szankciókat a keleti blokk ellen, mondván, azok „talán még többet ártanának nekünk, mint nekik." Miért kötsz olyan együttműködéseket, amik téged még sérülékenyebbé tesznek, mint az ellenfeledet? Miért írsz alá azóta is új, ugyanolyan egyezményeket (például a földgázra vonatkozóan)? Az amerikai bankok úgy határoztak, hogy fedezik a lengyel hiányt, mert „ha bedől Lengyelország, az a globális pénzügyi rendszert is megrázza". Azon töprengek, mi lenne, ha holnap a szovjet blokk államai nem fizetnék tovább az adósságukat, és felfüggesztenék a kereskedelmet?

A békéért és szabadságért folytatott küzdelem lényege ennyiben összefoglalható: az emberek Keleten áldozzák föl az életüket, de neked ne kelljen föláldoznod a profitodat. És még csodálkozunk, hogy a lengyel katonaság nem lázad föl.

Az, hogy gazdasági szankciókat vessünk ki a lengyel juntára és szovjet feljebbvalójára, nem csupán egy lehetséges lépés, a nyugati államok a helsinki záróokmány értelmében egyenesen kötelesek ezt tenni. Az egész nyilatkozat lényege a biztonság, a gazdasági együttműködés és az emberi jogok tiszteletben tartásának együttes érvényesítése. Ha ezt mára elfelejtettük, mi ez a lárma Madridból, amit mostanában hallani?

Az igazat megvallva, én nem hiszem, hogy elfelejtettük volna. Azt sem hiszem, hogy a nyugati bankok, iparmágnások és kormányok olyan „ostobák” lennének, hogy tévedésből láncolták volna magukat a keleti hintóhoz. Ez az ő szabad döntésük, amit a *détente* éveiben nyíltan vállaltak, most pedig titokban. Sőt, ez a filozófiájuk. Ezek a bankárok meg üzletemberek szeretik a stabilitást. Nagyon is szemben állnak a kommunista országokban kibontakozó mindenféle ellenállási mozgalommal, és még jobban ellenzik a szolgasorba taszított keleti nemzetek lehetséges felszabadulását. Ők a legnagyobb békeszeretők mind közül, sokkalta befolyásosabbak, mint az európai fővárosok utcáin tolongó tömegek. Hála nekik, szépen lassan alászállunk a sötétség korszakába.

E cikk címzettjei nem a bankárok vagy a kormányok. Semmilyen segítséget nem várok tőlük. Minden éles szó ellenére, amit használtam az írásomban, azt szeretném, ha nyíltszívű emberek olvasnák, akik valóban szívükön viselik a béke és a szabadság ügyét. Valószínűleg sok minden nem lesz ínyükre, amit itt elmondtam. Azt remélem azonban, hogy megértik írásom fő üzenetét: a békét soha nem tudta még megőrizni az a hisztérikus akarat, amely bármi áron csak túlélni akar. Fellengzős szólamok és olcsó jelmondatok úgyszintén nem. Négyszázmillió ember él Keleten, akiktől ellopták a szabadságot, és akik nyomorúságban élnek. Úgy tűnik, amíg ők szolgasorban vannak, a béke és a szabadság nem érhető el, és kizárólag velük (nem pedig a hóhéraikkal) együttműködve biztosítható a béke a világban.

A legutóbbi tömegdemonstrációk katasztrofálisan végződtek, mert akarva-akaratlan a keleti országok vezetőivel azonosították magukat. Széles szövetségeket kötni bármely köz- (vagy kormányzati) hatalommal, csupán a hatalom kedvéért, nagyon nagy baklövés. E baklövést muszáj helyrehozni, ha békében és szabadságban akarunk élni. Tudnunk kell, ki a barátunk és ki az ellenségünk. A Szolidaritás sorsa fel kell, hogy nyissa a szemünket.

1982. május

Fordította: Lafferton Sára

Reagan elnök határozott szembenállása a kommunizmussal olyan kritikát is kiváltott Nyugaton, amely meghaladta mind a „nukleáris leszerelésről”, mind pedig a fegyverekről folytatott vita kereteit. Reagan elnök erős antikommunista retorikája – amelyben a Szovjetuniót a „gonosz birodalmának” nevezte és antikommunista felkelésekre buzdított – arra indított néhány kritikust, hogy úgy érveljenek: a szovjet rendszer kevésbé kegyetlen, mint Amerika néhány szövetségese, például El Salvador vagy Guatemala. Lenin és Sztálin uralma alatt a szovjet rendszer milliókat gyilkolt le, és így végül eljutott egy pontig, ahol a polgárokat már teljes félelemben tartotta, s ezután nagyrészt a vérengzéssel is felhagyhatott. Arch Puddington, egy olyan író és tudós, aki éveket töltött a Szabad Európa Rádiónál, majd a Freedom House amerikai jogvédő szervezetnél, e tanulmányában rávilágít arra: egy rendszer belső kontrolljának és az elnyomásnak a mértékét nem feltétlenül tükrözi az adott időszakban általa alkalmazott erőszak intenzitása.

Arch Puddington

A MAI TOTALITARIZMUS

A demokratikus világban a totalitarizmus jelenségét – érthető okokból – sokan annak legdrámaiabb és legkegyetlenebb formáival azonosítják: a náci Németországgal, a Sztálin uralta Szovjetunióval, a kulturális forradalom Kínájával, a magyar forradalom leverésével 1456-ban és Csehszlovákia megszállásával vagy Lengyelországgal a hadiállapot időszakában. A terror és a nyers katonai erő a kommunista és a fasiszta rendszerek kezdeti időszakának természetes velejárója, a folytatódó terror pedig abban játszik lényeges szerepet, hogy hatalmuk megszilárdulása után az engedelmesség fennmaradjon. A totalitárius rendszereket mégsem az erőszak alkalmazása különbözteti meg az autoriter típusú, hagyományos diktatúráktól. Akik nem ismerik el a totalitárius politikai modell érvényességét, rendre arra mutatnak rá: a hagyományos jobboldali diktatúrák gyakran ugyanúgy szörnyű kegyetlenségeket követtek el a politikai ellenfeleik legyőzése érdekében. A totalitárius rendszereknek, mindenekelőtt pedig a kommunizmusnak, megkülönböztető jegye a hatalom megszerzését követően gondosan felépített, mindent ellenőrző gépezet kiépítése.

Az autoriter rendszerektől a totalitárius rendszereket megkülönbözteti az a hosszú távú tervezés, gondolkodás és számítás, amellyel az emberek életének legapróbb részleteit is szabályozni akarják. És míg a végső cél nem kevesebb, mint a társadalom egészének átalakítása, addig ennek legjelentősebb velejárója, amit megszépítve „forradalmi folyamatnak" is neveznek, hogy az állampárt lényegében immunissá válik a belső kihívásokkal szemben. Ha a hatalmon maradás a cél, a legkegyetlenebb katonai diktatúra sem kelhet versenyre a legenyhébb totalitárius rendszerrel. A lengyel kommunisták, bár korruptak, cinikusak és a társadalom vezetésének minden aspektusában kudarcot vallottak, még mindig mesteri hatékonysággal tudnak leverni egy-egy tömegmozgalmat. Túlzás nélkül állítható tehát, hogy a szükségállapot

a kommunisták közel negyvenéves lengyelországi uralmának legszembetűnőbb eredménye.

Természetesen kevés kommunista büszkélkedne Lengyelországban a párt uralmának megerősödésével. Elvégre is az egypártrendszer uralmának legfőbb célja, hogy éppen azt a politikai eróziót előzze meg, amely a hivatalos álláspont szerint Jaruzelski tábornok különleges intézkedéseit sajnálatos módon előidézte. A kommunisták számára ma az ideális társadalmat nem a hatalmas Gulagok, hanem az jellemzi, ha állampolgáraik a rendszer szabályait és korlátait magától értetődőnek fogadják el. Nem kisebb tekintélytől, mint Lenintől származik a legőszintébb írás arról, miként kellene egy jól szervezett totalitárius államnak működnie. Az *Állam és forradalom* című 1917-es művének híres részében a következőkről ír: *„Az elszámolás és az ellenőrzés alóli kibúvás kevés kivételtől eltekintve rendkívül nehézzé válik, és büntetések kísérik majd* [...] *Hamarosan a társadalom egyszerű, alapvető közösségi szabályainak való engedelmeskedés szokássá válik."*

Ironikus módon ez a szakasz éppen az „állam elhalását" tárgyaló rész közepén szerepel. Kiváló példája ez annak, hogy a kommunizmus és az államközpontúság közötti összefüggés már a kezdetektől kitapintható, legalábbis az előrelátó bolsevikok számára. Lenin előre látta, és jóváhagyta azokat a bürokratikus módszereket, amelyeket tökéletesítve utódai felépítették az „elszámoltatás és ellenőrzés" rendszerét. Bár Lenin víziójának teljes megvalósítása még várat magára, a mai szovjet vezetés folyamatosan azt a társadalmat keresi, ahol a fegyelem és az alkalmazkodás mindent áthat. Olyan társadalmat, amelyben – egy észtországi magas rangú pártvezető nemrég elhangzott szavai szerint – *„mindenki feltételek nélkül valamennyi szabályt és parancsot végrehajt, mindent megtesz, amit meg kell, hogy tegyen, és nem sérti meg a fegyelmi szabályok egyikét sem".*

A hivatalos értelemben vett „ideális rend" eléréséhez nincs fontosabb, mint a polgárai mozgását szabályozó állami hatalom. A szovjetek közel hetvenéves uralmuk alatt egy sor olyan politikát és struktúrát alakítottak ki, amelyek együtt példátlan ellenőrzési jogkörrel ruházzák fel az államot a polgáraik határokon belüli és kívüli mozgása felett. Sehol a világon nem becsülik olyan nagyra a határőrök szerepét, mint a Szovjetunióban. Míg az Egyesült Államokban a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalnak az illegális bevándorlás megakadályozása érdekében tett erőfeszítéseit a sajtó állandóan karikírozza, addig a szovjet média rendszeresen beszámol azok hősies tetteiről, akik az ország szent földjét védelmezik. A szovjet sajtóhírek tipikusan azt a torz képet tárják a nyilvánosság elé, hogy az orosz határőrök

nagyobbrészt a zavarkeltő elemeket igyekszenek a határokon kívül tartani, holott a valóságban majdnem minden erejüket az országot elhagyni kívánó szovjet állampolgárok elfogása köti le. Ezenfelül a szovjetek előszeretettel osztják meg szakértelmüket testvéri szövetségeseikkel. Nemrégiben Bulgária magas állami kitüntetésben részesített KGB ügynököket, akik továbbképzést nyújtottak a bolgár határőrparancsnokoknak, felidézve a Bulgária határait érintő „sokéves, mindenre kiterjedő segítségüket a határőrizet tökéletesítésében".

A szovjetek ugyanolyan gondos figyelemmel kísérik állampolgáraik „belső mozgását is". Ennek megfelelően a Kreml valamennyi szovjet állampolgárát arra kötelezi, hogy gondoskodjanak a legkülönfélébb belföldi okiratok beszerzéséről. Míg az Egyesült Államokban az úgynevezett társadalombiztosítási kártya az egyetlen általános érvényű személyes okirat, addig a szovjet állampolgároknak magukkal kell hordaniuk belső útlevelüket, munkakönyvüket, lakásigazolásukat, egészségügyi okirataikat, katonai szolgálatról kiállított igazolásukat, a régiókon keresztül történő utazáshoz pedig különleges okiratokat, szabadságos igazolást és írásos dokumentumot arról az engedélyről, hogy munkakeresési célból utaznak az országon belül. A belső útlevél a legfontosabb személyes okirat, amely egy tizennégy oldal vastag okmány olyan információkkal, mint birtokosának állampolgársága, társadalmi osztályhoz tartozása, házasságkötéseinek és válásainak nyilvántartása s azoknak a munkahelyeknek a felsorolása, ahol dolgozott. A munkakönyv tartalmazza az egyén teljes munkahelyi történetét, ideértve a gyenge teljesítmény miatt vele szemben alkalmazott szankciókat, a szabályok megtartásának nehézségeit vagy annak okát, hogy miért hagyta el az adott munkahelyet.

A Szaharov és Saranszkij által elszenvedett üldöztetésekkel összevetve persze a belső dokumentumrendszer aligha sorolható a legdrámaiabb kérdések közé. Mégis, a totalitárius kontroll egyik eszközeként a belső útlevél, a munkakönyv és más hasonló iratok sok szempontból kiemelt helyet foglalnak el a rendőrállam terrorjának kiépítésében. Hannah Arendt úgy jellemezte a munkakönyv bevezetését, mint ami *„az egész orosz munkaerőpiacot átformálta egy gigantikus méreteket öltő kényszermunkapiaccá."* Ha ma már nem is felelne meg a valóságnak, úgy jellemezni a Szovjetuniót, mint egy nagy rabszolga-munkatábort – Sztálin uralma alatt mintegy 15 millió elítélt töltötte büntetését munkatáborokban, mára ez a szám két millióra csökkent –, de a belföldi nyilvántartási rendszer mégis a rendszeres állami beavatkozás lehetőségét teremti meg az emberek életének leghétköznapibb, apró részleteibe is. Ez lényegesen hozzájárult a lenini utópia eléréséhez,

amelyben rendkívül nehéz a szabályok, korlátozások és tilalmak alól kitérni. Egy fiatalember munkakönyvébe vésett fekete pont munkáról munkára elkíséri egész életében, a rendőrségi nyilvántartási bejegyzésekkel és a politikai nézeteivel kapcsolatos adatokkal egyetemben.

Az elnyomó intézkedések alkalmazása leegyszerűsödik a belső nyilvántartási rendszer felhasználásának e szovjet típusú módszerére, mindez egy kevésbé kiépült diktatúrában széleskörű, kritikus publicitást kapna. Amint a belső útlevélen megjelenik a nemzetiségi hovatartozást tanúsító adat, úgy viszonylag rutinszerű eljárássá válik a vallási és etnikai csoportok kirekesztése a fontosabb munkahelyi és egyetemi továbbtanulási lehetőségekből. Ezen kívül az útlevélrendszer ijesztő akadályokat gördít azok elé is, akik ellenzéki nézeteket képviselnek, legyenek emberi jogi aktivisták, vallási meggyőződésüket képviselők vagy éppen független szellemű művészek. Még egy olyan hatalmas országban is, mint a Szovjetunió, roppant nehéz vállalkozássá válik egy egyszerű összejövetel vagy eszmecsere megszervezése. A hatóságok mindenki mozgását állandóan figyelemmel kísérik, mivel nem is ismernek olyan „jogot", mint a szabad mozgáshoz fűződő jog. Mindezeket csak fokozza a személygépjárművek magántulajdonának korlátozása és a telefontulajdon „privilégiumának" állami megvonhatósága.

A belső mozgás és kommunikáció szabadságának korlátozása csupán egyike azoknak a problémáknak, amelyekkel a demokratikus ellenzék a túlélésért vívott, vesztésre álló csatája során szembetalálta magát. A Kreml a néhai Jurij Andropov hatalomra jutása után egy sor új intézkedést vezetett be – pontosabban régi intézkedést újított meg vagy finomított –, hogy megerősített állami eszközökkel tudja elnémítani az ellenzéki hangokat.

A legismertebb újítás a politikai elítéltek elmegyógyító intézetbe zárása, amelyet számos csatlós ország rendszere szolgai módon átvett. A pszichiátriai terror két fontos célt szolgál: egyfelől az ellenzékiekkel szembeni hadjárat során növeli a félelmet, a szovjet állampolgárok valamennyien tisztában vannak ugyanis azzal, hogy a szovjet pszichiátriai intézetekben alkalmazott „terápia" szinte kizárólag nagy dózisú gyógyszerek adagolásából áll. Egy meghatározott időtartamon túl ez a gyógymód maradandó agykárosodást okozhat, így az elmegyógyító intézetben eltöltött büntetés kilátása jóval ijesztőbben hat, mint a munkatábor. Másfelől pedig azzal, hogy a politikai ellenzék tagjait elmegyógyító intézetekbe zárják, az állam kizárólag közigazgatási úton bünteti ellenségeit, ezzel küszöbölve ki a nyilvános tárgyalások

tartásának szükségességét, ezeket ugyanis a nyugati sajtó figyelemmel kísérhetné.

Ám a sajtó mégsem hagyja teljesen figyelmen kívül a pszichiátriai visszaéléseket, a nyugati újságok ugyanis gyakran cikkeznek erről, és a világ pszichiátriai testületei is elítélik ezt a gyakorlatot. Ugyanakkor jóval kevesebb tudósítás olvasható a nyugati újságokban azokról az új rendeletekről és jogszabályokról, amelyek még erősebben fenyegetik az ellenzéket, és egyúttal korlátozzák a szovjet állampolgárok, illetve a külföldi látogatók közötti kapcsolatokat. Ezek között az intézkedések között említhető az árulás fogalmának tágítása, amely így gyakorlatilag már minden politikai bűncselekményt felölel, vagy a szovjetellenes agitáció és propaganda hasonlóan tág értelmezése, illetve az azokra „a szovjet állampolgárokra kiszabható büntetések súlyosbítása", akik külföldi pénzalapok igénybevételével „államellenes" tevékenységet fejtenek ki (ez egy olyan intézkedés, amely ellenzéki íróval szemben is alkalmazható, ha munkáját Nyugaton megjelentették, vagy a zsidó ellenzékivel szemben, amennyiben az Egyesült Államokból anyagi támogatást kap). Szintén ezen intézkedések közé sorolható a „munkával összefüggő" titok külföldi állampolgárok részére történő kiadásának büntetése is. A munkával összefüggő titok fogalma ugyanis éppen elég homályos ahhoz, hogy szinte bármit magában foglaljon, ami szovjet iparral vagy kereskedelemmel összefüggésben áll.

A legdermesztőbb, a sztálini időket idéző új törvény azokra az elítéltekre vonatkozik, akik jelenleg börtöntáborokban töltik büntetésüket. A legutóbbi években a tábori szabályok megsértését adminisztratív büntetésekkel sújtották: a büntetést elkülönített zárkában kellett letölteni, vagy csökkentették az elítélt fizetését. Az új törvény értelmében azok a foglyok, akik a tábori szabályokkal szemben „rosszhiszeműen engedetlenek" büntetőjogi felelősséggel tartoznak, és – pusztán a tábori alkalmazott vallomása alapján – meghosszabbított időtartamú büntetéssel sújthatóak. Ezt a törvényt is szántszándékkal homályosan fogalmazták meg. A „rosszhiszemű engedetlenség" azt jelenthet, amit a hatóságok akarnak, hogy jelentsen. Így egy politikai fogoly reálisan számolhat azzal a lehetőséggel, hogy egyszerűen azért hosszabbítják meg büntetését, mert nem hajlandó megtagadni meggyőződését.

Szűk jogi szempontból nézve az Andropov és Csernyenko vezetése alatt elfogadott új törvények feleslegesek voltak, mivel a szovjet törvényhozás az állam elleni bűncselekményeket már eddig is a lehető legtágabb értelmezési lehetőséget biztosítva fogalmazta meg. Az új intézkedések legfontosabb vagy talán egyetlen céljának a megfélemlítés tűnik. Vannak arra utaló jelek,

hogy a Kreml stratégiája kifizetődő. Nemrégiben például számos prominens politikai fogoly nyilvánosan határolódott el korábbi nézeteitől a hosszú Gulag-évek alóli kegyelemért cserébe. Ezek a nyilvános elhatárolódások nagy médiaeseménynek számítanak a Szovjetunióban, propagandaértéküket okosan ki is használják. Egy-egy ilyen nyilvános elhatárolódás különösen megalázó esemény, minthogy az illető nemcsak a hosszú ideje vallott politikai nézeteit tagadja meg, hanem barátait is. Elismeri azoknak az „idegen" elemeknek az alattomos befolyását, amelyek tévútra vezették, és egyúttal soha ki nem hunyó szerelmet vall a Szovjetunió és az általa megtestesített eszmények iránt. Egyszer egy ukrán ellenzéki egykori társait a demokratikus mozgalomban a „szülőföld árulóiként" és az ország „ötödik hadoszlopaként" jellemezte, az emberi jogi mozgalomról pedig azt állította, hogy az nem más, mint a nyugati hírszerző ügynökségek kitalációja. Más ellenzékieket a nyugati imperializmus vagy saját gyávaságuk áldozataiként jellemeztek. A barátok és nézetek megtagadását rettenetes kényszerítések árán érték el. Egy ötvenes évei közepén járó ember, aki már egyébként is hosszú időt töltött a munkatáborban, az együttműködés elutasítása miatt további büntetéssel nézett szembe, ami a Gulagon szinte a biztos halált jelenti.

Az egyetlen célpontot mégsem a politikai ellenzék csoportja jelenti az egyesek számára fokozatosan resztalinizálódni látszó szovjet társadalomban. Amíg a Kreml – és Lengyelországot leszámítva az egész kommunista világ – sikeresen csökkentette a nyílt politikai ellenállást, addig valamennyi kommunista társadalom az úgymond szocialista fegyelem összeomlásának megdöbbentő felerősödésétől szenved. Azok a problémák, amelyeket korábban csak a nyugati társadalmak ismertek (bűnözés, a válások magas száma, alkoholizmus és drogfüggőség), mára már a kommunista világban is elterjedtek. Ezen felül a kommunista országok a csökkenő termelékenység általános problémájával is szembesülnek, amit ugyan főként a központilag tervezett gazdaság sajátosságai idéznek elő, ám a kommunisták mégis annak tulajdonítanak, hogy munkásaik nem hajlandóak elég keményen dolgozni.

A kommunista propaganda hagyományosan kitartott amellett, hogy kizárólag a kapitalista világban képzelhetőek el társadalmi betegségek és munkafegyelemmel kapcsolatos problémák. A szovjetek csak az elmúlt néhány esztendőben kezdték beismerni saját társadalmi válságukat. A legutóbbi időben, különösen Leonyid Brezsnyev halálát követően, a szovjetek tanúbizonyságát adták annak, hogy társadalmi betegségeikre különféle büntető és elrettentő politikákon keresztül keresnek gyógyírt. Ennek egyik jele a sztálini arzenálból előkerült eszköz, a névtelen besúgás újbóli alkalmazása.

A nagy terror időszakának tetőfokán igen elterjedt gyakorlatnak számított a szomszéd, a munkatárs vagy akár a családtag besúgása is. A besúgásokhoz olykor azért folyamodtak, mert meg akarták szerezni valakinek a kiszemelt tulajdonát, mondjuk a szomszéd lakását. Gyakrabban önvédelemből tették, legvégső esetben így mutatva lojalitást Sztálinhoz és a szovjet államhoz. Végül a besúgás olyan elterjedtté és ellenőrizetlenné vált, hogy maguk a hatóságok vetettek véget a gyakorlatnak.

Ma ismét úgy tűnik: a rendőrség egyre nagyobb támogatását élvezi a besúgás rendszere. Némely városban olyan formanyomtatványokat osztogatnak, amelyeken a szovjet állampolgárok annak veszélye nélkül tehetnek bejelentést szomszédjukról vagy munkatársukról, hogy attól kellene tartaniuk, kilétükre fény derül. Egy új elemmel is megtoldották azonban a rendszert. Korábban ugyanis a bejelentőnek írásban kellett feltárnia minden részletet, amivel, ha minimális mértékben is, de kockáztatta, hogy lebukik, mint besúgó. Az új formanyomtatványok nagyrészt orvosolják ezt a problémát azzal, hogy külön-külön rubrikákat biztosítanak az egyes vétségeknek, amelyeket a bejelentőnek csak ki kell pipálnia. A felsorolt kategóriák között található, hogy a besúgott „alkalmi jövedelemből" él, a tartásdíj fizetését megtagadja, nincsen munkahelye, túl sok alkoholt fogyaszt vagy kábítószerrel él, esetleg – ami mindenre ráfogható – megsérti a „szocialista együttélés szabályait". A kommunista ifjúsági szervezet, a Komszomol egy társadalmi kampány egyik elemeként hasonló újítást talált ki, hogy leleplezze a munkafegyelmet megsértőket. A kampány központi elemét egy számos újságban elérhető adatlap jelenti, amelyen az olvasók konkrét vádakat fogalmazhatnak meg állítólagos munka- vagy „iskolakerülőkről".

Nem a Szovjetunió az egyetlen olyan kommunista ország, ahol különleges intézkedésekhez folyamodtak a tornyosuló társadalmi és gazdasági gondok leküzdése érdekében. Románia koncepciós pereket rendezett olyan munkások ellen, akiket munkahelyi iváson kaptak, és büntetendő cselekménynek nyilvánították, ha egy munkavállaló engedély nélkül hagyja el munkahelyét. A Ceaușescu-rendszer rendeleteinek sora egy csapásra lecsökkentette az emberek életszínvonalát, miközben szigorú büntetéseket helyezett kilátásba a munkafegyelem megsértőivel szemben. Az új törvények egyike egy szabályos vazallusi osztályt hozott létre azzal, hogy öt évre az első munkahelyükhöz kötötte a munkaerőpiacra belépő munkavállalókat. Egy másik intézkedés pedig eltörölte azt a minimális bért, amelyet a munkavállaló egy adott szakmában kereshet. A rendszer ezen kívül a mezőgazdasági ágazatról sem feledkezett meg: csökkentette a magántelkek méretét,

amelyre a mezőgazdasági termelőszövetkezet dolgozói igényt tarthatnak, és a gazdákat arra kötelezte, hogy családi házaikat elhagyva költözzenek lakótelepekre.

A sajtószabadság tekintetében alig ismerik fel, hogy a Kreml által kidolgozott és a többi kommunista ország által is átvett cenzúra lényeges különbségeket mutat a nem kommunista diktatúrák által alkalmazott, véletlenszerű cenzúrához képest. A *cenzúra* fogalma valójában kissé félrevezető annak leírására, ami a kommunista világban zajlik. A kommunista sajtópolitika ugyanis nemcsak olyan vélemények vagy tények közlését akadályozza meg, amelyek ellentmondanak az egyik vagy másik kérdésről kialakított hivatalos álláspontnak, hanem a közvélemény irányítására, alakítására és manipulálására is törekszik. A hírszerkesztés ma a korábbinál biztos, hogy jóval összetettebb terület. A vezetést dicsőítő vég nélküli győzelmi ódákat – ami egykor a kommunista sajtó specialitása volt – a magasabban képzett lakosság torkán már nem tudják lenyomni. Sőt, a kommunista rendszerek figyelmét nem kerülheti el, hogy a polgárok alternatív külföldi rádióműsorokhoz is hozzáférnek: például az Amerika Hangjához, a Szabad Európa Rádióhoz, a BBC-hez. A kommunista média így roppant nagy kihívással szembesül: meg kell győzniük állampolgáraikat a hivatalos politika bölcsességéről és a kommunista rendszer fölényéről, mindezt pedig olyan okosan kell tenniük, hogy az a kritikusabb közönség számára is elfogadható legyen.

A szovjet blokk országai közül egyedül Lengyelország élvezett egy ideig kulturális és újságírói függetlenséget. Ennek ellenére a cenzor szerepét a Szolidaritás előtti Lengyelországban pontosan ugyanolyan fontosnak tartották, mint a sztálini ortodoxia Romániához vagy Bulgáriához hasonló országaiban. Mint ahogyan Jane Leftwich Curry a lengyel cenzúráról 1970-ben írt tanulmányában rámutat, Gierek alatt, akit sok nyugati egyfajta „liberális" kommunistaként jellemezett, a sajtó erősebb kontroll alatt volt, mint elődje, Władysław Gomułka idején, aki ellenben a szovjet vonal engedelmes követőjének számított. Curry a lengyel cenzúrahivatal mintegy 700 oldalt kitevő irataira alapítja következtetését, amit egy emigráns cenzor csempészett ki 1977-ben. Ezek az iratok bőséges és értékes információt tartalmaznak a totalitárius állam egyik alapvető kontrollmechanizmusáról.

Lengyelországban, csakúgy mint a szovjet blokk más országaiban, a cenzor munkáját lényegesen leegyszerűsíti az öncenzúra, amit az újságírók

magától értetődőként fogadnak el. A '70-es évekre a legtöbb lengyel újságíró mintegy három évtizednyi kommunista uralmat élt át, amelynek során megtanulták az érvényben levő doktrínák bírálatára tett kísérletek hiábavalóságát. Az állam a maga részéről pedig azzal fegyelmezhette meg az eltévelyedő írókat, hogy megtagadta tőlük a munkalehetőséget vagy elfogadhatatlan nézeteikről tanúskodó írásaik közreadását. Az állam kezében lévő másik fegyver a papírforgalmazási monopólium volt. A papírt egyszerűen megtagadták a túl nagy függetlenséget tanúsító újságoktól.

Gierek úgy látta, a cenzornak különleges szerepe van abban, hogy a rendszer gazdasági stratégiájának támogatása érdekében aktivizálja a közvéleményt. Gierek legitimitásának bármilyen növelése Lengyelország csalódott munkásai körében azon múlt, hogy teljesíti-e a gazdaságfejlesztési ígéreteit. A stratégia kulcseleme „sikerpropaganda" néven vált ismertté, ami a Gierek-rendszert magasztaló cikkek és elemzések vég nélküli sorában öltött testet, szándékosan elfedve a nemzet feje felett lebegő válságot. Így a cenzor központi feladata volt meggyőződni arról: semmi olyan nem kerül nyomtatásba, ami ha távolról is, de kritikus színben tüntetné fel a gazdaságirányítást, vagy ami a külföldi befektetők fejében kérdéseket vethet fel az ország stabilitását illetően. A tiltott témák listája a szűk értelemben vett gazdaságpolitika kérdéskörét jóval meghaladta, és a környezetszennyezés, az ételmérgezés, a mezőgazdasági kérdések és más egészségüggyel összefüggő területek teljes kizárását jelentette.

Ennek megfelelően a cenzúra a társadalmi problémák egész sorát vette ki a közéleti viták színteréből. Említeni sem lehetett az állandó lakáshiányt vagy az új építésű lakások gyenge minőségét. A mezőgazdasági kérdésekről szóló vitákat pedig az a döntés küszöbölte ki, amely megtiltotta, hogy a magángazdaságok kollektivizált szektorral szemben elért meggyőzőbb teljesítményére hivatkozzanak.

A vallás volt a másik olyan kérdéskör, amely gondos cenzori vizsgálatot vívott ki magának. Míg a Szolidaritást megelőző időkben a lengyel katolikus egyház olyan autonómiát élvezett, amely más kommunista országokban ismeretlen volt, az egyházra vagy vallásra történő utalásokat gyakran megváltoztatták vagy teljes egészében törölték. A vallási témák cenzúrája jóval túlterjeszkedett azokon a megnyilvánulásokon, amiket a kommunizmus kritikájaként lehetne értelmezni. Célja az volt, hogy minimumra szorítsa a vallásra történő utalásokat, függetlenül attól, hogy ezek politikai szempontból kártékonyak-e vagy sem. Például megtagadták az egyházaktól, hogy olyan kártyákat nyomtassanak, amelyen az egyházközösség tagjai

a papot értesíteni tudták volna betegségükről. Az egyház által támogatott tevékenységek népszerűségének említése még az egyházi sajtóban is tilos volt. Szintén cenzúra alá estek azok a szociológiai felmérések, amelyek a lengyelek erős vallási meggyőződésére, hitére utaltak, és azok a nyilatkozatok is, amelyek a társadalmi problémákat a vallási hit enyhülésével kötötték össze, amint azt az alábbi, egy plébánia hirdetőtáblájáról kitörölt mondat is példázza: *„az egyház abban látja mindezek* [vagyis a különféle szociális betegségek] *okát, hogy hátat fordítottak Krisztusnak."*

A cenzorok a lengyel történelem újraírásának folyamatában is szerepet vállaltak. Ezek közé számított a katyńi eseményekről szóló információk meghamisítására adott utasítás is. Katyńban a szovjet csapatok a második világháború során több ezer lengyel tisztet mészároltak le, köztük a cenzor nagyapját is, akit a történtek arra sarkalltak, hogy emigrálása során magával csempéssze ezeket az iratokat. Ebben a konkrét esetben a cenzorokat arra kötelezték, hogy megváltoztassák a tömeggyilkosság időpontját 1940-ről 1941-re, annak érdekében, hogy minden olyan bizonyítékot eltüntessenek, amely a szovjetek bűnösségére utalhatna. Egy másik tipikus példája volt a történelmi tények meghamisításának, hogy kitörölték a háborús tudósítások közül azokra a lengyel harcoló erőkre vonatkozó pozitív utalásokat, akik a szövetségesek oldalán vettek részt a Monte Cassino-i csatában.

Ha a lengyel cenzoroknak kétségeik támadtak bizonyos érzékeny történelmi kérdések kapcsán, a szovjet elvtársakhoz fordulhattak tanácsért. A szovjetek ugyanis nagy sajtóosztályt tartottak fenn a varsói nagykövetségükön, aminek feladata a lengyel sajtó olvasása és elemezése volt (ideértve a regionális sajtót is). A '70-es években nem volt szokatlan (vélhetően ma sem az), hogy lengyel újságírók telefonhívásokat kapnak a szovjet nagykövetség hivatalnokaitól azzal kapcsolatban, ahogyan egyik-másik témáról írtak. A szovjetek például összeállítottak egy olyan listát a szovjet történelmi eseményekről és személyiségekről, akik nem szerepelhettek a lengyel sajtóban. Akár szovjet nyomásra, akár – és ez a valószínűbb – a rendszer saját tudatos döntése alapján a '70-es évek lényeges változást hozott a lengyel sajtóban a sztálinizmus kapcsán. Míg korábban gyakori volt a kommunizmus első éveinek nehézségeiért a sztálinista lengyel vezetés „túlkapásaira" mutogatni, addig Gierek alatt a sztálinizmusra való hivatkozásokat majdhogynem kitörölték a sajtó beszámolóiból.

Amint arra Curry rámutat, a '70-es évekbeli lengyel életről pontosabb képet adnak a lengyel újságírók által írt, de a cenzorok által kitörölt írások, mint azok az eltorzított cikkek, amelyek végül eljutottak a nyomdába.

A náci háborús brutalitásokat leszámítva a modern lengyel történelmet teljesen megmásították, újraformálták, és meghamisították. A Gierek alatti cenzúra a legkomolyabban az öt éves tervvel foglalkozott, és ezt a cenzúrát sokkal sikeresebben végre is hajtották, mint Gierek grandiózus gazdasági terveit. Gierek ezen kívül nagy reményeket táplált a cenzúra szervezete iránt. Egy időben olyan tervekkel állt elő, hogy a cenzúrahivatalt leendő újságírók gyakorló iskolájává alakítja át, akik cenzori képzésen esnének át, mielőtt a rendes újságírói munkájukat elkezdenék az újságoknál, magazinoknál, illetve a médiában. Bár Gierek tervét soha nem valósították meg, mégis megkérdőjelezhetetlen logika rejlik abban, hogy a kommunista világban alkata, tapasztalata és világlátása alapján senki sem volt jobban felkészülve a hírszerkesztésre, mint maga a cenzor.

Ha a kommunizmus számára a cenzor jelenti az ideális újságírót, akkor az ateista lesz a legjobban képzett lelkész. Albánia kivételével, ami azt állította magáról, hogy elsőként valósította meg az ateista társadalmat, és ahol a templomokat az ateizmus múzeumaivá alakították, a többi kommunista ország időlegesen feladta a vallás eltörlésének eredeti célját. Megelégedtek a vallás korlátozásával és az egyház társadalmi szerepének legminimálisabb szintre való visszaszorításával. A kommunisták abban bíztak, hogy az emberek egyszer majd maguktól felhagynak az istenhittel. E folyamat felgyorsítása érdekében a szovjetek és számos más kommunista rendszer még mindig vallásellenes propagandairásokat ad közre, és ateista tanok terjesztésével foglalkozó „kutatóintézeteket" támogat. A kommunista hatóságok ugyanakkor változatlanul üldözik azokat a híveket, akik olyan felekezethez tartoznak, amelyek elutasítják az állam fennhatóságát. Mindazonáltal a kommunista rendszerek – hacsak nem találkoznak nyílt szembenállással – inkább csak ellenőrzik s nem pedig elnyomják a hitéletet.

A kommunisták manapság úgy ellenőrzik az egyházakat, ahogyan a cenzúra intézményét működtetik. Gondosan készítik elő és hajtják végre politikájukat, az egyházak (a kommunista szóhasználat szerint „szekták") tevékenységeit vizsgáló bürokrácia pártemberekkel van tele, akik ha nem is fanatikusak, de nagyon is tisztában vannak azzal, mit akarnak elérni. A Szovjetunióban az egyházakat ellenőrző hivatal érthető okokból számos intézkedéssel igyekszik kerülni, hogy a nyugati sajtóban publicitást kapjon. Ugyanakkor a vallási tevékenységet szerte az országban felügyelő Szovjet Vallási Ügyek Hivatalának volt elnökhelyettese, Vaszilij Furov által írt jelentés révén olyan dokumentumok birtokába jutottunk, amelyek értékes betekintést kínálnak a vallási ellenőrök világába. A Nyugatra csempészett

jelentés a Szovjetunió legnagyobb felekezetének, és ötvenmillió tagjával a világ egyik legnépesebb egyházának számító orosz ortodox egyház jelenlegi helyzetével foglalkozik.

Furov többek között azt állítja, hogy az ortodox egyházban a Szovjet Vallási Ügyek Hivatala *„ellenőrzi a szinódust, figyeli a főbb vallási vezetők találkozóit, és minden döntést jóvá kell hagynia, mielőtt az egyházi vezetők azok alapján intézkednének."* Bár a jelentés egyoldalú hangvételét számításba kell venni, az egyház ügyeiről adott aprólékos információk alapján mégis arra következtethetünk, hogy Furov állításai csak kisebb mértékben lehetnek túlzóak, és valószínűleg igaza lehet, amikor azt állítja: *„a mai ortodox egyház alapjában véve a szovjet éra terméke."*

A jelenlegi szovjet valláspolitika célja, hogy a lelkészeket olyan közvetítő szereplőkké formálja, akik összekötik a híveket és az államot. Nyilvánvaló, hogy a papoknak a „békeharcban" játszott szerepét sem hagyják figyelmen kívül. Az ideális lelkész az, aki hatékonyan képviseli a békéről vallott szovjet álláspontot a különféle nemzetközi kongresszusokon, valamint olyan szervezetekben, mint az Egyházak Világtanácsa. Az ideális lelkész hisz Istenben, de Furov álláspontja szerint tartózkodik attól, hogy meggyőződését túl nagy lelkesedéssel erőltesse híveire. Furov idézi az egyik pap elkeseredett megjegyzését: *„az állami ideológia hivatalai sikeresen formálták át a papokat klerikusokká. A papok és a kultuszt kiszolgáló klerikusok nem ugyanazok a szerepek. A papok szellemi emberek, míg a kultusz kiszolgálói kereskedők és bérmunkások."*

A Furov-jelentés által felvetett egyik fő kérdés az, hogy egy állami hivatal ügynöke hogyan jut hozzá a szentbeszédek tartalmához, illetve a különböző papoktól elhangzó megjegyzésekhez. A válasz egyszerű. Amint azt a jelentés teljesen világossá teszi, a vallásügyi hivatal kiterjedt információgyűjtési rendszert működtet, amely túlterjeszkedik a tisztán politikai kérdéseken. A jelentés tele van a papok magánéletéről és személyes botlásairól szóló pletykákkal; ezeket az információkat feltehetően azért tették félre, hogy a jövőben ezeket felhasználhassák a papok meggyőzéséhez, hogy legyenek együttműködőbbek az állammal. A jelentés ugyancsak érdekes dolgokat ír az állam befolyásáról az ortodox szemináriumok tanrendje és vezetése kapcsán. A hivatal részt vesz a tanári kar kiválasztásában, segít a tankönyvek kiválogatásában, meghatározza, hogy a szovjet történelmet hogyan kell bemutatni, és még az egyházi tisztviselőket is tanáccsal látja el a vallási tárgyakat érintő órarend összeállítása során.

Furov megfigyelése szerint a szeminárium tanrendjének manipulálásával az állam azt reméli, hogy az új papokba vési a „materializmus szellemét",

amely így „majd aláássa a jövőbeni lelkészek misztikus és vallási ideáit", valamint „rádöbbenti őket lelkészségük hiábavalóságára." Ez a cinizmus ki kellene, hogy ábrándítsa a nyugatiakat abból, hogy a Kremlnek az egyházak irányába tanúsított viszonylag toleráns álláspontja (összevetve a múltbeli kérlelhetetlen üldözéssel) a vallásossággal való őszinte kiegyezést jelzi.

További bizonyítékokért nem kell a Kreml leghűségesebb szatellitállamánál, Csehszlovákiánál messzebb menni, ahol a rendszer arra kényszerült, hogy megküzdjön a katolikus egyház – különösen a fiatalok körében terjedő – szerény újjáéledésével. A kommunista rendszer rendelkezésére álló eszközök jól kirajzolódnak a jelenlegi hadjáratban, ami azért zajlik, hogy eltántorítsa az iskolásokat a hittanórától. A hadjárat főszereplői az iskolákban megalakított ateista bizottságok és annak tanártagjai. A bizottság legfőbb feladata, hogy meggyőzzék a szülőket arról, ne írassák be gyermekeiket hittanra. Ha a szülők vonakodnának, akkor emlékeztetik őket arra, hogy a vallásosság komolyan akadályozhatja gyermekeik egyetemi továbbtanulását, és hogy később jövedelmezőbb munkához juthassanak. Jutalomban részesítik azokat a tanárokat, akiknek sikerül minimálisra szorítaniuk a hittanórákra jelentkezők számát, és jelentések vannak arról is, hogy azok a gyerekek, akik ragaszkodnak a hittanórákhoz, gúny tárgyaivá váltak az osztálytársaik előtt.

Mindezek természetesen a nyomásgyakorlásnak csak a puha formái, ha összevetjük őket az előszeretettel alkalmazott büntetésekkel: hívők bebörtönzésével, mert Bibliákat csempésztek az országba vagy a papok büntetésével, mert „állami jóváhagyás" nélkül celebráltak misét. Nem csak a totalitárius rendszerek veszik célba a papokat. A vallások tekintetében szigorúan és gondosan kikényszerített aprólékos szabályozás ellenben tisztán totalitárius találmány. Így ebből fakadóan kifejezetten a totalitarizmusra jellemző, hogy kizárólag az Istenbe vetett hit megvallása miatt zaklasson, megalázzon, kigúnyoljon és gyermekeket diszkrimináljon.

A totalitárius modell működőképességével szemben gyakran hangoztatott érv szerint az elítélendő szovjet és kelet-európai modellt a harmadik világ „forradalmi" rendszerei nem is másolják le. Ez annak hangsúlyozásában nyilvánul meg, hogy Kuba, Vietnam, Grenada és Nicaragua egy olyan „másfajta" szocialista utat követ, amely elkerüli a szovjet típusú elnyomás és túlbürokratizálás „csapdáit", miközben tiszteletben tartja a társadalom kulturális és történelmi hagyományait. Ám közelebbről megvizsgálva a belső

ellenőrzés technikáit – a kommunista rendszer tényleges kulcsát – döbbenetes a hasonlóság a Szovjetunió és a harmadik világ totalitárius fejlődési mintái között. A földrajzi, kulturális és gazdasági fejlettség színvonalát illető jókora különbségek miatt e hasonlóságok csak még meglepőbbek.

A Kuba és Vietnam által alkalmazott politika jobban hasonlít arra, amit a kelet-európai rendszerek a kommunista ellenőrzés korai, formálódó éveiben fogadtak el, mint arra, amely a Sztálin halálát követő, puhább légkörben alakult ki. A minta aggasztóan hasonló: átnevelik mindazokat, akik a beilleszkedést visszautasítják, vagy akiknek osztályháttere gyanús. Kiterjedt koncentrációs táborokat hoznak létre, ahol kényszermunkásokat foglalkoztatnak az új társadalom infrastruktúrájának felépítésében. A magántulajdonnal szembeni ellenérzés jellemzi a rendszert, ideértve a saját háztulajdon és a haszonállatok tartásának lehetőségét is. Az egyházakat üldözik, a független szakszervezeteket államilag ellenőrzött munkásfrontokká alakítják át, szomszédfelügyeleti bizottságokat hoznak létre. Azokat a kisebbségeket, amelyek nem „illeszkednek be", megfosztják jogaiktól, elnyomják és kirekesztik.

Világos párhuzamot lehet felismerni a politikai átnevelés területén is. Egy vietnami hivatalnok, aki a hadsereg kiadványában publikál, az alábbi, egyértelműen lenini csengésű szavakkal írta le a politikai átnevelés folyamatát: *„A politikai átnevelés aprólékos és hosszan tartó folyamat. Kivitelezése feszes, folyamatos, átfogó és specifikus kell, legyen. Minden egyes embert irányítanunk kell. Irányítanunk kell gondolataikat és cselekedeteiket, szavaikat és tetteiket és életmódjukat, társadalmi kapcsolataikat és utazásaikat. Szorosan össze kell hangolnunk az irányítást és az oktatást a politikai terrorral."*

A vietnami Gulagról szóló visszaemlékezések aggasztóan hasonló módon idézik fel a különféle kommunista börtöntáborok áldozatai által írt elbeszéléseket. Nagy hangsúlyt fektetnek a vallomásokra, amikor a foglyoknak addig kell újra és újra írniuk az élettörténetüket, amíg a megfelelő osztályperspektívájú olvasat el nem készül. A vallomásokat ezek után felolvassák az összegyűlt tábori személyzet és az elítéltek előtt. A rabok bátran kritizálhatják a vallomásokat, akár gyűlöletet keltve a rabtársak körében. A börtönszolidaritás letörése érdekében a rabokat állandóan az egyik táborból a másikba szállítják, ami a rokonok számára rendkívüli módon megnehezíti, hogy férjeikkel, apáikkal és testvéreikkel tarthassák a kapcsolatot. A tábori élet sokkoló részletei – fájdalmas munka, nyomorúságos étel, általános kosz, a kínzás elterjedtsége – aggasztóan ismerősen csengenek mindazok számára, akik tisztában vannak a Szovjetunió, Kína és Kelet-Európa táborainak életével.

Saját rendőrállama kiépítése során Vietnam egyértelműen esküdt ellenségéből, az erősen totalitárius Kínából merített ihletet. *„Az aprólékos szabályozás és a magánélet tiszteletének hiánya miatt a kínai élet nem sokban különbözik egy háborús lövészárokban zajló élettől”* – következtetett a *New York Times* tudósítója, Fox Butterfield néhány évvel kínai kiküldetését követően. A munkahelyeken és a vállalati szinten a kínai rendszer kulcsszereplője a párttitkár. Valamennyi munkahelyen, minden egyes munkavállalóról vezetnek egy lezárt aktát, amely a párt értékelésétől a politikai vádakat tartalmazó névtelen bejelentésekig bezárólag tartalmaz információkat. Az akta három generációra visszamenőleg tartalmazza az adott személy osztályszármazását, például, hogy apja vagy nagyapja tulajdonos, „kapitalista” avagy paraszti származású-e. A munkás a párttitkár engedélye nélkül nem házasodhat és nem is válhat el, és olyan, látszólag hétköznapi dolgokhoz is engedélyt kell kérnie, mint például egy napnál hosszabb utazás.

Egy másik fontos államhatalmi mechanizmust működtetnek azok a bizottságok, amelyek az állásügynökségek és a lakhatási hatóság funkcióit vegyítik. A bizottságok tagjainak joguk van ahhoz, hogy bármikor beléphessenek a kínaiak otthonába, és olyan intim dolgokat is jelentenek a hatóságoknak, mint például a házassági köteléken kívüli szexuális kapcsolat. A bizottságok ellenőrzik a nők menstruációs ciklusait, ha a menstruációs ciklus késik, a nőt abortusz elvégeztetésére utasítják. (Ezzel szemben Romániában, ahol az abortusz illegális, az új politika értelmében a női gyári munkásokon minden hónapban vérvizsgálatot kell végezni, és azok, akik korábban várandósak voltak, de a vérvétel alkalmával nem találják őket annak, büntetésre számíthatnak.)

Kuba szintén úgy híresült el, mint ahol előszeretettel avatkoznak be az egyének magánéletébe. Sokat írtak arról, hogy Fidel Castro üldözi a homoszexuálisokat, s uralkodásának ez az egyik olyan tulajdonsága, amely minimális mértékben ugyan, de elidegenítette tőle nyugati baloldali támogatóit. Ugyanakkor Castro homofób politikájának két jellegzetességét szükséges hangsúlyozni. Az első: ahogyan azt a rendszer védelmezői gyakran kiemelik, a homoszexualitás elítélése nem ismeretlen a latin-amerikai kultúrában. Castro ugyanakkor ezeket az előítéleteket a totális üldözés nemzeti politikájának szintjére fordította le. A második jellemző tulajdonság pedig az a túlburjánzó szabályozás, amely azt célozza, hogy a homoszexualitás semmiféle demonstrálása ne maradhasson büntetlenül. Rengeteg jogszabályt alkottak, amik részben vagy egészben a homoszexualitással foglalkoznak, legtöbbjük olyan jogszabályokon alapszik, amelyeket a Szovjetunióban, illetve Kelet-Európában fogadtak el, ideértve a feltűnő viselkedésekkel szembeni, a közbotrányokozás elleni, a veszélyekről szóló, a fiatalok és a család normális fejlődéséről szóló és a bűnözés megelőzéséről szóló törvényeket. Utóbbi a homoszexualitást nemcsak úgy írja le, mint erkölcstelen cselekedetet, hanem mint potenciális bűncselekményt, amely büntetendő, amennyiben elkövetőjét nem találják bűnösnek más bűncselekményben.

Általában véve a politika határozza meg a kubai polgárok magánéletének szinte minden részletét: a házastárs megválasztását, a válásról hozott döntést, azt, hogy hol dolgozik és él valaki, a barátokat, akikkel az egyén kapcsolatba kerülhet. Ha valakit „rossz emberrel” látnak, annak hosszú távú és kellemetlen következményei lehetnek. Aki egyetemre vagy szakiskolába jelentkezik, annak a politikai megbízhatóságáról okiratokat kell becsatolnia. Ezeket a formanyomtatványokat a totalitárius állam alapköve, a mindenütt jelen lévő káderszervezet, vagyis a Forradalmi Védelmi Bizottság tagjai töltik ki. Egy halászati iskola esetében a tipikus formanyomtatvány olyan kérdéseket tesz fel mint: „Tart-e [a jelölt] kapcsolatot olyan emberekkel, akik ellenségesek a forradalommal?”, „Van-e az elvtársnak vallásos hite?”, „Tart-e kapcsolatot külföldiekkel, és ha igen, milyen országból?”, „Kapcsolatot tart-e az elvtárs antiszociális elemekkel?”

S mi a helyzet Grenadával és Nicaraguával, a marxista–leninista kísérlet legújabb modelljeivel? Grenadában számos együttes tényező akadályozta meg Maurice Bishopot és a *New JEWEL Movement* elvtársait abban, hogy egy szovjet típusú társadalmi rendet építsenek. Ugyanakkor mindez nem szabad, hogy akadályozza az NJM hosszú távú szándékainak megértését. 1983 októberére, amikor a grenadai forradalom már önmagát is felemésztette, az NJM rendszerének sikerült lerombolnia a független sajtót, kiterjesztenie a rendőrség és a katonaság hatáskörét (elindított egy jelentős átnevelési kampányt is, leginkább a biztonsági erőkre összpontosítva). Az egész szigetet behálózó megfigyelési kampányt indított, megszerezte a legtöbb szakszervezet felügyeletét, valamint több száz grenadait börtönzött be politikai vádak alapján (ha ezt a számot egy Egyesült Államok nagyságú országra arányosítanánk, akkor több tízezer bebörtönzött politikai fogoly lenne az eredmény). Ami a terveiket illeti, a behatoló csapatok által lefoglalt dokumentumok tanúsága szerint kétség nem fér hozzá, hogy Bishop és elvtársai a kommunizmus elkötelezett hívei voltak. Külpolitikáját tekintve az NJM szorosan kapcsolódott a szovjet érdekszférához, és az a társadalom, amelynek építésére törekedett, csak kevéssé tért el attól, ami Bulgária vagy Kelet-Németország révén ismert.

A megfigyelés rendszere igen kiterjedt és alapos volt. Legfőbb célpontjainak az iskolák, egyházak, helyi szervezetek és szakszervezetek számítottak. Ha valaki olyan figyelmetlen volt, hogy a rossz fórumon kritizálta a rendszert, gyakran mindenféle formális vád nélkül bebörtönözték. A szigetország valamennyi szektorát érintő, a politikai helyzetről szóló jelentéseket a grenadai biztonsági erők készítették. Ezek a jelentések rendkívül aprólékosak voltak, és név szerint soroltak fel mindenkit, akiről azt tartották, hogy ellenséges a forradalom eszméjével szemben. A grenadaiak számos kérdésben, így az elnyomó szervezet kiépítésében is mohón keresték a tapasztaltabb, szovjet blokkhoz tartozó országok segítségét és tanácsát. Nem máshoz, mint Vietnamhoz fordultak segítségért a politikai átnevelési program kiépítésében.

A grenadaiak az egyházak megtöréséhez szintén testvéri szövetségeseik tanácsát kérték. Jóllehet a grenadai egyházak soha nem játszottak militáns ellenálló szerepet, az NJM a szervezett hitéletben a társadalmi ellenőrzés konszolidálásának akadályát látta. A rendszer felügyelte az egyházi szertartásokat, nyomon követte az egyházi hierarchia bizonyos szintjein lévők találkozóit, és lehallgatta azoknak az egyházi hivatalt viselőknek a telefonjait, akikről úgy ítélte meg, hogy az ellenforradalmi táborhoz tartoznak. A grenadaiak arra kérték a kubaiakat, hogy osszák meg, milyen tapasztalataik voltak, amikor a katolikus egyházat sikeresen megfosztották a civil társadalomban játszott szerepétől. Az egyházak feletti ellenőrzés megszerzésének első lépéseként a kubaiak azt ajánlották, hogy az NJM egyházügyekért felelős hivatalnokát Kubában képezzék ki, és vezessék be az egyházak, illetve más társadalmi szervezetek formális regisztrációját. Utóbbi rendszer az egész kommunista világban elterjedt totalitárius eszköz volt arra, hogy korábban független intézményeket maguk alá gyűrjenek.

A totalitárius minta rohamosan terjedt Nicaraguában is. Az Egyesült Államokban ez sajnálatos módon sokaknak elkerülte a figyelmét, és nem vettek tudomást a szovjet típusú diktatúra felemelkedését igazoló, egyre gyarapodó bizonyítékokról. Némely körök uralkodó felfogása az volt – idézem – „hagyjuk, hogy Nicaragua Nicaragua lehessen." Ennek egyik fő eredője, hogy azt gondolják: ha a CIA és a kontrák felhagynának akcióikkal, akkor a szandinisták pluralizmusa valahogy mégiscsak felülkerekedne a leninista meggyőződésen.

Az a felfogás, amely szerint az amerikai imperializmus felelős a szandinisták zsarnokságáért, éppoly abszurd, mint az a feltételezés, hogy az Egyesült Államok lenne felelős azért, hogy a szovjetek újfent üldözik az ellenzéki mozgalmakat. Ahogyan a szandinistáknak a szovjet típusú társadalmi rend irányába történő csupán óvatos araszolása sem azt jelzi, hogy inkább egy más, demokratikusabb utat kívánnának követni a szocializmus eléréséhez. Számos kelet-európai rendszer is óvatos volt a kommunizmus bevezetésével. Önmagában az a tény, hogy a szandinisták még ennél is lassabban haladtak, elsősorban a földrajzi elhelyezkedésből fakadó szükségszerűségnek volt köszönhető.

Nicaraguában a társadalmi ellenőrzés alapvető eszköze a Szandinista Védelmi Bizottság, amely a kubai Forradalmi Védelmi Bizottság mintájára épült fel. A bizottságokat a szandinista rendszerhez lojális személyek irányítják, és a legtöbb körzetben, kiemelten a szegényebbekben képviselteti magát. Mint más kommunista társadalmak hasonló szervezetei, e bizottságok osztják el a lakásokat és a munkát, s ellenőrzik a hétköznapi élet megannyi részletét. Egy másik meglepő hasonlóság is felfedezhető a bizottságok és bizonyos kommunista rendszerek káderstruktúrái között: csakúgy, mint a háború utáni kelet-európai rendszerekben, ahol a politikai rendőrség tagjait nagyrészt a korábbi nácik és fasiszták soraiból toborozták, a Szandinista Védelmi Bizottság tagságában a korábbi Somoza-pártiak kerültek többségbe, vagyis olyanok, akik úgy gondolják, hogy a kémkedés és szimatolás kifizetődő üzlet mind a jobb-, mind a baloldalon.

A védelmi bizottságok hatalmuk legnagyobb részét a jegykuponok elosztásának ellenőrzéséből nyerik. Az amerikaiak a jegyrendszerben a kommunista gazdaság kudarcának jelét vélik felfedezni; valójában azonban a jegyrendszer igen hatékony módja a kényszerítésnek is. „*A zsarolás egy ijesztő formája* – ahogyan a száműzött kubai író, Carlos Alberto Montaner jellemzi a jegyrendszert –, *amikor mész a jegyfüzettel, hogy megkapd a kvótád, és az az érzésed támad, hogy csak a kormány nagylelkűségének köszönhetően vagy életben. Ha lázadsz, akkor étel és ruházat nélkül maradhatsz*". A rendszer Nicaraguában is arra használja fel a jegyrendszert, hogy akaratát az emberekre kényszerítse. Például a munkásokat arra „kérik", hogy éjféltől öt óráig tartó munkában vegyenek részt a lakókörzetükben. Ezek a programok gyakran nélkülözik a gazdasági ésszerűséget: céljuk az, hogy a munkásokat elkötelezzék a szandinista propaganda iránt, hogy meggyőzzék a lakosságot arról, hogy a szandinisták gyakorolják az uralmat, s hiábavaló az akaratukkal szembeszegülni. A vonakodó munkások jegyeit gyakran visszatartják. Vagy célpontjává válnak a *turbasoknak* vagyis a maffiának: olyan szandinista tagokból szervezett bandáknak, amik törvényen kívüli munkákat végeztek el a rendszer számára. (Érdekes párhuzam a munkásőrség, amely lényeges szerepet játszott Csehszlovákiában az 1948-as kommunista hatalomátvételben.)

Az oktatásban az átnevelés a napi rutin része. A gyerekeknek azt a propagandát beszélték be, hogy a szandinisták a társadalom egyetlen legitim ereje. Az előre beharangozott írás-olvasás programot elsősorban ilyen átnevelésre és mozgósításra használták. A program vezetője szerint „nincs olyan oktatás, amely ne lenne politikai." Az írás-olvasás program alapvető politikai jellegére figyelemmel aligha meglepő, hogy számos megfigyelő komolyan megkérdőjelezi a program oktatási eredményeit. A rendszer számos alkalommal fenyegető lépéseket tett a katolikus iskolák átvételére is. Bár pillanatnyilag ettől a szándékától elállt ugyan, ám folyamatosan ellenőrzik ezeket az iskolákat, vajon tanrendjük megfelel-e a szandinista politikának. Az ellenőrző bizottságok tagjai közül számosan érkeznek Kubából, sőt a Szovjetunióból is.

Az utódok messze nem tudták megvalósítani Lenin vízióját egy olyan társadalomról, amiben mindenki önkéntesen alárendeli magát az állam akaratának. Az ellenzék egy részének sikerült túlélnie, és a demokráciák nem maradtak erőtlenek a kommunista világ eseményeinek befolyásolására tett kísérleteikben. Sőt, a kommunikációs forradalom révén hamarosan új eszközökre lelhetnek a kommunista uralom aláásásához.

Mi azonban most a totalitárius társadalmak külső eróziójáról beszélünk. Tény, hogy kizárólag belülről még egyetlen kommunista hatalmat sem döntöttek meg. Maurice Bishop kivégzését követően, akármilyen gyűlölt is volt Hudson Austin és Bernard Coard, jól felfegyverzett biztonsági csapataik segítségével könnyen hatalomban maradhattak volna, ha ellenzékük csupán grenadai lakosokból áll.

Ma ugyanakkor komoly totalitáriusellenes politikai kísérlet zajlik Nicaraguában. A szandinistáknak mindezidáig nem sikerült totális uralomra szert tenniük a nicaraguai társadalom felett. Ebben nagy szerepet játszott a két pillérre támaszkodó belső ellenzék: a katolikus egyház és a *La Prensa* című újság. Ezek mellett ugyanakkor az országon kívüli erők kulcstényezőként vannak jelen: így a kontrák és az amerikai külpolitika játsszák a döntő szerepet a szandinista hatalom megszilárdulásának megakadályozásában.

Ugyanakkor az amerikai politika legfőbb célja, hogy megakadályozzon egy nicaraguai intervenciót El Salvadorban és más közép-amerikai országokban. Ez valóban fontos cél, mégis súlyos, hátrányos következményei lennének, ha az amerikai külpolitika egyedüli célja egy ilyen beavatkozástól tartózkodó Nicaragua elérése köré szerveződne. A szandinisták amerikai támogatóinak egy része most éppen azon az állásponton van, hogy amíg

az Egyesült Államoknak legitim érdeke fűződik egy megállapodás megkötéséhez arról, hogy a szandinisták nem avatkoznak be a térségben, addig mindenféle olyan politikát fel kellene adnunk, amely a szandinistákat egy plurális kormányzat elfogadására és kiépítésére kényszeríti.

Ha az Egyesült Államok ezt a politikát fogadná el, az valószínűleg azzal a következménnyel járna, hogy a világnak ezen a részén egy újabb totalitárius rendszer ereszt gyökeret. A szandinisták, bárhogy is álcázzák valódi természetüket, valójában ortodox kommunistának tűnnek, akik Kubából, Vietnamból és a Szovjetunióból nyerik az inspirációt, és az „imperializmus" elleni háborúban a szovjet blokk mögé sorakoznak fel. Erős előítéletekkel viseltetnek valamennyi olyan intézménnyel szemben, amelyek az állampárt ellenőrzését valahogyan elkerülték. Minthogy háborítatlanul követhetik saját forradalmi útjukat, a szandinisták akcióterve nagyon is kiszámítható: a katolikus egyházat, mint független intézményt lerombolják, a *La Prensa* sajtóterméket felszámolják, a középosztály tulajdonát államosítják, a mezőgazdaságot kollektivizálják, a belföldi utazást és a kivándorlást korlátozzák, az „átnevelést" és a politikai foglyok koncentrációs táborba zárását pedig megvalósítják.

A Somozát követő nicaraguai kormány korábbi tagja, az azóta száműzetésben élő és az ellenzékhez csatlakozott Alfonso Robelo szerint, *„ha az Egyesült Államok megengedi Nicaragua »finnlandizációját« – tehát, hogy jelenlegi rendszerét mindaddig elfogadják, amíg nem terjeszkedik –, akkor a nicaraguai népnek befellegzett."* A totalitárius rendszerek teljes XX. századi története, ideértve kelet-európai enyhébb formájukat is, mind igazolja ezeket a szavakat, és az Egyesült Államok figyelméért kiált.

1984. december

Fordította: Sándor-Lénárd

GYŐZELEM UTÁN

A hidegháború az elképzelhető legjobb forgatókönyv szerint, azaz a demokratikus világ békés győzelmével ért véget. A végkifejlet minden jel szerint Ronald Reagan „héjapolitikáját" igazolta. Néhány galamb azonban ahelyett, hogy elismerte volna tévedését, vitába szállt ezzel a nézettel, de az is elhangzott, hogy Reagan valójában álruhába bújt galamb volt. Ebben az írásban Joshua Muravchik ezeket az állításokat cáfolta meg. A vita mai jelentőségét az adja, hogy az élet azóta sem állt meg, és Amerikának még biztosan számos új kihívással kell szembenéznie, például az iszlám fundamentalizmus részéről. Ezért fontos levonni a tanulságokat Amerikának a hidegháborúban elért győzelméről.

Joshua Muravchik

HOGYAN ÉRT VÉGET VALÓJÁBAN A HIDEGHÁBORÚ?

Az elmúlt huszonöt, de inkább 45 évben, egészen 1990-ig, az amerikai politikai élet nagy törésvonala a „héják" és a „galambok" között húzódott. Bármilyen jelentőségű nemzetközi vagy belpolitikai ügy került terítékre egyik-másik elnökválasztási küzdelemben, a mögöttük meghúzódó lényegi kérdés a hidegháborúhoz és a nukleáris pusztítás folyamatos fenyegetéséhez kötődött. A héják szerint a Szovjetunió eredendően ellenséges hatalom volt, és a béke kulcsát az erő, a kitartás és az elrettentés adja. A galambok szerint azonban a szovjeteket is a félelmeik vezérelték, így a béke záloga a kölcsönös megnyugtatásban rejlik.

A hidegháború emlékezetes végkifejlete a héják győzelmét hozta. Először is, a hidegháború Ronald Reagan – minden amerikai elnök közül a legnagyobb héja – elnöksége alatt kezdett enyhülni, míg utolsó maradványait követője, idősebb George Bush számolta fel. Másrészt, a Szovjetunió „romjai alól" felemelkedő politikai vezetők igazolták a héják vélekedését a szovjetek hidegháborús viselkedése kapcsán. Végül a hidegháború összeomlásával számos helyi konfliktus is véget ért – például Nicaraguában, El Salvadorban, Namíbiában és Dél-Afrikában –, megszégyenítve a galambokat, akik a héjákat végig ezen konfliktusok hidegháborús kapcsolódási pontjainak túlértékelésével támadták.

A történelem nem laboratóriumi kísérletek sorozata, így ritkán nyújt ilyen egyértelmű választ egy kérdésben. Másként fogalmazva, számos galamb előbbre juthatott volna, ha – még ha nem is gyakorol önkritikát, de – elismeri hibáit, és azok okainak feltárására törekszik. A szocializmussal szimpatizáló közgazdász, Robert Heilbroner legalább őszintén levonta a szovjet összeomlás saját diszciplínájára vonatkozó tanulságait, amikor a liberális *New Yorker*ben így írt: *„a kapitalizmus és a szocializmus küzdelmének vége: nyert a kapitalizmus."* Külpolitikai téren azonban csak meglehetősen

kevés hasonló vallomást lehetett hallani. Sőt, éppen ellenkezőleg. A galambok hallgatását a leggyakrabban saját dacos önigazolásuk törte meg. Strobe Talbott, jelenlegi [vagyis az első Clinton-adminisztráció alatti] külügyminiszter-helyettes, a *Time* egykori munkatársa így írt a lap 1990. január elsejei számában, éppen abban, amely Mihail Gorbacsovot az „évszázad emberének" választotta: *„új megállapodás van születőben, mivel a Szovjetunió már nem az, ami volt. A lényeg azonban, hogy sosem volt olyan igazán. A galamboknak végig igazuk volt az elmúlt negyven év nagy vitájában."* De miért ünnepeljük most Gorbacsovot, ha egyébként nem testesített meg mást, mint a szovjet politika történelmi esszenciáját; vagy másképp szólva, ha semmiben sem különbözött Sztálintól, Brezsnyevtől és társaiktól?

Talbott értelmezése szerint a szovjet birodalom összeomlása *„rávilágított a kommunista rendszer törékenységére* [...] *Ez a törékenység végig ott rejtőzött benne, de ezt gyakran tévesen keménységgel azonosították."* Persze azoknak a millióknak, akiknek az életét a kommunizmus oltotta ki, mindez sovány vigasz. Ráadásul azt is nehéz belátni, hogy azt a rendszert, amely uralma alá hajtotta a Föld egyharmadát, illetve amelyik ilyen félelmetes és példátlan áldozatokat követelt, kevésbé kellene veszélyesnek tekinteni abban az esetben, ha éppen a „törékenysége" és nem a „nagyravágyás" vagy más mögöttes indulat késztette volna cselekvésre.

A galambok hasonló önigazolási kísérlete volt, mikor Daniel Deudney és D. John Ikenberry politológusok a *Foreign Policy*-ben azt írták, hogy sokkal inkább *„Ronald Reagan személyes antinukleáris felfogása, semmint adminisztrációjának határozott álláspontja"* vezetett el a hidegháború lezárásához. Bár lenyűgözően újszerű, ez a megközelítés mégis figyelmen kívül hagyja, hogy Reagan „személyes antinukleáris felfogása" a fegyverkezés vagy a fegyverzetellenőrzés területén egyetlen megállapodást sem eredményezett, ráadásul ezeken a területeken folytatott politikáját atomellenes aktivisták (szovjet szóvivőkkel egyetemben) erőteljesen kritizálták.

Mindeközben egy másik galamb, George F. Kennan azt szajkózta, hogy „velejéig ostobaság" helyt adni a héják követeléseinek, hiszen minél keményebb álláspontra helyezkedett az amerikai politika, *„Moszkva annál szigorúbbá tette a pártirányítást és a rendőrségi felügyeletet, és ez annál nagyobb fékező hatást gyakorolt a rendszer liberalizációját célzó kezdeményezésekre."* Hihetőnek tűnik, ugyanakkor a végeredmény éppen az ellenkezőjét mutatja. A hidegháború negyven évéből éppenséggel a '70-es évek – amikor elsőként Richard Nixon, majd utána Jimmy Carter szorgalmazta az enyhülést – voltak a legkevésbé keményvonalas idők. De a szovjetek éppen ekkor

fegyverkeztek a leggyorsabban, és hajtották végre minden addiginál vakmerőbb területszerző vállalkozásaikat, amivel párhuzamosan jelentős belpolitikai resztalinizációt vittek végbe. (Távolabbra visszatekintve, a '40-es évek végi hódító és elnyomó szovjet akciókat a naiv amerikai szovjetbarátság családias légköre lengte körbe, amit az akkor még héja Kennan próbált Mr. X-ként közreadott, híressé vált cikkében szertefoszlatni.)

Egy ideje nyilvánvaló, hogy a galambok, ha kialakítják saját nézőpontjuk koherens, átfogó megalapozását, jobban teljesítenek azoknál, akik elhamarkodott véleményt formálnak. Most elképzelhető, hogy megtalálták a maguk bajnokát Raynold L. Garthoff személyében, a Brookings Intézet főmunkatársában, egykori diplomatában, aki a Külügyminisztérium hivatalnoka és SALT-tárgyaló is volt. Garthoff nem más, mint a liberális külpolitika megtestesítője, aminek köszönhetően *A nagy átalakulás – Amerikai–szovjet kapcsolatok és a hidegháború vége* című legújabb kötete ömlengő fülszöveggel jelent meg, amiben olyan embereket magasztalják, mint McGeorge Bundy, Marshall Shulman és a *Washington Post* munkatársa, Don Oberdorfer. Bár Garthoff célja polemikus, módszere történeti. A hidegháború főszereplőit egymás tükörképeként ábrázolja: *„a hidegháború háttérben rejlő legfőbb oka a Szovjetunió és az Egyesült Államok azon meggyőződése, hogy a konfliktust a történelem diktálja, így elkerülhetetlen."* Vagy másképpen fogalmazva: *„mindkét oldal hajlamos volt a másikról a legrosszabbat feltételezni és csak a legrosszabbat látni benne, azért, hogy igazolhassa saját cselekedeteit, és közben elutasíthassa a másik oldal bármilyen magyarázatát, valamint, hogy figyelmen kívül hagyhassa és megkérdőjelezhesse a másik által megfogalmazott aggályokat."* Garthoff értelmezése szerint a '80-as években aztán a két oldal magatartása eltérően alakult. Míg a szovjetek szerinte békére és előzékenységre vágytak, addig az Egyesült Államok Ronald Reagan elnöksége alatt egyre csak a konfrontációt kereste. Míg a szovjet vezetők a legnagyobb figyelmet a fegyverzetkorlátozásnak és fegyverzetcsökkentésnek szentelték, addig a reagani adminisztrációnál a regionális geopolitikai versenyben játszott aktív törekvések élveztek elsőbbséget. Ám – mondja Garthoff – a békét nemcsak Reagan fegyverkezési programja veszélyeztette, hanem egész attitűdje. Amikor Reagan elnök 1984-ben a szovjet külügyminiszterrel találkozott, *„Gromiko zokon vette, és cáfolta Reagan közönséges rágalmait, hogy a Szovjetunió mindenekelőtt a kapitalista rendszer lerombolására törekszik az Egyesült Államokban és tágabban véve Nyugaton."* Reagan nyilvános nyilatkozatai még aggasztóbbak voltak, különösen, amikor a Szovjetuniót egyenesen a „gonosz birodalomnak" és „a modern világban a gonosz központjának" nevezte. Garthoff az egykori

elnököt azért ostorozza, mert nem volt tisztában azzal, milyen diplomáciai hatásokkal jár az ilyen érzelmek nyílt hangoztatása. Megrója Reagan elnökhelyettesét, George Busht is 1983-as *„kelet-európai szovjet hegemónia elleni kifakadásáért."*

Általánosságban elmondható, hogy a könyvet átitatja a Ronald Reagan elleni megszállott gyűlölet, amely a vaskalapos republikánusok Franklin Roosevelttel szembeni egykori ellenséges indulataira emlékeztet. Garthoff dühéből Reagan legközelebbi tanácsadóinak is kijutott: *„a csapatból néhányan, különösen a védelmi miniszter Caspar Weinberger csalódottak voltak a szovjet megállapodásokat követő"*, még kismértékű közeledés és feszültségcsökkenés láttán is. A szerző odáig megy, hogy Weinbergert egyenesen hazugnak titulálja kijelentéséért, amely szerint az afganisztáni invázió világosan megmutatta a *„hajlandóságot és a valódi szándékot, hogy katonai erőt alkalmazzanak más országok lerohanása és térdre kényszerítése érdekében."* (Garthoff lényegében úgy gondolta, hogy *„az uralkodó nyugati nézet hibás, abban a tekintetben, hogy a kommunista ideológia hatalmuk kiterjesztésére késztetné a szovjet vezetőket."*)

Ilyen hozzáállással nem csoda, hogy Garthoff a '80-as évek valamennyi hidegháborús konfliktusában sokkal inkább a szovjetekkel érzett együtt. Ahogy az várható volt, felidézve a Reagan-adminisztráció által felhozott vádakat, melyek szerint a Szovjetunió támogatta a terrorizmust és a kierőszakolt fegyverzetkorlátozási megállapodásokat, valamint álhíreket terjesztett, például, hogy az amerikai biztonsági szolgálatok szándékosan fejlesztették ki a HIV-vírust. Eközben Garthoff nem a szovjetek viselkedésén méltatlankodott, hanem azon, hogy az amerikai kormány mindezt szóvá tette, zavart okozva ezzel a kapcsolatokban.

Hasonlóképp, amikor a KAL 007-es járat szovjet lelövése vagy a csernobili nukleáris robbanás szóváltáshoz vezetett a felek között, Garthoff szerint a szovjet vezetők hibás információk alapján közöltek valótlan tényeket, míg az amerikai vezetők rosszhiszeműen hazudtak, némi propagandapluszpont reményében. *„Nem a tények voltak fontosak. Csak a lehetőség számított, hogy belerúgjanak a szovjet vezetőkbe"* – írja. Amikor a szovjetek letartóztatták, és perbe fogták az amerikai újságírót, Nicholas Daniloffot, e reakció érthető lépésnek tűnt számára az ENSZ szovjet munkatársának New York-i letartóztatása után. (Az persze mellékes, hogy az utóbbi kémkedett, míg Daniloff nem.) Mikor a szovjetek lelőtték Arthur Nicholson őrnagyot, az Egyesült Államok kelet-németországi katonai összekötőtisztjét, az mindössze „tragikus incidensnek" minősül nála, ahol mindkét oldal érvelése egyformán hihetőnek tűnik. (Rá se rántsunk, hogy ha Nicholson a tiltott zónában

tartózkodott, inkább letartóztatni, semmint lelőni kellett volna.) Ráadásul, amikor a szovjetek bojkottálták az 1984-es Los Angeles-i olimpiát, ez valójában azért történt, mert rendkívül féltek attól, hogy Amerika nem biztosítaná atlétáik biztonságát. Végül pedig a stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalásokról való szovjet kivonulás oka Garthoff szerint pusztán az volt, hogy Reagan „komédiává" változtatta a tárgyalásokat.

Garthoff elképzelésének előzményét a szovjetek kilátástalan békekereséséről – csak azért, hogy a konfrontatív amerikai adminisztráció aztán újra és újra visszautasíthassa őket – a Gorbacsov előtti időkben, Brezsnyev alatt, Reagan elnökségének első napjaiban keresi. 1981 januárjának elején a Szovjetunió amerikai nagykövete, Anatolij Dobrinyin panaszosan kérdezte: „nem lehetne végre elsimítani az ellentéteket?" Amikor ez és más hasonló könyörgések is süket fülekre találtak, Brezsnyev nem tudta, mitévő legyen. Garthoff így ír: *„A szovjet vezetőknek nem volt más választási vagy »visszavonulási« lehetőségük, mint az enyhülés támogatása. Csak remélni tudták, hogy az amerikai vezetők végre rájönnek: a békés egymás mellett élésen kívül nincs más út, és a konfrontáció egyik félnek sem lehet előnyös. Ezért aztán várták a Reagan-adminisztráció részéről is az elkerülhetetlen, megkésett beismerés jeleit."*

Brezsnyevet Andropov követte, aki értelmezése szerint szintén békét akart, de mindenütt akadályokba ütközött. A KAL 007-es gép tragikus lelövésére adott propagandisztikus washingtoni válasz lett végül az a fordulópont, ami *„Andropovot korábbi pozíciójának megváltoztatására késztette abban a tekintetben, hogy az amerikai adminisztrációnak még időre van szüksége, hogy felocsúdjon, és elismerje a realitásokat."* Andropov után egy másik békeharcos, Csernyenko jött, aki – mondja Garthoff – *„útmutatást adott ki az 1984-es pártprogram megfogalmazásakor, világossá téve, hogy a szövegből a kapitalizmus küszöbönálló összeomlását és a kommunizmus végső győzelmét törölni kell."* De Washingtonból ezúttal sem jött válasz.

Hogy ért véget aztán a hidegháború? Garthoff válasza, természetesen, Gorbacsov. Garthoff úgy tekint Gorbacsov politikájára, ahogy Strobe Talbott: nem a hagyományos szovjet politika feladásaként, hanem inkább a kezdetektől fogva benne rejlő lényeg végső kikristályosodásaként. Garthoff olvasatában Gorbacsov *„felismerte, hogy a Szovjetunió és a világ többi részének kapcsolatát nem az elrettentés vagy a »látványos erődemonstráció«, hanem a kölcsönös politikai alkalmazkodás határozta meg."* Amikor Gorbacsov ennek megvalósításán fáradozott, Reagan rögtön akadályt gördített útjába. Garthoff szavaival élve a keményvonalas politika *„a szovjet alkalmazkodási törekvéseket inkább megnehezítette, semmint, hogy valamelyest megkönnyítette*

volna. Reagan útmutatásai csak a szovjet keményvonalasoknak jelenthettek muníciót, nem pedig azoknak, akik Moszkvában a megegyezést keresték." Gorbacsov fáradhatatlanul *„egyre csak nyomult előre egyoldalú intézkedéseivel, megállapodást sürgető tárgyalásaival, nem a reagani keményvonalasok és a fegyverkezést sürgetők elvárásai szerint, hanem éppen velük szemben."*

Bár már Reagan is finomított kezdeti álláspontján, mégis jócskán okozott álmatlan éjszakákat Gorbacsovnak. Az elnök *„kritizálta, és egyúttal fel is szólította a Szovjetuniót, hogy változtassanak bizonyos bevett szokásaikon külföldön és otthon egyaránt. Amint aztán Gorbacsov több ilyen bevett gyakorlaton is változtatott, Reagan mindezt nem viszonozta, hanem egyre csak további reformokat követelt."* Végeredményben a kapcsolatokban csak azokon a területeken és csak olyan mértékben történt változás, ahol és ahogyan a szovjetek elfogadták az Egyesült Államok javaslatait. Az 1985 és 1988 közötti közeledés fő forrása az volt, hogy Gorbacsov késznek mutatkozott felülvizsgálni a szovjet álláspontot és elfogadni az amerikait.

Annak érdekében, hogy nehogy bárki azt gondolja ezek alapján, mindez valójában a reagani politika érdeme, Garthoff biztosít minket arról, hogy a szovjet vezetők csak azért döntöttek végül a megállapodás mellett, mert így látták jónak, nem pedig *„egyszerűen azért, mert képtelenek voltak megfelelni a roppant szigorú amerikai elvárásoknak."*

Ma már biztosan tudjuk, hogy a Kreml oroszlánrészt vállalt a megállapodásokból. Ugyanakkor igaz az is, hogy ez volt az egyetlen járható útja a hidegháború befejezésének, azon egyszerű oknál fogva, aminek cáfolatára a Garthoffhoz hasonló galambok egész karrierjüket feltették: a hidegháború nem a feleken, hanem a szovjet politika hozzáállásán múlt. Amerika a második világháború végén még remélte, hogy a szovjetekkel ápolt baráti kapcsolatok fenntarthatóak, de aztán a Szovjetunió bekebelezte Kelet-Európát, és ment volna még tovább is, védekező magatartásra kényszerítve az Egyesült Államokat. Éppen ezért a hidegháborút Moszkvának kellett befejeznie. Abban a pillanatban, ahogy a Kreml befejezte, vége volt, pár technikai részletet leszámítva, amelyek kidolgozása még évekbe telt.

Minthogy Amerika célja a hidegháborúban védekező jellegű volt, így stratégiája is ilyen jelleget öltött. A „feltartóztatás" doktrínája nem a szovjetek legyőzését vagy a szemet szemért elven való megütközést, hanem a kivárást tűzte ki céljául. Ez a '80-as években végül Reagan alatt változott meg, és egy, a héjákkal szimpatizáló szerző új könyve jelezte is, hogy ez a változás jelentősebb, mint gondolnánk. A *Győzelem: A Reagan-adminisztráció titkos stratégiája, amely a Szovjetunió összeomlásához vezetett* című könyvében Peter

Schweizer – a fülszöveg szerint – *„egy titkos támadás bemutatását ígéri, amelyet a Szovjetunió meggyengítésére és visszaszorítására terveztek, gazdasági, biztonságpolitikai és pszichikai frontokon egyaránt."* Schweizer szerint ez a fedett, a Szovjetunió ellen intézett stratégiai támadás a Reagan-adminisztráció első napján indult útjára William Casey CIA-igazgató vezetésével.

Schweizer Caseyt idézi, aki a Reagan-éra hajnalán ezeket mondta: „ha jól keverjük a kártyákat, akkor a szovjet gazdaság össze fog roskadni." Mivel a Szovjetunió a keményvalutát biztosító olajexporttól függött, Schweizer szerint Casey tárgyalt Szaúd-Arábiával az olajár lenyomásáról, „lassan belemártva a tőrt a szovjet gazdaság szívébe." A szovjet gazdaságot sarokba szorította az amerikai újrafegyverkezési program, az amerikai technológiák exportjának szigorítása és egy „titkos dezinformációs program", amely szándékosan adott át hamis tervrajzokat szovjet ipari kémeknek. Ráadásul, mondja Schweizer, a CIA támogatta a Szolidaritás Mozgalmat Lengyelországban, valamint az ellenzékieket Kelet-Európa-szerte, és nemcsak fegyverrel segítette az afgán mudzsahedeket, hanem határon átnyúló támadások szervezésében is közreműködött a Szovjetunió ázsiai tagköztársaságai ellen.

Ugyanakkor Schweizer munkája annyira hanyag, hogy lehetetlen megmondani, felsorolásából mi igaz egyáltalán. A könyvben nincs tárgymutató, nincs tartalomjegyzék, nincsenek fejezetcímek. Mindez, az erőtlen fogalmazással együtt, leginkább egy kalandregény érzetét kelti. Bár lábjegyzetek vannak, ezek a legritkább esetben tartalmaznak érdemi információt. (Tipikus példa erre az „egy amerikai tisztviselővel készült szerzői interjú" hivatkozása.) A lábjegyzetekből világosan látszik, hogy Schweizer szinte kizárólag beszélgetésekre támaszkodott, az írásos dokumentációt figyelmen kívül hagyta. Nem foglalkozott e módszer buktatóival, nevezetesen, hogy a források hajlamosak a történtek kiszínezésére és saját szerepük felértékelésére, valamint az anonimitás megőrzéséhez ragaszkodó interjúk nem ellenőrizhetőek, és torzításokhoz vezet, ha egyes szereplők nyilatkoznak, míg mások nem. Így például Schweizer beszámolójából úgy tűnik, hogy a Nemzetbiztonsági Tanács több egykori tagjának nagyobb szerepe volt a reagani szovjetellenes stratégia kialakításában, mint azt a történetírók eddig gondolták. Vélhetően azokról a hivatalnokokról van szó, akik részletes interjút adtak a szerzőnek. Néhány jelentős szerepet játszó tisztviselő meginterjúvolása egyszerűen kimaradt.

A kötet problémáira jó példa Schweizer leírása a Nemzetbiztonsági Tervezési Csoportról, amit a Reagan-adminisztráció alatt a „valódi külpolitikai hatalom megtestesítőjeként", a szovjetellenes kampányok központi

idegrendszereként jellemez. Azt állítja, hogy a testületnek hat tagja volt: az elnök, az alelnök, a külügy- és a védelmi miniszter, a nemzetbiztonsági tanácsadó, valamint a központi hírszerzési igazgató. Volt azonban egy hetedik tag is, Jeane Kirkpatrick ENSZ nagykövetasszony személyében. Kihagyása azt mutatja, hogy Schweizer vagy Kirkpatrick egyik ellenségének vagy egy félreinformált forrásnak esett áldozatul. Bármi is volt az ok, Kirkpatricket egyszerűen kihagyta a képből.

Schweizer felvetése, hogy Reagannek rendelkezésre állt egy mesteri terv a Szovjetunió megdöntésére, nem meggyőző. Ugyanakkor a szerző egy nagy igazságot mégis kimond. A Reagan-adminisztráció azon dolgozott, hogy a hidegháborút az „amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten" jegyében vívták. Reagan, Casey, Kirkpatrick, Weinberger, Richard Perle és sokan mások lassan belefáradtak az örökös védekezésbe. Keresték a visszavágás módját, leginkább a Reagan-doktrína eszközeivel, amely elsőként tűzte ki célul a szovjet területek közvetlen fenyegetését és az összecsapásokat a kommunisták által még meg nem hódított területekre korlátozó nézőpont helyett.

Schweizer sérelmezi, hogy a *„jelenlegi történetírás a hidegháború utáni éra eljövetelét jelentős részben Mihail Gorbacsovnak tudja be, ezzel több elismerésben részesítve a legyőzöttet a győzőnél."* Gorbacsov és Reagan ilyen jellegű szembeállítása azonban szükségtelen megkülönböztetéshez vezet. Mindkét államférfi hatalmas tiszteletet érdemel a hidegháború lenyűgöző végjátékáért. Gorbacsov, csakis Gorbacsov volt az, aki a hidegháborút befejezte. Ugyanakkor Reagan fejtett ki olyan nyomást, ami rábírta Gorbacsovot, hogy így cselekedjen.

Gorbacsov nem számolt a cselekedetei által elindított változások végső következményeivel, különösen nem a Szovjetunió felbomlásával, de elindult a drasztikus reformok útján, és csakúgy, mint előtte megannyi forradalmár, ő is az események sodrában radikalizálódott. A Szovjetunió feldarabolását sokan a gazdaság gyengeségével magyarázták. Implicit módon hasonló érvelés bújik meg Schweizer könyvében, amely a gazdasági hadviselést állította elemzésének középpontjába. Az igazság azonban az, hogy ha a Szovjetunió nem is tudott jó életkörülményeket biztosítani tagköztársaságaiban, a gazdasági összeomlástól még nagyon messze volt.

Mire Gorbacsov átvette a hatalmat, a gazdasági növekedés szinte teljesen megállt. Hát aztán? A szovjet hadsereg mind a nukleáris, mind a hagyományos fegyverek terén még mindig pusztítóbb erőt képviselt, mint bárki más a Földön. Talán a Szovjetunió nem bírta volna a végtelenségig

az Amerikával való csúcstechnológiai fegyverkezési versenyt (a rendkívül valószínűtlen feltételezés mellett, hogy maga Amerika képes lett volna hasonló verseny fenntartására), de hatalma belátható időn belül mindenképpen biztonságban volt. Lehet, hogy a Szovjetunióban a fogyasztók talán nem voltak elégedettek, és egy-két bátor ellenzéki szamizdatokat jelentetett meg, ezek azonban különösebben nem ingatták meg a kommunista párt hatalmát. Ahogy arról Charles Fairbanks beszámolt, a párton belül Gorbacsov vezető pozíciója szilárd maradt, még akkor is, amikor a párt oligarcháinak fenékig kellett üríteniük a Gorbacsov által odanyújtott méregpoharat.

Minden jel arra utal, hogy a Szovjetunió elnöke élete hátralevő részében minden különösebb gond nélkül hatalmon maradhatott volna. Ő és közvetlen környezete továbbra is élvezhették volna azt a luxust, amihez a szovjet elit az üres boltok dacára hozzászokott. Uralkodhattak volna abban az országon, ami a legrosszabb esetben is egyike maradt volna a világ két szuperhatalmának. Semmi nem volt veszélyben, amikor Gorbacsov belekezdett a végzetesnek bizonyult terveibe, ami aztán az egész képződmény összeomlásához vezetett. Nyilvánvaló, hogy Gorbacsov fő ellenlábasa, Borisz Jelcin is pontosan ezt a véleményt osztotta. A *New York Review of Books* egyik számában David Remnick a következő figyelemreméltó részletet közli Jelcin első önéletrajzi kötetéből, *Az árral szemben* című írásából: *„Gorbacsov csak addig mehetett volna el, mint korábban Brezsnyev és Csernyenko. Becslésem szerint az ország természeti erőforrásai és az emberek lojalitása még egész életében kitartottak volna, kellően sokáig ahhoz, hogy a totalitárius rendszer jól táplált, boldog vezetőinek életét élje. Kitüntetésekkel és rendfokozatokkal halmozhatta volna el magát, és az emberek rigmusokban és dalokban dicsőíthették volna őt, ami roppant örömteli érzés. Gorbacsov mégis más utat választott."*

A gazdasági kényszerhelyzet tehát nem magyarázza teljes mértékben ezt a választást, így ezen a ponton Gorbacsov és tanácsadói gondolkodásának rekonstruálására kell törekednünk.

Annak ellenére, hogy a szovjet gazdaság hanyatlása nem veszélyeztette a szovjet uralkodó osztály életkörülményeit vagy hatalmát, nyilvánvalóan bosszantotta őket. Nem azért, mert alattvalóiknak végeláthatatlan sorokat kellett kiállniuk – a hozzájuk hasonló emberek nem az együttérzésükről voltak híresek –, hanem mert az ilyen ambiciózus emberek nem akartak egy süllyedő hajó kormányosai lenni, még akkor sem, ha ez a hajó csak lassan süllyedt, vagy még meg lehetett volna foltozni. Egy sikeres vállalkozás hős kalandorainak akarták érezni magukat (emlékezzünk nyilvános megszólalásaik önhittségére), ezért gazdasági nehézségeik fokozásával – így

a technológiaáramlás korlátozásával, a keményvaluta-bevételek csökkentésével és a fegyverkezési versenyben való elkerülhetetlen részvétellel – Reagan elnök jócskán hozzájárult rossz közérzetükhöz.

Sőt, ennél többről volt szó. Ha igaz, hogy a gazdasági körülmények közvetlenül nem korlátozták a szovjetek hatalmát, inkább elégedetlenséget szültek a vezetők körében, akkor ez az elégedetlenség csak tágabb összefüggésben nyerhet értelmet. Ha az Egyesült Államok a '70-es évek végéhez hasonlóan továbbra is pesszimizmust és gyengeséget árasztott volna, ha újabb országok kerültek volna kommunista uralom alá, vagy ha – a szovjetek egykori szavaival élve – az „erőviszonyok" továbbra is az ő javukra billentek volna el, akkor a Szovjetunió gazdasági növekedésének lassulása nem bizonytalanította volna el a szovjet vezetőket. De Reagan az amerikai lelkesedés újjászületésének élére állt. Feltámasztotta a katonai erőt és a diplomáciai kezdeményezőkészséget, magával ragadóan beszélt a szabadságról és a demokráciáról, és úgy támadta retorikai fordulataival a kommunizmust, ahogy előtte kevesen. „Az emberiség még megírás alatt álló történetének szomorú, bizarr fejezeteként" aposztrofálta a kommunizmust. Mindez csak tovább tetézte azt a fájdalmas helyzetet, amivel a szovjet vezetők az aggasztó gazdasági hírek olvasásakor nap mint nap szembesültek.

Ilyen hangulatban választották meg Gorbacsovot a párt főtitkárává 1985-ben. A Politikai Bizottság tagjai persze nem sejtették, mit tesz majd Gorbacsov (különben még sem választották volna). Az adott körülmények között ő volt a változást, vagy legalább némi dinamizmust ígérő jelölt, miközben ellenfeleit, Grisint és Romanovot inkább maradinak tartották.

A növekvő kétségbeesés által kísért küzdelemben, országának újbóli fellendítése érdekében Gorbacsov a reformokat választotta, amelyek többségét Gorbacsov túlzott radikalizálódása előtt még a Politikai Bizottság tagjai is támogatták. De nem a reform volt az egyetlen életképes elképzelés a gazdasági nehézségek leküzdésére. A másik lehetséges utat a katonai erő alkalmazása jelentette. Akár közvetlenül, akár helyi szövetségesek révén, a szovjetek hódításaikkal új forrásokra tehettek volna szert olyan területeken, mint a Közel-Kelet vagy Dél-Afrika. Esetleg kierőszakolhatták volna újabb hitelek, technológia, beruházások és egyéb juttatások beáramlását Európa, Ázsia és a Perzsa-öböl tehetős országaiból. A Szovjetunió sokáig élősködhetett „mellékjövedelmeken" azáltal, hogy a kapzsiságra, félelemre és az illúziókra apellált. Most, hogy az adakozó országok gazdagabbak, mint valaha, a szovjet hadsereg pedig egyre erősebb, talán jelentős többletbevételhez juthattak volna. A szovjet vezetők talán hajlottak volna egy ilyen jellegű akció kivitelezésére, ha a Nyugat továbbra is gyengeséget mutat. Reagan határozott kül- és védelmi politikája azonban nem tette vonzóvá ezt a lehetőséget.

Az, hogy Reagan megkérdőjelezte a szovjet politikai legitimitást, szintén befolyásolhatta Gorbacsovot. Továbbra sem egyértelmű, miért indította el Gorbacsov a politikai reformokat felölelő glasznosztyot és a gazdasági fellendülést célzó peresztrojkát. Több szakértő ragaszkodik azon álláspontjához, hogy a gazdasági változás megkövetelte a politikai átalakulást is. Ugyan miért? A dolgok például a kommunista Kínában sem így működtek.

Még érdekesebb elképzelés, hogy Gorbacsov azt hitte, vagy legalábbis kezdte azt hinni, hogy az ország gazdasági nehézségei csak tünetei egy nagyobb problémahalmaznak, nevezetesen annak, hogy a szovjet társadalom többé nem a kijelölt úton haladt. 1987-es *Peresztrojka* című könyvében Gorbacsov azt írta, hogy már hatalomra kerülése előtt is úgy gondolta: *„mindent, ami a gazdasággal, kultúrával, demokráciával, külpolitikával – vagyis bármilyen politikaterülettel – kapcsolatos, meg kell változtatni."* Majd hozzátette, hogy *„mára tudjuk, sok megpróbáltatás elkerülhető lett volna, ha a demokratikus folyamat megfelelően fejlődött volna országunkban."* Amikor ezeket írta, Gorbacsov még meggyőződéses leninistának vallotta magát. Néhány évvel később azonban a kommunista párt hatalmi monopóliumának megszüntetésével éppen Lenin legfőbb hagyatékát számolta fel.

Nehéz elhinni, hogy Reagan elnöknek a szabadság és a demokrácia iránt tanúsított csodálata, valamint a diktatúrák és totalitárius rendszerek elleni támadások ne befolyásolták volna Gorbacsovot meggyőződésében. Tudjuk, hogy a Gorbacsovnál kevésbé rugalmas szovjet vezetők különösen érzékenyen reagáltak az amerikai vezetők ideológiai deklarációira. Példának okáért Brezsnyevet annyira feldühítette Jimmy Carter egyik utalása az emberi jogok helyzetére a Szovjetunióban, hogy Carter hamar a hallgatás mellett döntött ez ügyben. Reagan ennél sokkal meggyőzőbb és kitartóbb prédikátornak, míg Gorbacsov befogadóbb közönségnek bizonyult.

Számít-e egyáltalán, hogyan ért véget a hidegháború, kinek volt igaza, és ki tévedett? A válasz az, hogy nagyon is. A hidegháború jelentette az amerikai külpolitika történetének legnagyobb elhúzódó konfliktusát, és egyúttal a tanulságok legfontosabb forrásául szolgál számunkra. Jelenleg is nagy árat fizetünk a galambok kudarcáért, ideje, hogy végre ők is szembenézzenek ezekkel a tanulságokkal!

Jimmy Carter megválasztásával a galambok esélyt kaptak, de politikájuk teljes kudarcot vallott. Ez vezetett el Ronald Reagan 1980-as győzelméhez,

akinek éppen ezzel ellentétes politikáját siker koronázta. A hidegháború befejezése után Bill Clinton nyerte meg a választásokat, akit „új demokrataként" és nem galambként emlegettek, mivel a külpolitikában ködösen fogalmazott. Ugyanakkor Clinton vezető külpolitikai tanácsadói már a Carter-adminisztráció alatt is hivatalban voltak. Bár osztoztak a korábban elkövetett hibákért viselt felelősségben, a kampány során mégis siettek mindenki tudomására hozni: a világ megváltozott; ezzel sugalmazva, hogy ők is.

Clinton külpolitikája mindenesetre annyi hasonlóságot mutat Carterével, hogy a népszerű szólás már csak „Jimmy Clintonként" emlegeti. Az öregedő galambok többé nem vallják magukénak azt a koherens világképet, amiről a '70-es években harsogtak, bár úgy tűnik, döntően még mindig az ebben gyökerező reflexek diktálják a jelenlegi kihívásokra adott válaszaikat.

Példának okáért, ahol kommunista rendszerekkel vagy azok maradványaival nézett farkasszemet (például Szerbiában, Kínában, Észak-Koreában), ott a Clinton-féle külpolitika erőtlenül és békülékenyen reagált. Amikor egy másik, mélységesen Amerika-ellenes mozgalommal – az iszlám fundamentalizmussal – ütközött meg, Clinton követői a mozgalomban a „mérsékelteket" próbálták megtalálni. Haitin a Clinton-adminisztráció hasonló elfogultságról tett tanúbizonyságot az Amerika-ellenes szélsőbaloldaliakkal szemben, mint ami a '70-es évek végén Jeane Kirkpatricket a *Diktatúrák és kettős mérce* című műve megírására késztette.[1] A belpolitikában a hadsereget egy liberális szociális program elfogadásán keresztül korlátozta, a költségvetését pedig jelentősen megnyirbálta. Nemrégiben pedig a Külügyminisztérium lesújtó értékelést tett közzé az Egyesült Államok nemzetközi emberi jogi jogsértéseiről.

Röviden, úgy tűnik, hogy a Clinton-adminisztráció hajóját kormányzó galambok semmit sem tanultak, és semmit sem felejtettek. Amióta a világ – ahhoz képest, amilyen a hidegháború alatt volt – kevésbé veszélyes hely, az ehhez hasonló lépések kevés ijedelmet okoznak. De egyszer, talán nem is a távoli jövőben, valaki ismét veszélyes hellyé teszi majd a világot.

1994. november

Fordította: Kepe Nóra

[1] Ld. kötetünk nyolcadik írását! *(A szerk.)*

Ahhoz, hogy a jövő kihívásainak jobban megfelelhessünk, nem elég a történelemből a megfelelő tanulságokat levonni – amint emellett Muravchik esszéjében érvelt. Ezen kívül a történelem és az utókor iránti kötelességünk, hogy az e korszakkal kapcsolatos eseményeket helytállóan rögzítsük. Alain Besançon francia történész azt az egyszerű kijelentést tette, hogy a nácizmus és a kommunizmus „egyenlő mértékben bűnösök", de míg a nácizmus szörnyűségeiről – nagyon helyesen – rendszeresen megemlékezünk, a világ kezdi elfelejteni a kommunisták által elkövetett bűnöket.

Alain Besançon

ELFELEJTETT KOMMUNIZMUS

Az én hazámban a mai napig botrányt lehet azzal okozni, ha valaki a kommunizmus bűneit a nyilvánosság előtt taglalja, és még ennél is nagyobb botrányt kelt az a felvetés, hogy a szovjet kommunizmus nemcsak bűnei szörnyűségéből fakadóan, de önnön természeténél fogva is összehasonlítható századunk másik nagy gonoszával, a nácizmussal. Jól illusztrálja ezt *A kommunizmus fekete könyve* című 846 oldalas, hat történész által összeállított legújabb sikerkönyv is, melynek már bevezetője is a két totalitárius rendszer számos közös vonására hívja fel a figyelmet.[1] A könyv értelmiségi és politikai körökben óriási vihart kavart, és még a francia Nemzetgyűlésben is valódi felháborodást keltett.

A vita maga nem is a különböző álláspontok miatt tanulságos, hanem leginkább azért, mert rávilágít arra, milyen nagy még mindig az ellenállás egy olyan gondolattal szemben, ami kapcsán a kutatók már régen konszenzusra jutottak. Történetesen arra, hogy a bolsevizmus és a nácizmus egymással szorosan összefüggő jelenségek, Pierre Chaunu francia történész találó kifejezését használva, voltaképpen ikerpárok.

E két gyalázatos ideológia – mindkettő a német romantika filozófiájának vadhajtása – a XX. században bontakozott ki, mindkettő egy tökéletes társadalom eljövetelét ígérte az útjában álló „gonosz" szisztematikus kiirtása útján. A kommunizmus esetében az ellenség a tulajdon, illetve a tulajdonos maga, ám az ellenség még ezen „osztály" felszámolása után is fennmaradt, mivel a „kapitalizmus" korrumpáló szelleme még a kommunista párt soraiba is beférkőzött. A nácizmus esetében gonoszként az úgynevezett alsóbbrendű faj lett kikiáltva, elsősorban a zsidók, de mivel a gonosz a zsidó közösségek felszámolása után is továbbélt, végül a tiszta „árja fajt" is megfertőzte.

[1] A következő műről van szó: Stéphane Courtois–Nicolas Werth–Jean-Louis Panné–Andrzej Paczkowski–Karel Bartosek–Jean-Louis Margolin: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás.* [1997] Szerk.: Fázsy Anikó. Ford.: Benyhe János. Nagyvilág Kiadó, Bp. 2000. *(A szerk.)*

A gonosz problémájának felszámolásához mind a nácizmus, mind a kommunizmus a tudományra támaszkodott. Mindkét ideológia egy „új embert" akart létrehozni, amihez az egész emberiséget át kellett nevelni. Mi több, mindkettő nemes szándékot vallott. A nemzetiszocializmus éppen a német nép jóléte és az emberiség egyetemes szolgálata érdekében vállalta a világ zsidóktól való megtisztításának „terhét". A leninizmusnak az emberiségről való gondoskodása még ezen is túltett, hiszen küldetése a nehezen exportálható náci programmal szemben eleve univerzális volt. Mindkét doktrína magasztos eszméket tűzött maga elé, követőiktől pedig lelkes odaadást és heroikus tetteket várt.

A nácizmus és a kommunizmus végső soron ugyanazon eszménykép nevében formált jogot magának egész embercsoportok lemészárlására. És pontosan ez az, aminek neki is vágtak a hatalomra jutásuk után, mégpedig korábban ismeretlen mértékekben. Éppen ezért megalapozott mindkettőt természeténél fogva bűnös rendszernek tekinteni. De ugyanolyan mértékben bűnösök-e? Véleményem szerint bárki számára, aki a két rendszer által elkövetett gyilkosságokat – a náci rendszer gyilkosságainak páratlan kegyetlenségét és a kommunista rendszer gyilkosságainak páratlan léptékét – valaha tanulmányozta, és bárki számára, aki valaha komolyan foglalkozott azzal a sok-sok millió emberrel, akinek teste ugyan túlélte a rendszert, de lelkét és szellemét megnyomorították, egyszerűen és határozottan azt a választ kell adnia erre: igen, a két rendszer egyenlő mértékben bűnös.

Ez viszont egy újabb kérdést vet fel: miként lehetséges az, hogy e két rendszert a történelmi emlékezet olyannyira egyenlőtlenül kezeli, hogy egyiküket, a szovjet kommunizmust, bár az éppen, hogy csak letűnt a színről, már szinte el is felejtették?

Nincs szükség a tények részletes felidézésére. A lengyel ellenzék már 1989-ben azt sürgette, hogy a kommunista rendszer bűneit bocsássák meg Lengyelországban. A legtöbb kelet-európai csatlós államban nem jelentkezett erős igény arra, hogy megbüntessék azokat, akik felelősséggel tartoznak polgártársaik szabadságuktól való megfosztásáért vagy saját polgártársaiknak két vagy három generáción keresztül való lezüllesztéséért, a velük szemben elkövetett kegyetlenségekért vagy meggyilkolásukért. Németországot és Csehországot leszámítva a kommunisták politikai részvételét megengedték, egypár helyen újra hatalomra is kerültek. Oroszországban és más volt

szovjet tagköztársaságokban a kommunista tisztviselők, ideértve a rendőröket is, a helyükön maradtak.

A Nyugat ezt a *de facto* amnesztiát széleskörű egyetértéssel fogadta, de persze Nyugaton sokak személyes története is a kommunizmussal való megalkuvással terhelt, amivel – úgy tűnik – senki nem kíván egyhamar szembenézni. Csak Franciaországot említve: az a tény, hogy a Francia Kommunista Párt az elmúlt évtizedekben igen intenzíven együttműködött a Kremllel, és ennek bizonyítékai ma már teljesen nyilvánosak, semmilyen módon nem akadályozza azt, hogy a pártot a francia demokratikus politikai élet szerves részének tekintsék.

Ezzel szemben a nácizmus szörnyű emléke napról-napra erősödni látszik. A róla szóló tekintélyes irodalom évről évre bővül. Múzeumok, kiállítások, filmek, regények és memoárok tartják életben a rendszer gaztetteinek emlékét, maga a „náci" jelző is az elképzelhető leggyalázatosabb szitokszavak egyike. Már maga a nácizmussal való összefüggésbe hozás is – bármilyen távoli asszociáció formájában – elég ahhoz, hogy szégyent hozzon egy művészre vagy íróra: ugyanazon évben, amikor E. M. Cioran francia–román íróról kiderült, hogy a háború előtti múltja náci kapcsolatokkal [légionárius szimpátiával] terhelt, és ezért egyhangúlag elítélték, a *Pléaide*-ban publikáló szürrealista Louis Aragon munkáit ugyanilyen egyhangúlag éltették, miközben, a mentegetésen túl senki nem tett még csak említést sem sztálinista múltjáról.

A francia Minitel-hálózat segítségével nemrég sikerült megvizsgálnom egyes kulcsszavak előfordulási gyakoriságát az ország egyik legolvasottabb esti hírlapjának 1990 és 1997 közötti számaiban. A nácizmus 480 alkalommal szerepelt, miközben a sztálinizmus hétszer. A vizsgált időszakban Auschwitz 105 alkalommal, míg Kolyma mindössze kétszer, a Magadan egyszer, a Kuropaty pedig egyszer sem fordult elő. Az ukrán éhínség kifejezés, ami 1933-ban 5–6 millió ember halálához vezetett, egyetlen egyszer sem szerepelt annak a rendszernek a bukását követő hét évben, amelyet közvetlen felelősség terhel e humanitárius katasztrófa előidézésében.

Az egyenlőtlen bánásmód miatt érzett felháborodás nagyon is helyénvaló. „*Én mindössze annyit kérek* – jelentette ki Alfred Grosser francia író 1989-ben –, *hogy amikor a múlt bűneiért viselt felelősséget mérlegeljük, akkor mindenkit ugyanazzal a mércével mérjünk.*" Így van, de éppen arról van szó, hogy nem ugyanazt a mércét alkalmazzák, és egy történész számára – szemben a politikai moralistákkal – az első kérdés, hogy mi lehet ennek az oka? E rendkívül nehéz kérdésre adott kimerítő válasz helyett szeretnék itt egy pár lehetséges okot felsorolni.

A nácizmust jobban ismerik az emberek, mint a kommunizmust. Az e szörnyűségre nyíló ajtót a szövetséges csapatok 1945-ben szélesre tárták, és a legrosszabbra azon nyomban fény derült. A náci megszállást vagy a katonai agressziót ráadásul számos nyugat-európai ország közvetlenül átélte, ennek emléke máig nem halványul. Hovatovább, a hírhedt és viszonylagos nyíltsággal kezelt náci bűnök esetében egyértelmű volt, hogy kik az elkövetők és kik az áldozatok, szemben a kommunista rendszerrel, amelynek számos áldozatát erkölcsileg kompromittálta, hogy párttag volt. Az emberiség egy meghatározott részének ipari méretű kiirtására létrehozott gázkamrák sokasága egyedülálló jelenség volt, amiről a felszabadított haláltáborokban talált borzalom letagadhatatlan és egyértelmű tanúbizonyságot tett. Ezzel szemben a Gulagot és a kínai Laogait a mai napig homály övezi, s ezek jórészt inkább irodalmi, mintsem képi bizonyítékok alapján ismert, távoli jelenségeknek tűnnek. (Kambodzsában a tömegsírokat ma már megnyitották.)

A zsidó nép felvállalta a holokauszt emlékének ápolását és az emlékeztetés szomorú kötelességét. A zsidók számára ez erkölcsi és egyben vallási kötelesség, és az emberiség egésze hálával tartozik nekik, amiért és amilyen alaposággal és eltökéltséggel ezt a kötelességet magukra vállalták. A zsidó emlékezet erejének hála a holokauszt tényei mindenki tudatába beleégtek, és igazán kitartó gonoszság kell ahhoz, hogy azokat el lehessen felejteni, vagy azok elől ki lehessen térni. A keresztény világ vezetői is kollektív önvizsgálatot tartottak, és mára már bűnbánattal vegyes vezekléssel ismerik el az egyház szerepét az antiszemitizmus terjesztésében.[2]

A második világháború élménye, hogy a demokráciák a Szovjetunióval katonai szövetségre léptek, gyengítette a nyugati világban a kommunizmus eszméjével és annak realitásaival szembeni érzékenységét is. A Nyugat szellemi immunrendszerének egyfajta bénulását idézve elő ezzel. Ahhoz, hogy egy demokrácia szívvel-lélekkel küzdjön egy szövetséges oldalán, annak bizonyos mértékben tiszteletreméltónak kell lennie. Ha ez hiányzik, a kellő tiszteletet egyfajta ajándékként fogja a szövetségesre átruházni. Sztálin ezt a folyamatot azzal segítette elő, hogy a kommunista ideológiát és

[2] Itt fontos megjegyezni, hogy a Szovjetunióban a kommunizmus alatt tilos volt a zsidókat mint a náci népirtás áldozatait megnevezni, a „fasizmus áldozatait" csak általános jelleggel ismerték el. Vitathatatlan, hogy erre részben azért volt szükség, hogy a rendszer saját antiszemita nézeteit elhallgathassa, nem beszélve a náci kivégző osztagokkal való hírhedt együttműködéséről olyan helyszíneken például, mint Ukrajna. Claude Lanzmann 1985-ös *Shoah* című filmjét tudomásom szerint a mai napig nem mutatták be Oroszországban.

szlogeneket takaréklángra vette, elrejtette szem elől, miközben a szovjetek hőstetteit és katonai erőfeszítéseit nemzeti kontextusban dicsőítették.

Szemben a kelet-európaiakkal, a nyugat-európaiaknak nincsen a Vörös Hadsereg bevonulásával kapcsolatos közvetlen élményük, nem voltak szemtanúi a Vörös Hadsereg kegyetlenségének sem. Sőt, a Vörös Hadseregre a szövetséges csapatokhoz hasonló felszabadító erőként tekintettek, ami aligha vág egybe a lengyelek vagy a Baltikumban élők benyomásaival. A nürnbergi perek során (ahol egy sor kommunisták által elkövetett bűnt a nácikra próbáltak kenni, ideértve a több ezer lengyel katonatiszt halálát követelő 1940-es katyńi mészárlást) a szovjetek ráadásul az ítélkezők között ültek. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a Nyugat vonakodva és korántsem következetesen reagált a kommunista fenyegetésre. A Nyugat demokráciái nagyon komoly áldozatokat hoztak azért, hogy a náci rendszert leverjék. Ennél jóval csekélyebb áldozatokra voltak hajlandók, hogy a Szovjetuniót kordában tartsák, és ezzel végső soron még segítették is a szovjet rendszer fennmaradását és stabilitásának fenntartását. A hozzáállásuk nem volt és nem is lehetett ugyanaz, mint a nácizmussal szemben tanúsított hozzáállásuk, ahogy a megítélésük és az emlékezetük sem lehetett elfogulatlan.

A szovjet rendszer egyik legnagyobb sikere az volt, hogy meghirdette, majd ráerőltette a világra a politikai rendszerek saját ideológiai értelmezésén alapuló kategóriáit. Lenin lényegében két egymással szöges ellentétben álló rendszerre redukálta a világot, a szocializmus és a kapitalizmus Sztálin által 1930-ig fenntartott dichotómiájára. Ennek megfelelően az „imperializmusként" is ismert kapitalizmus egyaránt magában foglalta a liberális, szociáldemokrata, fasiszta és nemzetiszocialista rendszereket. A szovjet érdekek miatt propagált „népfrontok" megjelenésével aztán a '30-as években új sémát alkottak. Az értelmezési spektrum immár a szocializmustól – vagyis a Szovjetuniótól – a burzsoá (liberális és/vagy szociáldemokrata) demokráciákon keresztül a fasizmusig terjedt. Az utóbbi kategóriába sorolták a nácizmust, a Mussolini-féle fasizmust, illetve Spanyolországot, Portugáliát, Ausztriát, Magyarországot, Lengyelországot és a többi autoriter rendszert, illetve a liberális társadalmak szélsőjobboldalát is.

Ám az éppen aktuális tipológiától függetlenül a nácizmus tovább már nem létezett önálló kategóriaként, és végleg hozzákapcsolták vagy a kapitalizmushoz vagy a jobboldali fasizmushoz. Kizárólag jobboldali jelenséget értelmezték ezeket, miközben a szovjet szocializmust a baloldal egyedüli megtestesítőjeként láttatták. Így foglalta el a nácizmus és a kommunizmus saját helyét a XX. századi politikai térben.

Ahhoz, hogy a fenti bűvészmutatványt értékelni tudjuk, elég azt felidézni, hogy a történészek egy korábbi generációja számára még tökéletesen világos volt, hogy mind az olasz fasizmus, mind a német nácizmus a szocializmusban gyökerezik. Ennek megfelelően Elie Halévy az *Európai szocializmus története* című 1937-es munkája egy-egy fejezetet szánt a fasiszta Olaszország és a náci Németország szocializmusának bemutatására. (Az utóbbi rendszer valóban nyíltan antikapitalistának tartotta magát.) Aztán ott van a Hannah Arendt által 1951-ben bemutatott, nem kevésbé meggyőző tipológia *A totalitarizmus gyökereiben*, ami szintén ráirányította a figyelmet a fentiekre, vagyis hogy a nácizmus és kommunizmus természete voltaképpen egy tőről fakad, és e két modern totalitárius ideológiát nemcsak a liberális, de az autoriter rendszerektől is meg kell különböztetni.

A kommunista definíció ugyanakkor olyan sikeres volt, hogy máig mélyen berögzült a történelmi tudatba. A francia középiskolai és egyetemi tankönyvekben például a politikai spektrum balról jobbra még mindig a Szovjetuniótól a saját bal- és jobboldalát magában foglaló liberális demokrácián át a különféle (német, olasz, spanyol és a többi) fasizmusokig terjed. Ez nem más, mint a szovjet Vulgata felhígított változata.

A nácizmus tizenkét évig tartott, az európai kommunizmus országtól függően 50–70 évig. Ez a mérhetetlen hosszú időszak egyfajta önkéntes amnéziát okozott e területeken. A civil társadalmat eltiporták, az eliteket egymás után megsemmisítették, átnevelték és leváltották, és szinte mindenki, a legalsóbb szintektől a legfelsőig ki volt téve a kompromisszumok és önbecsapás veszélyének és csábításának. Azokat, akik képesek voltak közönyben élni, jórészt megfosztották saját történelmük pontos ismeretétől vagy a tudományos munka megfelelő eszközeitől. A szovjet ellenzékiek munkáit lapozva az olvasó szívszorító panaszáradattal és gyásszal, ám nagyon kevés tárgyilagos elemzéssel találkozik. (Tisztelet a kivételnek, így például Andrej Amalrik *Megéri-e a Szovjetunió 1984-et?* című műve, ami először 1969-ben jelent meg angolul, illetőleg Alekszander Zinovjev bizonyos esszéi.)

Bármily fájdalmas is legyen a múlt emléke – bár lehet, éppen azért, mert annyira fájdalmas –, fiatal orosz történészek mindmáig hajlamosak vizsgálódásuk során a kommunista korszaktól eltekinteni, amelynek eredményeként ezt az időszakot feledésre kárhoztatják. Az orosz hatóságok mindeközben újra elzárják az érintett levéltárakat. Ami pedig a kommunista világ éles emlékeit őrző, egykori ellenzéki kört illeti, az bizony 1991 után hamar felbomlott, és nem talált magára az új rendszerben. Az emlékezet fenntartását

célzó kezdeményezéseknek szükséges elérniük egy bizonyos kritikus tömeget a társadalmon belül, legyen az számszerű többség, politikai erő vagy akár kulturális befolyás. Erre az egykori ellenállók nem voltak képesek, és így sem az örményeknek, sem az ukránoknak, sem a kazahoknak, sem a csecseneknek, sem a tibetieknek nincs érdekképviselete, a kommunista terror áldozatairól nem is beszélve.

A totalitárius rendszer szétesését követően semmi sem jelent nagyobb kihívást, mint a lelkiismeret és a tudat normális működésének helyreállítása, semmi sem nehezebb, mint a normális politikai és erkölcsi különbségtételek képességének visszaállítása. Ebben a tekintetben a nácizmus utáni Németország jobb helyzetben volt, mint a posztszovjet Oroszország. Németországban a civil társadalmat még nem zúzták porig. A nyugati szövetségesek által elítélt, megbüntetett, „nácitlanított" Németország bármennyire tökéletlenül is, de képes volt a megtisztulás, az önvizsgálat, az emlékezet és még a megbánás folyamatában is részt venni. Kelet-Európában nem ez volt helyzet, egyfelől a fentebb kifejtett okok miatt, ám másfelől olyan körülmények miatt is, amiért a történelmi felelősség részben a Nyugatot terheli. A Nyugat demokráciái nem csak, hogy hetven éven keresztül képtelenek voltak felelősségre vonni a kommunistákat, de ezzel egy időben a nyugati politikai és kulturális elit elfogadta azt, amit én szovjet Vulgatának hívtam, miszerint a politikai erény a baloldalon foglal helyet – tehát a szocializmus oldalán –, a politikai bűn helye pedig a jobboldal vagyis a kapitalizmus oldalán van. A nyugati és más írók körében a leninizmust még mindig túl gyakran egyfajta előrejelzési tévedésnek tekintik, úgy szólnak róla, mintha egyfajta szerencsétlen kitérő lenne egy olyan terv megvalósítása során, aminek alapvető aspektusai mindig is tiszteletreméltóak maradnak.

A Nyugat századokon át arra koncentrált, hogy saját szívében megtalálja az abszolút gonoszt. Napjainkban megtaláltuk Dél-Afrikában az apartheid formájában, az Egyesült Államokban a vietnami háború során, de mindig megtaláljuk a náci Németországban, amely folyamatosan, általános referenciapontként szolgál majd a gonosz helyi megtestesülései számára. E szélsőséges bűnkeresésből a Szovjetunió, Észak-Korea, Kína, Kuba és más kommunista államok teljes mértékben kimaradtak. Talán úgy is mondhatnánk: a nácizmusra és annak minden állítólagos utódjára történő rendíthetetlen összpontosítás, mintegy elleplezve, lehetővé teszi a kommunizmus immár tagadhatatlan bűneinek elbagatellizálását.

Ez a hozzáállás rendkívüli mértékben megbonyolítja és megnehezíti azt az erkölcsi tisztánlátást, amelyre elengedhetetlen szükség volna a poszttotalitárius rendszerekben. Ha századunkat a soha nem látott barbarizmus jellemzi, akkor ezzel egyidejűleg nem kevésbé jellemzi a tudat katasztrofális elhomályosodása, ezért nagy baj lenne saját meghamisított történelemtudatunkat átörökíteni az utánunk következő századra.

De talán van ok a reményre is. Hajlamosak vagyunk elfelejteni, hogy sok évbe telt, mire a nácizmus valódi képe a nyugati tudatba szervesen beépült. Egyszerűen az a helyzet, hogy a nácizmus mint politikai jelenség túltett azon, amit az emberek lehetségesnek tartottak, és az emberi képzelőerő gyakran kevés volt ahhoz, hogy teljességében felfogja a történteket. A kommunizmus által elkövetett bűntettek nem kevésbé mély katlant nyitnak meg, egy olyan mélységet, amit ugyanaz az erő védett eddig: az elképzelhetetlen elkerülésére vagy megtagadására irányuló emberi védekező mechanizmus ereje. Eljött-e vajon az igazság felfedésének ideje, és ismét elvégezzük-e ezt az elengedhetetlen munkát? Csak azért imádkozhatunk, hogy így legyen.

1998. január

Fordította: Stumpf Anna

SZERZŐINK

Besançon, Alain (1932, történész)
Párizsban született baloldali értelmiségi családban. A párizsi Politikatudományi Intézetben szerzett diplomát, és ott kapott doktori fokozatot történelemből és társadalomtudományból. A Francia Kommunista Párt tagja volt 1951 és 1956 között, de a szovjet terror bűneinek nyilvánvalóvá válása után élesen szembefordult a kommunizmussal. 1960 és 1964 között a Nemzeti Tudományos Kutatóintézet munkatársaként dolgozott, 1965-ben a Társadalomtudományi Intézet segédmunkatársa lett, 1969-től az intézet igazgatóhelyettese, 1977-től igazgatója. Tanított a Columbia Egyetemen, volt a Wilson Center, a stanfordi Hoover Intézet, a washingtoni Kennan Intézet, valamint a Princeton vendégoktatója. Több tucat könyvet írt a kommunizmus, a totalitarizmus, valamint a kereszténység történetéről. Az első kutatók egyike volt, aki nyíltan népirtásnak nevezte a mesterségesen előidézett '30-as évekbeli éhínséget Ukrajnában. Legfontosabb műve a *Leninizmus eszmetörténeti gyökerei* címmel jelent meg 1977-ben, amelyben azt állította, hogy Lenin eszméiből nőttek ki a totális diktatúrák, az általa „egypetéjű ikreknek" nevezett nemzetiszocializmus és kommunizmus. Rangidősként felügyelte a *Kommunizmus fekete könyve* című nagyhatású kötet összeállítását. A Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány nemzetközi tanácsadó testületének tagja.

Bukovszkij, Vlagyimir (1942, szabadságjogi aktivista)
A Moszkvai Állami Egyetemen tanult biológiát, szakterületét tekintve neurofiziológus. A Szovjetunióban 1963-tól 1976-ig többször letartóztatták, pszichiátriai rabkórházba zárták, több évi kényszermunkára, börtönbüntetésre, belső száműzetésre ítélték tiltott irodalom terjesztéséért, a szovjet

írók érdekében szervezett tüntetésért, polgárjogi mozgalomban való közreműködésért, valamint olyan információk Nyugatra juttatásáért, amelyben leleplezte a szovjet pszichiátriai intézményekben folyó kényszergyógykezelést. 1976-ban egy fogolycsere-egyezménynek köszönhetően a Chilei Kommunista Párt főtitkárára cserélték. Nagy-Britanniában telepedett le, ahol befejezte félbe maradt tanulmányait, és máig a Cambridge-i Egyetemi oktatójaként dolgozik. Emberi jogi aktivista, számos történelmi tárgyú könyv szerzője. 2008-ban indult az orosz elnökválasztáson. Magyarul 1991-ben *...és feltámad a szél* címen jelentek meg visszaemlékezései. 1996-ban a XX. Század Intézet gondozásában jelent meg *A moszkvai per* című, a '70-es, '80-as évek Szovjetuniójáról szóló feltáró munkája. 2011-ben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét, 2013-ban a közép-európai népek szabadságának támogatásáért a Terror Háza Múzeum Petőfi-díjban részesítette. A Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány nemzetközi tanácsadó testületének tagja.

Daniels, Robert Vincent (1926–2010, történész)
1943-ban, a középiskola elvégzése után az Egyesült Államok haditengerészeténél teljesített szolgálatot. 1946-ban BA fokozatot szerzett közgazdaságtanból, majd MA-t és doktori fokozatot történelemből. Trockijról szóló doktori disszertációjának bővített változata 1960-ban jelent meg *A forradalom lelkiismerete* címmel.

Glazer, Nathan (1923, szociológus)
A cári Oroszországból kivándorolt, otthon jiddisül beszélő zsidó család gyermekeként született New Yorkban. Fiatalkorában marxista beállítottságú volt, a City College of New York főiskolán más kelet-európai hátterű diákokkal, például Daniel Bellel és Irving Kristollal alapított antisztálinista baloldali (trockista) társaságot. Szociológusként a városok problémáira szakosodott. 1960-ban a később New York állam demokrata szenátoraként ismertté vált Daniel P. Moynihannel írta első fontos könyvét, *Túl az olvasztótégelyen* címmel. A Kennedy-kormányzat városrendezési szakemberként alkalmazta, a Johnson-adminisztrációban a modellvárosok programjának felelőse volt. Időközben kiábrándult a Demokrata Párt nagy társadalom-átalakítási kísérleteiből. A '60-as évek elején a Berkeley-n tanított, ahol

a radikális diákmozgalom ellen lépett fel. Régi főiskolai barátaival együtt 1965-ben alapította a *The Public Interest* című neokonzervatív folyóiratot. 1969-től a Harvard Egyetemen tanított szociológiát. A '80-as évek neokonzervatív mozgalmának egyik kiemelkedő alakjává vált, majd az elsők között vélte úgy, hogy a mozgalom 1989–1990 után eltért eredeti célkitűzéseitől. 1997-ben írt, *Most már mindannyian hiszünk a multikulturalizmusban* című könyve nagy figyelmet keltett, mert amellett érvelt, hogy a multikulturalizmus éppen a társadalmi integrációt siklatta ki.

Kirkpatrick, Jeane (1926–2006, politológus, diplomata)
Oklahoma államban született Jeane Duncan néven. A New York-i Barnard College-ben szerzett diplomát. Ezekben az években az Amerikai Szocialista Párt ifjúsági szervezetének tagja volt, de gondolkodása fokozatosan konzervatív irányt vett. 1955-ben ment férjhez Evron Kirkpatrickhez, aki a második világháborúban hírszerzőként szolgált. Egy évet töltött a párizsi Politikatudományi Intézetben, 1968-ban a Columbia Egyetemen doktorált politológiából. 1967-től kezdve tanított a Georgetown Egyetemen, 1973-tól professzori minőségben. A '70-es években kezdett aktívan politizálni a Demokrata Pártban, Hubert Humphrey és Henry 'Scoop' Jackson tanácsadójaként. Az „enyhülés" megítélése fordította szembe pártjával, kiábrándultsága számos cikkét inspirálta, amelyek olyan komoly hatással voltak Ronald Reaganre, hogy felkérte, dolgozzon a kormányzatban. A Nemzetbiztonsági Tanács tagja lett, 1981-ben kinevezték az Egyesült Államok ENSZ-nagykövetévé. A világszervezet közgyűlésében elítélte Nagy-Britannia falklandi háborúját, támogatta Izraelt, rendszeresen bírálta a kommunista országok jogsértéseit, és bebizonyította, hogy 1983 szeptemberében csak a szovjet légvédelem lőhette le a dél-koreai utasszállító gépet. Tisztségéről 1984-ben köszönt le, és belépett a Republikánus Pártba. Folytatta a tanítást a Georgetownon, és az American Enterprise Institute kutatója lett. 2003-ban sürgette, hogy az Egyesült Államok hivatalosan üzenjen hadat az iszlám fundamentalizmusnak. Diplomáciai tapasztalatairól és a nemzetközi kapcsolatokról mintegy húsz könyvet írt.

Lukacs, John (1924, történész)
Budapesten született Lukács János Albert néven, római katolikus, de zsidó felmenőkkel is bíró családban. A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudo-

mányegyetem történelem szakára járt. A második világháború során munkaszolgálatra kötelezték. Túlélte a vészkorszak és a háború borzalmait, 1946-ban a fokozódó szovjet nyomás és a kiépülő kommunista diktatúra miatt az emigrációt választotta és az Egyesült Államokban telepedett le. 1947 és 1994-es nyugdíjba vonulása között a pennsylvaniai Chestnut Hill College történelem tanszékén tanított és vezette azt. Vendégprofesszorként megfordult a Columbián, a Princetonon, a Johns Hopkins Egyetemen, illetve Magyarországon is. Konzervatív, de a jobboldalt is bíráló történészi és publicisztikai stílust honosított meg: az '50-es években a mccarthyzmus kilengéseit, később Amerika saját erejét felőrlő háborúit kritizálta. Több mint 25 könyvet és számtalan tanulmányt írt, amelyek jó része olvasható magyarul is. Legfontosabb művei az 1988-ban kiadott *Az Egyesült Államok XX. századi története*, valamint a nyolc évvel később írt *1945 – A nulla év*. Az Egyesült Államokban többek között George Washington-díjjal (1997), Magyarországon Corvin-lánccal (2001) és Széchenyi-díjjal (2014) tüntették ki.

Muravchik, Joshua (1947, történész, külpolitikai elemző)
1970-ben diplomázott a City College of New York főiskolán. Fiatal korában belépett az amerikai Szocialista Fiatalok Ligájába, amelynek 1968 és 1973 között elnöki tisztségét is betöltötte. A '70-es években a Demokrata Párt jobbszárnyának számító Koalíció a Demokrata Többségért platform tagja, 1977 és 1979 elnöke is volt. 1976-ban Henry 'Scoop' Jackson demokrata szenátor kampánycsapatának tagja volt. A '80-as években csatlakozott a neokonzervatív szellemi irányzathoz. 1984-ben szerzett doktori fokozatot a Georgetown Egyetemen a nemzetközi kapcsolatok elméletéből. 1987 és 2008 között az American Enterprise Institute munkatársa és kutatója volt. 1992 óta a washingtoni székhelyű Institute of World Politics intézmény docense, 2009 óta a Johns Hopkins Egyetem Külpolitikai Intézetének tudományos munkatársa. 2012 és 2013 között a George W. Bush Intézet kutatójaként dolgozott. Írásai rendszeresen jelennek meg többek között a *Commentary*, a *Foreign Affairs*, a *New York Times*, a *Wall Street Journal*, a *Washington Post* és a *Weekly Standard* hasábjain. 2013-tól a Sorsok Háza nemzetközi tanácsadó testületének tagja. A Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány 2014-ben jelentette meg nagyhatású, a szocializmus eszmetörténetéről szóló művének magyar fordítását *Földreszállt mennyország* címmel.

Pipes, Richard (1923, történész)
A lengyelországi Cieszynben született asszimilált zsidó családban. 16 éves korában, 1939 októberében az Egyesült Államokba emigrált. A második világháború alatt az amerikai légierőnél szolgált. A Muskingum College-ben, a Cornell Egyetemen és a Harvardon végzett. 1958-tól kezdve egészen 1996-os nyugdíjazásáig tanított a Harvard Egyetemen, 1968 és 1978 között a Ruszisztikai Kutatóközpontot igazgatta. 1962-ban a Leningrádi Állami Egyetemen tartott előadássorozatot. 1976-ban a B-csapat elnevezésű CIA-elemzőcsoport vezetője volt, amely jelentésében arra a következtetésre jutott, hogy a Szovjetunió az akkoriban képzeltnél sokkal nagyobb fenyegetést jelent a nyugati világra. A *détente* egyik leghevesebb ellenzőjeként a '70-es években a demokrata párti Henry 'Scoop' Jackson szenátor külpolitikai tanácsadója volt, majd Ronald Reagan republikánus elnök tanácsadóinak egyike lett a Nemzetbiztonsági Tanácsban. Jelenleg a Külpolitikai Tanács tagja. Számtalan könyv és tanulmány szerzője. Nagyjelentőségű felismeréseinek egyikeként Oroszország autokratikus berendezkedését a moszkvai fejedelemség XV. századi különutas fejlődéséig vezette vissza. Mára már széles körben elfogadott tétele szerint az 1917-es oroszországi forradalom valójában egy szűk kör által kivitelezett bolsevik puccs volt. Legfontosabb művei az 1981-ben írt *Tévedések tragédiája – Szovjet–amerikai kapcsolatok az enyhülés korában*, valamint az 1990-es *Az orosz forradalom*.

Podhoretz, Norman (1930, kritikus, szerkesztő)
Pulitzer-ösztöndíjjal végezte el a Columbia Egyetemet, ahol 1950-ben diplomázott angol irodalomból. Ugyanebben az évben héber diplomáját is megkapta az Amerikai Zsidó Teológiai Szemináriumon. A Kellet- és a Fulbright-ösztöndíjak segítségével 1953-ban kitüntetéssel diplomázott angol irodalomból a Cambridge Egyetemen. 1953 és 1955 között az Egyesült Államok katonai hírszerzésénél szolgált. 1960-tól kezdve egészen 1995-ig a *Commentary* főszerkesztője volt, amely idő alatt a folyóirat Amerika vezető neokonzervatív szellemi műhelyévé vált. 1981 és 1987 között a CIA tanácsadója, 1995 és 2003 között a Hudson Institute tudományos munkatársa volt. 1997-ben a Project for a New American Century nevű neokonzervatív agytröszt alapítóinak egyike volt. 2004-ben George W. Bush elnök Szabadság-emlékéremmel, 2007-ben az izraeli Bar-Ilan Egyetem Sion Védelmezője díjjal tűntette ki. 2008-ban Rudy Guiliani republikánus elnökjelölt külpolitikai tanácsadója volt. Számtalan cikk és kéttucat könyv

szerzője. A 2000-ben kiadott *Szerelmi viszonyom Amerikával* című önéletrajzi művében a neokonzervativizmus történetét is feldolgozta. Legutóbbi könyve 2009-ben jelent meg *Miért liberálisok a zsidók?* címmel. A Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány nemzetközi tanácsadó testületének tagja.

Puddington, Arch (1944, újságíró)
Kentucky államban született, a Missouri Egyetemen szerzett diplomát 1966-ban. Ez után 1971-ig politikai újságíróként dolgozott. 1971 és 1976 között a New York-i Philip Randolph Intézet programigazgatója volt. 1976 és 1985 között az Ipari Demokráciáért Ligát, 1985 és 1993 között a Szabad Európa Rádió New York-i fiókját vezette. 1993 óta a Freedom House kutatója, 1994-től alelnöke. 2013 óta a George W. Bush Elnöki Központ tudományos munkatársa. Szakterülete az emberi szabadságjogok, különösen a kisebbségi és szakszervezeti jogok érvényesülése. Rendszeresen publikál a *Commentary* folyóiratban, a *Huffington Post*-ban, a *National Interest*, a *New York Times* és a *Wall Street Journal* hasábjain. Több könyv szerzője, például az 1988-ban megjelent *Bukott utópiák – A kommunista elnyomás módszerei*, valamint a 2000-ben kiadott *A Szabad Európa Rádió és a Szabadság Rádió hidegháborús győzelme* című köteteké.

Schmid, Peter (1916–?, újságíró)
Svájci születésű külpolitikai újságíró. Riportjai az '50-es években többek között a *Commentary*-ben és az *Encounter*-ben jelentek meg. Riportkönyvet írt Latin-Amerikáról (*Koldusok aranyzsámolyon.* 1956), Délkelet-Ázsiáról (*A sárkány árnyéka.* 1957), Kínáról (*Kína új arca.* 1958) és Indiáról (*India – Csoda és realitás.* 1961).

Seton-Watson, Hugh (1916–1984, történész, politológus)
Az oxfordi New College-ban szerzett diplomát 1938-ban, majd a brit külszolgálatban helyezkedett el: először Belgrádban, majd Bukarestben teljesített szolgálatot a második világháború kitörését közvetlenül megelőző időben. Csatlakozott a brit hírszerző szolgálathoz. Jugoszlávia tengelyhatalmi megszállása után olasz fogságba került. Hazaküldték Nagy-Britanniába, ahonnan hírszerzési feladattal Egyiptomba távozott. 1944 januárjától

Isztambulban a balkáni menekültek körében végzett titkosszolgálati tevé kenységet. 1945 és 1951 között az oxfordi University College politológi tanszékén tanított, 1951 és 1983 között orosz történelmet oktatott a Lon doni Egyetemen. Nagy hatással volt az angolszász országok közvéleményé re és szovjetológiai tudományos életére. 1957-től kezdve rendszeres ven dégelőadóként szerepelt neves amerikai egyetemeken. 1974-ben szerzet doktorátust az Oxfordon. 1981-ben megkapta a Brit Birodalmi Érdemren parancsnoki fokozatát. Első fontosabb művét 1945-ben jelentette meg *Ke let-Európa a két háború között* címmel. 1967-ben írta legfontosabb munkájá *Az orosz birodalom 1801–1917 között* címmel. Apjának, az első világhábor végi Osztrák–Magyar Monarchia-ellenes kampány kulcsfigurájának örök ségét könyvben dolgozta fel (*Az új Európa létrejötte. R. W. Seton-Watson é az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évei.* 1981).

Ulam, Adam (1922–2000, történész)
A lengyelországi (ma Ukrajna) Lemberg városában született. A középiskola elvégzése után, néhány nappal a Kelet-Európát felosztó Molotov–Ribbentrop-paktum aláírása előtt emigrált az Egyesült Államokba. Családjána nagy része odaveszett a háborúban és a holokausztban. Felvételét kérte a amerikai fegyveres erőkhöz, de elutasították, mert családtagjai ellensége területen tartózkodtak. A Brown Egyetemen tanult, majd 1947-ben doktori fokozatot szerzett a Harvardon, ahol hosszú évtizedekig dolgozott 1992-től professzor emeritusként. A Massachusetts Institute of Technology tudományos segédmunkatársa (1953–1955), valamint a Ruszisztika Kutatóközpont (1973–1974) igazgatója volt. Az Egyesült Államok egyik legelismertebb szovjetológusa, több mint húsz könyvet és számtalan cikke írt a témában. Legfontosabb művei között említendő az 1960-as *Befejezetlen forradalom*, amely Lenin mérvadó életrajzának számít, és Sztálin-biográfiája (*Sztálin – Az ember és kora.* 1973). Legismertebb munkája az 1968-ban megjelent *Terjeszkedés és egymás mellett élés – A szovjet külpolitika története 1917 és 1967 között.*

Az életrajzokat összeállította: Baranyi Tamás Péte

SZABADSÁG / HARCOSOK
HIDEGHÁBORÚS ÍRÁSOK

Válogatás a Commentary antikommunista írásaiból

Amennyire jól működött az amerikai propagandagépezet a nácikkal szemben, úgy vallott sokáig csúfos kudarcot a hidegháború alatt. Ronald Reagan elnökségéig, azaz a ’70-es évek végéig az ideológiai párharc győztesei a „jó szándékú”, „békepárti” és „modernizáló” kommunisták voltak. Az amerikai egyetemekről kitóduló értelmiségiek közül sokan „tették a dolgukat”, igaz, a szovjet titkosszolgálat rendíthetetlen szorgalma és tengernyi pénze nyomán, dicsőítették a „gonosz birodalmát”. Kivételt képez az 1945-ben alapított *Commentary* folyóirat, amely eleinte az amerikai zsidó értelmiség fóruma volt, majd az antikommunista küzdelem és a neokonzervatív eszmék legfontosabb műhelyévé nőtte ki magát. Kötetünk *Joshua Muravchik*, a *Commentary* állandó szerzőjének válogatásában több fontos szöveget tesz elérhetővé a magyar olvasóközönség számára. A könyvet *Békés Márton* történész, az amerikai neokonzervativizmus legjobb hazai ismerője szerkesztette.

Minden győzelem szavakkal kezdődik. A kommunizmus feletti győzelem sok fontos mondata a *Commentary*ben látott először napvilágot.

Ronald Reagan motorfűrésszel a Rancho del Cielo-n (Santa Barbara, Kalifornia) 1984-ben.

3790 Ft

